

**T.C.
KAHRAMANMARAŞ ST İMAM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANA BİLİM DALI**

**BÖLGESEL KALKINMADA VE
KALKINMA FARKLILIKLARININ
GİDERİLMESİNDE DEVLETİN ROLÜ**

Mehmet Akif KARA

DOKTORA TEZİ

**KAHRAMANMARAŞ
Temmuz– 2012**

**T. C.
KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANA BİLİM DALI**

**BÖLGESEL KALKINMADA VE
KALKINMA FARKLILIKLARININ
GİDERİLMESİNDE DEVLETİN ROLÜ**

DANIŞMAN: Doç. Dr. Seyhan TAŞ

Mehmet Akif KARA

DOKTORA TEZİ

**KAHRAMANMARAŞ
Temmuz– 2012**

KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANA BİLİM DALI

BÖLGESEL KALKINMADA VE
KALKINMA FARKLILIKLARININ
GİDERİLMESİNDE DEVLETİN ROLÜ

Mehmet Akif KARA

DOKTORA TEZİ

Kod No:

Bu Tez / / Tarihinde Aşağıdaki Jüri Üyeleri Tarafından
Oy Birliği / Oy Çokluğu ile Kabul Edilmiştir.

Doç. Dr. Seyhan TAŞ
BAŞKAN

Prof. Dr. Murat DOĞANLAR
ÜYE

Doç. Dr. Harun BAL
ÜYE

Doç. Dr. İbrahim ÖRNEK
ÜYE

Yrd. Doç. Dr. Salih YEŞİL
ÜYE

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Doç. Dr. Murat KARABULUT
Enstitü Müdürü

Not: Bu tez ve projede kullanılan özgün ve başka kaynaktan yapılan bildirişlerin, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı, 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunundaki hükümlere tabidir

KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANA BİLİM DALI

ÖZET

DOKTORA TEZİ

BÖLGESEL KALKINMADA VE KALKINMA
FARKLILIKLARININ GİDERİLMESİNDE
DEVLETİN ROLÜ

Mehmet Akif KARA

Danışman :Doç. Dr. Seyhan TAŞ

Yıl : 2012, Sayfa: 185+8

Jüri : Doç. Dr. Seyhan TAŞ (Başkan)
: Prof. Dr. Murat DOĞANLAR (Üye)
: Doç. Dr. Harun BAL (Üye)
: Doç. Dr. İbrahim ÖRNEK (Üye)
: Yrd. Doç. Dr. Salih YEŞİL (Üye)

Özellikle 1980’li yıllarda artan küreselleşme eğilimleriyle birlikte bölgesel rekabet kavramı ön plana çıkarırken, bölgesel rekabet kavramında devletin bölgesel ekonomilerdeki rolünde, bir değişimi gündeme getirmiş ve uygulanan politikalar, bölgelerin rekabetçi güçlerini artırmaya yönelmiştir. Dolayısıyla, gelişmiş bölgelerdeki kaynakların, ger kalmış bölgelere yönlendirilmesi veya geri kalmış bölgelerdeki ekonomik faaliyetlerin desteklenmesi şeklindeki klasik bölgesel ekonomik politikaların dışında, bölgelerin rekabetçi güçlerini artırmaya yönelik alt yapı yatırımları, kamunun bölgesel kurumsallaşma politikaları, yabancı sermaye yatırımlarını bölgelere çekebilecek politikalar, bölgelerin içsel potansiyellerini harekete geçirmek amacıyla, küçük ve orta ölçekli firmalarla bu firmaların oluşturacağı kümelenmelerin desteklenmesi, bölgelerin teknoloji ve yenilikçi yapısını geliştirmeye yönelik kamu politikalarının ön plana çıktığı görülmektedir.

Bu çerçevede bölgesel rekabet gücünü artırmayı hedefleyen adı geçen kamu politikaları içerisinde yer alan alt yapı harcama türlerinin, Türkiye’de bölgesel gelir üzerindeki etkilerini belirlemeye yönelik yaptığımız uygulama sonuçlarına göre de, alt yapı yatırımlarının bölgesel geliri artırdığı ve bir bölgesel ekonomik politika aracı olarak kullanılabileceği belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Bölge, Bölgesel Kalkınma, Kuruluş Yeri Teorileri, Bölgesel Kalkınma ve Büyüme Teorileri, Bölgesel Ekonomik Politikalar, Alt Yapı Yatırımları, AB Bölgesel Politikaları, Türkiye’de Bölgesel Politikalar

**DEPARTMENT OF ECONOMICS
INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES
KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM UNIVERSITY**

ABSTRACT

PhD THESIS

**THE ROLE OF STATE IN REGIONAL
DEVELOPMENT AND DIMINISHING
DIFFERENCES IN TERMS OF REGIONAL
DEVELOPMENT**

Mehmet Akif KARA

Supervisor : Assoc. Prof. Dr. Seyhan TAŞ

Year : 2012, Pages: 185+8

Jury	: Assoc. Prof. Dr. Seyhan TAŞ	(Chairperson)
	: Prof. Dr. Murat DOĞANLAR	(Member)
	: Assoc. Prof. Dr. Harun BAL	(Member)
	: Assoc. Prof. Dr. İbrahim ÖRNEK	(Member)
	: Asst. Prof. Dr. Salih YEŞİL	(Member)

With globalisation trends particularly in 1980s, regional competition has come forward and regional competition concept has prompted changes in the role of state in regional economies. Implemented policies headed for increasing the regional competitive forces. Therefore, there are new policies (infrastructure investment, public regional institutionalisation policies, policies attracting foreign direct investment, supporting cluster initiatives for SMEs to realise internal potentials of regions, and policies increasing the technology and innovation capabilities) toward increasing the regional competitive forces beside the classical regional economical policies such as transferring the resource from developed region to underdeveloped regions or supporting economic activities in underdeveloped regions

Within this perspective, this study aims to reveal the effect of different types of infrastructure investment on regional income in Turkey. The results indicate that infrastructure investment increase the regional income and is used as regional economic policy tool.

Keywords: Region, Regional Development, Location Theory, Regional Growth and Development Theory, Regional Economic policy, Infrastructure Investment, EU Regional Policy, Regional Policy in Turkey

ÖN SÖZ

Günümüzde ekonomik kalkınmaya yönelik çalışmalarda mekân kavramının bu kalkınmadaki öneminden hareketle, bölgesel kalkınma ve bölgesel kalkınma farklılıklarının giderilmesi yönelik yaklaşımların popüler hale geldiği görülmektedir. Bölgesel kalkınmanın gerçekleştirilmesi ve kalkınma farklılıklarının giderilmesinde, genel olarak devletin, özelde ise alt yapı yatırımları şeklindeki kamu sermayesinin bölgesel ekonomik etkinliğini belirlemeye yönelik bu doktora tez çalışmamda, öncelikle yardımlarını esirgemeyen danışmanım Doç. Dr. Seyhan TAŞ'a ve bölüm hocalarından Doç.Dr. İbrahim ÖRNEK'e teşekkürlerimi sunarım. Şekillerin oluşturulması ve verilerin düzenlenmesindeki önemli yardımları dolayısıyla İşletme bölümü öğretim üyelerinden Yrd.Doç.Dr. Canan Gamze BAL ve Yrd.Doç.Dr.Serkan ADA'ya teşekkür ederken, ekonometrik çalışmamdaki yardımları dolayısıyla da, mesai arkadaşımız Yrd.Doç.Dr.Hüseyin AĞIR'a ve tezimin düzenlenmesindeki katkılarından dolayı doktora öğrencimiz Ferhat İSPIROĞLU'na ayrıca teşekkür ederim.

M.Akif KARA

İÇİNDEKİLER

ÖZET	I
ABSTRACT	II
ÖN SÖZ	III
İÇİNDEKİLER	IV
TABLolar LİSTESİ	VII
ŞEKİLLER LİSTESİ	VIII
1. GİRİŞ	1
2. KONUYLA İLGİLİ ÖNCEKİ ARAŞTIRMALAR	4
3. BÖLGESEL KALKINMAYA YÖNELİK KAVRAMSAL VE TEORİK ÇERÇEVE	8
3.1. Bölgesel Kalkınmaya Yönelik Kavramsal Çerçeve	8
3.1.1. Bölge Kavramı ve Bölge Türleri	8
3.1.1.1. Amaçları Açısından Bölge Türleri	10
3.1.1.1.(1). Homojen Bölge	10
3.1.1.1.(2). Polarize (Kutuplaşmış) Bölge	10
3.1.1.1.(3). Plan Bölge	10
3.1.1.2. Yaşanılan Problemler Açısından Bölge Türleri	11
3.1.1.2.(1). Geri Kalmış Bölgeler	11
3.1.1.2.(2). Gelişimi Duraksamış Bölgeler	11
3.1.1.2.(3). Aşırı Kalabalıklaşmış Bölgeler	12
3.1.2. Bölgesel Ekonomiler ve Bölgesel Ekonomik Kalkınma	12
3.2. Bölgesel Kalkınmaya Yönelik Teorik Çerçeve	14
3.2.1. Kuruluş Yeri Teorileri	15
3.2.1.1. Von Thünen'in Toprak Kullanım Modeli	15
3.2.1.2. Weber'in Taşıma Maliyetleri Modeli	17
3.2.1.3. Moses'ın Kuruluş Yeri ve Üretim Teorisi	19
3.2.1.4. Piyasa Bölgesi ve Mekânsal Rekabet Yaklaşımı	22
3.2.1.5. Greenhut'ın Piyasa Ölçeği ve Taşıma Maliyetleri Analizi	24
3.2.1.6. Merkezi Yerler Teorisi	25
3.2.1.7. Dışsal Ekonomiler(Yığılma Ekonomileri) ve Türleri	26
3.2.1.7.(1). Dışsal Ekonomi Türleri	28
3.2.1.7.(1).(a). İçsel Ölçek Ekonomileri	29
3.2.1.7.(1).(b). Yerelleşme Ekonomileri	29
3.2.1.7.(1).(c). Kentleşme Ekonomileri	30
3.2.1.7.(1).(d). Dinamik Dışsallıklar	30
3.2.1.7.(1).(e). Diğer Dışsallık Türleri	34
3.2.2. Bölgesel Kalkınma ve Büyüme Teorileri	37
3.2.2.1. Bölgesel Ticaret, Uzmanlaşma ve Bölgesel Çoğaltan Analizleri	37
3.2.2.1.(1). Bölgesel Ticaret ve Uzmanlaşma	37
3.2.2.1.(2). İhraç Temelli Teori	39
3.2.2.1.(3). Keynes'yen Bölgesel Çoğaltan	40
3.2.2.1.(4). Bölgesel Ödemeler Dengesi ve Thirlwall Yasası	41
3.2.2.2. Bölgesel Dengesizlik Yaklaşımları	43
3.2.2.2.(1). Birikimli Nedensellik Teorisi	43
3.2.2.2.(2). Büyüme Kutbu Teorisi	46
3.2.2.3. Yapısal ve Kurumsal Değişim Teorileri	48
3.2.2.3.(1). Kalkınma Aşamaları Teorisi	48
3.2.2.3.(2). Ürün ve Kar Evreleri Teorisi	50

3.2.2.3.(3). Esnek Üretim ve Esnek Uzmanlaşma Teorisi.....	51
3.2.2.3.(4). Yeni Kurumsal Ekonomi Yaklaşımı	53
3.2.2.4. Bölgesel Büyüme Dinamiklerini Dışsal ve İçsel Olarak Değerlendiren Yaklaşımlar.....	55
3.2.2.4.(1). Neo Klasik Büyüme Modeli	55
3.2.2.4.(2). İçsel Büyüme Modelleri.....	58
3.2.2.4.(2).(a). İçsel Büyüme Modellerinin Bölgesel Yansımaları: Yenilikçi Çevre ve Öğrenen Ekonomiler	61
3.2.2.4.(3). Alternatif bir Yaklaşım: Yeni Ekonomik Coğrafya.....	64
4. BÖLGESEL KALKINMA VE KALKINMA FARKLILIKLARINI GİDERİCİ POLİTİKALAR.....	68
4.1. Bölgesel Ekonomik Politikaların Amacı ve Önemi.....	69
4.2. Bölgesel Ekonomik Politikaların Gelişimi	71
4.3. Günümüzde Ön Plana Çıkan Bölgesel Ekonomik Politika Uygulamaları ve Bu Politikalarda Devletin Rolü	75
4.3.1. Dışsal Ekonomik Politikalar	77
4.3.1.1. Alt Yapı Yatırımları	77
4.3.1.1.(1). Ekonomik Alt Yapı Yatırımları ve Bölgesel Ekonomiler Üzerindeki Etkisi	78
4.3.1.1.(1).(a). Ekonomik Alt Yapı Yatırımlarının Bölgesel Üretim Sürecindeki Rolü	78
4.3.1.1.(1).(b). Ekonomik Altyapı Yatırımlarının Maliyetler Üzerindeki Etkisi	80
4.3.1.1.(1).(c). Ekonomik Alt Yapı Yatırımlarının Özel Yatırımları Üzerindeki Etkisi	81
4.3.1.1.(1).(d). Ekonomik Alt Yapı Yatırımlarının istihdam üzerindeki etkisi	83
4.3.1.1.(1).(e). Ekonomik Alt Yapı Yatırımlarının Dışsallık Etkisi.....	83
4.3.1.1.(2). Sosyal Alt Yapı Yatırımları ve Bölgesel Ekonomiler Üzerindeki Etkisi	84
4.3.1.2. Kamunun Bölgesel Kurumsallaşma Politikaları Çerçevesinde Bölgesel Kalkınma Ajansları	87
4.3.1.3. Çok Uluslu Şirketler ve Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları.....	89
4.3.2. İçsel Politikalar	91
4.3.2.1. Küçük ve Orta Ölçekli Firmaların ve Kümelenmelerin Desteklenmesi ..	92
4.3.2.2. Bölgelerin Teknoloji ve Yenilikçi Yapılarının Geliştirilmesi	93
5. AVRUPA BİRLİĞİ BÖLGESEL EKONOMİK POLİTİKALARI VE TÜRKİYE’NİN BU POLİTİKALARA UYUMU	95
5.1. Avrupa Birliğinde Bölgesel Dengesizlikler	95
5.2. Avrupa Birliği Bölgesel Politikalarındaki Gelişim.....	99
5.3. Avrupa Birliği Bölgesel Ekonomik Politikaların Amaç ve Araçları	103
5.3.1. Avrupa Birliği Bölgesel Ekonomik Politikaların Amaçları.....	103
5.3.1.1. Yakınsama Hedefi.....	106
5.3.1.2. Bölgesel Rekabet ve İstihdam Hedefi.....	107
5.3.1.3. Avrupa Bölgesel İşbirliği Hedefi	110
5.3.2. Avrupa Birliği Bölgesel Ekonomik Politikaların Araçları	112
5.4. Kamu Müdahaleleri Çerçevesinde Avrupa Birliği Bölgesel Politika Etkilerinin Değerlendirilmesi.....	114
5.5. Türkiye’nin Avrupa Birliği Bölgesel Politikalarına Uyumu	116

6. TÜRKİYE’DE BÖLGESEL GELİŞMİŞLİK FARKLILIKLARI VE BU FARKLILIKLARIN GİDERİLMESİNDE DEVLETİN ROLÜ.....	121
6.1. Türkiye’de Bölgesel Dengesizliklerin Boyutları	121
6.2. Türkiye’de Bölgesel Ekonomik Politikaların Gelişimi	124
6.2.1. Cumhuriyetin İlk Yıllarından 1960’lı Yıllara Kadar İzlenen Bölgesel Ekonomik Politikalar	124
6.2.2. 1960–1980 Arası Planlı Ekonomi Döneminde Uygulanan Bölgesel Ekonomik Politikalar.....	125
6.2.2.1. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963–1967)	125
6.2.2.2. İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı(1968–1972)	126
6.2.2.3. Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı(1973–1977)	126
6.2.2.4. Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979–1983).....	127
6.2.2.5. Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı(1985–1989)	127
6.2.2.6. Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı(1990-1994)	128
6.2.2.7. Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı(1996–2000).....	128
6.2.2.8. Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı(2001-2005)	128
6.2.2.9. Dokuzuncu Kalkınma Planı	130
6.2.3. 1980’li Yıllardan Günümüze Bölgesel Politikalar	131
6.3. Türkiye’de Uygulanan Bölgesel Ekonomik Politika Araçları ve Bu Araçların Uygulanmasında Devletin Rolü.....	132
6.3.1. Geleneksel Politika Araçları	133
6.3.1.1. Bölgesel Kalkınma Planları	133
6.3.1.1.(1). Güneydoğu Anadolu Projesi(GAP)	133
6.3.1.1.(2). Doğu Anadolu Projesi(DAP)	134
6.3.1.1.(3). Doğu Karadeniz Bölgesel Gelişme Projesi(DOKAP)	135
6.3.1.1.(4). Yeşilirmak Havza Gelişim Projesi(YHGP)	135
6.3.1.1.(5). Zonguldak-Bartın-Karabük Bölgesel Gelişme Projesi(ZBK).....	136
6.3.1.2. Kalkınmada Öncelikli Yöre Uygulaması(KÖY)	136
6.3.2. Günümüzde Ön Plana Çıkan Politika Araçları Açısından Türkiye’nin Durumu	140
6.3.2.1. Dışsal Politikaların Türkiye Açısından Değerlendirilmesi.....	140
6.3.2.1.(1). Türkiye’de Bölgesel Düzeyde Alt Yapı Yatırımları	140
6.3.2.1.(2). Türkiye’de Bölgesel Kalkınma Ajansları	142
6.3.2.1.(3). Türkiye’de Çok Uluslu Şirketlerin ve Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Bölgesel Dağılımı	144
6.3.2.2. İçsel Politikaların Türkiye Açısından Değerlendirilmesi	147
7. TÜRKİYE’DE ALT YAPI HARCAMA TÜRLERİNİN BÖLGESEL GELİR ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİ BELİRLEMeye YÖNELİK BİR UYGULAMA.....	150
7.1. Yöntem.....	151
7.2. Ekonometrik Model ve Veri Seti	153
7.3. Tahmin Sonuçları.....	155
8. SONUÇ VE TARTIŞMA	164
KAYNAKLAR	171
ÖZ GEÇMİŞ	

TABLOLAR LİSTESİ

<u>Tablolar</u>	<u>Sayfa</u>
Tablo 3.1. Coğrafi Yoğunlaşmaları Etkileyen Kuvvetler	66
Tablo 4.1. Alt Yapı Yatırımlarının Üretim Üzerindeki Etkilerini Belirlemeye Yönelik Çalışmalar.....	80
Tablo 4.2. Alt Yapı Yatırımlarının Maliyetler Üzerindeki Etkilerini Belirlemeye Yönelik Çalışmalar.....	81
Tablo 5.1. AB Üye ve Aday Ülkelerde Satın Alma Gücü Paritesine Göre Kişi Başına Düşen GSYİH.....	96
Tablo 5.2. 2008 Yılında Satın Alma Gücü Paritesiyle Kişi Başına Düşen GSYİH'nın En Yüksek Olduğu İlk On Bölge.....	97
Tablo 5.3. 2010 Yılı İtibariyle İstihdam Oranının En Yüksek Olduğu İlk On Bölge.....	97
Tablo 5.4. 2004-2009 Ulusal Seviyede İşsizlik Oranları.....	98
Tablo 5.5. 2010 Yılı İtibariyle İşsizliğin En Yüksek Olduğu İlk On Bölge...	99
Tablo 5.6. AB Uyum Politikalarının Yapısı.....	105
Tablo 5.7. Rekabetçilik İndeksi En Yüksek On Bölge.....	109
Tablo 5.8. Rekabetçilik İndeksi En Düşük On Bölge.....	110
Tablo 5.9. AB Uyum Politikalarının Yapısı.....	112
Tablo 5.10. İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırması.....	118
Tablo 6.1. Düzey-2 Bölgelerinde, Bazı Ekonomik ve Sosyal Göstergeler.....	123
Tablo 6.2. Bölgesel Teşvik Uygulamalarında Dikkate Alınacak Bölgesel Harita.....	139
Tablo 6.3. Düzey-1 Bölgelerinde Enerji ve Ulaştırma-Haberleşme Harcamalarının Kişi Başına Düşen Değerler.....	141
Tablo 6.4. Düzey-1 Bölgelerinde Eğitim ve Sağlık Harcamalarının Kişi Başına Düşen Değerleri.....	142
Tablo 6.5. Uluslar arası Doğrudan Yatırım Girişlerinin Bölgesel Dağılımı...	145
Tablo 6.6. İllere Göre Uluslar arası Doğrudan Yatırım Girişleri (2009).....	145
Tablo 6.7. Uluslararası Sermayeli Şirketlerin Dağıldığı ilk On il (2010).....	147
Tablo 7.1. Toplam Alt Yapı Yatırım Harcamalarının Bölgesel Gelir Üzerindeki Genel Etkisi.....	156
Tablo 7.2. Toplam Alt Yapı Yatırım Harcamalarının Her Bir Düzey-1 Bölgesi Geliri Üzerindeki Etkisi.....	156
Tablo 7.3. Ekonomik ve Sosyal Alt Yapı Yatırımlarının Genel Olarak Bölgesel Gelir Üzerindeki Etkisi.....	157
Tablo 7.4. Ekonomik ve Sosyal Alt Yapı Yatırımlarının Her Bir Düzey-1 Bölgesi Geliri Üzerindeki Etkisi.....	157
Tablo 7.5. Alt Yapı Türlerinin Genel Olarak Bölgesel Gelir Üzerindeki Etkisi.....	160
Tablo 7.6. Alt Yapı Harcama Türlerinin Her Bir Düzey-1 Bölgesi Geliri Üzerindeki Etkisi.....	161

ŞEKİLLER LİSTESİ

<u>Sekiller</u>	<u>Sayfa</u>
Şekil 3.1. Von Thünen Model.....	17
Şekil 3.2. Weber'in Yerleşim Yeri Üçgeni.....	18
Şekil 3.3. Moses Modeli.....	20
Şekil 3.4. Üretimin Optimumu Kuruluş Yeri.....	21
Şekil 3.5. Kuruluş Yeri Değiştiğinde Optimum Üretim.....	21
Şekil 3.6. Hotellign Model.....	22
Şekil 3.7. Mekansal Monopol Gücü.....	23
Şekil 3.8. Yerel Rekabet Avantajının Kaynakları.....	33
Şekil 3.9. Myrdal'ın Birikimli Nedensellik Yaklaşımı.....	44
Şekil 3.10. Neo Klasik Bölgesel Büyüme Modeli.....	57
Şekil 3.11. İçsel Büyüme Modelleri.....	59
Şekil 4.1. Kamu Politikaları ve Bölgesel Gelişim.....	76
Şekil 4.2. Beşeri Sermaye Yapısı ve Yerel Ekonomik Performans.....	86
Şekil 4.3. Yabancı Yatırımların Yer Seçim Kararlarının Potansiyel Belirleyicileri.....	90

1. GİRİŞ

Tüm ekonomik faaliyetler bir mekânda gerçekleşirken, firmalar ve ekonomik aktörler, üretim faktörleri ve teknolojilerinin seçimleri gibi, yerleşim yerleri ile ilgili olarakda bir seçim yapmaktadırlar. Diğer yandan üretim için gerekli olan kaynaklarda mekânda farklı bir biçimde dağılmışlardır. Bu kaynakların bazı özel bölgelerde yoğunlaştıkları, diğer bölgelerde ise tamamen veya kısmen yetersiz oldukları görülebilmektedir. Ekonomik aktivitelerin ve kaynakların coğrafi dağılımındaki, niteliksel ve niceliksel farklılıklar, firmaların kuruluş yeri tercihinde, bölgesel gelişimin boyutunda, refah ve zenginlikte, faktör gelirlerinde farklılıklar yaratabilmektedir. İşsizlik oranları ve kişi başına düşen gelir seviyesi gibi göstergelerde ortaya çıkabilecek bu farklılıkların bir ülkede uzun süredir varlığı ve kronik hale gelmesinin ortaya çıkarabileceği sosyal ve politik sakıncalar, bazı bölgesel ekonomik politikaların uygulanmasını zorunlu kılmaktadır.

Son yıllarda bölge ve bölgesel kalkınma kavramına yönelik ilgidaki artış, bu kavramların hem sosyal bilimlerin hem de siyasi tartışmaların merkezinde yer almasına yol açmıştır. Toplumun ve ekonominin mekânsal olarak yapılandırılması, ekonomi, coğrafya, yönetim bilimleri, pazarlama ve uluslararası işletme gibi sosyal bilimlerdeki çalışmaların çoğunun ilgi alanını oluşturmuştur. Bu çerçevede ekonomik kalkınma konusundaki yaklaşımlarda da, bölge kavramının ön plana çıktığı görülmekte ve bu kavram, kalkınmanın aktörleri arasındaki etkileşim noktası olarak kabul edilirken, bölgesel ekonomik kalkınmanın önemi vurgulanmaktadır. Diğer yandan pek çok ülkede gündeme gelen yerelleşme politikaları ve bu politikaların bir parçası olarak, yerel yönetimlerin, ekonomik kalkınmanın desteklenmesi için sorumluluk üstlenmesi hatta bunun için görevlendirilmeleri de, bölgesel kalkınma kavramına verilen önemi arturmaktadır.

Bu gelişim aynı zamanda ekonomi biliminin bir dalı olarak bölgesel ekonomileri de ön plana çıkarmıştır. Bölgesel ekonomileri ise, piyasaların işleyiş analizleri içine mekân boyutunun dâhil edilmesi şeklinde tanımlamak mümkündür. Diğer yandan Firmaların ve hane halkının mekânda yerleşim yeri tercihlerini belirleyen faktörlerin neler olduğunu, büyük bölgesel sistemlerin (şehir sistemleri v.b) yapılanışını belirleyen unsurları, niçin bazı bölgelerin, şehirlerin, mekânların, diğerlerinden daha gelişmiş durumda olduğunu araştıran bölgesel ekonomilerde, bu soruların cevabı yerleşim yeri teorileri ve bölgesel kalkınma ve büyüme teorileri olarak bilinen bölgesel ekonomilerdeki iki büyük teori grubu tarafından verilmeye çalışılmaktadır. Kuruluş yeri teorileri mikroekonomik kökenlidir ve bu teoriler mikroekonomik kavramlar içerisinde, firmaların ve hane halkının yerleşim yeri tercihlerini analiz etmekte ve aynı zamanda bu analiz aktivitelerin mekânsal dağılımındaki farklılıkları da içermektedir. Bölgesel kalkınma ve büyüme teorileri ise, makroekonomik bir yapıya sahip olmakla birlikte, ekonomi politikalarının saf makroekonomik yaklaşımlarından farklıdır ve ekonomik gelişimin bölgesel özellikleriyle ilgilenmektedir. Kuruluş yeri teorileri içerisinde, Von Thünen'in toprak kullanım modeli, Weber'in taşıma maliyetleri modeli, Moses'ın kuruluş yeri ve üretim teorisi, Hotelling ve Palander'ın mekansal rekabet yaklaşımı, Greenhut'ın piyasa ölçeği ve taşıma maliyetleri analizi, Christaller ve Lösch'ün merkezi yerler teorisi ve ilk defa Marshall tarafından gündeme getirilen dışsal ekonomiler yaklaşımı, ön plana çıkan yaklaşımlardır. Diğer yandan bölgesel düzeyde kalkınma ve büyümenin kaynağını araştıran, zengin ve fakir bölgelerin niçin var olduğunu, bazı bölgelerin niçin diğerlerinden hızlı büyüdüğünü, yerel seviyede ekonomik büyümeyi belirleyen faktörlerin ne olduğunu, bölgesel düzeyde ekonomik

aktivitelerin gelişimini ve uzun dönem kalıcı ekonomik kalkınmanın genel koşullarını belirlemeyi amaçlayan bölgesel kalkınma ve büyüme teorilerinde ön plana çıkan yaklaşımları da, bölgesel ticaret, uzmanlaşma ve bölgesel çoğaltan analizi, bölgesel dengesizlik yaklaşımları, yapısal ve kurumsal değişim teorileri, bölgesel değişim dinamiklerini dışsal ve içsel olarak belirleyen yaklaşımlar şeklinde sınıflandırarak incelemek mümkündür. Ayrıca son zamanlarda popüler hale gelen yeni ekonomik coğrafya yaklaşımı da alternatif bir yaklaşım olarak ele alınabilmektedir.

Bölgesel kalkınmanın ve bölgesel kalkınma farklılıklarının oluşumunu belirleyen faktörler, yukarıda adı geçen teoriler tarafından belirlenmeye çalışılır iken, özellikle bölgesel kalkınma farklılıklarını gidermeye yönelik yaklaşımların, piyasa temelli yaklaşımlar ve müdahaleci yaklaşımlar olarak ikiye ayrıldığını görmekteyiz. Piyasa temelli yaklaşıma göre, eğer piyasalar etkinse bölgesel gelişmişlik farklılıkları kendiliğinden elimine olabilecek ve piyasalar temizlenebilecektir. Bölgesel dengesizlikler geçicidir ve piyasa güçlerinin faaliyetlerini engelleyici bir unsur söz konusu değilse, bölgesel gelir seviyeleri zaman içerisinde yakınsayabilecektir. Müdahaleci yaklaşımların merkezinde ise bölgesel problemlerin, bölgesel ekonomilerdeki yapısal sorunlardan kaynaklandığı şeklinde bir bakış açısı vardır. Bu bölgelerde endüstriyel ve ticari yapının yeniden inşa edilmesi içinde arz yönlü politikalara ihtiyaç duyulmaktadır. Bu ise yerel, bölgesel ve ulusal düzeyde devlet müdahalelerini gerekli kılmaktadır.

Müdahaleci yaklaşımlara paralel olarak, kamunun izlediği bölgesel ekonomik politikalar gündeme gelmektedir. Bölgesel ekonomik politikalar, nüfusun ve ekonomik aktivitelerin, bölgelerin tamamında daha eşit dağılımını sağlayarak bölgesel dengesizlikleri gidermeye çalışmaktadır. Bu bölgesel dengesizliklerin azaltılmasının ölçümü ise genellikle gelir ve istihdam göstergeleri yoluyla yapılmaktadır. Bölgesel politikalar, kaynakların ya da ekonomik aktivitelerin dağılımı ya da yeniden dağılımını sağlayabilmekte ve aynı zamanda bölgesel politikalar bölgesel potansiyelin gelişimini teşvik edebilmektedir. Bu politikaları ise, dışsal politikalar ve içsel politikalar olarak ikiye ayırarak incelemek mümkündür. Dışsal politikalar, devletin bölgesel rekabeti güçlendirebilecek ve bölgesel kalkınmaya katkı sağlayabilecek bölgesel düzeyde yaptığı ekonomik ve sosyal alt yapı yatırımlarını, kamunun bölgesel düzeydeki kurumsallaşma politikalarını ve doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının bölgelere çekilmesini kapsamaktadır. İçsel politikalar ise, bölgenin içsel potansiyelinin harekete geçirilmesi, bölgenin teknoloji ve yenilikçi yapısının geliştirilerek rekabetçi avantajlar elde edilmesine yönelik politikaları kapsamaktadır. Bu politikalar içerisinde yer alan kamunun bölgesel düzeyde yaptığı alt yapı yatırımlarının bölgesel ekonomilere katkısı konusunda da, bazı tartışmaların ve çeşitli uygulamalı çalışmaların varlığı görülmektedir. Yine bölgesel ekonomilerde yer alan teori gruplarında da, bölgesel kalkınmanın gerçekleştirilmesi ve kalkınma farklılıklarının giderilmesinde genelde devletin, özelde ise alt yapı yatırımlarının rolüne yönelik vurgular yapılmaktadır.

Boyutları farklı olmakla birlikte, hemen hemen her ülkede görülmekte olan bölgelerarası sosyo-ekonomik gelişmişlik farklılığının varlığı, bizim ülkemizde de gözlemlenen bir olgudur. Bölgesel katma değer, kişi başına düşen gelir seviyesi, işsizlik, kentleşme, nüfus yoğunluğu ve istihdamın sektörel dağılımı gibi bazı ekonomik ve sosyal göstergeler açısından bakıldığında, İstanbul, Batı Marmara, Doğu Marmara, Ege ve Batı Anadolu'nun görece gelişmiş bölge olduğu, Doğu Karadeniz, Ortadoğu Anadolu, Kuzeydoğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinin görece geri kalmış bölge olduğu ifade edilebilecektir. Bu dengesizlikleri gidermeye yönelik ülkemizde uygulanan bölgesel ekonomik politikaları da, cumhuriyetin ilk yıllarından günümüze

kadar uygulanan politikalar, 1960–1980 arası planlı ekonomi döneminde uygulanan politikalar ve 1980’li yıllardan günümüze kadar uygulanan politikalar olmak üzere üçe ayırarak incelemek mümkündür. Her ne kadar ülkemizde uygulanan bölgesel ekonomik politikaların bir tarihsel süreci olsa da bu politikaların beklenen başarıyı sağlayamadığı ifade edilmektedir.

Bölgesel kalkınma ve kalkınma farklılıklarının giderilmesinde genel olarak devletin, özelde ise alt yapı yatırımlarının etkisini belirlemeye yönelik çalışmamızda, öncelikle bölge ve bölgesel kalkınmaya yönelik kavramsal çerçeve incelenmekte ve bölgesel ekonomilerde ön plana çıkan, kuruluş yeri teorileri ve bölgesel kalkınma ve büyüme teorileri analiz edilmektedir. Daha sonra bölgesel kalkınma farklılıklarının yarattığı sakıncalar belirlenmeye ve bu farklılıkları gidermeye yönelik politikaların gelişimi incelenmeye çalışılmaktadır. Ayrıca bu dengesizlikleri gidermeye yönelik günümüzde ön plana çıkan politikalar içsel politikalar ve dışsal politikalar olarak sınıflandırılır iken bu politikalarda devletin rolünün belirlenmesi hedeflenmektedir. Dışsal politikalar içerisinde değerlendirilebilecek devletin bölgesel düzeyde yaptığı ekonomik ve sosyal alt yapı yatırımlarının bölgesel ekonomik etkileri ayrıntılı olarak incelenmekte, yine dışsal politikalar içerisinde yer alan bölgesel kurumsallaşma politikaları ve bölgeler için bir dış finansman kaynağı olan doğrudan yabancı sermaye yatırımları, analiz edilmektedir. İçsel politikalar içerisinde de, devletin bölgesel potansiyeli harekete geçirici ve bölgesel rekabeti geliştirici, politikaları belirlenmeye çalışılmaktadır.

Türkiye’nin Avrupa Birliği üyelik sürecine paralel Avrupa Birliği bölgesel politikaları da çalışmada analiz edilecek ve Türkiye’nin bu politikalara uyumu incelenecektir. Çalışmanın sonraki aşamasında ise Türkiye’de bölgesel dengesizliklerin boyutları incelenirken, bu dengesizlikleri gidermeye yönelik politikaların tarihsel gelişimi ve bu dengesizlikleri gidermeye yönelik politika araçları analiz edilecektir. Bu politikalarda devletin rolüde, içsel politikalar ve dışsal politikalar ayrımından yararlanılarak belirlenmeye çalışılacaktır. Çalışmamızın son bölümünde ise, Türkiye’de devletin alt yapı harcama türlerinin bölgesel gelir üzerindeki etkilerini belirlemek amacıyla bir uygulama yapılacaktır.

2. KONUyla İLGİLİ ÖNCEKİ ARAŞTIRMALAR

Bölgesel kalkınma ve kalkınma farklılıklarının giderilmesinde devletin rolü ile ilgili literatürde yapılan çalışmalar incelendiğinde, özellikle uygulamalı çalışmalarda devletin rolünün, kamu sermayesinin bölgesel ekonomiler üzerindeki etkisini belirleme yoluyla gündeme geldiği görülmektedir. Kamu sermayesi olarakda genellikle alt yapı yatırımları dikkate alınmakta ve alt yapı yatırımları şeklindeki kamu sermayesi bir bölgesel politika aracı olarak kullanılabilmemi sorusuna yoğunlaşmaktadır. Alt yapı yatırımlarının bölgesel ekonomiler üzerindeki etkisine yönelik uygulamalı çalışmaların ve tartışmaların ise, Aschauer (1989)'un yaptığı çalışmadan sonra arttığı görülmektedir.

Aschauer (1989:185-197) ABD ekonomisinde 1949–1985 dönemi verileriyle oluşturduğu üretim fonksiyonuna alt yapı yatırımları şeklindeki kamu sermayesini eklemiş ve kamunun bazı alt yapı yatırımlarıyla, ekonomik büyüme ve verimlilik artışında önemli bir rol oynayabileceğini belirlemiştir. Hatta kamu sermayesi ile verimlilik artışları üzerinde güçlü bir ilişki bulunduğu ve alt yapı yatırımları şeklindeki kamu sermayesinin verimlilik artışlarına katkısının 1949–1967 döneminde, özel sermayeden daha yüksek olduğu sonucuna ulaşmıştır. Ulaştığı sonuçlar bu konuda yapılan uygulamalı çalışmaları artırır iken, bu çalışmaların bir kısmı ulusal ekonomileri dikkate almış, bir kısmı ise bölgesel ekonomileri dikkate alarak söz konusu alt yapı yatırımlarının bölgesel ekonomiler üzerindeki etkilerine yoğunlaşmıştır. Bizim burada ele alacağımız çalışmalar ise alt yapı yatırımları şeklindeki kamu sermayesinin bölgesel ekonomiler üzerindeki etkisini belirlemeye yönelik çalışmalardır.

Pereira ve Sagales (1999: 289-293) İspanya bölgelerinde 1970-1989 dönemi itibarıyla kamunun ulaştırma ve haberleşme alt yapı yatırımlarının özel sektör çıktı ve girdilerini nasıl etkilediğini VAR yöntemiyle belirlemeye çalışmışlardır. İspanyanın tüm bölgelerinde bu şekildeki kamu sermayesi ile özel sermayenin tamamlayıcı olduğu ve kamu sermayesinin İspanya'da uzun dönemde hem çıktıdaki büyümenin hem de istihdamın önemli bir belirleyicisi olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Bu sonuçlardan hareketle bölgesel düzeyde yeni kamu sermaye yapılanmasının dengeli bölgesel kalkınmanın gerçekleştirilmesini destekleyebileceğini belirlemişlerdir.

Moomaw vd.(1995:842-843) ABD'de 48 eyalette kamu alt yapı sermaye stokunun eyaletlerin ekonomik performansı ve rekabetçi yapılarına katkısını belirlemeye çalışmışlardır. Genel bir şekilde, toplam kamu sermayesinin ve onun iki bileşeni olan, demiryolları, su ve kanalizasyon sistemleriyle ilgili alt yapının eyalet çıktısına pozitif katkısı olduğunu tespit etmişlerdir. Ayrıca su ve kanalizasyon sistemlerinin eyalet çıktısı üzerinde, demiryolları ve diğer kamu sermaye stokundan daha fazla etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Bu sonuçlardan hareketle, su ve kanalizasyon alt yapı araçlarının, eyaletlerin rekabetçi avantajlarının oluşumunu ya da sürdürülmesini kolaylaştıracağını, İlaveten farklı eyaletlere bağlı olarak, kamu sermaye stokunun çıktı esnekliğinde de farklılık olduğunu ve kamu sermaye türlerinin ekonomik etkilerinin, bölgelerin karakteristiklerine bağlı olduğunu belirlemişlerdir.

Pereira ve Andraz (2003: 88) ABD'de 1956-1997 arası dönemde 12 endüstride alt yapı yatırımları şeklindeki kamu sermayesinin, özel sektör performansı üzerindeki etkisini, çıktı, istihdam ve özel yatırımlar yoluyla belirlemeye çalışmışlardır. VAR/ECM ekonometrik yönteminin kullanıldığı çalışma sonuçlarına göre, kamu alt yapı yatırımları toplam seviyede, özel sektör çıktısını, istihdamı ve yatırımları pozitif yönde etkilemektedir. 1milyon dolarlık kamu sermaye yatırımının 5 milyon dolar tutarında özel çıktı birikimi oluşturduğunu ve 27 iş alanı yarattığını belirlemişlerdir. Ancak endüstriyel seviyede sonuçların farklılaştığını, kamu yatırımlarının 12

endüstrinin 6'sında özel istihdamı, 5'inde de özel yatırımları pozitif etkilediğini, bu yatırımların istihdamı inşaat ve ulaşım sektörlerine, özel yatırımları da, imalat sektörü, kamu hizmetleri ve iletişime kaydardığını tespit etmişlerdir. Alt yapı yatırımlarının özel çıktı üzerinde de olumlu etkisinin gerçekleştiği ve en büyük olumlu etkinin ise imalat sanayi, dayanaklı tüketim malları, inşaat sektörü, hizmetler ve toptan ticarete gerçekleştiği sonucuna ulaşarak, kamu alt yapı yatırımlarının ABD'de uzun dönem çıktıdaki büyüme ve istihdamın önemli bir belirleyicisi olduğunu ifade etmektedirler.

Percoco (2004: 365-375)'da İtalyan bölgelerinde, ulaştırma ve haberleşme alt yapı yatırımlarını Cobb-Douglas üretim fonksiyonuna ekleyerek, panel veri sabit etkiler yöntemiyle bu yatırımların ekonomik etkinliğini belirlemeye çalışmış ve çalışmayla ilgili üç önemli sonuca ulaşmıştır. İlki alt yapı kamu sermaye stokunun bölgesel etkinliğinin özel sermayeden biraz daha yüksek olduğunu, ikincisi demiryolları ve denizyolları altyapısının muhtemelen bölgesel ekonomileri destekleyici en önemli alt yapı olabileceğini ve üçüncüsü de yol alt yapı yatırımlarının negatif etkinliğe sahip olduğunu belirlemişlerdir.

Lall (2007:583-594) ise Hindistan bölgelerinde, enerji, su, ulaştırma ve haberleşme alt yapı yatırımlarının bölgesel ekonomik büyümeye katkısını 1981-1996 dönemi itibarıyla belirlemeye çalışmıştır. Cobb-Douglas üretim fonksiyonuna göre oluşturduğu modelini panel veri sabit etkiler yöntemiyle tahmin etmiş ve tahmin sonuçlarına göre, ulaştırma ve haberleşme yatırımları Hindistan'da bölgesel büyümenin önemli bir belirleyicisidir. Bu yatırımların pozitif katkısı sadece bireysel bölgelere bu yatırımların yapılmasından kaynaklanmamakta aynı zamanda komşu bölgelerle oluşan ağsal bağlantılardaki gelişimin yarattığı pozitif dışsallıklarla da gündeme gelebilmektedir. Dolayısıyla bu tür yatırımların faydası geri kalmış bölgelerde oldukça yüksektir. Enerji alt yapı yatırımlarının da genel olarak daha az olmakla birlikte olumlu bir etkisi var iken bu etkinin geri kalmış bölgelerde ve komşu bölgeler üzerindeki yayılma etkisinin negatif olduğu görülmektedir. Geri kalmış bölgelerde teknoloji ve organizasyon yapısının yetersizliği, özel sermaye ve eğitimli işgücünün yokluğu bu tür yatırımların dönüşümünü olumsuz etkileyebilmektedir. Yine çalışma sonuçlarına göre enerji yatırımların yayılma etkisinin negatif olma gerekçesi olarak da yatırımların yapıldığı bölgenin diğer bölgelerden özel sermayeyi ve işgücünü çekebilmesidir. Su alt yapı yatırımlarının bölgesel büyüme üzerindeki etkisine yönelik tahmin sonuçlarının ise ya negatif ya da istatistiki olarak anlamsız olduğu belirtilmektedir.

Seitz ve Licht (1993: 238)'de 1971-1988 döneminde Batı Almanya'nın 11 eyaletinde maliyet fonksiyonunu kullanarak kamu alt yapı yatırımlarının imalat üretim maliyetleri üzerindeki etkisini belirlemeye çalışmışlardır. Çalışma sonuçlarına göre, kamu alt yapı hizmetlerinin önemli bir maliyet azaltıcı ve özel yatırımları özendirici etkisi belirlenmiştir. Bu sonuçlardan hareketle kamu alt yapı yatırımlarının üretim ve ulaşım maliyetlerinin azaltılması yoluyla kentlerin, bölgelerin ve ulusların rekabetçi yapılarının geliştirilmesinde önemli bir araç olabileceği ve bölgesel yönetimlerin daha fazla ve daha kaliteli alt yapı hizmetleriyle bölgelerinin cazibesini artırabileceklerini ifade etmektedirler.

Fuente ve Vives (1995:30-39) ise 1981, 1986 ve 1990 yılı verilerini kullanarak eğitim ve kamunun alt yapı yatırımlarının bölgesel gelir ve bölgesel dengesizlikler üzerindeki etkisini belirlemeye çalışmışlardır. Hem eğitimin hem de kamu alt yapı yatırımlarının bölgesel verimliliğin önemli bir belirleyicisi olduğunu ancak eğitimin bu verimlilikteki katkısının alt yapı yatırımlarından çok daha fazla olduğunu belirlemişlerdir. Ayrıca bu araçların İspanya'da bölgesel dengesizliklerin giderilmesinde bir politika aracı olarak kullanılabileceğini ifade etmektedirler.

Costa vd.(1987: 425-433) ABD’de 48 eyalette 1972 verileriyle, kamu sermayesi ve diğer üretim faktörleri arasındaki ilişkiyi tespit etmeye çalışmışlar ve kamu sermayesi ile işgücünün tamamlayıcı girdiler olduğu ve ayrıca kamu sermayesinin azalan getirilere sahip olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Sloboda ve Yao (2008: 512-517)’da yine ABD’de 1989-2002 dönemi arası verileriyle 48 eyalette kamunun ulaşım ve ulaşım dışındaki kamu harcamalarının ekonomik dönüşümünü analiz ettikleri çalışmalarında, Cobb-Douglas üretim fonksiyonunu kullanmışlardır. Modellerinin panel veri sabit etkiler yöntemiyle tahmin sonuçlarına göre, özel sermayenin, çıktı üzerindeki etkisi istatistiksel olarak anlamsız ve kamunun ulaşım alt yapı yatırımlarının çıktı üzerindeki etkisi negatif olarak belirlenirken, kamunun eğitim ve diğer hizmetlerinin esneklik katsayısının işareti pozitif bulunmuştur. Yayılma etkisinde(spillovers effect) analiz edildiği çalışmada, Kamunun diğer eyaletlerde yaptığı alt yapı harcamalarının ekonomik büyümeye pozitif bir katkı sağlamadığı ve eyaletler arasında özel sermaye ile kamu sermayesinin rekabet halinde olduğu ve dışlama etkisinin varlığından bahsedilmektedir.

Holtz-Eakin ve Schwartz (1995:462-467) da, yine ABD’de kamunun eyaletlerde yaptığı demiryolları alt yapı yatırımlarının yayılma yoluyla verimlilik üzerindeki etkisini 1969-1986 arası dönemi dikkate alarak panel veri yöntemiyle tahmin etmeye çalışmışlar ve çalışmalarında değişik modellemeler yapmışlar. İlk modellerinde bir eyalette yapılan demiryolu alt yapı yatırımının çıktı üzerindeki etkisine bakmışlar ve 0.05 oranında çıktıyı olumlu etkilediği ve istatistiksel olarak anlamlı olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Komşu eyaletin demiryolu alt yapı yatırımının etkisinin ise düşük ama negatif olduğu ve istatistiksel olarak yine anlamlı olduğunu belirlemişlerdir. Daha sonra yaptıkları ve gözlenemeyen eyalet etkilerini dikkate aldıkları modellerinde bu katsayıların negatif ve istatistiksel olarak anlamsız olduğunu tespit ederek, bu tür yatırımların yayılma yoluyla önemli bir verimlilik etkisinin bulunduğuna yönelik bir delile ulaşamadıklarını ifade etmektedirler.

Holtz-Eakin (1994: 12) ise 1969–1986 verileriyle 48 ABD eyaletinde yaptığı çalışmada alt yapı yatırımları şeklindeki kamu sermayesinin özel sektör verimliliği üzerindeki etkisini belirlemeye çalışmıştır. Bu konuda daha önce yapılan çalışmalarda kamu sermaye birikimi ile özel sektör verimliliği arasında olumlu anlamda bir ilişkinin varlığının belirlendiği ancak, eyalete özgü gözlenemeyen özelliklerin dikkate alınmadığı, bunun dikkate alınması halinde kamu sermayesinin özel sektör verimliliği üzerinde önemli bir etkisinin bulunmadığını ifade etmektedir.

Pereira ve Andraz (2006:816)’da Portekiz’de kamunun ulaştırma alt yapı yatırımlarının bölgesel düzeyde etkilerini 1980-1998 dönemi ve VAR yöntemiyle belirlemeye çalışmışlardır. Kamunun ulaştırma alt yapı yatırımlarının doğrudan ve yayılma etkilerinin bölgesel düzeyde farklı seviyelerde olduğu ve çevre bölgeler için doğrudan etkilerin çok daha önemli olduğunu, ancak bazı bölgelerde ise yayılma etkisinin daha önemli olduğunu bulgulamışlardır. Ayrıca ulaşım alt yapı yatırımlarının ekonomik aktivitelerin, ülkenin en gelişmiş bölgesi olan Lizbon’ da yoğunlaşmasına katkıda bulunduğu ve bu yatırımların Portekiz’de uzun dönem büyümenin önemli bir aracı olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Pereira ve Sagales (2003: 249-250) İspanya’nın on yedi bölgesinde kamu sermaye yapısının yayılma etkisini VAR yöntemiyle belirlemeye çalışmışlardır. Çalışmalarında kamu sermayesinin bölgesel etkisinin doğrudan ve dolaylı yoldan olduğu, doğrudan etkinin, yatırımın yapıldığı bölgede gerçekleşen etki olduğu dolaylı etkinin ise bölge dışında yapılan yatırımın yayılma etkisi yoluyla gündeme geldiği ve bu ikisinin toplamının da kamu sermayesinin toplam etkisi olduğunu ifade etmektedirler.

Çalışma sonuçlarında, İspanya'nın farklı bölgelerinin bölgede yapılan yatırımlar ya da herhangi bir bölgede yapılan yatırımlardan yayılma etkisi yoluyla ya da her ikisinden fayda sağladığı ifade edilmektedir. İspanyanın merkezi bölgelerinde bölgeye yapılan yatırımların katkısının daha fazla olduğu, buna karşılık çevre bölgelerin yayılma etkisinden daha fazla fayda sağladığı belirtilmektedir. Bu çerçevede İspanya'da alt yapı yatırımlarının doğrudan ve dolaylı yollarla bölgesel kalkınmaya katkı sağlayabileceği ve bu yatırımların bölgesel dengesizliklerin giderilmesinde kullanılabileceği tespiti yapılmaktadır.

Munnell (1990; 14-26) 'de kamu alt yapı yatırımlarının bölgesel ekonomik performans üzerindeki etkilerini incelediği çalışmasında öncelikle, kamu alt yapı yatırımlarının özel çıktıyı pozitif etkilediği, bu sonucun istatistiksel olarak anlamlı olduğu ve kamu sermayesinin marjinal verimliliğinin özel sermayeye eşit olduğunu belirlemiştir. Çalışmada daha sonra alt yapı yatırımları ayrıştırılmış ve bunların çıktı üzerindeki etkileri belirlenmeye çalışılmıştır. Çıktı üzerindeki en büyük etkinin demiryolları, su ve kanalizasyon tipi alt yapı yatırımlarından kaynaklandığı, diğer kamu sermayesi içerisinde değerlendirilen okul ve hastane gibi binaların ise neredeyse çıktı üzerinde ölçülebilen bir etkisi olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Ancak Munnell(1990: 17), bu etkinin olmamasının kamunun sağladığı eğitim ve sağlık hizmetlerinin verimlilik üzerinde etkisi olmadığı anlamına gelmediğini ifade etmektedir. Eğitimli ve sağlıklı bir işgücünün verimliliğinin çok daha fazla olacağını, bu sonucun sadece bina stokunun, eğitim ve sağlık hizmetlerinin en önemli göstergesi olarak dikkate alınamayacağını belirtmektedir. Çalışmanın sonraki aşamasında ise özel sektör yatırımlarında kamu sermayesinin rolü belirlenmeye çalışılmış ve iki karşıt etkinin varlığı tespit edilmiştir. Bir yandan kamu sermayesinin özel sermayenin verimliliğini artırdığı ve bu yolla özel sermaye yatırımlarının artabileceği ifade edilirken diğer yandan da, oluşturulan dönüştürülmüş üretim fonksiyonu sonuçlarına göre eyalet ve yerel kamu sermayesinin özel sermayeyi ikame ettiği ve belirli bir çıktı seviyesi için daha fazla kamu sermayesinin daha az özel sermaye gerektirdiği belirlenmiştir.

Jimenes (2003:164-167) ise 1965-1995 döneminde İspanya bölgelerinde beşeri sermaye ve kamu sermayesinin, toplam faktör verimliliği üzerindeki etkisini incelediği araştırmasında, hem beşeri sermayenin hem de kamu sermayesinin toplam faktör verimliliği üzerinde pozitif etkisi olduğu sonucuna ulaşmıştır. Kamu sermayesinin, özellikle su ve ulaşım alt yapı yatırımlarının tarım ve endüstriyel sektörlerde toplam faktör verimliliği üzerindeki katkısının beşeri sermayeden daha fazla olmasına rağmen, beşeri sermaye birikiminin toplam faktör verimliliği üzerindeki toplam katkısının kamu sermayesinden daha yüksek olduğunu tespit etmiştir.

Bu konuda yapılan daha önceki çalışmalara bakıldığında alt yapı yatırımları şeklindeki kamu sermayesinin bölgesel yayılma etkisi konusunda bazı tartışmalar olmakla birlikte genellikle bu yatırımların bölgesel çıktı ve özel sektör yatırımlarını artırdığı, bölgesel düzeyde maliyetleri azaltarak bölgelerin rekabetçi gücüne katkı sağladığına yönelik sonuçlara ulaşıldığını görmekteyiz. Ayrıca bu çalışmalarda, devletin alt yapı yatırımları yoluyla bölgesel dengesizliklerin giderilmesi ve bölgesel kalkınmanın gerçekleştirilmesinde önemli bir rol oynayabileceğine tanık olmaktadır.

3. BÖLGESEL KALKINMAYA YÖNELİK KAVRAMSAL VE TEORİK ÇERÇEVE

3.1. Bölgesel Kalkınmaya Yönelik Kavramsal Çerçeve

Bu kısımda, bölge ve bölgeyle ilgili kavramlar tanıtılmaya ve bölgesel ekonomiler ve bölgesel ekonomik kalkınmanın ne anlama geldiği belirlenmeye çalışılacaktır

3.1.1. Bölge Kavramı ve Bölge Türleri

Bölgesel kalkınma teorisyenlerinin tamamı bölgesel büyüme ve geri kalma (çökme) sürecini anlamaya çalışırken, bu araştırmacılar arasında bölge kavramının nasıl tanımlanabileceği konusunda çok küçük bir uzlaşının olduğu görülmektedir. Bölge kavramını tanımlamaya yönelik ilk yaklaşım Christaller (1933) ve Lösch (1954) tarafından gerçekleştirilmiştir. Christaller ve Lösch'ün Merkezi Yerler Teorisi'nde bölgeler, merkezi yerlerin ve şehirlerin hiyerarşik sistemleri olarak tanımlanmışlardır. Her bir bölge, az sayıda daha büyük ve yüksek dereceli şehirlere ve çok sayıda daha küçük ve düşük dereceli şehirlere sahiptir. Bir şehrin hiyerarşik derecesi o şehirde sunulan malların çeşitliliği ile belirlenirken, bu çeşitlilikte, farklı malların piyasa alanlarının göreceli büyüklüğü tarafından belirlenmektedir. Şehirlerin, kendilerinden daha üst dereceli şehirlerden mal ithal ettikleri, daha düşük dereceli şehirlere mal ihraç ettikleri ve aynı düzeydeki şehirlerle hiçbir ilişkiye girmedikleri varsayılmaktadır (Dawkins, 2003: 133).

Hoover ve Giarratani (1985: 142-144) ise bölge kavramını, bölge türlerinden hareketle tanımlamışlar ve bölgeyi Homojen Bölge ve Fonksiyonel Bölge olarak ikiye ayırmışlardır. Homojen bölgeyi, tam benzerlik temelli olarak sınırları belirlenmiş bölge olarak tanımlamaktadırlar. Fonksiyonel bölge ile ilgili yaptıkları tanımlamada ise, bu bölge türünde alanın bileşenlerinin, alan dışındakilerle çok daha fazla etkileşim içinde olduğu ve bölgenin sınırlarının belirlenmesindeki kriterin, ekonomik bağımlılığın ve sunulan hizmetlerin genişliği olduğunu ifade etmektedirler. Fonksiyonel bölgelerin özel bir türü ise nodal bölgedir ki, bir şehir ve onun toplumsal çevresi ve ticaret bölgesi bir nodal bölgeyi oluşturur. Bunlar mallar, hizmetler, ödemeler ve yer değiştirmeler yoluyla sıkı bir bağ oluşturmaktadırlar. Daha makro düzeyde ise fonksiyonel bölge kavramı, nodal alt bölgelerden oluşan bölgeleri tanımlamak için kullanılabilir ve ekonomik etkileşimlerin yoğunluğu da önemlidir. Malların hareketi, hizmet, işgücü ve paranın akışkanlığı, telefon görüşmelerinin sıklığı ya da bölgelerarası işlemlerin diğer ölçüleri ise daha büyük mekânsal varlıkların sınırlarının anlaşılmasında temel olarak kullanılabilir.

Markusen (1987: 16-17)'de, bölgeyi tarihsel olarak evrimleşen, fiziksel, sosyo-ekonomik, siyasal ve kültürel ortama sahip olan bitişik mekânsal toplum ve diğer bölgelerden ve diğer temel mekânsal birimlerden, şehirden ve ulustan ayrılan mekânsal bir yapı olarak tanımlamaktadır. Markusen bölge kategorisinin, tek bir fiziksel ve kültürel özelliği olan mekânsal birimleri tasvir ettiğini, şehir kategorisinin ise konumdan bağımsız mekânsal yapı ve düzenli aktivitelerin sergilendiği, insanların özel yerleşim şekli olarak tanımlanabileceğini belirlerken, ulus kategorisinin de siyasal bağımsızlığı olan özel bir bölge türü olduğunu ifade etmektedir.

Keating (1997: 383) ise bölge kavramının, değişik sosyal bilim disiplinlerinde değişik anlamlara sahip olan ve siyasi olarak da bir anlam içeren hassas bir sözcük

olduğunu belirtmektedir. Bölgenin en geniş tanımının, politik güç dağılımı ve kamu politikalarının içeriği anlamında, bir takım uygulamalara sahip olduğunu vurgulamaktadır. Aynı zamanda bir bölgenin zorunlu olarak bir (mekansal, alansal, arazisel, topraksal) sınır belirleme olduğu ancak bunun içinde değişik fonksiyonel süreçlerin bulunduğunu ifade etmektedir. Yine Keating'e göre bölge, bölgesel bir idari yapı veya belirli bir alanda faaliyette bulunan kurumlar seti olarak bir kurumsal sistemdir. Ulusal veya dış politikada da, sosyal ve ekonomik proje başarısına ulaşmak için kendini bir aktör olarak yapılandırabilmektedir.

Diğer yandan Schmitt-Egner (2002: 181-182)'de bölge kavramını tanımlamaya yönelik yaklaşımlarında bölgeyi, onun ulus altı, ulus üstü ve uluslararası karakterinden bağımsız olarak maddi temeli toprağa dayanan, orta büyüklükteki kısmi bir birim olarak almamız gerektiğini belirtmektedir. Bu tanımın temel özelliklerinde ise, bölgenin mekânı, fonksiyonu, ölçeği ve konusu yer almaktadır. Burada bir birim olarak mekân, kendi sınırlarını ve yatay düzeyde karşılaştırılabilir birimlerle olan etkileşimini ifade etmektedir. Ancak yukarıda ifade edilen bu mekânın kısmiliği, dikey ilişkiler oluşturan daha büyük bir birimin bir parçası olmasını önemli kılar, ölçeğe ve orta büyüklüğe baktığımızda ise, bu birimin sayısal boyutu görülebilir ve daha büyük veya daha küçük bir biriminde olabileceğini göstermektedir. Fonksiyondan kasıt ise bu kısmi mekânın daha büyük ve daha küçük birimler arasındaki aracılık işlevini, tanımın konu boyutunda da bölge, bu mekânsal birimin sosyal doğasını ve onun yapısının özelliğini ifade etmektedir. Zamana ve insana bağımlı olmayan mekân kavramının aksine bölge zaman içinde insanlar tarafından yaratılır ve dolayısıyla sosyal ve siyasal etkileşimlerin tarihsel bir ürünü haline gelir. Bölgenin disiplinler arası kullanımı ise basit olarak bir cümlede tanımlanabilmektedir. Temel olarak siyaset bilimi bölgeyi bir eylem birimi olarak ele alır iken, bölgesel çalışmalar ve coğrafya, bölgeyi bir eylem alanı olarak incelemektedirler.

Keleş (1990: 341) ise bölge sözcüğünün bir mahalleyi, bir kenti, bir ila birkaç ilden oluşan yöreleri, birkaç ülkenin oluşturduğu kara parçalarını, hatta kıtaları nitelendirici biçimde çeşitli kavramlar karşılığında kullanılabildiğini belirtmektedir. Son zamanlarda ise karışıklıklardan kaçınmak ve bölgeleri yapay sınırlarından soyutlamak için bölge yerine mekan(space) kavramının kullanıldığını ifade ederek, bölgeyi genellikle kentten geniş, bir ülkenin tümünden daha küçük mekan parçası olarak tanımlamaktadır. Bölgenin sınırlarının çizilmesinde de coğrafi, ekonomik, toplumsal, yönetsel ve bazen de bunların birden çoğunun ölçüt olarak kullanılabildiğini vurgulamaktadır.

DPT (2000: 7)'nin yaptığı tanımlamada ise, geleneksel anlayışta bölge yan yana gelmiş birimlerin mekânsal bütünlüğü ile oluşan, ulus devletin denetiminde ve dışa kapalı, sınırları çizilmiş bir birimdir. Son yıllarda yaşanan küreselleşme ve bölgeselleşme, üretim biçimindeki değişim, bilginin yükselen değeri, ekonomik, sosyal, teknolojik ve politik değişimle birlikte bölge, ilişki ağı ile belirlenen, mekânsal süreklilik koşulu olmayan yerellerin oluşturduğu, uluslararası ilişkilere doğrudan açılan, sınırları değişken bir birimdir.

Diğer yandan literatürde bölge türleri ile ilgili olarak değişik sınıflandırmaların yapıldığı görülebilmektedir. Bu sınıflandırmaları, hem amaçları açısından hem de ekonomik gelişmişlik farklılıkları veya problemleri bölge türleri açısından yapmak mümkündür.

3.1.1.1. Amaçları Açısından Bölge Türleri

Bu sınıflandırmaya göre bölgeler Homojen Bölge, Polarize(Kutuplaşmış) Bölge ve Plan Bölge olarak üçe ayrılmaktadır (Keleş, 1990: 342; DPT, 2000: 82; Ildırar, 2004: 10; Gündüz, 2006: 3; Dinler, 2008: 75).

3.1.1.1.(1). Homojen Bölge

Bir ülkede çeşitli bölgelerin sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyini saptamak ve bölgelerarası gelişmişlik farkını azaltıcı politikalara başlarken başvurulacak bir bölgesel ayırmadır. Homojen bölge sürekli bir homojen alana karşılık gelen ve birbirine benzer özellikler gösteren komşu alanlar grubudur. Bir başka söyleyişle aynı gelişmişlik düzeyinde olan komşu iller, gelişmişlik düzeyi açısından homojen bölgeyi oluşturur. Bölgenin homojenliğini belirlemede de, kentli nüfus, eğitim, beslenme, gelir ve işsizlik gibi değişik ekonomik ve sosyal ölçütlerden yararlanılabilmektedir (Dinler, 2008: 77). Bu bölgelerin öğeleri olan yerleşim birimleri arasında da fonksiyonel bir ilişkinin bulunması zorunlu değildir (Keleş, 1990: 342).

Diğer yandan Homojen Bölge ayırımı statik bir ayırmadır ve bölgelerarası gelişmişlik farklılığının ne olduğunu ortaya koyarak bir anlamda mevcut durumun fotoğrafı çekilmektedir. Bölgelerarası ilişkilerin yoğunluğunu dikkate alan daha dinamik bir yaklaşım ise bizi Polarize Bölge kavramına götürmektedir.

3.1.1.1.(2). Polarize (Kutuplaşmış) Bölge

Mevcut tüm yerleşim merkezleri bir ilişki içerisinde ve bölgesel dengesizliği giderici bir politika izlenir iken bu ilişkilerin boyutunun da dikkate alınması gerekmektedir. Bir yerleşim merkezi kendisinden daha büyük yerleşim merkezinin etkisi altındadır. Bir yerleşim merkezi kendisinden daha küçük bir yada birkaç yerleşim merkezini etkisi altına alıyorsa söz konusu merkez bir cazibe merkezidir. Bu cazibe merkezinin etki sahası ile birlikte kapsadığı alan polarize bölgeyi oluşturmaktadır (Dinler, 2008: 79). Dolayısıyla Polarize Bölge'nin temel özelliği, öğeleri arasında fonksiyonel ilişkiler bulunması ve büyük kent(Metropol), orta büyüklükte kent, kasaba ve köy gibi bir yerleşim kademelenmesini gündeme getirmesidir (Keleş, 1990: 342).

Polarize bölgenin saptanabilmesi için, bölgelerarası ticari ilişkilerin yoğunluğuna, karayolu, denizyolu ve demiryolu ulaşımın yoğunluğuna, hatta şehirlerarası telefon konuşmalarının yoğunluğuna bakılabilmektedir (Dinler, 2000: 80).

3.1.1.1.(3). Plan Bölge

Bu bölge daha çok bölgesel ekonomik kalkınma planlarının uygulanmasında, birlik, bütünlük, uyum ve eşgüdümün sağlanması amacıyla tanımlanmış bölgelerdir (Keleş, 1990: 342). Bir anlamda Plan Bölge, bölgesel gelişme planlarının uygulama alanıdır. Planlama bölgelerinin belirlenebilmesi için, çeşitli bölgelerin gelişmişlik düzeyini belirleyen istatistiki çalışmalarla Homojen Bölgelerin saptanarak, gelişmişlik farklılıklarının ortaya konulması diğer yandan yerleşim merkezleri arasındaki ticari ilişkilerin yoğunluğu ve gelişim seyri hakkında bilgi vererek bu yerleşim merkezleri arasındaki kutuplaşma hiyerarşisine dayalı Polarize Bölgelerin tespit edilmesi gerekmektedir. Dolayısıyla Homojen Bölge ve Polarize Bölge, Plan Bölge'nin

saptanabilmesi için yapılan analizler sonucu elde edilen etüt bölgelerdir (Dinler, 2008: 93).

Plan bölgeler, planlamayı uygulayan ülkelerdeki planlama anlayışına, ülkenin bölgesel sorunlarının niteliği ve uygunluğuna göre, tüm ülkeyi kapsayabileceği gibi, azgelişmişlik, işsizlik, toplu tarımsal göç, yer altı kaynaklarının değerlendirilememesi, hızlı sanayileşme ve aşırı kalabalıklaşma gibi bölgesel sorunlar yaşayan belirli problemlili bölgeleri de kapsayabilmektedir (Dinler, 2008: 83).

3.1.1.2. Yaşanılan Problemler Açısından Bölge Türleri

Bu sınıflandırmada da bölgeler sahip oldukları problemler açısından, geri kalmış bölgeler, gelişimi duraksamış bölgeler ve aşırı kalabalıklaşmış bölgeler olarak bir ayrıma tabi tutulabilmektedir (Stilwell, 1980:16; Hoover ve Giarratani, 1985:213-215 ;Dinler, 2008: 117).

3.1.1.2.(1). Geri Kalmış Bölgeler

Tüm ülkelerde rastlanabilecek olan bu bölgelerin, ülkenin daha şanslı bölgelerinin sahip olduğu avantajları ve yükselen gelir seviyelerini, yapısal değişimle yakalayamadıkları ve kalkınma sürecini başlatamadıkları görülmektedir (Hoover ve Giarratani, 1985:213-214) Bu bölgelerin sosyo-ekonomik göstergeleri ülke ortalamasının altındadır. Örneğin şehirleşme oranı ülke şehirleşme oranının altındadır, hakim sektör tarım sektörüdür ve tarımsal nüfus oranı ülke ortalamasından yüksektir, kişi başına düşen gelir ülke ortalamasının altında ve adaletsiz bir dağılım söz konusu iken, işsizlik oranı ülke ortalamasının üstündedir, alt yapı hizmet ve tesisler, ülke genelinden daha kötü durumdadır (Dinler, 2008: 118). ABD’de yoksul kırsal kesim özellikleriyle karakterize edilen Appalachia, New York eyaletinin doğusundaki dağlardan Missisipi’ye kadar, Kanada’da ülkenin doğu kısmının uç bölgeleri, İtalya’nın kabaca güney bölgesinin yarısı (Mezzogiorno). İsveç, Norveç ve Finlandiya’nın kuzeyi, Almanya’nın doğusundaki sınır bölgeler, Türkiye’nin Doğu Ve Güneydoğu Anadolu bölgeleri bu bölge türüne örnek olarak verilebilmektedir.

Bu bölgeler yapıları icabı topoloji, iklim veya diğer kuruluş yerini etkileyen faktörler bakımından elverişsiz konumda olabileceklerinden dolayı, izlenebilecek bölgesel politikalar çerçevesinde mutlaka sanayileşmenin bu bölgelere yönlendirilmesin ziyade, yöresel verimliliğin nispeten fazla olduğu sektörlerin teşviki etkili olabilecektir (Stilwell, 1980: 16).

3.1.1.2.(2). Gelişimi Duraksamış Bölgeler

Bir diğer farklı problemlili bölge türü de, endüstrileşmesini tamamlamış ancak durgunluğa maruz kalmış bölgelerdir. Britanya’da İskoçya ve Galler’in güneyindeki endüstrileşmiş bölgeler ve İngiltere’nin kuzeyi, 1920’lerde böyle bir sürece girmişlerdir. ABD’de Pittsburg bölgesi, endüstrilerde yaşanan yavaş büyüme ve gerilemeyle durgunluğa maruz kalmış ve II. Dünya Savaşı sonrası bu trendi tersine çevirmeye yönelik büyük bir toplumsal çaba sarf edilmiştir. Belçika’da Walloon bölgesi ve yine II. Dünya savaşı sonrası Almanya’nın Ruhr havzası bu tip bölgelere örnek verilebilecektir. Bu bölgelerin gösterdiği ortak özellikler, bölgenin büyüme oranlarının uzun yıllar ortalamanın altında olması, yüksek ve kronik bir işsizlik, yoğun bir şekilde

bölge dışına yaşanan göç şeklinde sıralanabilir. Bölge her nasılsa dinamik büyüme karakterini kaybetmiş ve çöküş başlamıştır (Hoover ve Giarratani, 1985:214).

3.1.1.2.(3). Aşırı Kalabalıklaşmış Bölgeler

Problemli bölgelerin üçüncü türünü ise aşırı kalabalıklaşmış bölgeler oluşturmaktadır. Bölgeye yönelik göçlerde büyük artışların yaşandığı bu bölgeler, sancılı bir şekilde büyürken, hizmetlerin kalitesi düşmekte, yerel kaynakların ve araçların aşırı kullanımı bir tahribatı gündeme getirirken, yerleşim birimlerinde, kurumsal yapıda genel olarak hayat kalitesinde bir bozulma yaşanmaktadır (Hoover ve Giarratani, 1985:215).

Başlangıçta ülkenin gelişmesi için sempati ile bakılan bu bölgeler, diğer bölgelerden yaşanan aşırı göçlerin engellenememesi ile birlikte, artık çözümü güç sorunların gündeme geldiği yöreler haline gelmektedirler. Bu bölgelerde kentsel yoğunlaşmanın pozitif dışsallığı, birey ve firmaların üretim ve tüketim maliyetlerindeki artış, trafikte yaşanan zaman kaybı, yüksek vergiler, kiralardaki yükselme, gürültü kirliliği ve ayrıca kamusal hizmet maliyetlerindeki artışla birlikte negatif dışsallığa dönüşmektedir (Dinler, 2008: 119).

Bölge kavramı dışında üzerinde durulması gereken bir başka kavram da, bölgesel ekonomi ve bölgesel ekonomik kalkınma kavramıdır.

3.1.2. Bölgesel Ekonomiler ve Bölgesel Ekonomik Kalkınma

Ekonomi biliminin bir dalı olarak bölgesel ekonomi, piyasaların işleyiş analizleri içine mekân boyutunun dâhil edilmesidir. Bu mekân kapsamında, fiyat formasyonunun, talebin, verimlilik kapasitesinin, kalkınma ve çıktı düzeyinin, büyüme oranları ve gelirin dağılımının, kurallar ve modellerle düzenlenmesi ve açıklanmasıdır (Capello, 2007: 2). Bölgesel ekonomilerle ulusal ekonomiler arasında da bazı farklılıklar bulunmaktadır. Bölgesel ekonomilerin ulusal ekonomilerden en temel farkı, bölgesel ekonomilerin ulusal ekonomilere göre çok daha açık bir ekonomi olmasıdır. Ulusal ekonomi içerisindeki bölgeler arası ticaret önünde herhangi bir tarife ve diğer engellemeler söz konusu değildir ve ülkede tüm bölgelerde aynı para sistemi geçerlidir. Bölgeler arasında işgücü ve sermayenin hareketliliği, uluslararası olduğundan çok daha fazladır. Ulusal sınırlar içerisinde bölgeler arasında ekonomik bağımlılığın varlığı bölgesel ekonomik analizlerde önemli bir rol oynamaktadır. Diğer yandan bölgesel yaşam standartları ve yaşam kalitesinin belirlenmesinde, ulusal ekonomilerin bölgeleri arasındaki sadece güçlü bir ticaret bağlantısı değil aynı zamanda devletin bölgeler arası gelir transferi de belirleyici olabilmektedir (Armstrong ve Taylor, 2005: 3).

Ekonomik aktivitelerin ortaya çıkışı, büyümesi ve gelişmesi mekânda gerçekleşmekte, Firmalar ve ekonomik aktörler, üretim faktörleri ve teknolojilerinin seçimleri gibi, yerleşim yerlerini de benzer yollarla seçmektedirler. Üretim kaynakları mekânda farklı bir biçimde dağılmışlardır. Bu kaynakların bazı özel bölgelerde yoğunlaştıkları, diğer bölgelerde ise tamamen veya kısmen yetersiz oldukları görülebilmektedir. Ekonomik aktivitelerin ve kaynakların coğrafi dağılımındaki, niteliksel ve niceliksel farklılıklar bölgesel gelişimin boyutunda, refah ve zenginlikte, faktör gelirlerinde farklılıklar yaratabilmektedir (Capello, 2007: 1). Diğer yandan tüm malların ticareti değişik yerleşim yerlerinde gerçekleşmektedir. Bununla birlikte uygun piyasa yerleşim yerlerine ulaşmak için, mallar değişik mekânlara taşınmak ve dağıtılmak zorundadır. Bu mekânsal işlemlerdeki maliyetlerin boyutu kısmen her bir

piyasa yerleşim yerinin fiyat ve maliyet şartlarıyla belirlenmektedir. Bu yüzden piyasaların performansı kısmen coğrafyaya bağlıdır. Aynı zamanda özel mekânların ekonomik performansı da mekân içerisindeki, değişik piyasa yerleşim yerlerinin performansı ve doğasına bağlıdır (McCann, 2008: 1). Dolayısıyla ekonomik sistemin çalışmasında mekansal etki; ekonomik avantajların (ya da dezavantajların) kaynağı olan, üretim faktörlerinin bolluğu (ya da kıtlığı), bölgede ulaşılabilirliğin kolaylığı (yada zorluğu), hammaddenin çokluğu (yada azlığı) gibi coğrafi olarak farklılaşmış etmenlerle ortaya çıkmaktadır. Mekan, aynı zamanda üretim sürecinin birikimli doğasından ortaya çıkan avantajların kaynağıdır ki, özellikle ekonomilerin mekansal yakınlığı, üretim maliyetlerini (ulaşım maliyetleri v.b) ve daha güncel bir deyimle işlem maliyetlerini azaltabilmektedir (Capello, 2007: 1-2). Bölge biliminin kurucusu Isard (1956: 53)'da *Location and Space-Economy* isimli kitabında ekonomik aktivitelerin mekânsal düzeninin kapsamını, girdi ve çıktılarının coğrafi dağılımı, fiyat ve maliyetlerin coğrafi farklılıkları olarak kabul etmektedir. Aynı zamanda günümüzde, kalkınma yaklaşımlarında ön plana çıkan görüş, aynı ülkenin bireysel bölgeleri arasındaki rekabetin, bireysel ülkeler arasındaki rekabet kadar önemli olmasıdır. Benzer şekilde uluslararası rekabetin çoğunluğunun, ülkelerin bütünü arasındaki rekabetten ziyade farklı ülkelerin özel bölgeleri arasındaki rekabet yoluyla belirlenmesidir. Dolayısıyla ulus altı ve ulus üstü rekabetçi ilişkilerin yapısı, çeşitli bölgelerdeki endüstriyel aktivitelerin yapısına bağlıdır. Coğrafya, ekonomik sistemin gerekli bir elementidir ve bölgesel ekonomik davranışlar ulusal ekonomik davranışlar kadar önemli olabilmektedir (McCann, 2008: 1).

Ana iktisadi akımlar ise, mekanla ve buna bağlı olarak ekonomik aktivitelerin yerleşim yerleriyle, yani firmaların ve tüketicilerin üretim ve tüketim yerlerinin seçimiyle ve bunlar arasındaki etkileşimle ilgilenmemişler veya bu ilginin derecesi düşük olmuştur (Fujita vd, 1999: 1-2). Ana akım iktisatçıların çoğunluğunun açık veya imalı varsayımı, mekanın homojenliği ve bu yüzden mekanın ve ulaşım maliyetlerinin soyutlanmasıdır. Bu varsayım ve soyutlamalara bağlı olarak da üretim faktörlerinin maliyetsiz ve ani hareketliliği söz konusu olabilmektedir (Higgins ve Savoie, 2007: 5). Ancak son yıllarda ekonomik kalkınma konusundaki yaklaşımlarda bölge ve mekân kavramının ön plana çıktığı görülmekte ve bu kavramlar kalkınmanın aktörleri arasındaki etkileşim noktası olarak kabul edilirken, bölgesel ekonomik kalkınmanın önemi vurgulanmaktadır (Garafoli, 2002: 235). Bölgesel ekonomik kalkınma, yerel yönetimler, toplum temelli organizasyonlar ve özel sektör arasında kurulacak işbirliği ile bölge ekonomisinin daha iyi harekete geçirilebilmesi ve istihdam yaratılabilmesi için mevcut kaynakların yönetim sürecidir. Bu kavram, insan potansiyelinin, kurumsal ve fiziksel kaynakların kullanımında yerel kontrole vurgu yapmaktadır (Helmsing, 2001: 64). Hudson (2007: 1156)'a göre de bu kavram, çıktındaki büyümeyle, özellikle verimlilik ve kişi başına çıktı ile birlikte istihdamdaki artışla ifade edilebilmektedir. Bununla birlikte kalkınmanın anahtar göstergesi çıktı ve verimliliktir. Bir başka söyleyişle bölgesel kalkınma, bölgesel ekonomik büyüme olarak tanımlanabilir. Büyümenin ölçülmesinde kullanılan, (1) Çıktıdaki büyüme (2) İşçi başına çıktıdaki büyüme ve (3) sermaye başına çıktıdaki büyüme kriterlerinden hangisinin, bölgelerin büyüme performanslarında kullanıldığı da önemli olabilmektedir. Genel olarak çıktıdaki büyüme ile sermaye başına çıktıdaki büyüme arasında güçlü bir eğilim olabilmekte fakat kişi başına çıktıdaki büyüme ile diğer büyümenin iki kriteri arasında çok daha zayıf bir korelasyon olabilmektedir. Bölgesel büyümedeki en uygun ölçüyü belirlemede ise ölçünün hangi amaç için kullanılacağı önemli hale gelmektedir. Çıktıdaki büyüme verimlilik kapasitesindeki büyümenin göstergesi olarak kullanılır. İşçi başına çıktıdaki

büyüme sık sık bölgenin rekabetçi yapısındaki değişimin göstergesi olarak kullanılmaktadır. Bu yüzden en iyi gösterge söz konusu değildir ve üç göstergede amaca bağlı olarak kullanılabilir (Armstrong ve Taylor, 2005: 66). Nelson (1993: 27) bölgesel kalkınma kavramını, Nüfus, istihdam, gelir ve üretim değerindeki katkı yoluyla ölçülen, bölgesel verimlilikteki değişim olarak tanımlarken ve sosyal gelişim olarak, kamu sağlığının kalitesi ve refah, çevresel kalite ve yaratıcılık şeklinde tanımlamaktadır. Bu çerçevede bölgesel kalkınma kavramı, büyüme, gelir ve istihdam gibi ekonomik kavramlarla karakterize edilmektedir. Bölgesel refah ve zenginlik, istihdam, gelir ve kalkınma için gerekli verimlilikteki sürdürülebilir artışa bağlıdır. Bölgesel ekonomik kalkınmanın sürdürülebilirliği ve kalitesini belirleyen sosyal, çevresel ve kültürel yapı gibi unsurlarında son yıllarda bölgesel kalkınma yaklaşımlarında ön plana çıktığı gözlemlenmektedir. Kalkınmanın geleneksel ekonomik göstergeleri, refah, yaşam standartları ve gelir seviyesindeki farklılık iken, alternatif yaklaşımlarda geniş ölçüde yerel ve bölgesel kalkınmada, ekonominin sosyal versiyonlarını ön plana çıkarmakta ve bölgesel kalkınmanın tanımlanmasında sosyal farklılıkların azaltılması, çevresel sürdürülebilirliğin desteklenmesi, yerel yönetimlerin cesaretlendirilmesi ve kültürel farklılıkların algılanması gibi unsurlara vurgu yapılmaktadır (Pike vd., 2007: 1254-1255). Son yıllarda bölge ve bölgesel kalkınmaya yönelik ilgideki artış, bu kavramların hem sosyal bilimlerin hem de siyasi tartışmaların merkezinde yer almasına yol açmıştır. Toplumun ve ekonominin mekânsal olarak yapılandırılması, ekonomi, coğrafya, yönetim bilimleri, pazarlama ve uluslararası işletme gibi sosyal bilimlerdeki çalışmaların çoğunun kritik bir konusu olarak algılanmıştır (Hudson, 2007: 1150; McCann ve Sheppard, 2003: 650). Diğer yandan bölgesel ekonomik kalkınmaya yönelik ilgiyi artıran faktörler şu şekilde ifade edilebilmektedir; Özellikle pek çok ülkede izlenen yerelleşme politikaları ve bu politikaların bir parçası olarak, yerel yönetimlerin ekonomik kalkınmanın desteklenmesi için sorumluluk üstlenmesi hatta bunun için görevlendirilmeleridir. Bundaki beklenti, yönetimin yerel düzeyde daha kolay olabileceği ve yerel yönetimlerin gelişiminin merkezi yapının yükünü hafifletebileceği, artan problemleri ve farklılıkları giderebileceği şeklindedir. Diğer bir faktör, farklı gerçeklerle yaşanan problemlerdir ki bunlar, özellikle gelişmekte olan ülkelerin ulusal düzeydeki sınırlı yönetim ve dağıtım kapasitelerindeki yetersizlikler, merkeziyetçi endüstriyel politikaların son zamanlarda terk edilmeye başlanması, yoksulluk ve işsizlik problemlerinin yerel düzeyde ön plana çıkmasıyla yerel aktörlerin ekonomiyi genişletici aktivitelerle ilgilenmeye başlamasıdır (Stamer, 2003:1). Bununla birlikte bölgesel kalkınma, bölgenin kaynaklarının daha iyi yönetimiyle ekonomik aktivitelerin rekabet gücünün artırılmasına katkıda bulunabilmekte, bu rekabet gücü ise dış yatırımcılar, firmalar ve uzman işgücü için bölgeyi cazip kılarak yerel yaşamın kalitesini artırabilmektedir (Helmsing, 2001: 71).

3.2. Bölgesel Kalkınmaya Yönelik Teorik Çerçeve

Bölgesel ekonomiler bazı temel soruların cevabını da araştırmaktadırlar ki bu sorular, firmaların ve hane halkının mekânda yerleşim yeri tercihlerini açıklayan iktisadi mantık nedir? Büyük bölgesel sistemlerin (şehir sistemleri v.b) yapılanmasını belirleyen unsurlar nelerdir? Niçin bazı bölgeler, şehirler, mekânlar, diğerlerinden daha gelişmiş durumdadırlar? Şeklinde karşımıza çıkabilmektedir. Bu soruların cevabı ise, yerleşim yeri teorileri ve bölgesel kalkınma ve büyüme teorileri olarak bilinen bölgesel

ekonomilerdeki iki büyük teori grubu tarafından verilmeye çalışılmaktadır (Capello, 2009: 35);

- **Kuruluş Yeri Teorileri:** Bölgesel ekonomilerin en eski koludur. 1900'lü yıllarda geliştirilen bu teoriler, ekonomik aktivitelerin mekânda dağılımında etkili olan ekonomik faktörlerle ilgilenir.
- **Bölgesel Kalkınma ve Büyüme Teorileri:** Bu teoriler ise ekonomik büyümenin mekânsal beklentileri ve gelirin bölgesel dağılımına odaklanırlar.

Kuruluş yeri teorileri mikroekonomik kökenlidir ve geleneksel statik yaklaşımlardan uyarlanmışlardır. Bu teoriler mikroekonomik kavramlar içerisinde, firmaların ve hane halkının yerleşim yeri tercihlerini analiz etmekte ve aynı zamanda bu analiz aktivitelerin mekânsal dağılımındaki farklılıkları da içermektedir. Bununla birlikte kuruluş yeri teorilerinin kullandığı dışsallık ya da yığılma ekonomileri konsepti, aktivitelerin mekânsal dağılımındaki farklılığa makro-bölgesel düzeyde fevkalade bir ışık tutmakta ve dinamik yaklaşımlar için bölgesel temeller oluşturmaktadır. Bölgesel kalkınma ve büyüme teorileri ise, doğası gereği makroekonomik bir yapıya sahip olmakla birlikte, ekonomi politikalarının saf makroekonomik yaklaşımlarından farklıdır ve ekonomik gelişimin bölgesel özellikleriyle ilgilenmektedir (Capello, 2009: 35). Bu çerçevede de burada öncelikle en temel kuruluş yeri teorileri açıklanır iken, daha sonrada bölgesel kalkınma ve büyüme teorileri üzerinde durulacaktır.

3.2.1. Kuruluş Yeri Teorileri

Kuruluş yeri teorileri, aktivitelerin mekândaki dağılımını açıklamaya çalışmaktadır. Firmalar için gerekli olan hammadde, üretim faktörleri (sermaye ve işgücü) ve nihai mallar için oluşan talebin mekândaki farklı dağılımı, firmaların kuruluş yeri tercihini gündeme getirmektedir ki, bu tercih aynı zamanda firmaların üretim kapasitelerini ve pazar paylarını etkilemektedir. Mekân kavramının ekonomik analizler içerisindeki tanıtımı, endüstriyel kuruluş yeri teorileri ile gündeme gelmiştir. Bu teorilerin amacı iki ekonomik etken yoluyla kuruluş yeri tercihlerinin açıklanmasıdır. Bu iki etken ise ulaşım maliyetleri ve dışsal ekonomilerdir (yığılma ekonomileri). Bu etkenler yerleşim sürecinde, üretimin hem mekânsal ayrışmasında hem de mekânsal kümelenmesinde karşıt eğilimler ortaya çıkarabilmektedir (Capello, 2007: 17).

3.2.1.1. Von Thünen'in Toprak Kullanım Modeli

Kuruluş yeri teorisyenlerinin ilki Von Thünen'dir (Dinler, 2008: 6). Von Thünen modeli toprak kullanımı ve yerleşim arasındaki ilişkileri tanımlamaktadır. Bu yaklaşım ne kadar toprağın verimli aktivitelerde kullanıldığını ve toprağın rekabetçi kullanıcılar arasında nasıl tahsis edildiğini anlamamıza yardımcı olur (McCann, 2008: 94). Bu modelin temel varsayımlarını ise şu şekilde ifade etmek mümkündür (Capello, 2007: 42).

- Alanın ve ulaşım alt yapısının homojenliği
- Tek bir merkez ve orada tüm tarımsal ürünlerin ticaretinin söz konusu olması
- Talebin sınırsızlığının kabulü. Bu kabul aynı zamanda modelin doğasının arz temelli olduğunu yansıtmakta ve yerleşim dengesi sadece arz koşullarına bağlanmaktadır.

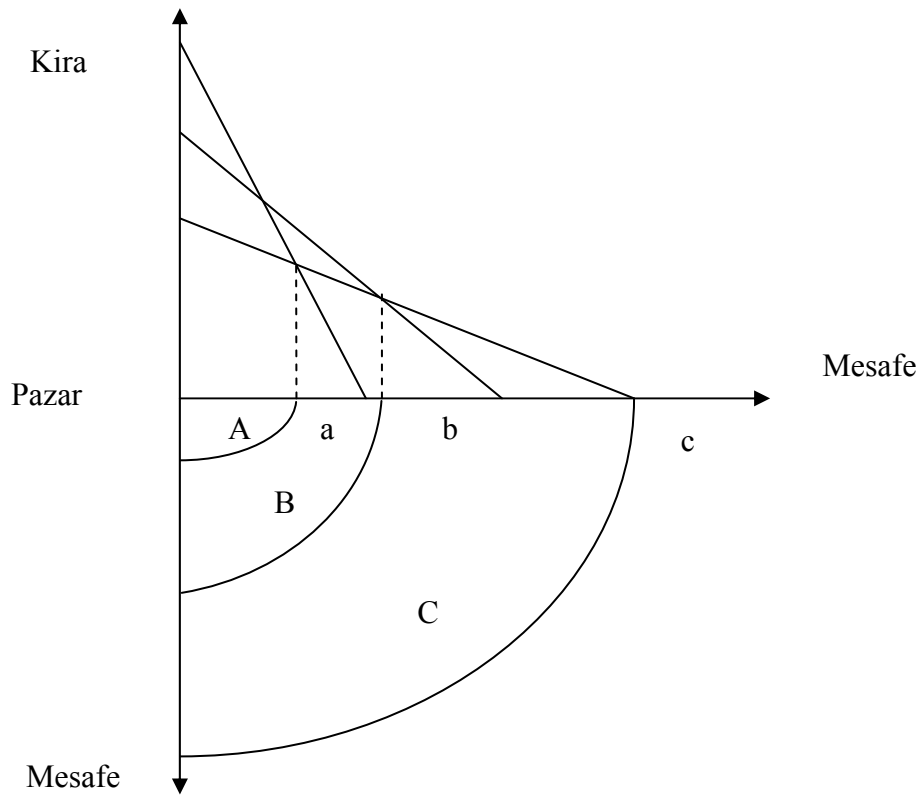
- Üretim faktörleri mekânda eşit bir şekilde dağılmaktadır. Toprağın alternatif üretim aktiviteleri arasındaki tahsisi, üretim faktörlerinin mekânsal dağılımındaki farklılıktan kaynaklanmamaktadır.
- Tarımsal üretim piyasasında tam rekabet varsayımı
- Toplam ulaşım maliyetlerinin, üretim yeri ve pazar arasındaki mesafe ve üretim hacmine bağlı olması

Bu varsayımlar altında Von Thünen, tarımsal ürün türlerinin şehir merkezine göre ayrışmasını araştırmış ve toprak kiralalarının merkezden, üretim sınırlarının en dışına doğru azalma eğiliminde olduğunu belirlemiştir. Bu yüzden merkeze yakın toprakların yüksek kirası, merkezden uzaklaştıkça taşıma maliyetlerindeki artış ya da, merkeze yakın toprağın hektar başına düşen verimliliği yüksekse kabul edilebilecektir (Krugman, 1997: 52). Dolayısıyla hem hektar başına mahsul, hem de ürün taşıma maliyetleri, her bir ürün için farklı ekim yoğunluklarını ortaya çıkarabilmektedir. Von Thünen iki sorunun cevabıyla ilgilenmektedir ki bu sorular, şehir civarındaki toprakların tahsisinde üretim ve ulaşım maliyetlerinin bileşimi nasıl minimize edilebilir? Çiftçiler ve toprak sahipleri arasında toprak tahsisi nasıl gerçekleşmektedir? Von Thünen, toprak kiralalarının merkezdeki maksimum seviyesinden ekim merkezinin en uzak sınırında sıfıra indiğini belirlemektedir. Her bir çiftçinin toprak kirası ve taşıma maliyetleri arasındaki değiş tokuşla yüzleşmesi, ürünler arası mahsul ve taşıma maliyetleri farklılıkları üretimin eşmerkezli daireleriyle açıklanmaktadır (Fujita vd, 1999:15-16).

Onun modelinde toprak kirası bir artıktır. Çiftçinin toprak için ödeyeceği fiyat, karıda kapsayan üretim ve ulaşım maliyetlerinden geriye kalan kısımdır ve elde edilen gelirden çıkarılır. Eğer x çiftçilerce üretilen malların miktarı ise, c üretim maliyeti, p tarımsal malların fiyatı, t ulaşım maliyetleri ve d 'de pazara olan uzaklık ise; kira yani r aşağıdaki gibi tanımlanabilir (Capello, 2007: 42).

$$r(d) = (p - c - td)x$$

Bu eşitlik çiftçilerin, malların ticaretini yaptıkları pazar alanlarından farklı uzaklıktaki topraklar için ödemeye razı oldukları kira seviyesidir. Pazardan olan mesafenin kısılmasına paralel ulaşım maliyetlerindeki azalma, Pazar merkezine yakın yerleşim yerlerindeki kira artışına eşittir. Modeli aşağıdaki şekille ifade edecek olursak, şekle göre A, B ve C üç çiftçiye temsil ediyorsa ve onlardan her biri dayanıklılık seviyesi farklı tarımsal ürünler üretiyorlarsa, her bir çiftçi için bir kira arz eğrisi oluşturulabilir. Malların bozulabilir niteliklerinin farklılığı yüzünden, kira arz eğrisi farklı durum ve eğimde kabul edilmektedir. En çabuk bozulabilir malı üreten çiftçi Toprağın üretim sürecindeki kullanımında en verimli ve ekonomik olarak en etkin konuma sahip olmak zorundadır ve o merkeze daha yakın yerler için daha fazla kira ödemeye razıdır. Toprağın çiftçiler arası tahsisindeki rekabet nedeniyle çiftçi toprak için daha fazla kira ödemeye razıdır. Grafikteki a, çiftçi A'ya tahsis edilmiş toprak parçasıdır ki o, en merkezi yerleşim yeri için en yüksek kiranın teklif edildiği alandır. Çiftçi A'dan B'ye, oradan da C'ye doğru zarf eğrisi şeklindeki üç kira arz eğrisi, toprak sahiplerinin topraklarındaki ekime bağlı olarak belirledikleri kirayı yansıtır. Bu model aynı zamanda, basit olarak toprak kira farklılıklarının sebebinin, merkeze ulaşılabilirlikten ya da, merkeze olan mesafe farklılıklarından kaynaklandığını belirlemektedir (Capello, 2007: 43).

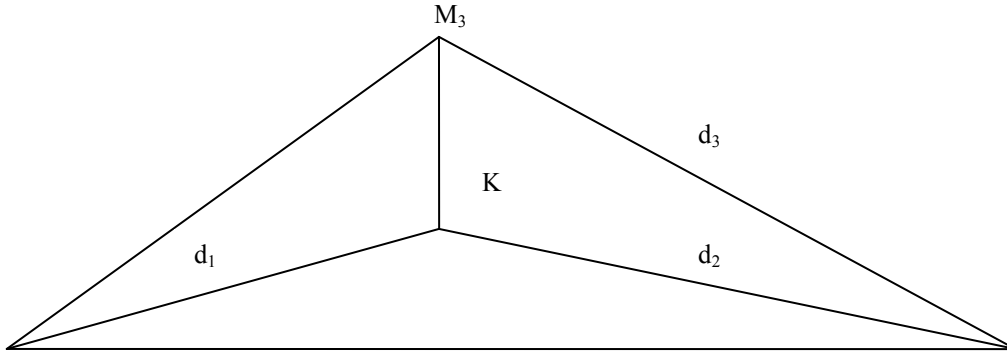
Şekil.3.1. Von Thünen Model (Capello, 2008: 44)

1960'lı yıllarda William Alonso, Von Thünen modelini yeniden gündeme getirmiş ve bu modeli kentsel yapıya adapte ederek, firma ve ev halkının, yerleşim yeri tercihini belirlemeye çalışmıştır. Firmalar merkezi yerleşim için rekabet ettikçe, merkezden farklı uzaklıklardaki piyasa maliyeti bilindiğinde, model mekânın alternatif üretim türleri arasındaki tahsisinin nasıl olacağını gösterir. Alonso modeli kirayı, malların satışından elde edilen gelirden, ulaşım maliyetlerini de kapsayan üretim maliyetlerinin çıkarılmasıyla elde edilen değer olarak belirler. Bu modelde de ulaşım maliyetleri Von Thünen modelindeki gibi mesafeye bağlıdır. Ancak farklı olarak gelirden mesafeye bağlıdır. Pazara yakın yerleşim yerleri çevreye göre daha yüksek kazanç elde edebileceklerdir. Dolayısıyla merkezden uzaklaştıkça ulaşım maliyetlerindeki artış ve gelirdeki azalma ile birlikte teklif edilen kira azalmaktadır. Alonso firmalar için ortaya koyduğu teorik analizi, benzer şekilde ev halkı içinde formülize eder. Burada yerleşim tercihi artık firmalarca değil, ev halkı tarafından gerçekleşmektedir. Firmalar için olan modelden farklı olarak yerleşim tercihinin bir değişken daha etkilenmektedir ki o değişken evin büyüklüğüdür. Küçük evin satın alınmasıyla elde edilen tasarruf ve düşük ulaşım maliyetlerine bağlı olarak, daha merkezi yerleşim yerleri, ev halkı için daha yüksek maliyetlere katlanmayı olanaklı hale getirmektedir (Capello, 2007: 45-47).

3.2.1.2. Weber'in Taşıma Maliyetleri Modeli

Endüstriyel kuruluş yerini belirlemeye yönelik bu analiz ondokuzuncu yüzyılda alman matematikçi Laundhart (1885)'tan türetilmiş, ancak bu analiz alman Alfred Weber (1909) tarafından formülize edilerek basılmış ve Weber modeli olarak tanınmıştır (McCann, 2008: 7). Bu modelde Weber, firmaların kuruluş yeri için, üretim

bölgeleri ve nihai malın tüketim bölgesi için, ulaşım maliyetlerini minimize edici bir karşılaştırma yapmaktadır (Capello, 2007: 20). Üçgendeki M_1 ve M_2 üretimde kullanılan hammadde veya girdi malları ve bu girdilere bağlı üretim kuruluş yeri, M_3 ise çıktı ve bu çıktının satıldığı kuruluş yerini gösterir iken, sırasıyla d_1 , d_2 ve d_3 'de her bir girdi ve çıktının taşıma mesafesini, K da kuruluş yerini temsil etmektedir.

Şekil.3.2. Weber'in Yerleşim Yeri Üçgeni (McCann, 2008: 8)

Modelde girdi ve çıktının fiyatı veri olarak kabul edilir iken, üretim faktörlerine serbestçe ulaşılabilirdiği, yerleşim yerlerine bağlı olarak faktör fiyatları ve verimliliklerinin değişmediği ve mekânın homojenliği varsayımları altında, firma karını maksimize etmek için herhangi bir yerde kurulabilecektir. Bu durumda firmanın farklı kuruluş yerleri için göreceli olarak karlılığını artıran, girdi bölgesi ve çıktı bölgesinden kuruluş yerine olan mesafedir. Bu sebeple farklı kuruluş yerleri, girdi mallarının firmaların kuruluş yerine ve firmaların kuruluş yerinden çıktıların tüketim bölgesine taşıma maliyetine bağlı olarak ortaya çıkmaktadır (McCann, 2008: 8-9). Modelde taşıma maliyetleri(CT), girdi ve çıktı mallarının taşınabilir ağırlıkları ve mesafenin fonksiyonudur. Bu durumda taşıma maliyetleri;

$$CT = xd_1 + yd_2 + zd_3$$

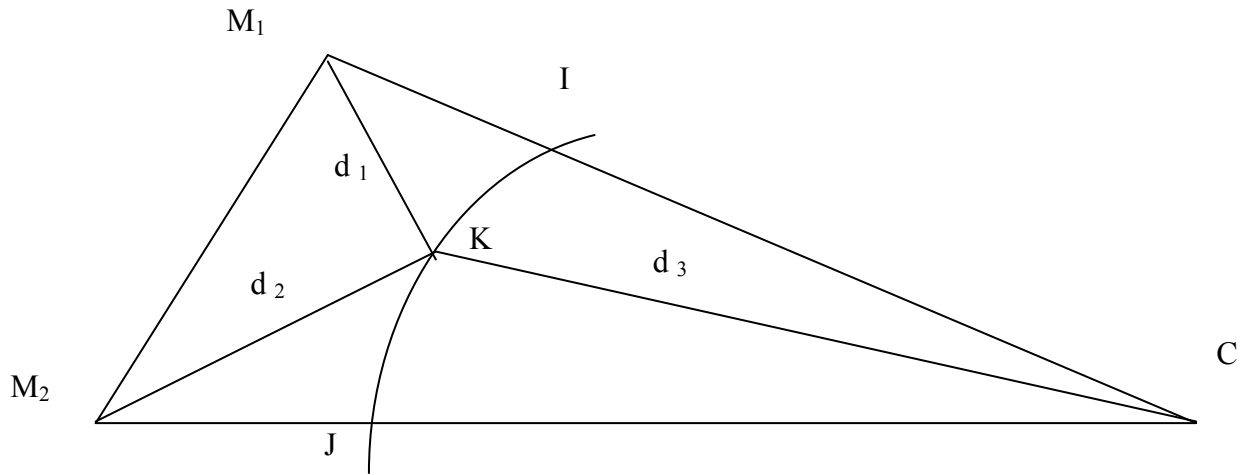
Şeklinde formülize edilebilir. Formülde x ve y üretim bölgesindeki girdi mallarının ağırlığı, z tüketim bölgesine taşınacak nihai malın ağırlığı, d_1 ve d_2 girdi mallarının üretim bölgesine uzaklığı, d_3 'de nihai malın tüketim bölgesine uzaklığıdır (Capello, 2007: 21). Bu çerçevede taşıma maliyetleri, uzaklık ve taşınacak malın ağırlığına bağlıdır ve firmanın kuruluş yeri girdi mallarının üretim merkezine ve nihai malın tüketim merkezine kadar olan taşıma maliyetlerinin minimum olduğu noktadır (Dinler, 2008: 13). Dolayısıyla firma kuruluş yeri tercihini, bu girdilerin ve çıktının taşıma maliyetine göre değerlendirmektedir. Örneğin girdilerden M_1 'in taşıma maliyeti M_2 'nin yarısı kadar ise, firmanın taşıma maliyetlerini azaltıcı biçimde M_2 'nin yakınına kurulması gerekir. Eğer firmanın üretim fonksiyonunda M_1 girdisinin üretim içerisindeki oranı M_2 girdisinden daha yüksek ise; M_1 girdisinden 1,5 ton M_2 girdisinden 0,5 ton kullanılıyorsa, firmanın yaptığı toplam taşıma maliyetinin büyük kısmı M_1 girdisinden kaynaklanmaktadır. Bu durumda M_2 girdisi taşıma masrafı M_1 'in iki katı pahalı olsa da, M_1 'in toplam taşınan miktarı M_2 'nin üç katı kadardır. Bu durumda optimum kuruluş yeri mesafeyi azaltma anlamında M_1 'e yakın olmalıdır. Firmaların çıktıların taşıma maliyeti de hacim ve ağırlıkla belirlenir iken çıktının farklı ağırlık ve hacmi, firmanın girdi ve çıktı bölgesindeki göreceli optimum kuruluş yerini etkileyecektir. Örneğin A ve B gibi iki firma aynı girdileri kullanıyor ve aynı malı üretiyorlarsa, aynı zamanda iki firma her girdi için aynı taşıma maliyetine katlanıyorsa,

bu durumda firmaların teknik etkinliğindeki farklılığa bağlı olarak firma A'nın üretim sürecinde kullandığı girdilerin yüzde yetmişi firma B'nin ise üretim sürecinde kullandığı girdilerin yüzde kırkı açığa çıkıyorsa, firma B'nin çıktı ağırlığı firma A'nın iki katı olacaktır. Bu çıktı ağırlığı firma B'nin, firma A'ya göre girdi bölgesinden tüketim bölgesine doğru hareketini gündeme getirecektir. İki firma aynı girdi ağırlığından aynı ağırlıkta çıktı üretiliyorsa her iki firma içinde üretim fonksiyonu aynı olacaktır. Bununla birlikte firma A hacimce küçük firma B ise hacimce büyük mallar üretiliyorsa bu durumda taşıma oranları üretimin hacmine bağlı olacaktır ve yüksek yoğunluğa sahip mallar düşük yoğunluğa sahip mallara göre taşıma maliyetleri daha az olacaktır. Bu durumda firma B daha hacimli mallar, firma A ise göreceli olarak daha yoğunluğa sahip mallar üretmektedir. Bu yüzden firma B'nin çıktıların taşıma maliyeti firma A'dan daha fazladır ve bu durum firma B'nin firma A'ya göre tüketim bölgesine daha fazla yoğunlaşmasına neden olmaktadır (McCann, 2008: 10-12).

Diğer yandan Weber işgücünün her yerde yeterli miktar ve kalitede var olduğunu, ancak ücretlerin farklı olabileceği görüşünü analize dâhil etmiştir. Eğer Üçgen içerisinde optimal olarak belirlenen kuruluş yerindeki ücret seviyesinden bir başka yerdeki ücret seviyesi daha düşükse, firmanın daha düşük ücretli bölgeyi tercih edebilmesi için, ücretler nedeniyle sağlanacak kazancın o yerde taşıma maliyetlerinde ortaya çıkabilecek bir artışla karşılaştırması gerekir. Firmanın ücret dolayısıyla sağladığı kazanç, taşıma maliyetlerindeki artıştan daha fazla ise firmanın o yöreyi tercih edebileceğini, aksi durumda ise firmanın kuruluş yerinin, yine daha önce optimal olarak belirlenen yöre olabileceğini belirtmektedir. Aynı şekilde firma yöresel yığılma farklılıklarına bağlı olarak ortaya çıkabilecek avantajları yani pozitif dışsal ekonomileri de dikkate alacaktır. Ücretlerdeki avantajlara benzer şekilde firmanın yığılma avantajına sahip bölgeye kayabilmesi için ilave taşıma maliyetlerinin, yığılma avantajından küçük olması gerekmektedir (Dinler, 2008: 14).

3.2.1.3. Moses'ın Kuruluş Yeri ve Üretim Teorisi

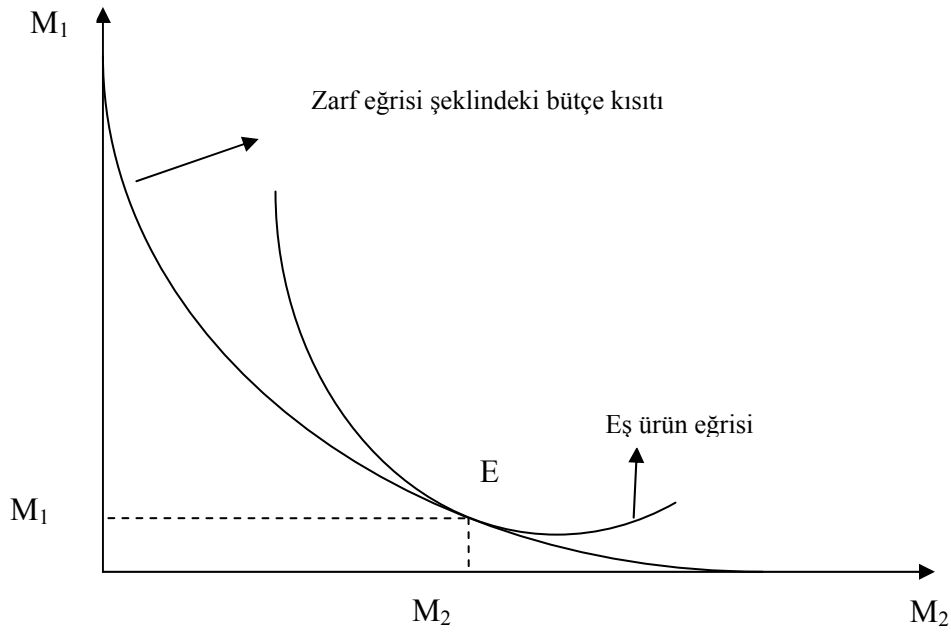
Weber'in analizinde firma kuruluş yeri ile ilgili olarak, üretim bölgeleri ve tüketim bölgesine yönelik taşıma maliyetlerini minimize edici bir karşılaştırma yapar iken, Moses (1958) "*Location and the Theory of Production*" adlı makalesinde, firma davranışlarını etkileyen ikame etkisi üzerinde durmaktadır. Moses firmaların kullanmış oldukları girdi mallarını ikame edebilecek daha ucuz girdi mallarına yönelebileceklerini belirleyerek, ikame etkisini Weber analiziyle birleştirmiştir (McCann, 2008: 18). Bu analize dair şekil Moses tarafından aşağıdaki gibi oluşturulmuştur. Şekle göre M_1 ve M_2 iki girdi malı ve C'de pazar bölgesi ve bu üçgenin üzerinde oluşturulan IJ yayı üzerindeki tüm noktalardan C bölgesine olan mesafe sabit kabul edilmektedir. Firmanın başlangıçta IJ yayı üzerindeki K gibi bir nokta ile ifade edilen kuruluş yeri, nihai malın taşıma maliyetlerinin sabitliği ile birlikte, sadece girdi mallarının taşıma maliyetlerindeki farklılığa ve girdi malları arasındaki ikame etkisine bağlı olacaktır (Moses 1958: 260).

Şekil.3.3. Moses Modeli (Moses, 1958: 259)

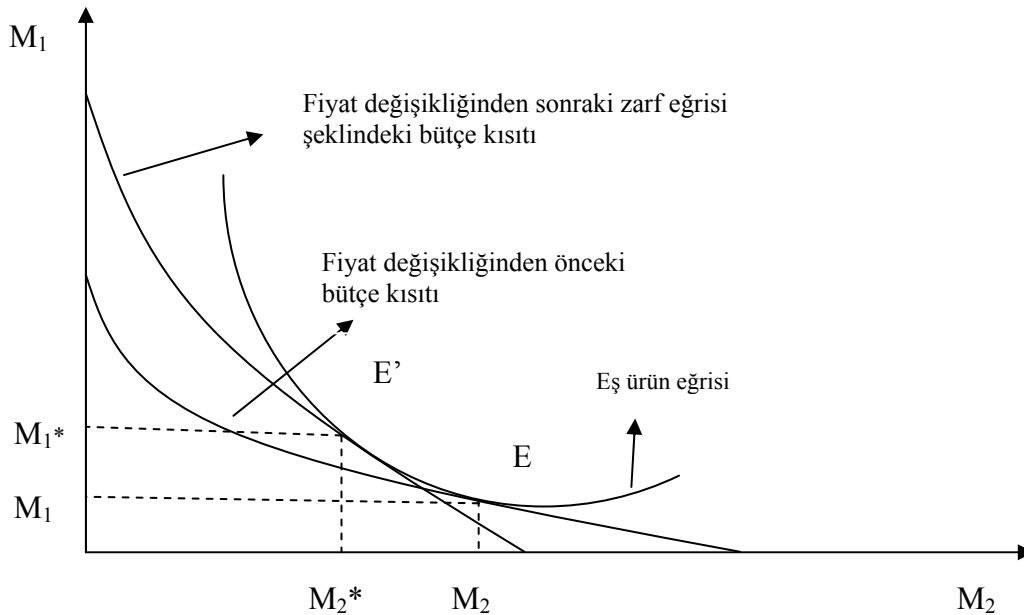
IJ eğrisi üzerindeki her bir nokta iki girdi malının belirli dağıtım fiyatları oranı ile karakterize edilmektedir. Eğer firma I bölgesinde kurulmuşsa M_1 'in $(p_1+t_1d_1)$ olarak belirlenen girdi dağıtım fiyatı minimum olabilir. Sonuçta M_1 'den I bölgesine olan d_1 mesafesi minimum olmaktadır. M_2 girdi bölgesinden I bölgesine olan mesafede maksimum olmakta ve bu girdi için $(p_2+t_2d_2)$ olarak belirlenen dağıtım fiyatı maksimum olabilmektedir. Bu yüzden I bölgesinde $(p_1+t_1d_1) / (p_2+t_2d_2)$ olarak belirlenen dağıtım fiyatları oranı minimum olabilir. Diğer yandan eğer firma J bölgesine doğru hareket ederse M_1 girdi malının J bölgesine mesafesi uzayacağı için dağıtım fiyatı maksimum, M_2 girdi malının J bölgesine mesafesi kısılacığı içinde dağıtım fiyatı minimum olabilecektir. Bu yüzden de dağıtım fiyatları oranı $(P_1+t_1d_1) / (P_2+t_2d_2)$ J kuruluş bölgesinde maksimum olabilecektir (McCann, 2008: 19).

Standart mikroekonomik yaklaşımlarda optimum input bileşimi, eşmaliyet doğrusunun en yüksek eş ürün eğrisine teğet olduğu nokta tarafından belirlenmektedir. Eş maliyet doğrusunun eğimini de, malların göreceli fiyatları belirlemektedir. Model mikroekonomik analizlerde yer almayan eş maliyet doğrularının eğiminin belirlenmesinde firmanın kuruluş yerinin etkisini belirlemiştir. Moses'ın yaklaşımında etkinlik şartı zarf eğrisi şeklindeki bütçe kısıtına teğet olan eş ürün eğrisidir ve aşağıdaki Şekil.3.4. de, belirlenen E noktasıdır. Bu nokta M_1 ve M_2 girdi bileşimine bağlı olarak oluşan optimum kuruluş yeridir. Eş maliyet doğrusu üzerindeki her bir nokta tek bir yerleşim yerini temsil etmektedir. Bunun için zarf eğrisi şeklinde bütçe kısıtı oluşturulur ki, bu doğru IJ yayı üzerindeki her bir yerleşim yeri ile ilgili eş maliyet doğrularının tamamını kapsar. Bu yüzden optimum girdi bileşimi ve firmaların optimum kuruluş yeri ortak bir şekilde belirlenir.

Şekil. 3.4. Üretimin Optimumu Kuruluş Yeri (McCann, 2008: 22)

Eğer girdi ikamesi de söz konusu ise tüm yerleşim problemi üretim problemi, tüm üretim problemi de yerleşim problemi olmaya başlar. Bununla beraber girdiler arası ikame etkisi zarf eğrisi şeklindeki bütçe kısıtının eğimini etkiler ve optimum kuruluş yeri E değişmeye başlar

Şekil. 3.5. Kuruluş Yeri Değiştiğinde Optimum Üretim (McCann, 2008: 23)

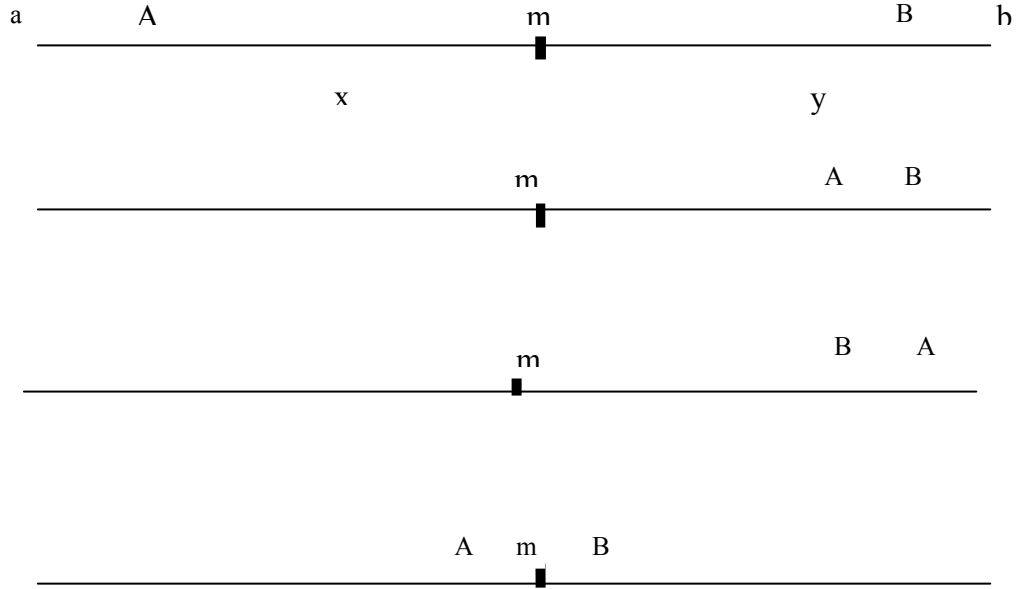
Girdi fiyatlarındaki değişime bağlı olarak ortaya çıkan ikame etkisi de, yukarıdaki Şekil 3.5'de görülmektedir. M_1 girdisi önceki durumla kıyaslandığında, M_2 'ye göre ucuzlamışsa firma M_1 girdi malının kullanım oranını artırırken M_2 girdisinin

kullanım oranını azaltmaktadır. Bu durumda firma kuruluş yerini değiştirmese M_1 girdisi için toplam ulaşım maliyetleri oransal olarak M_2 girdisinin toplam ulaşım maliyetlerine göre artacaktır. Bu yüzden firma bu maliyetlerini azalmak için E noktasındaki kuruluş yerinden M_1 'e doğru yaklaşacaktır. Diğer yandan Moses yaptığı analizde üretim ölçeğindeki artışa paralel her bir girdi harcaması ve çıktı seviyesine bağlı olarak firmaların optimal kuruluş yerinin değişeceğini belirlemektedir (McCann, 2008: 19-25).

3.2.1.4. Piyasa Bölgesi ve Mekânsal Rekabet Yaklaşımı

Kuruluş yeri ile ilgili popüler yaklaşımlardan biri de, Harold Hotelling (1929) tarafından "*Stability In Competition*" adlı makalede ifadesini bulan ve kuruluş yerinin belirlenmesi ve pazarın paylaşımı, çıktının belirlenmesi, mekansal rekabet ve fiyat kararlarında, firmalar arası bağımlılığın, oligopol analiziyle ele alındığı yaklaşımdır (McCann, 2008: 30).

Bu yaklaşıma göre, şekilde de görüldüğü üzere piyasa A ve B gibi iki satıcı arasında paylaşılmış ve alıcılarda piyasaya eşit bir şekilde dağılmışlarsa, iki satıcının malı tüm alıcıların gözünde aynı, talep inelastik ise, üretim maliyetleri aynıysa ve değişmiyorsa, hiçbir alıcı ilave taşıma maliyeti dışındaki bir nedenle diğer bir satıcıyı tercih etmeyecektir. Çoğunlukla alıcıların belirli bir bölümü değişik nedenlerle bir satıcıyı diğerlerine tercih edebilir. Ancak burada genel etki ulaşım maliyetleriyle sembolize edilmiştir (Hotelling, 1929: 45). İki Satıcı arasındaki ilişkiyi aşağıdaki şekil yoluyla göstermek mümkündür (Higgins ve Savoie, 2007: 116).

Şekil.3.6. Hotellign Model (Higgins ve Savoie, 2007: 116)

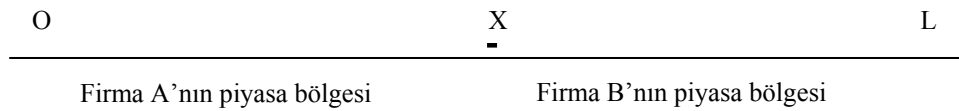
A ve B satıcısının belirli bir satış fiyatı ve satış miktarının söz konusu olduğu bir durumda B satıcısının fiyatı A satıcısından fazla olabilir. Ancak A satıcısının olduğu bölgeden B satıcısının bulunduğu yere olan taşıma maliyetleri farklılığı üzerindeki bir fiyat artışında B hiçbir şey satamayacaktır. Dolayısıyla fiyat farklılığı taşıma maliyetleri farklılığı kadar olacaktır Bu çerçevede A satıcı bölgesinin (x) ve B satıcı bölgesinin (y),

müşterilere satış anlamında uzunluğu ikisi arasındaki fiyat farklılığına bağlıdır. Şartların belirlediği iki satıcı arasında piyasanın bölündüğü noktada malların A satıcısı ve B satıcısından alınmasında bir farklılık kalmayacak ve malların dağıtım fiyatları eşitlenecektir. Şekilde de görüldüğü üzere eğer satıcı A kendi kuruluş yerinden satıcı B'ye doğru hareket ederse, satıcı A piyasa payını artırırken, satıcı B'nin piyasa payı azalmaktadır. Piyasa payı azalan satıcı B'de, A satıcısının soluna doğru hareketlenirken, diğer aşamada(3.Aşama) A satıcısı B satıcısının soluna hareketle buna karşılık vermekte ve bu süreç her iki satıcının piyasanın ortasına yerleşimiyle sona ermektedir. Böylelikle yerleşim davranışını değiştirici bir gerekçe kalmayacaktır (Hotelling, 1929: 45-49).

Hotelling modelinin sonuçları, başlangıçtaki kuruluş yerine göre tüketici refahında değişimlere yol açabilmektedir. A ve B satıcısının ürettiği malların diğer tüketim mallarıyla ikamesi söz konusu değildir ve bu yüzden her yerleşim yeri için malların dağıtım fiyatları değişecek ve her yerleşim yerindeki alıcıların refahı değişebilecektir. Modelin başlangıç ve sonuç kuruluş yerlerindeki dağıtım fiyatları, karşılaştırıldığında satıcıların merkezde kurulduğu anda o bölgede bulunan alıcılar için dağıtım fiyatlarının düşmesiyle refah artışı yaşanmakta, piyasanın kenar bölgelerinde yerleşmiş alıcılar ise yüksek dağıtım fiyatları nedeniyle refah kaybı yaşanmaktadır. Rekabetçi firmaların son aşamadaki gibi birbirine yakın yerde kurulması durumunda da, karşılıklı uzlaşmayla ya da fiyat dışı rekabetin diğer biçimleriyle fiyat rekabeti ortadan kalkmaktadır. Bu ise fiyat dışı rekabetin bir türü olan, rekabetçi satıcıların mekânsal kümelenmesini ortaya çıkaran doğal bir süreçtir. Pek çok firmanın endüstri içi rekabetinde fiyat dışı rekabet ön plana çıkmaktadır. Bu çerçevede Hotelling modeli iki önemli sonucu ortaya çıkarmaktadır (McCann, 2008: 33-34);

1-Rekabetçi firmaların üretimi, benzer tür üretimdir ve fiyat dışı rekabeti ön plana çıkarır. Piyasalar için mekânsal rekabet, firmalardan her birini diğerine yakın yerde kurulmaya cesaretlendirmektedir. Diğer yandan firmalar aynı veya benzer üretim yapmıyorlarsa, fiyat dışı rekabet çok zor ve haberleşme problemi yok ise, mekânsal rekabet firmaların birbirinden uzaklaşmasını ve endüstriyel dağılımı gündeme getirebilecektir.

2-Refah açısından alıcılar, firmaların kümелendiği mekâna yakın yerlere yerleşmeye çalışacaklardır. Firmaların ürettiği malların maliyetleri uzaklığa bağlı olarak artması nedeniyle firmaların kümелendiği bölgeler alıcılarca tercih edilecektir ki, bu durum da yığılma ekonomileriyle ilgili bir konudur.

Şekil.3.7. Mekansal Monopol Gücü (McCann, 2008: 23)

Diğer yandan mekân kavramı, iktisadi faaliyetlerin oluşumu ve gelişiminde önemli bir rekabet konusu olabilmekte ve firmalar için monopolcü bir güç de yaratabilmektedir. Bu monopolcü gücün elde edilmesi kuruluş yeri tercihiyle ortaya çıkabilmektedir. Hotelling modelinden farklı bir yaklaşımla bu analiz Palander (1935) tarafından ortaya konulmuştur. Analizi yukarıdaki Şekil.3.7. üzerinden incelediğimizde, eğer alıcılar OL çizgisi boyunca oransal olarak eşit bir şekilde dağılmışlarsa, toplam piyasa bölgesi A ve B firması arasında sırasıyla OX ve XL olarak bölünmüş ve iki firma içinde taşıma maliyetleri aynıysa, O ve X mesafesi arasında, A firmasının dağıtım

maliyetleri mesafenin daha kısa olması nedeniyle B firmasından daha düşük olur iken, X ve L mesafesi arasında ise B firmasının dağıtım maliyetleri A firmasından daha düşük olacaktır. Firma A, firma B'den etkinse ve aynı üretimi yapsalar dahi, firma A piyasanın tamamını ele geçiremeyecektir. Bu sebeple kuruluş yeri, her firma için kendi bölgesi üzerinde monopolcü gücü sağlamaktadır

Dolayısıyla firmalar arası piyasa bölgelerinin büyüklüğü ve küçüklüğü, malların taşıma maliyetleri ve üretim maliyetlerince belirlenmektedir. Firmanın piyasa ölçeği, üretim maliyeti düştükçe ve taşıma maliyeti azaldıkça artmaktadır. Eğer firmalardan birinin taşıma maliyeti sıfır ve üretim maliyetleri düşükse, bu durum firmanın etkinliğini artıracak ve tüm piyasayı ele geçirmesine neden olacaktır. Ulaşım maliyetlerinin varlığı, firmaların kendi özel piyasa bölgelerinde monopolcü gücü elde etmelerine neden olurken, firmaların her biri diğerinden daha uzak bölgede kurulmayı tercih etmektedir (McCann, 2008: 27-30).

3.2.1.5. Greenhut'ın Piyasa Ölçeği ve Taşıma Maliyetleri Analizi

Geleneksel yerleşim modellerinde, pazar yeri ve talebin, tek bir noktada varlığı kabul edilirken, fiziksel ve ekonomik boyutu dikkate alınmamakta, büyük kentlerde ortaya çıkabilecek, yaşayanların yoğunluğundan elde edilebilecek üretim ve tüketimle ilgili avantajlar göz ardı edilmektedir. Yaşayanlar için bu avantajlar o kentlerde ulaşılabilecek sosyal imkânların fazlalığı, haberleşme ve ulaşım araçlarının çeşitliliği ve gelişmişliği v.b. ile ilgili avantajlar ifade edilebilir iken, firmalar açısından da, üretim faktörleri ve nihai mallar için pazarın genişliği ve çeşitliliğiyle birlikte, kamusal hizmetlerin etkin üretimi ve sosyal sermayenin varlığı olarak belirlenebilir. Dolayısıyla farklı ölçeklerde piyasanın varlığı, endüstriyel yerleşim kararlarını değiştirebilecektir (Capello, 2007: 23).

Nitekim Greenhut (1960,1964)'da yazdığı makalelerinde bu durumu analiz ederek, firmaların kuruluş yerinin belirlenmesinde ulaşım maliyetlerinin rolüyle birlikte piyasanın büyüklüğü ve buna bağlı olarak talep koşullarının belirleyiciliği üzerinde durmaktadır. Greenhut kuruluş yerinin seçimiyle ilgili yaklaşımlarda, üretim maliyetlerinin ve üretiminin dağıtım maliyetlerinin en düşük seviyede olmasının dikkate alındığını, oysaki endüstriyel kuruluş yerlerinin belirlenmesinde, maliyet-talep yönlü yaklaşımların daha bilgilendirici olabileceğini ifade etmektedir. Bu yüzden modelinde, yerleşim kararında, piyasa ölçeği ve talep koşullarının ne anlama geldiğini ve önemini belirlemeyi amaçlamaktadır.

Modeline göre; M_1 ve M_2 gibi iki farklı girdi malı merkezi ve C_1 ve C_2 gibi iki farklı piyasa varsa ve hiçbir firma bir merkezden alıp diğer merkezde satış yapamıyorsa yani piyasalar kesin bir şekilde, mekânda birbirinden ayrılmışsa, M_1 girdi malı ve C_1 piyasa bölgesi arasındaki mesafe, M_2 girdi malı ve C_2 piyasa bölgesi arasındaki mesafeden daha kısaysa, her iki bölgede fiziki taşıma oranlarının aynı olması durumunda M_1C_1 bölgesinde taşıma maliyeti avantajı ortaya çıkabilmektedir. Ancak M_1C_1 bölgesinde kuruluşun bir diğer nedeni de, M_2C_2 bölgesinde talebin zayıflığı ve bu yüzden satış fiyatlarının düşüklüğü olabilmektedir. Dolayısıyla ulaşım mesafesi bir bölgede diğerinden daha az olduğu zaman karlılık orada herhangi bir yerdekenden daha yüksek olabilir ve maliyet avantajından dolayı tercih edilebilir. Eğer mesafe bir bölgede yine diğerinden az ise, buradaki kuruluş avantajı ulaşım maliyetleri dışında diğer avantajlardan da kaynaklanabilir ki diğer faktörler arasında piyasa büyüklüğü de olabilecektir (Greenhut, 1960: 175-180).

Buna karşılık piyasa ve girdi malları arasındaki mesafe bir bölgede diğerinden daha fazla olmakla birlikte, o bölgede geniş piyasanın varlığı firmaların o bölgeyi tercih nedenini açıklayabilecektir. Daha büyük piyasanın varlığı o bölgede firmanın ödemek zorunda olduğu daha yüksek taşıma maliyetlerini dengeleyebilecektir (Capello; 2007: 24). Bu çerçevede Greenhut kuruluş yeri tercihinde farklı mekânlarda talebin maliyetlerden daha önemli olabileceğini ifade etmektedir. Dolayısıyla bir bölgenin kuruluş yeri olarak tercihinde piyasa ölçeğinin büyüklüğü ve buna bağlı olarak talep etkili olabilirken, yine bölge boyunca talep farklılıkları da tercihin sebebi olabilecektir (Greenhut, 1964: 175-177).

3.2.1.6. Merkezi Yerler Teorisi

Bugünkü kentlerin yerleşimi, kentsel yapı, kentlerin büyümelerindeki etkileşim ve bölgelerin kalkınması konusundaki bugünkü tartışmaların çoğunluğuna, Walter Christaller'ın çalışması ve onu olgunlaştıran August Lösch'ün, merkezi yerler teorisi dayanak oluşturmaktadır Higgins ve Savio, 2009: 107). Christaller ve Lösch'ün modelleri ilk genel mekansal denge modelleri olarak kabul edilirken (Dawkins, 2003: 37 ; Capello, 2007: 76), bu modeller farklı ölçekteki şehirlerin varlığı, onların her birinin ve onlar arasındaki mesafenin rolünü açıklayabilmişler ve kısaca bu modeller kentsel sistemin ilk defa anlaşılabilir hale gelmesine imkân sağlamışlardır (Capello, 2007: 76). Pek çok ülke ile ilgili gözlemler, bu ülkelerin kalabalık nüfuslu bölgelerinde kurulmuş bir ya da iki temel şehrin ön plana çıktığı ve ekonomideki çıktının büyük bir kısmının üretim bölgesi olduğu görülmektedir. Diğer yandan çevre bölgelerde yer alan küçük şehirlerde ise çıktının, temel şehirlerden daha az derecelerde üretildiği görülmektedir. Aynı zamanda şehirlerin ölçeği küçüldükçe sayısı artmaktadır. Sonuç olarak kent merkezinin, mekansal dağılım ve ölçeğinin belirli bir hiyerarşide gerçekleştiği görülmektedir. Bu yapı içerisindeki hiyerarşik sıralamada en büyük nüfusa sahip şehir, hiyerarşik sıralamada en yüksek dereceye sahip şehir olarak tanımlanabilir. Küçük ölçekteki şehir grupları ise, şehir ölçeği derecesinde ikici seviye olarak tanımlanabilecektir. Daha sonraki küçük şehir grupları ise kent hiyerarşisi derecesinde üçüncü seviyeyi oluşturacaktır. Bu mekansal hiyerarşi konusundaki tartışmalar merkezi yerler teorisine odaklanmayı gerekli kılmaktadır (McCann, 2008: 71-72).

Merkezi yerler teorisini ilk formülize eden Christaller (1933) Güney Almanya'da farklı büyüklükteki şehirlerin dağılımlarını tanımlamaya çalışmıştır (Dawkins, 2003: 137). Christaller ekonomik aktivitelerin yerleşimini etkileyebilecek mekânın dışındaki diğer tüm faktörleri soyutlamıştır. Bu şartlar altında o ekonomik aktivitelerin optimal yada denge yapılarındaki, her birinin sahip olduğu bir kent merkezi ile, birbirine bitişik altıgenler şeklinde olabileceği sonucuna ulaşmıştır. Bu koşullar altında her bir altıgen bölgenin tüm kısımlarından, onun kentsel merkezine olan toplam ulaşım maliyetleri minimum olabilecektir. Bununla birlikte bu kentsel merkezlerin tamamı aynı değildir. Bazı bölgesel üretim türleri diğerlerinden daha geniş piyasaları gerektirirken, Bölgelerin bazı hizmet türleri de diğerlerinden daha büyük merkezlerde yoğunlaşmayı gerektirmektedir. Bu yüzden kent merkezleri hiyerarşisi ortaya çıkarken, bazıları diğerlerinden daha merkezi olabilmektedir. Christaller'ın hiyerarşisi içerisindeki özel kentlerin derecesi sadece nüfusun fonksiyonu değildir, aynı zamanda yeniliklerin merkezi olma, haberleşme ve diğer karmaşık hizmetlerin boyutu gibi unsurlarda etkilidir (Higgins ve Savio, 2007: 107).

Merkezi yerler teorisine yönelik ikinci büyük katkı alman araştırmacı Lösch(1944,1954)'ün yaklaşımıdır. Bu yaklaşım kentsel sistemin mikroekonomik

temelli analizi olarak ifade edilebilir (McCann, 2008: 73). Aynı zamanda Lösch'ün modeli altıgen piyasa bölgesinde, piyasaya firma girişlerinin durduğu statik mekânsal ekonomik denge modeli olarak da tanımlanabilir (Capello, 2007: 70). Model, tam rekabet piyasası varsayımı altında firmaların normal kar elde etmesi, mekanın homojenliği, alıcıların mekana eşit bir şekilde dağıldığı ve alıcıların kendilerine yakın üreticileri tercih edeceği varsayımlarına dayanmaktadır (Capello, 2007: 70 ; McCann, 2008: 73 ; Higgins ve Savio, 2009: 109). Lösch, Christaller'ın başlangıçtaki fikirlerini genişleterek ekonomik yapı içerisine yerleştirir iken, yine onun modelinde de firmaların piyasa bölgesi altıgen yapıda türetilmiştir. Lösch'ün temel fikri firmaların piyasa bölgelerinin büyüklüğü, onun satış ve üretimine bağlıdır ki, bunlarda ölçek ekonomileri ve pazara taşıma maliyetlerinin birleşimiyle belirlenir. Eğer ölçek ekonomileri, taşıma maliyetlerinden büyükse tüm üretim tek bir firmanın yerleşim yerinde gerçekleştirilir. Eğer taşıma maliyetleri göreceli olarak ölçek ekonomilerinden büyükse firmalar bölge civarında dağılabilmektedirler. Belirlenmiş bir piyasa için, piyasaya giriş serbestliği karı ortadan kaldırır iken, tüm mekân, firmaların eşit altıgen piyasa bölgeleriyle kaplanır. Bununla birlikte farklı ürünler için, talep, ölçek ekonomileri ve ulaşım maliyetleri farklılıkları yüzünden, firmaların bireysel altıgenlerinin büyüklükleri farklı piyasalar için farklılaşabilmektedir (Dawkins, 2003: 137). Dolayısıyla Lösch'ün altıgenlerinin genişliği, her ürün için farklıdır ve ürünlerin üretim koşullarına bağlıdır (Dinler, 2008: 30).

Bu çerçevede Lösch'ün modelinde altıgenler, merkezinde endüstriyel üretimin yer aldığı piyasanın etki sınırını ortaya koyarken, Christaller'ın altıgenleri ise, ticari ve idari örgütlenmeye bağlı olarak merkezi yerlerin birbirleriyle olan etkileşimini ortaya koymaktadır. Kısaca Lösch endüstrilerin etki alanlarını belirlemeye çalışırken Christaller merkezlerin etki alanları ve bu etki alanlarına bağlı olarak merkezlerin hiyerarşisi üzerinde durmaktadır (Dinler, 29-30).

Diğer yandan bu modellerin bazı zayıflıkları da, literatür de zaman zaman vurgulanmaktadır. Bu zayıflıklardan bazıları, diğer modellemelerde de olduğu gibi varsayımlardan ve soyutlamalardan kaynaklandığı gibi aynı zamanda hem arz yönüyle hem de talep yönüyle kuruluş yerlerinin birbirine bağımlılığını göz ardı etmişlerdir. Oysaki arz yönüyle girdi-çıkı ilişkisi, yerleşim yeri tercihinde diğer endüstrilere yakınlığı zorunlu kılabilir. Talep yönüyle de, bir malın diğerleriyle olan ilişkisi açısından, yani ikame ve tamamlayıcılığı kapsayan bir fayda fonksiyonuna sahip değildir. Paradoksal olarak Christaller ve daha özelde Lösch; firmaların kuruluş yeri tercihinin açıklamakta yığılma ekonomileri konseptini gündeme getirmişlerse de, sonuçta bu ekonomilerin avantajlarını göz ardı etmişlerdir. Ancak bu yetersizliklere rağmen, Christaller ve Lösch'ün modelleri, mekânsal ekonomilerde, kent hiyerarşisinin ekonomik ve coğrafi olarak kavramsallaştırılmasında merkezi bir yer oluşturmaktadır (Capello, 2007: 77).

3.2.1.7. Dışsal Ekonomiler(Yığılma Ekonomileri) ve Türleri

Dışsal ekonomiler (External Economies) ya da yığılma ekonomileri (Agglomeration), üretim maliyetlerini azaltmak ve ekonomik avantajlar elde etmek amacıyla firmaların mekânsal yoğunlaşmaları olarak ifade edilebilir (Capello, 2007: 18). Bu kavram endüstriyel kuruluş yeri analizinde, kentsel sistemin anlaşılmasında ve bölgesel kalkınma sürecinde önemli bir rol üstlenebilmektedir (Parr, 2002: 151). Aynı endüstrideki firmaların belirli bölgelerde yoğunlaşmasının, firmalar açısından ortaya çıkardığı dışsallık avantajları tarihsel olarak Marshall (1920: 24)'a dayanmaktadır.

Marshall'ın firmalar için belirlediği bu doğal avantajları ise aşağıdaki şekilde belirlemek mümkündür (Krugman, 1990: 36-54; Malmberg ve Maskell, 1997: 31; Parr, 2002: 52; McCann, 2008: 56-57; Cohen ve Paul, 2009: 102);

- **Uzman İşgücü Temini:** Bir endüstri içerisindeki firmaların aynı mekânda yoğunlaşması uzmanlık gerektiren işler için işgücü havuzu oluşturacak ve bu durum bazı beklentilere bağlı olarak firmaların işgücü maliyetlerinde bir azalışa yol açabilecektir. Öncelikle firmalar piyasa koşullarına cevap verebilecek yeterli miktarda işgücüne gereksinim duymaktadırlar. Örneğin piyasa talep koşullarında hızlı bir artış yaşanmışsa, firma işgücünü artırmak isteyebilir ve bu işgücüne erişimdeki araştırma sürecini kısaltmaya ihtiyaç duyabilmektedir. Diğer yandan firmalar işini doğru bir şekilde yapabilecek uzman ve eğitilmiş işgücü ne gereksinimleri vardır. Pek çok sektörde işgücüne uzmanlık ve beceri kazandırıcı eğitim faaliyetleri oldukça zaman alıcı ve maliyetli olabilmektedir. Eğer firmalar geniş bir işgücü havuzunun bulunduğu bir bölgeye yerleşmişlerse uzmanlık gerektiren işgücüne erişim ya da firmanın işgücünü artırmaya yönelik maliyetlerini azaltabilecektir. Diğer bir söyleyişle firmaların işgücü bağlamında, eğitim ve arama maliyetleri azalabilecektir.
- **Ticarete Konu Olmayan Girdi Temini:** Marshall'ın yığılma ekonomileri için ikinci gerekçesi uzmanlık gerektiren girdi ve hizmetlere erişimdeki kolaylıktır. Aynı endüstrideki çok sayıda firmanın aynı bölgede bir araya gelmesi, bazı uzmanlaşmış girdilerin bu firmalarca kullanımını imkân dâhiline getirebilmektedir. Finansal piyasalar buna verilebilecek bir örnektir. Finansal piyasaların geliştiği Londra şehri ve Wall Street gibi yerlerde pek çok uzman firma, uluslararası finansal piyasalara uzmanlık isteyen konularda hizmetler sunmaktadır. Bu tür hizmetlerin sunumu ise oldukça maliyetli olabilmektedir. Bununla birlikte aynı bölgede bir endüstri içindeki pek çok firmanın varlığı bu uzmanlık isteyen hizmetlerin ortalama maliyetini her bir piyasa katılımcısı için azaltabilmektedir. Ticarete konu olmayan diğer bir girdi türü olarak da uzmanlaşmış yerel alt yapı gösterilebilir. Örneğin Londra şehrinde yerel finansal kuruluşlar arasında data erişimine imkan sağlayan optik kablo sistemi dizayn edilmiştir. Sisteme erişim sadece şehirdeki yerleşim boyunca gerçekleşmektedir. Yerel katılımcıların tamamı bu uzmanlaşmış alt yapıdan fayda sağlamakta, bunun maliyeti ise bölgede fayda sağlayanların tamamına dağıtılmaktadır (McCann, 2008:56-57).
- **Bilgi ve Teknoloji Yayılımı:** Firmaların kümелendiği bir bölgede bilgi ve teknoloji yayılımı, firmalar arası mesafelerin arttığı bölgelere göre daha kolay olmaktadır. Marshall yığılma ekonomilerinde ortaya çıkabilecek karşılıklı bilgi paylaşımı, oluşabilecek güven ortamı ve endüstriyel atmosferin, yoğunlaşmanın gerçekleştiği bölgelerde yenilikleri destekleyebileceği, bilgi ve teknoloji yayılımına olumlu katkı sağlayabileceğini ifade etmektedir (Asheim, 1995: 3). Coğrafi yoğunlaşmalar bölgeye özgü bilgiye, kaynaklara ve kurumlara dayanan bir temele sahiptir ve bu yoğunlaşmaların en önemli özelliklerinden biride, bilginin kolay yayılımı için birçok fırsatlar sunmasıdır (Lambooy, 2005: 1149). Yığılma ekonomileri aynı zamanda sözle ifade edilemeyen

bilgiye temel oluşturacak, yaparak ve kullanarak öğrenme yoluyla yenilik artışlarını teşvik edebilecektir (Asheim, 1995: 4). Üretimde yenilikler, organizasyondaki yeni yapılanmalar ya da yeni beceriler, endüstriyel sistem içerisinde etkileşimle elde edilebilecek bir süreç olarak görülmektedir. Bu sürecin başarısının, mekânsal yakınlık içerisinde geniş kültürel ve kurumsal yapıya ve iyi bir şekilde oluşturulmuş güven ilişkilerine bağlı olduğu ifade edilmektedir. Katılımcılar arasındaki mesafenin kısılması, işbirliğine dayalı etkileşimin maliyetini azaltabilecek ve daha düzgün işlemlerini sağlayabilecektir. Ancak bu mekânsal yakınlık sadece fiziksel mesafeyi değil aynı zamanda kültürel ve sosyal yapıyı da içermektedir. Bazı bilgi türlerinin paylaşımı karşılıklı güven ve anlaşılmayı gerektirmektedir ki, bu sadece lisanla değil aynı zamanda kültür ve değerlerinde paylaşımıyla mümkün olabilmektedir (Malmberg ve Maskell, 1997: 36). Diğer yandan literatürde bu konuyla ilgili yapılan çalışmalarda da, firmaların belirli bölgelerde toplanmasının etkileşim mesafesini kısaltarak, yüz yüze etkileşimi kolaylaştırabileceği, bilgi yayılımını destekleyerek yenilikle ilgili risk ve maliyetleri azaltabileceği, ekonomik süreç ve üretimde yenilikler yaratabileceği ifade edilmektedir Feldman ve Florida, 1994: 214; Isaksen, 1997: 67; Maskell, 2001: 925-927; Cooke, 2001: 949-953; Asheim v.d., 2009: 4-6)

Storper (1997: 9-10)'da piyasalarda içsel ve dışsal koşullara bağlı olarak ortaya çıkabilecek istikrarsızlıkların yığılma ekonomileriyle azaltılabileceğini, maliyet ilişkileriyle ve organizasyonla açıklanan yığılma ekonomilerinde, üretim sistemlerinin birbirine bağlı ilişkilerinin bazı avantajları ortaya çıkaracağını belirlemekte, bu avantajlar çerçevesinde firmalar arası girdi-çıkı ilişkilerinin her bir firma için karlılığı artırabileceğini, güvene dayalı ilişkilere bağlı olarak sözle ifade edilemeyen bilgi yayılımının gerçekleşebileceğini, işlem maliyetlerini azalabileceğini, esneklik, risk minimizasyonu ve uzmanlaşmanın ortaya çıkabileceğini ifade etmektedir. Bu etkenlere bağlı olarak firmaların verimliliğindeki artış, belirli bir girdiyle daha çok çıktı elde etme ya da belirli bir çıktıyı daha az girdi maliyetiyle elde etmeyi ima etmektedir ki, dışsal ekonomilerden kaynaklanan firmaların bu ekonomik performansı bölgesel ekonomik büyümeye katkı sağlayabilmektedir (Cohen ve Paul, 2009: 101). Fujita ve Thisse (1996: 344) ise ekonomik aktivitelerin mekânsal yoğunlaşmasının kartopu etkisi (snowball effect) olarak görülebileceğini ifade etmektedirler. Bu yazarlara göre çok sayıda ekonomik aktör değişik nedenlerle bir bölgede yoğunlaşmak isteyebilirler. Bu bölgelerde firmaların kurulması, çalışanların iş bulabilme ve dolayısıyla daha yüksek ücret elde edebilme beklentisi o bölgeye göçü teşvik edebilecektir. Bunun sonucunda ise bölgede firmaların ihtiyaç duyduğu hizmetler ve işgücü çeşitliliğinin bulunabileceği, ilaveten ürünleri için yeni pazarlar oluşabileceği düşüncesi firmalar için bölgeyi daha cazip kılacaktır. Yani üretimin yakınlık avantajlarına, tüketim eşlik edebilecektir. Örneğin şehirlerde var olan üretimin ve kamusal hizmetlerin geniş çeşitliliği tüketicilerin fayda seviyesini yükselterek, tüketicilerin şehirlere doğru göçünü teşvik edebilecektir.

3.2.1.7.(1). Dışsal Ekonomi Türleri

Dışsal ekonomilerde, aynı endüstrideki firmaların bir araya toplanmasının dışında, pek çok bölgede farklı endüstrilerde firma gruplarının da coğrafi olarak

yoğunlaşabileceği görülmektedir. Örneğin büyük kentler çok sayıda endüstriyel yoğunlaşmaları kapsayabilmektedir. Bu yüzden yığılma ekonomileri farklı yerleşim yerlerinde farklı biçimlerde ortaya çıkabilmektedir. Buna bağlı olarak bu konuda bazı sınıflandırmalar yapılmaktadır ki, bu sınıflandırmanın temelini de, Hoover (1948:78-84) ve Isard (1956: 172)'a dayandırmak mümkündür. Bu sınıflandırmalara göre yığılma ekonomileri; İçsel ölçek ekonomileri, yerleşme ekonomileri ve kentleşme ekonomileri olarak incelenebilir.

3.2.1.7.(1).(a). İçsel Ölçek Ekonomileri

Büyük ölçekli üretim sürecine bağlı olarak çıktı başına maliyetlerdeki azalışı ifade etmekte ve firma tüm faaliyetlerini tek bir yerleşim yerine yoğunlaştırmaktadır. Bu kategorideki avantajlar sadece diğer firmalara yakınlıktan kaynaklanmamakta, aynı zamanda diğer aktivitelerin mekândaki yoğunlaşmasından da kaynaklanabilmektedir (Capello, 2007: 18). Marshall'ın dışsal ekonomilerinden farklı olarak, belirli bir bölgede hem firmaların yatırımlarındaki artışa, hem de insanların yoğunluğundaki artışa bağlı olarak bazı avantajlar gündeme gelebilmektedir. Bu avantajlar firma için tanımlanır iken, aynı zamanda bazı üretim faktörlerinin de kümelenmesini gündeme getirebilmektedir (McCann, 2008: 56). İşgücü, fabrika, kamu hizmetleri v.b üretimde kullanılan bazı girdilerin bölünemezliği ve bunun sonucunda oluşan faktör uzmanlaşmaları sonucu, firma için büyük ölçekli üretimin ortaya çıkmasıyla pazar alanları oluşabilmekte ve nüfus yoğunlukları artabilmektedir. Kişilerdeki bölünemezliğin işgücünde uzmanlaşmaya neden olması ve bazı ekipmanların büyük ölçeklerde etkin olması nedeniyle, kişi, ekipman ve üretim süreçlerinin koordinasyon problemi ortaya çıkabilmektedir. Bunların coğrafi olarak birbirine yakınlıkları ise, koordinasyon problemini ortadan kaldıracaktır. Bu çerçevede üretimin büyük ölçeklerde ve bitişik alanlarda yapılması, ortalama maliyetleri azaltabilmektedir. Diğer yandan firmalar arası girdi-çıktı ilişkilerinin varlığı, söz konusu bu firmaların birbirine yakın olması maliyet düşürücü bir avantaj olarak ortaya çıkmaktadır (Küçüker, 1998: 43).

3.2.1.7.(1).(b). Yerleşme Ekonomileri

Belirli bir endüstride üretimin artması sonucu, bu endüstri içindeki firmaların maliyetlerinin azalmasıyla ortaya çıkan avantajlar yerleşme ekonomileri olarak tanımlanabilir. Bu avantajlar firma için dışsal fakat endüstri için içseldir ve endüstrinin ölçeğinin artması sonucu ortaya çıkan uzmanlaşma avantajlarını ifade eder. Firmaların yerleşme avantajlarından yararlanabilmesi için aynı endüstri içerisindeki diğer firmalara yakın yerlerde yer seçimini yapmış olması gerekmektedir. Üretim maliyetlerini azaltabilmek için aynı endüstri içindeki bir alanda kümelenerek, ortak bir alt yapıyı paylaşma, firmalar arası bilgi yayılımı, uzman işgücü oluşumundan yararlanma ve bölgede belirli hizmetlerde uzmanlaşmış sektörlerin hizmetlerinden fayda sağlama yoluyla gündeme gelebilecek yığılma ekonomilerinin avantajlarından yararlanılmaktadır. Bu dışsallıklardan elde edilen avantajlar ise firmaların maliyetlerini azaltarak verimliliklerini artırabilecektir (Küçüker, 1998: 45-46).

Glaeser vd.(1992:1148) aynı endüstriye bağlı firmaların birbirine yakın yerlerde kurulmasının değişik nedenleri olabileceğini, ancak doğal kaynakların ve ulaşım avantajlarının belirli yerleşim yerlerinin tercihinde önemli bir faktör olduğunu

belirlemekte, yerelleşme ekonomilerinin en güzel örneği olarak da Marshall dışsallığının gösterilebileceğini ifade etmektedir.

Eğer bir bölgede yığılma ekonomilerinde yerelleşme ekonomileri belirleyici unsur ise bu durumda bölge belirli bir endüstriyel yapılanma üzerinde uzmanlaşarak gelişecektir. Uzmanlaşmış kentlerin açıklanmasında yerelleşme ekonomileri kavramı yoğun bir şekilde kullanılmaktadır. Çünkü bu tür kentler, benzer mallar üreten çok sayıda firmanın oluşturduğu endüstri temelinde yapılanmışlardır (Küçüker, 1998: 45-46).

3.2.1.7.(1).(c). Kentleşme Ekonomileri

Kentleşme ekonomileri firmaların farklı sektörlerde yoğunlaşması ile gündeme gelen yığılma ekonomileridir ki, kentlerle ifade edilebilecektir (McCann, 2008: 59). Kentler birkaç çalışma alanında uzmanlaşmakla birlikte, bu çalışma alanları dışındaki diğer pek çok aktivite ile desteklenmektedir. Bu aktivitelerin pek çoğu bir diğeriyle ilişkisizdir. Firmalar yerel talebin yüksekliği ve taşıma maliyetlerine katlanmaksızın satış yapabilme imkânları nedeniyle kentleri kuruluş yeri olarak tercih edebilmektedirler. Kentleşme ekonomilerinin varsayımı, kentteki endüstrilerin büyümesi yerel ücretleri yükselterek, kentteki farklı endüstrilerde talebi ve endüstriyel büyümeyi hızlandırabilecektir. Kentteki farklı endüstrilerin büyüme oranları arasında pozitif bir ilişki söz konusudur (Glaeser vd, 1992: 1149).

Kent merkezleri civarındaki bir firma ya da daha büyük firma gruplarının her biri içsel ölçek ekonomilerini ortaya çıkarabilir iken, bu firmaların çevresinde pek çok satıcı firmalar ve müşteri grupları da yerelleşme ekonomilerini gündeme getirebilir. Ancak diğer faaliyetlerin devamı içinde bu kentte kümelenmek gerekebilmektedir. Örneğin tüm insanların yaşadığı, çalıştığı, sektörlerin yerleştiği ekonomiler, konaklama, alışveriş, eğitim, sağlık ve eğlence hizmetleriyle, benzer şekilde firmaların pazarlama, reklam, paketleme, ulaşım ve güvenlik hizmetlerine gereksinim duyulabilmektedir. Bu aktiviteler, içsel ölçek ekonomileri ve yerelleşme ekonomileri ile direk bağlantılı olmamakla birlikte, yerel ekonomide firmalar ve yaşayanlar için bu hizmetleri sağlayacak sektörlerin yoğunlaşmasını gerekli kılabilmektedir (McCann, 2008: 59).

Diğer yandan yerelleşme ekonomilerinde bir firma, aynı endüstri içindeki firma yoğunlaşmalarından faydalanır iken, kentleşme ekonomilerinde bir firma bütün kent ölçeğindeki artış ve endüstriyel çeşitlenmeden yararlanmaktadır. Bu çerçevede yerelleşme ekonomilerinin hâkim olduğu küçük ve orta ölçekli şehirler ve kentleşme ekonomilerinin ön plana çıktığı büyük şehirlerin oluşumuna paralel bir kent hiyerarşisi gündeme gelebilmektedir (Küçüker, 1998: 49).

Glaeser vd.(1992: 1130-1148) Yerelleşme ve Kentleşme Ekonomileri’ni statik dışsallık olarak ifade eder iken, buna ilaveten dinamik dışsallık kavramını kullanmakta ve MAR (Marshall-Arrow-Romer), Porter ve Jacobs dışsallıklarını dinamik dışsallıklar içerisinde incelemektedir.

3.2.1.7.(1).(d). Dinamik Dışsallıklar

Dinamik dışsallıklar, uzun dönem etkileşim ve ilişkilerin yarattığı yerel ticaret sırlarıyla oluşan yerel bilgi birikimlerinden firmaların sağladığı avantajlar ile gündeme gelebilmekte, kentler ise bu dışsallıkların genişlediği doğal bir laboratuvar olarak ifade edilmektedir (Henderson vd, 1995: 1083). Özellikle kentsel büyüme modellerinde, kentsel büyümede dinamik dışsallığın daha da özelde bilgi yayılımının rolü üzerinde

durulmaktadır. Bu modellere göre, kentlerdeki ekonomik aktörlerin birbirleriyle etkileşimine bağlı olarak bilgi yayılımının oluşturacağı dışsallık kentsel büyümeye katkı sağlayacaktır. Bu insanlar arasındaki etkileşimin sıklığı onların şehir içindeki yakınlığı ile gerçekleşecektir. Bu yakınlığın ortaya çıkardığı dışsallıklar özellikle büyük kentlerde gerçekleşmektedir (Glaeser vd, 1992: 1130). Diğer yandan bu bilgi yayılımının belirli bir endüstri içinden mi yoksa diğer endüstrilerden mi kaynaklandığına bağlı olarak da farklı dinamik dışsallık türleri ifade edilmektedir (Küçükler, 1998: 63).

1. **MAR Dışsallığı:** MAR ya da uzmanlaşma dışsallığı, aynı endüstrideki firmalar arası bilgi yayılımından kaynaklanmaktadır. Marshall'a dayanan bu fikir ilk Arrow daha sonra ise Romer tarafından formülize edilmiştir (Bun ve Makhloufi, 2007: 826). Bu dışsallık türü, aynı endüstri içerisinde oluşmuş olan bilgi birikiminin bir firma yoluyla diğerlerine yayılımını kapsar. Fiziksel yakınlık, serbest bilgi yayılımını kolaylaştırmaktadır. Bu modelde bölgesel olarak uzmanlaşmış endüstri içerisindeki bilgi yayılımı endüstriyi ve bu endüstrilerin bulunduğu bölgede büyümeyi hızlandırabilecektir. Dolayısıyla en önemli bilgi ve teknolojik dışsallığın uzman endüstri içerisinde gerçekleşebileceği varsayılmaktadır (Glaeser vd, 1992: 1130).

MAR dışsallıklarında firmalar, yenilikçi fikirlerin bedelsiz bir şekilde taklit edileceği ya da geliştirileceğini bildiklerinden araştırma ve geliştirme gibi dışsallık yaratıcı yatırımlarını azaltmaktadırlar. Eğer bu firmalar, bu fikirlerinde monopolcü bir güce sahiplerse yeniliklerde ve büyümede bir artış sağlayabileceklerdir. Bu çerçevede MAR modelinin imalı varsayımı büyüme için yerel rekabetin olumsuz bir etki yaratabileceğidir (Glaeser vd, 1992: 1131).

Bölgesel endüstriyel uzmanlaşmanın belirlenmesinde de yine Glaeser vd.(1992:1140) kullanmış olduğu aşağıdaki indeksin çoğunlukla kullandığı görülmektedir;

$$S_{ij} = \frac{E_{ij} / E_i}{E_{nj} / E_n}$$

Bu indekste E_{ij} , i bölgesinde, j endüstrisindeki istihdamı, E_i i bölgesindeki toplam istihdamı, E_{nj} , n ülkesindeki j endüstrisinin istihdamını ve E_n ise n ülkesindeki toplam istihdamı ifade etmektedir. Bu çerçevede S_{ij} indeks değeri arttıkça j endüstrisinde, i bölgesinin daha fazla uzmanlaştığı ifade edilebilecektir.

2. **Jacobs Dışsallığı:** jacobson dışsallığına göre yerel endüstriyel yapıdaki farklılaşma, coğrafi uzmanlaşmaya göre yerel ekonomik büyümeyi ve yenilikleri daha fazla teşvik edebilecektir (Bun ve Makhloufi, 2007: 826). Model kentlerde bir arada yaşayan insanların farklı yaşam biçimlerinin, fikirlerin yayılımını hızlandırması nedeniyle farklı endüstrilerde bilgi yayılımının daha iyi gerçekleşebileceğini savunmaktadır. Şehirlerdeki farklılaşma çok daha fazla fikir değişimini gündeme getirmekte, böylelikle endüstriyel çeşitlenme büyümeye, uzmanlaşmadan daha fazla katkı sağlamaktadır (Glaeser vd, 1992: 1131).

Jacobs dışsallığında yerel rekabet, yeni teknolojiler, fikirler ve bilgilerin farklı firmalara taşınmasını hızlandırarak ekonomik büyüme üzerinde daha fazla etkili olabilecektir. Diğer yandan Jacobs dışsallığı kentleşme ekonomileri ile ilişkilendirilebilir iken MAR ve Porter dışsallıkları yerelleşme ekonomileri ile

ilişkilendirilebilecektir (Bun ve Makhloufi, 2007: 826). Bölgesel endüstriyel farklılaşmanın belirlenmesinde de, Hirshman-Herfindahl indeksi kullanılabilir (Henderson vd, 1995: 1075–1076);

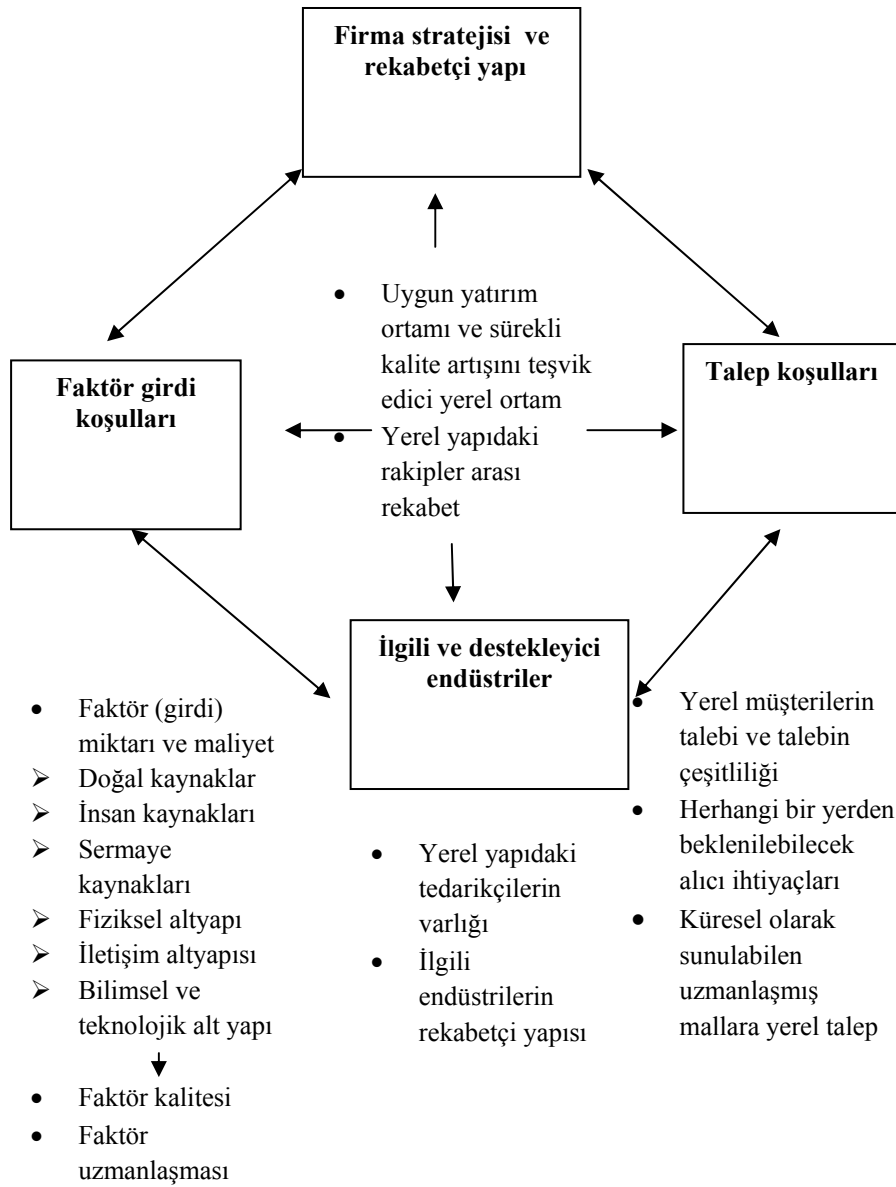
$$DI_i = 1 / \sum_j s_{ij}^2$$

Her bir i bölgesi için bu indeks, tüm sektörler boyunca her bir sektörün, yerel istihdamdaki payının karelerini toplar. Eğer bölgedeki ekonomik aktiviteler tek bir sektör altında yoğunlaşmışsa, indeks değeri bire eşit olur. Bu indeks değerinin biri aşması, bölgedeki aktivitelerin daha fazla farklılaşması anlamına gelmektedir (Duranton ve Puga, 2000: 535).

- 3. Porter Dışsallığı ve Bölgesel Rekabet:** Porter'ın kümelenme ve bölgesel rekabet yaklaşımı ise, literatürde yoğun bir şekilde inceleme ve tartışma konusu yapılmaktadır. Firmaların coğrafi olarak yoğunlaşmasını kümelenme (Cluster) kavramı ile ifade eden Porter (1998: 78; 2000: 16-17)'a göre bu kavram, özel bir alanda firmaların ve kurumların birbirine bağlı coğrafi yakınlığı olarak ifade edilebilecektir. Kümelenme endüstriler arası bağlantılar düzenini ve diğer önemli rekabetçi yapıları kapsamaktadır. Bu yapılar arasında, özel alt yapı sunumları, Makine, teçhizat ve hizmetler gibi uzmanlık gerektiren girdi tedarikleri sayılabilecektir. Kümelenmeler beceri, teknoloji ve ortak girdiler yoluyla endüstri içerisindeki firmalar, tamamlayıcı mal üreticileri, müşteriler arasındaki bağlantıları gerçekleştirebilmekte aynı zamanda staj, eğitim, haberleşme ve teknik destek sağlayabilecek kamusal kuruluşları ve diğer kurumları da kapsayabilmektedir.

Diğer yandan Porter (2000: 20), bölgesel gelişimde yerel rekabetin önemine vurgu yaparken, yerel rekabet avantajlarının kaynağı olarak da elmas modelinde (Diamond Model) aşağıdaki unsurları belirlemektedir;

- **Faktör(Girdi) Koşulları:** Bölgenin üretim faktörlerinin yapısı, alt yapı, yasal sistem, üniversite ve araştırma merkezleri gibi firmaları rekabetçi kılabilecek unsurlar sayılabilir.
- **Firmaların Stratejisi ve Rekabetçi Yapısı:** Yerel rekabetin yoğunluğu, biçimi, kural ve teşviklerini kapsar. Ekonomilerdeki düşük verimlilik, yerel rekabetin düşüklüğü ile ilişkilendirilmektedir. Ekonominin gelişimi, yerel rekabetin gelişimini gerekli kılmaktadır. Yatırım ortamı, ekonomik ve siyasi ortam, işgücü piyasalarına yönelik politikalar, firmaların sermaye birikimi, beceri ve teknolojik gelişimi artırmaya yönelik yatırım yapma istekleri, anti tröst ve ticaret politikaları ve yabancı yatırımlar, yerel rekabetin yoğunluğunu belirlemede önemli bir role sahiptir.
- **Talep Koşulları:** Ekonomik ilerleme yerel piyasalara yönelik talebin gelişimini gerekli kılmaktadır. Yerel müşterilerin taleplerinin varlığı ve karmaşıklığı, firmaların gelişimi için baskı yaratabilmektedir.
- **İlgili ve Destekleyici Endüstrilerin Varlığı:** Yerel tedarikçilerin uygunluğu ve ilgili endüstrilerin rekabetçi yapıları da yerel rekabet avantajında önem arz etmektedir..

Şekil.3.8.Yerel Rekabet Avantajının Kaynakları (Porter, 2000:20).

Porter (2000: 23) aynı zamanda kümelenmenin en önemli rolünün yenilik ve buna bağlı verimlilikteki artışla gündeme geldiğini belirlemekte ve kümelenme katılımcılarının yenilik artışında diğer firmalara nazaran potansiyel avantajlara sahip olduklarını ifade etmektedir. Kümelenme içerisindeki firmaların, alıcılar ve diğer katılımcılarla olan yüz yüze bağlantı ve etkileşimleri, bilgi, teknoloji, hizmetler ve piyasa yapılanmasına erişimlerdeki kolaylıklar öğrenmeyi kolaylaştırarak, yenilik fırsatlarını daha görünebilir kılmaktadır (Porter, 1998: 83). Porter’da, MAR dışsallıklarında olduğu gibi uzmanlaşmış endüstrilerin coğrafi yoğunlaşmalarının bilgi yayılımı yoluyla büyümeyi teşvik edebileceğini ileri sürmektedir. Bununla birlikte MAR dışsallığı monopolcü yapıyı, dışsallıkları içselleştirmesi nedeniyle benimser iken, Porter yerel rekabetin yenilikçi fikirlerin gelişimini ve taklit imkânını hızlandırdığını, yerel rekabetçiler arasındaki acımasız rekabetin yeniliklere uyumu ve bu yeniliklerin

onlar arasında gelişimini ve dolayısıyla endüstriyel büyümeyi olumlu şekilde etkileyebileceğini belirlemektedir. Buna karşılık yerel monopolcü yapının yenilikçi riskleri üstlenmeyeceğini ifade ederek, monopolcü yapıya karşı çıkmaktadır (Glaser vd, 1992: 1131).

Bir bölgedeki yerel endüstriyel rekabetin ölçümünde ise, aşağıdaki indeks kullanılabilir (Glaser vd, 1992: 1141-1142).

$$CP_{ij} = \frac{N_{ij} / E_{ij}}{N_{nj} / E_{nj}}$$

İndekste N_{ij} , i bölgesinde yer alan j endüstrisindeki firma sayısı, E_{ij} , i bölgesinde yer alan j endüstrisindeki çalışanlar, N_{nj} , n ülkesindeki j endüstrisinde yer alan firma sayısı ve E_{nj} de, n ülkesinde yer alan j endüstrisinde çalışanların sayısıdır. Bu indeks değeri birden büyükse bu endüstrinin, bölgenin ölçeğine göre sahip olduğu firma sayısı, ulusal ekonomiye göre daha fazladır ve bu bölgedeki endüstri ulusal ekonomide herhangi bir bölgedeki endüstriden daha fazla rekabetçidir. Bu değer birden büyük olmasının alternatif açıklaması, bu bölgedeki endüstri içerisindeki firmaların ulusal ekonomideki firmaların ortalama büyüklüklerinden küçük olmasıdır.

3.2.1.7.(1).(e). Diğer Dışsallık Türleri

Dışsal ekonomilerle ilgili yukarıda yapılan sınıflandırmaların dışında farklı sınıflandırmalarında yapıldığı görülmektedir. Bu sınıflandırmalardan biri Scitovsky (1954: 144-147) tarafından yapılan, parasal dışsallık ve teknolojik dışsallık ayrımıdır. Parasal dışsallık, fiyatla gündeme gelen ve piyasa mekanizmasına bağlı olarak ortaya çıkan etkileşimlerin faydalarını ifade eder iken, teknolojik dışsallık, birey ve firmaların, fayda ve üretimlerini doğrudan etkileyen süreç içerisinde anlaşılabilen piyasa dışı etkileşimlerin etkilerini ifade etmektedir. Parasal dışsallık endüstriye yapılan yatırımlarla gündeme gelebilmektedir. Örneğin A endüstrisine yapılan yatırımlar onun üretimini ucuzlatırken, onun çıktısını kullanan B endüstrisinin karlılığı artabilecektir. B endüstrisindeki karlılığın artışı da bu endüstride yatırımları artırarak B endüstrisinin gelişmesi yoluyla A endüstrisinin üretimine olan talebi artırabilecek, bu ise A endüstrisinin gelişmesine yol açabilecektir. Ancak üreticilerin çıktıları kişilerin daha direk eylemleriyle ve onların hizmet sunumlarıyla da etkilenebilmektedir. Dolayısıyla bireysel üreticilerin çıktısı, sadece onların girdilerinin verimliliğine değil, aynı zamanda diğer firmaların aktivitelerine de bağlıdır ve bu durum da teknolojik dışsallık olarak nitelendirilmektedir.

Markusen (1996: 296-307)'de, yapışkan yerler(sticky places) diye adlandırdığı, firmaların coğrafi olarak yoğunlaştığı bu yerleri; Marshall'cı endüstriyel bölgeler, merkez ve bağımlı bölgeler(hub and spoke district), endüstriyel uydu platformu(satellite industrial platform) ve kamu merkezli bölgeler(state-centered district) olmak üzere dörde ayırarak incelemektedir;

- **Marshall'cı Endüstriyel Bölgeler:** Küçük yerel firmalarca kapsanan, ticari yapıda yatırım ve üretim kararları yerel olarak alınan bölgelerdir. Ölçek ekonomilerinin görece düşüklüğü, büyük firmaların doğuşunu engellemektedir. Bölge içerisinde alıcılar ve satıcılar arasında önemli bir ticaret söz konusudur ve bu uzun vadeli sözleşmeleri ve yükümlülükleri gerekli kılmaktadır. Yerel firmaların bölge dışı firmalarla bağlantı ve işbirliği minimal düzeydedir. Marshall'ın endüstriyel bölgesinde işgücü hareketli, uzman ve esnektir. Bireysel olarak firmalar arası hareketliliği

söz konusudur ve aynı toplumda yaşarlar. İşgücünün dışarıya göçü düşük iken, büyümeye paralel içeriye göç gerçekleştirebilmektedir. Bu bölgelerde aynı zamanda üretime özgü uzmanlaşmış hizmetlerin varlığı söz konusudur ve bu hizmetler, üretim sürecindeki teknik uzmanlıkları, makine ve teçhizatı, pazarlamayı, bakım ve onarımı kapsar. Dışsal ekonomiler kapsamında değerlendirilebilecek bu faktörler, firmalar ve çalışanlar için bazı avantajları gündeme getirebilecektir. İtalyan endüstriyel bölgeleri ve Silicon Vadisi bu bölgelere örnek verilebilecektir.

- **Merkez ve Bağımlı Bölgeler (Hub and Spoke District):** Bu piyasalar dikey olarak entegre olmuş, bir yada daha fazla büyük firmalarca kontrol edilmektedir. Bu firmalar küçük ve daha zayıf satıcılarla kuşatılmıştır. Bu bölgeler güçlü bir bağlantı yapısına sahiptirler ve orada küçük firmalar pazarlama ve satış anlamında tamamıyla merkezi firmaya bağımlıdır. Merkezi firmanın bağlantıları yerel değildir. Bu bağlantılar daha ziyade bölge dışı alıcılar, satıcılar ve rekabetçiler ile gerçekleşmektedir. Anahtar yatırım kararları yerel olarak alınır ancak sonuçları küresel olarak yayılmaktadır. Bu bölgelerde bölge içi işbirliği görülebilir. Ancak bu, genellikle baskın firmalarla gerçekleştirmek ve satıcılarla baskın firmalar arasındaki ticaret uzun dönemli sözleşmelere ve antlaşmalara dayanmaktadır. Rekabetçi firmalar arasında risk ve yeniliklerin paylaşımı, piyasaların kontrol edilmesi konusunda işbirliğinin derecesi düşüktür. Büyük firmaların stratejik müttelikleri için bölge dışı partnerler uygun görülmektedir. Bu bölgelerde yerel kültürde baskın faaliyet çevresinde evrimleşmiştir. Detroit bu tür bölgeye verilebilecek bir örnektir. Motor şehri olarak bilinen bu şehirde baskın faaliyet çevresinde bir yapılanma gerçekleşmiştir.
- **Endüstriyel Uydu Platformu (Satellite Industrial Platform):** Bu bölgenin ticari yapısı, büyük ölçekli ve dışsal olarak bölgeye yerleşmiş baskın firmalarca belirlenmektedir. Bölge içi ticaret ve platformun kiracıları arasındaki ilişkiler minimum seviyededir. Ayrıca yerel satıcılarla sözleşme ve düzenlemelerin yokluğu göze çarpan bir özelliktir. Rekabetçi firmalar risk paylaşımı, piyasanın düzenlenmesi ve yenilik yaratabilecek işbirliklerine gönüllü değildirler. Bölge içerisinde bağlantı ve ilişkiler söz konusu değil iken yüksek dereceli işbirliği ve iletişim, bölge dışı firmalar, özellikle de ana firma ve değişik yerlerdeki şubelerle gerçekleşmektedir. Personel değişimi yerelde gerçekleşmemekte, genellikle şubelerle ana firma arasında gerçekleşmektedir. Bu tür bölgeler, büyük kentlerden uzakta, merkezi yönetim veya yerel yönetimce bölgesel gelişimi teşvik etmek amacıyla ve aynı zamanda, göreceli olarak kentlerdeki yüksek ücretler ve vergiler altında rekabet baskısıyla zorlanan firmaların maliyetlerini azaltmak amacıyla belirlenmektedir. Bu tür bölgelere G.Kore’de Kumi’deki elektronik platformu, Japonya’daki Oita ve Kumamoto gibi teknoloji merkezleri ve Brezilya’da Manaus dış ticaret bölgesi örnek verilebilir.
- **Kamu Merkezli Bölgeler (State-Centered District) :** Bu tür bölgeler, Savunma sanayisi, üniversiteler, hapisane kompleksi ya da resmi kurumların yoğunlaştığı bölgelerdir. Bu bölgelerin ticari yapısı ve ekonomik ilişkileri özel sektör firmalarından ziyade kamusal kurumlarca gerçekleştirilmektedir. Devlete ait bu kurumların ölçeği oldukça

büyüktür ve kamu harcamalarının hacmine bağlı olarak, bu kurumların çevresinde satıcı ve tedarikçi sektörler yoğunlaşmaktadır. Bu kurumların, alıcı ve satıcılarla yüksek dereceli güvene dayalı bir işbirliği oluşabilmektedir. Yerel firmaların bu bölgelerde oynadığı rol düşüktür. Firmalar piyasaların kontrol edilmesi, risk ve yeniliklerin paylaşılmasına eğilimli değildirler. Ticari ilişkiler göreceli olarak zayıftır ve yerel yönetimlerin bölge aktivitelerini düzenleyici ve destekleyici rolü minimum seviyededir. Kamu yoğun bölgelerde, bölgedeki uygulama beklentileri ve bu uygulamalardaki genişlemelerle birlikte, yerel satıcılar, yerel iktisadi faaliyetler ya da yerel ekonomi için işgücü arzı ve diğer üretim faktörlerindeki artış, bölgenin uzun dönem büyümesine katkı sağlayabilecektir. Bu bölgelere örnek olarak savunma sanayisinin, gelişimlerine katkı sağladığı Los Angeles, Silicon Vadisi ve Seattle, Devlet üniversiteleri ve kamu sermayesine bağlı olarak gelişen Madison, Ann Arbor, Sacramento, Austin ve Boulder, Japonya ve G.Kore’de sırasıyla Tsukuba ve Taejon’daki devlet araştırma merkezlerinin çevresinde de yarattığı gelişim örnek olarak verilebilir.

Yığılma ekonomileri ile ilgili bir başka ayırımı da Gordon ve McCann (2000:515)’de görmekteyiz. Bu ayırıma göre de firma yoğunlaşmaları, saf yığılma ekonomileri(pure agglomeration), endüstriyel kompleks(industrial-complex) ve sosyal ağ(social-network) başlıkları altında incelenmektedir.

Saf yığılma ekonomilerinde firmalar arası ilişkiler kalıcı değildir. Firmalar piyasa fırsatlarını değerlendirebilmek için, diğer firmalarla ve müşterilerle olan ilişkilerini sürekli bir şekilde değiştirebilmektedir. Bu durum ise yoğun bir yerel rekabete neden olurken firmalar arası sadakati ve uzun dönemli ilişkileri ortadan kaldırmaktadır. Tüm yerel firmalar için kümelenmenin dışsal faydası, onların yerel varlık gerekçesiyle ortaya çıkmaktadır. Bu kümelenmenin üyelik maliyeti, basit bir şekilde yerel piyasalardaki gayrimenkul kiralardır ve diğer girişlere açıktır. Yerel gayrimenkul kiralardaki artış, kümelenmenin performans göstergesi olarak kabul edilmektedir. Marshall’ın dışsal ekonomileri ve yeni ekonomik coğrafya modelleri buna örnek olarak verilebilecektir (McCann vd, 2002:650).

Endüstriyel kompleks’de, kümelenme içerisindeki firmalar arası uzun dönemli, istikrarlı ve tahmin edilebilir ilişkiler söz konusudur. Bu tür kümelenme biçimine daha çok çelik ve kimya endüstrilerinde rastlanır iken, Weber ve Moses kuruluş yeri analizlerinde, bu türün tartışıldığı görülmektedir. Mekânsal grup içerisindeki firmaların her biri grubun parçası olabilmek için özellikle yerel gayrimenkul ve fiziksel nitelikli uzun dönemli yatırımlara girişmişlerdir. Gruba giriş ve çıkış, maliyetleri nedeniyle sınırlandırılmıştır. Bu kümelenme biçiminde yakınlık, firmalar arası taşıma maliyetlerini minimize etmek için gereklidir (McCann ve Shefer, 2004:190).

McCann (2006: 689) sosyal ağ türü kümelenmenin temellerinin ise, Granovetter ve Williamson’un çalışmalarına dayandığını belirlemektedir. Bu tür kümelenmede, farklı tür organizasyonlar içinde, anahtar karar alıcılar arasındaki karşılıklı güvene dayalı ilişkiler, bireysel organizasyonlar içerisindeki hiyerarşik karar alıcılar kadar önemli olabilmektedir. Firma içi ve firmalar arası bu güvene dayalı ilişkilerin en temel özelliği fırsatçılıktan yosunludur. Tüm bu davranış biçimleri karşılıklı güven kültürünün yaygınlığına dayanmaktadır. Bu kültürün gelişimi ise, karar alıcıların deneyimleri ve ortak tarihlerine bağlıdır. Mekânsal yakınlıkta bu güvene dayalı ilişkileri artırabilecektir. Bu kümelenmeye girişte mekânsal yakınlık önemlidir ama yeterli değildir. Bu çerçevede ağı üyelik kısmen açıktır.

3.2.2. Bölgesel Kalkınma ve Büyüme Teorileri

Bu teoriler bölgesel düzeyde kalkınma ve büyümenin kaynağını araştırmakta, zengin ve fakir bölgelerin niçin var olduğunu, bazı bölgelerin niçin diğerlerinden hızlı büyüdüğü ve bazılarının ise az büyüdüğünü, yerel seviyede ekonomik büyümeyi belirleyen faktörlerin ne olduğunu, bölgesel düzeyde ekonomik aktivitelerin gelişimini ve uzun dönem kalıcı ekonomik kalkınmanın genel koşullarını belirlemeyi amaçlamaktadır. 1950’li ve 1960’lı yıllardan itibaren gündeme gelmeye başlayan bu teoriler, makroekonomi, Neo klasik ekonomi, kalkınma ekonomisi ve uluslararası ekonomi gibi ana iktisadi kollardan geliştirilmişlerdir (Capello, 2007: 5-6).

Bu teorileri gösterdikleri bazı özelliklere bağlı olarak gruplandırarak incelemek de mümkün olabilecektir.

3.2.2.1. Bölgesel Ticaret, Uzmanlaşma ve Bölgesel Çoğaltan Analizleri

Bölgelerin ekonomik refahına bölgesel ticaretin katkısı nedeniyle, bazı bölgelerin diğerlerinden niçin daha başarılı bir ihracatçı yapıya sahip oldukları, üretimde ve farklı malların ihracında niçin farklı bölgesel uzmanlaşmaların var olduğunun belirlenmesi önem arz etmektedir (Armstrong ve Taylor, 2005: 122).

Bu başlık altında da bölgesel ilişkiler çerçevesinde bölgesel ticaret ve bu ticarete bağlı olarak gerçekleşebilecek bölgesel uzmanlaşma ve bu ilişkilerin ortaya çıkarabileceği bölgesel çoğaltanla ilgili yaklaşımlar incelenmeye çalışılacaktır.

3.2.2.1.(1). Bölgesel Ticaret ve Uzmanlaşma

Bölgesel uzmanlaşma konusundaki ilk yaklaşımlar, uluslararası ticaret modellerinin bölgelerarası ticarete uygulanmasını içeren yaklaşımlardır (Capello, 2007: 143). Uluslararası ticaret, klasik ve neo klasik iktisatçılar arasında büyümenin lokomotif olarak görülmüştür. Mekândaki farklılaşmanın uluslararası ticareti artırabilmesi, aynı zamanda bölgelerarası ticareti de artırabilecektir. Bazı ekonomistler bu analize dikkat çekmişler ve uluslararası ticaret teorileri yaklaşımlarına uygun bölgelerarası ticaret teorileri oluşturmuşlardır (Higgins ve Savio, 2009: 55). Ancak bölgelerarası ticaret uluslararası ticaretten bazı farklılıklar içermektedir. Bir bölgenin dünya ile ticaretine ilaveten, aynı ülkenin diğer bölgeleriyle de ticareti söz konusu olabilmektedir. Bölgelerarası coğrafi mesafenin, genellikle ülkelerarası mesafeden daha az olması, kurumsal ve parasal yapının ortaklığı, uluslararası ticareti engelleyen pek çok tarife ve tarife dışı araçların yokluğu veya azlığı, bölgelerarası ticareti uluslararası ticaretten çok daha serbest hale getirebilmektedir (Armstrong ve Taylor, 2005: 119-120).

Uluslararası ticaret teorilerinden esinlenen bu bölgesel ticaret modellerine göre, bölgeler mallarının değişimini mutlak üstünlüğe göre değil, Ricardo’nun karşılaştırmalı üstünlükler yaklaşımına göre gerçekleştirebileceklerdir. Bir bölge tüm mallarda yüksek maliyet ve fiyat nedeniyle, ülkenin geri kalan kısımlarındaki tüm mal üretimlerinde daha verimsiz olsa dahi, bazı malların üretiminde göreceli olarak verimsizlik seviyesi daha az olabilmektedir. Bölge göreceli olarak verimsizlik seviyesi daha az olan mal üretiminde uzmanlaşarak, işgücünün uluslararası seviyede işbölümünü gündeme getirebilecektir (Capello, 2007: 144) Bölgelerarası uzmanlaşmanın mantığını, Heckser-Ohlin tarafından geliştirilen faktör yoğunluğu teorisi ile de açıklamak mümkündür.

Heckser-Ohlin teorisi, bir faktörü bol olan bölgenin o faktörün yoğun kullanımını gerektiren malların üretiminde karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olacağını ortaya koymaktadır. Bir bölgenin faktör yoğun mal üretiminde uzmanlaşıp ihraç etmesi ve bölgede faktörü az olan malları ithal etmesi gerektiğini belirlemektedir. Model Ricardo'nun karşılaştırmalı üstünlükler teorisini tamamlayıcı niteliktedir. Ricardo'nun teorisi, karşılaştırmalı üstünlüklerin niçin üretimde uzmanlaşmaya yol açacağını belirler iken, Heckser-Ohlin modeli karşılaştırmalı üstünlüklerin varoluş gerekçesini açıklamaktadır (Dawkins, 2003: 135). Modelin varsayımlarını ise şu şekilde belirlemek mümkündür (Armstrong ve Taylor, 2005: 124 ; Capello, 2007: 147).

- A ve B olarak nitelendirebileceğimiz iki bölge ve bu iki bölgede emek ve sermaye olmak üzere iki üretim faktörünün varlığı, bu iki üretim faktörüne bağlı iki mal üretimi
- Çelik ve tekstil olarak belirlenen iki maldan, her birinin üretiminde farklı faktör yoğunluğunun kullanılması, buna bağlı olarak da çeliğin işgücünden daha fazla oranda sermaye gerektirmesi, tekstilin ise sermayeden daha fazla oranda emek gerektirmesi.
- Üretim faktörlerinin iki bölge arasında nitelik olarak aynı, ancak yoğunluk olarak farklı olması, A bölgesi sermaye yoğun bir bölge iken, B bölgesinde emek yoğunluğunun daha fazla olması
- Üretim fonksiyonunun iki bölgede aynı olması ve ölçeğin sabit getirisi.
- Her iki bölgede de mal ve faktör piyasalarında tam rekabet varsayımı
- Talep koşullarının iki bölgede de aynı olması, iki bölge arasındaki mal fiyatlarındaki farklılaşmanın, tüketici tercihlerindeki farklılaşmadan değil, göreceli faktör fiyatlarındaki farklılaşmadan kaynaklanması
- Üretim faktörlerinin bölgelerarası hareketsizliği, bölgelerin ticaret öncesi ve ticaret sonrası aynı faktör yoğunluğuna sahip olması
- Üretilen malların ulusal ve uluslararası piyasalarda serbestçe ticaretinin gerçekleşmesi, tarife ve taşıma maliyetleri gibi engellemelerin olmaması.

Bu varsayımlar altında sermaye yoğun A bölgesinde çeliğin birim fiyatı, B bölgesinden daha düşük iken, Emegın bol bulunduğu B bölgesinde ise emek yoğun tekstil fiyatı göreceli olarak A bölgesinden daha düşüktür. Bu göreceli fiyat farklılığı iki bölge içinde karşılaştırmalı üstünlükleri gündeme getirmektedir. A bölgesinin çelik üretiminde uzmanlaşması ve tekstili dış piyasalardan satın alması, B bölgesinin de tekstil üretiminde uzmanlaşarak, çeliği fiyatı daha düşük olan dış piyasalardan alması gerekmektedir (Capello, 2007: 147-148). Modele göre oluşabilecek bölgelerarası bu serbest ticaret aynı zamanda bölgelerarası faktör ve mal fiyatlarını da eşitleyecektir. İki bölge arasında ticaretin başlamasıyla birlikte A bölgesi çelik üretimine uzmanlaşarak çelik ihraç eder iken, B bölgesi de tekstil üretiminde uzmanlaşarak tekstil ihraç etmektedir. B bölgesinde çelik üretimi azalırken işgücünden daha fazla oranda sermaye açığa çıkmakta ve B bölgesinde tekstil üretiminin artması göreceli olarak sermayeden daha fazla oranda işgücü gerektirmektedir. Üretim faktörleri arzının her iki bölgede sabit olması nedeniyle B bölgesinin üretimde işgücünü sermaye ile ikame etmesi gündeme gelmektedir ve işgücü/sermaye oranı azalmaktadır. B bölgesinde tekstil üretimindeki yoğunlaşma, işgücüne yönelik talebi artırarak, göreceli olarak sermayenin fiyatına göre işgücünün fiyatını daha fazla oranda artıracaktır. Sermaye yoğun A bölgesinde ise bu sürecin tam tersi gerçekleşirken her iki bölgede faktör fiyatları benzer şekilde mal fiyatları eşitlenebilecektir (Armstrong ve Taylor, 2005: 130).

3.2.2.1.(2). İhraç Temelli Teori

İhraç temelli teori, Douglass C. North ve Charles Tiebout tarafından geliştirilmiştir (Dawkins, 2003: 138). Bu teoride, en azından bazı bölgelerin ekonomik kalkınmalarında, sahip oldukları doğal kaynaklar, doğal kaynakların işletilmesi ve bölgenin ihracatçı yapısının ilk uyarıcı etken olduğu belirtilmektedir. Doğal kaynakların coğrafi dağılımı da, bölgelerin niçin farklı oranda büyüdüğünü açıklamada yardımcı olabilmektedir. Diğer yandan model bölgesel uzmanlaşmanın varlık gerekçesini ve niçin bazı bölgelerin sürekli olarak büyüdüğünü bazı bölgelerin çöküş içerisinde bulunduğunu açıklamaya çalışmaktadır (Armstrong ve Taylor, 2005: 92).

Douglass C. North (1955: 248–250), bölgelerin sektörel yapısını, ihraç temelli (export base) ve yerel nitelikli (residential) sektörler olarak ayırmaktadır. İhraç temelli sektörlerde ihraç edilebilir malların gelişiminin, taşıma maliyetlerini de kapsayan göreceli üretim maliyetlerinin yansıttığı karşılaştırmalı üstünlüklere bağlı olduğunu belirtmekle birlikte dışsal faktörlerinde, bölgenin ihraç mallarına yönelik talebi etkileyebileceğini belirtmektedir. Ayrıca merkezi ve yerel yönetimlerin ulaşım alt yapısı ve diğer alt yapıyı geliştirmeye yönelik faaliyetlerinin de taşıma maliyetleri ve diğer maliyetleri azaltarak bölge ihracatının rekabetçi pozisyonunu artırabileceğini ifade etmektedir. Aynı şekilde üretim teknolojilerindeki gelişim, üniversiteler ve yerel araştırma gruplarının ihraç temelli sektörlerle sunduğu ek hizmetler, bölgeyi diğer bölgeler ya da yabancı piyasalardan daha rekabetçi kılabilir. Bölgenin ihraç mallarına yönelik talebi dışsal olarak da, diğer bölgelerin gelir ve talebindeki artışlar ve bölgenin ihraç mallarına yönelik gelir esnekliği gibi faktörlerden etkilenebilmektedir. Bunlara ilaveten bölgenin ihracat yapısı, destekleyici endüstrilerin varlığı, nüfusun dağılımı ve kentleşme yapılanması, nitelikli işgücünün varlığı, bölgenin politik ve sosyal eğilimleri, istihdam ve gelir dalgalanmalarına duyarlılık gibi faktörlerden de etkilenebilmektedir (North, 1955: 258). Yerel nitelikli sektörler ise, yerel piyasalar için yapılanmış endüstrileri ifade eder ve yerel halkın tüketimine bağlı olarak gelişmektedir (North, 1955: 250).

North (1955: 258)'a göre, bölgelerin büyümesi ihracata yönelik aktivitelerine bağlı iken, bölgenin ihracat mallarına yönelik talepteki bir artış, bölgede çoğaltan etkisiyle sonuçlanabilecektir. Bu artışa bağlı olarak yatırımlardaki artış sadece ihracatçı endüstrilerde değil, aynı zamanda bölgedeki diğer tüm aktivitelerde de gerçekleşebilecektir. Bölgenin gelir ve tasarruf seviyesindeki artış bölgede yeni ekonomik aktiviteleri yaygınlaştırır iken, bu aktiviteler öncelikle yerel talebi karşılamakla birlikte, bunlardan bazıları nihayetinde ihracatçı endüstriler olabilmektedirler. Sonuç olarak bölgenin ihracat yapısı daha fazla çeşitlenmeye başlamakta ve bölgeler, bölgesel kimliklerini kaybetmeye başlayabilmektedir. Diğer yandan ihracatçı endüstriler bölgenin refahı üzerinde direk olarak etkili iken, dolaylı etkileri çok daha önemli olabilmektedir. Özellikle yerel nitelikli sektörlerin gelişiminin bölge içi talebe bağlı olması, bu talebinde ihracat yapısının akıbetince belirlenmesi nedeniyle yerel nitelikli sektörlerin gelişimi, ihracatçı yapının gelişimine bağlı olabilmektedir (North:1955:250).

Charles M. Tiebout (1956a: 160-164) ise, “*Export and Regional Growth*” adlı makalesinde North'un modelini analiz etmekte, North'un bölgelerin büyümesinin ihracat başarısına ve yeni ihracatçı yapıların gelişimine bağlı olduğunu belirlemesinin ve bölgesel gelir ve kalkınmada ihracatın bağımsız bir belirleyici olarak nitelendirilmesinin hatalı sonuçlara yol açabileceğini ifade etmekte, bölgesel gelirin ihracat seviyesine bağlı olmasının küçük bölgeler için önemli ölçüde doğru

olabileceğini, fakat büyük bölgeler için oldukça basitleştirici bir yaklaşım olduğunu belirlemektedir. Tiebout ihracatın bölgesel gelirin tek ya da en önemli bağımsız değişken olarak kabul edilmesinin hiçbir gerekçeye dayanmayacağını ifade ederek, özel yatırımların, kamu harcamalarının, yerel inşaatların boyutu gibi diğer unsurlarında, ihracat kadar bölgesel gelirin bağımsız bir değişkeni olabileceğini belirtmektedir. Ayrıca North'un modelinin, bölgenin ihracat yapısını etkileyebilecek pek çok arz yanlı faktörleri de göz ardı ettiğini ortaya koyarak, ihracatçı yapının kısa dönemde bölgesel gelirin belirleyicisi olabileceğini, ancak büyük bölge örneklerinde diğer değişkenlerinde gelirin belirlenmesinde ihracat kadar önemli bir rol oynayabileceğini ifade etmektedir.

North (1956: 165-167) ise yazdığı makale ile Tiebout'a verdiği cevapta, kendisinin modelinin uzun dönemli bir analiz olduğunu, gelirin kısa dönemli belirleyicisinin üretim faktörlerinin kullanım oranıyla ilgili olduğunu, uzun dönemli büyümenin ise bölge içerisine emek ve sermayenin göçü ve bunların etkinliklerinin değişimiyle ilgili olduğunu belirtmektedir. Diğer yandan ihracatçı yapının, bölgenin büyümesinde tek kaynak olmadığı konusunda Tiebout'la hem fikir olduğunu ancak bölgesel büyümede en önemli faktör olmayabileceği yönündeki düşüncesine katılmadığını ifade etmektedir. Amerika'daki bölgelerin farklı büyüme oranlarını örnek göstererek başlangıçta zengin toprakların, üretim faktörlerinin ve talebin var olduğu piyasaların çekicilik yarattığı, daha sonraları ise teknolojik değişim, ekonomik fırsatların yarattığı bölgeye yönelik işgücü ve sermaye göçünün mal ve hizmet üretiminde karşılaştırmalı üstünlükler yaratarak farklı bölgesel büyümeleri gündeme getirdiğini belirlemektedir. Yerel endüstrilerinde bölgesel gelire bağlı olması nedeniyle bölge yaşayanlarının gelirindeki artışla beraber bu faaliyetlerin de genişleyebileceği, bu çerçevede ihracatçı sektörlerle bağlı olarak bölge dışından elde edilen uzun dönemli gelir değişiminin, yerel endüstrilerde istihdam, ticaret ve hizmet genişlemeleri yaratabileceği tespitini yapmaktadır.

Tiebout (1956b: 169)'da buna verdiği karşı cevapta, kendisinin düşüncesinin, ihraç temelli yaklaşımın, sadece ulusal gelir modellerinin bölgelerle tanımlanan oldukça basitleştirilmiş yöntemi olduğunu, ihracatın oldukça basitleştirici bir biçimde dışsal bir değişken olarak belirlenmesinin kısa dönem için doğru olduğunu belirtmektedir. North'un ihracatçı aktivitelerin seviyesini belirleyen faktörlerle ilgilendiğini, kendisinin ilgisinin ise sadece ihracat seviyesini belirleyen faktörler olmadığını, aynı zamanda buna ilaveten diğer dışsal değişkenler de olduğunu ifade etmektedir.

3.2.2.1.(3). Keynes'yen Bölgesel Çoğaltan

Endüstriyel uzmanlaşmaya bağlı olarak gündeme gelebilecek bölgelerarası ticaret ve bu ticaretle beraber bölgenin ihracatçı sektörleri ve yerel sektörleri arasındaki girdi-çıkı ilişkilerinin ortaya çıkarabileceği gelir ve harcama eğilimleri, Keynes'ci bölgesel çoğaltan kavramını ön plana çıkarmaktadır (McCann, 2008: 163). Keynes'ci bölgesel çoğaltan kavramı standart Keynes'ci ulusal gelir-harcama çoğaltanından uyarlanmıştır (McCann, 2008: 149-151).

$$Y_r = C_r + I_r + G_r + X_r - M_r$$

Bu standart gelir-harcama eşitliği bölgelere uyarlandığında, Y_r bölgesel geliri, C_r bölgesel tüketim, I_r bölgesel yatırımı, G_r bölgesel kamu harcamalarını, X_r bölgesel ihracatı ve M_r 'de bölgesel ithalatı temsil etmektedir. Eşitliğin sağ tarafındaki her bir terim, bölgesel toplam talebin bileşenlerini göstermekte ve gelirle olan ilişkilerini belirlemektedir. Bölgesel toplam talebi oluşturan harcama kalemlerinden tüketim seviyesi (C_r), kısmen bölgesel gelir düzeyinden bağımsız ve kısmen bölgesel gelir

düzeyine bağlıdır. Ulusal tüketim fonksiyonunda olduğu gibi, bölgesel tüketim fonksiyonunu da aşağıdaki şekilde ifade etmek mümkündür.

$$C_r = C_o + cY_r$$

Burada C_o , gelirden bağımsız yani otonom bölgesel tüketimi ve c ise gelire bağlı marjinal bölgesel tüketim eğilimini göstermektedir.

İkinci uyarılama ise ithalat fonksiyonuyla ilgilidir. Bölgesel ithalat seviyesi (M_r) de, kısmen gelirden bağımsız, kısmen de bölgesel gelir seviyesinin fonksiyonudur.

$$M_r = M_o + mY_r$$

M_o , bölgesel gelirden bağımsız ithalat ve m 'de gelire bağlı bölgesel ithalat eğilimidir. Bölgesel gelir-harcama modelinde ithalat, ülke dışı alımlara ilaveten, bölge dışından yapılan alımlar için yapılan harcamaları da kapsamakta ve bölgesel ithalat, ulusal ithalattan daha geniş tanımlanmaktadır (McCann, 2008: 150).

Tüketim ve ithalat fonksiyonlarında ifade edilen bölgesel gelir (Y_r) ise vergiden sonraki gelir yani harcanabilir gelirdir. Bir sızıntı olarak toplam bölgesel vergide;

$$T_r = tY_r$$

Şeklinde belirlenebilir. Burada t ortalama vergi oranı, vergiden sonra belirlenmiş olan gelir ise $Y_r(1-t)$ 'dir.

Eğer bölgesel yatırımları (I_r), bölgesel kamu harcamalarını (G_r) ve bölgesel ihracatı (X_r) gelirden bağımsız sayar, vergiyi dikkate alır, bölgesel tüketim ve bölgesel ithalat fonksiyonlarını, ilk eşitlik olan bölgesel gelir-harcama eşitliğine eklersek bölgesel gelir-harcama eşitliğini aşağıdaki şekilde ifade etmek mümkündür

$$Y_r = C_o + cY_r(1-t) + I_r + G_r + X_r - M_o - mY_r(1-t)$$

Bu eşitlik ise aşağıdaki şekilde yazılabilir.

$$Y_r - cY_r(1-t) + mY_r(1-t) = C_o + I_r + G_r + X_r - M_o$$

Bu ise tekrar düzenlendiğinde;

$$Y_r = \frac{C_o + I_r + G_r + X_r + M_o}{1 - (c - m)(1 - t)}$$

Eşitliği elde edilir. Bölgesel gelir, toplam talebin otonom bileşenlerinin bölgesel çoğaltan katsayısıyla (k_r) çarpımıyla belirlenir.

$$Y_r = k_r (C_o + I_r + G_r + X_r - M_o)$$

Burada bölgesel çoğaltan ise;

$$Y_r = \frac{1}{1 - (c - m)(1 - t)} \text{ 'dir}$$

Bölgesel çoğaltanın değeri (k_r) ise, $(c-m)$ değerine, yani marjinal tüketim eğilimi ile marjinal ithal eğilimi arasındaki farka bağlıdır. Bu fark yerel mallara yönelik marjinal tüketim eğilimini yansıttığı için, bu farkın artması bölgesel çoğaltanı artırmakta azalması ise bölgesel çoğaltanı azaltmaktadır.

3.2.2.1.(4). Bölgesel Ödemeler Dengesi ve Thirlwall Yasası

Bölgesel ekonomilerin, dünyanın geri kalan kısmıyla kurmuş olduğu ilişkiler onun üretim seviyesini, gelirini, sermaye yapısını ve kalkınmasını etkileyebilmektedir. Bu ilişkiler ise bölgesel ödemeler bilançosu içerisinde değerlendirilebilmektedir. Ulusal sistemden derlenen bölgesel ödemeler bilançosu, belirli bir zaman sürecinde bölgesel sistemin, dünyanın geri kalan kısmıyla gerçekleşen tüm ekonomik ve finansal işlemlerin kaydedildiği muhasebe birimidir (Capello, 2007: 105-106).

Bir bölgenin dış ödemeler dengesi basitçe aşağıdaki şekilde tanımlanabilecektir (Armstrong ve Taylor, 2005:24).

Dış ödemeler dengesi =	Cari işlemler hesabı+Sermaye hesabı
Cari işlemler hesabı =	Ticaret hesabı+Net transfer ödemeleri
Ticaret hesabı =	İhracat-İthalat
Net transfer hesabı =	Net devlet transferleri + Elde edilen diğer gelirler (vergi, gelir desteği, v.b) (kar gelirleri, faiz gelirleri)
Sermaye hesabı =	Net uzun dönem yatırımlar + Net kısa dönem yatırımlar (böl.yön.doğrudan yatır.) (menkul kıym.ve krediler)

Bölgeler yabancı döviz rezervlerine sahip olmadıkları için ticaret hesabındaki açık yani bölgesel ithalatın, bölgesel ihracatı aşması durumunda denge değişik şekillerde sağlanabilecektir. Bu durumda devlet bölgeye yönelik transfer harcamalarını artırabilir. Bölge yaşayanları tasarruf stoklarını kullanabilir, bölge yerleşikleri ulusal bankacılık sisteminden kredi kullanabilir veya varlıklarını satabilir. Bölge dışı firmalar bölgeye doğrudan yatırım yapabilirler (Armstrong ve Taylor, 2005:25).

Bölgesel ödemeler dengesi ile ilgili farklı bir yaklaşımı Thirlwall'da görmek mümkün. Thirlwall (1980:90-92) bölgelerin ekonomik performansının, ticaret sektörü ve ödemeler dengesi ile yakından ilgili olduğunu belirterek, bölgelerin yavaş büyüme ve yüksek işsizlik problemlerini, temelde ticaret sektörünün zayıflığından kaynaklanan ödemeler dengesi problemleri ile ilişkilendirmektedir. Bölgelerin büyümesinin, bölgelerarası faktör hareketliliği nedeniyle, neo klasik teorisinin aksine içsel faktör arzı ile sınırlandırılmayacağını, talep tarafından sınırlandırılabilirliğini ifade ederek, hiçbir ülke ya da bölgenin uzun dönemde, ihracatının büyüme oranını aşan ithalat büyüme oranını, sürekli olarak finanse edemediği sürece ödemeler dengesinin büyüme oranından daha hızlı büyüyemeyeceğini belirlemektedir. Thirlwall bölgesel ihracatın, telafi edici diğer harcamaların olmaması durumunda, bölgenin ithalat boyutunun belirlenmesinde önemli bir değişken olduğunu belirlemektedir. Eğer bölge uzun dönemde ticaret dengesini gerçekleştirebilirse bunun anlamı uzun dönemde bölgesel ihracatın bölgesel ithalata eşit olmasıdır.

Bu çerçevede Thirlwall modelinin çerçevesini aşağıdaki şekilde belirlemek mümkündür (Armstrong ve Taylor, 2005: 102-103).

$$P_x X = P_m M$$

Bu eşitlikte P_x , bölgenin ihraç malları fiyatını, X ihraç mallarını, P_m bölgenin ithal malları fiyatını ve M 'de ithalat miktarını göstermektedir. Bu eşitlik değişim oranı şekline dönüştürüldüğünde;

$$P_x + X = P_m + M$$

Elde edilir. Bu eşitlikte, ihraç değişim oranının uzun dönemde ithalat değişim oranına eşit olması gerektiğini görüyoruz. Eğer uzun dönemde ihraç malları fiyatları, ithal malları fiyatlarıyla aynı oranda değişiyorsa ($P_x = P_m$), bunun anlamı uzun dönemde $M = X$ eşitliğinin sağlanmasıdır. Eğer uzun dönemde bölgesel ihracatın(X) büyümesi sadece dünya gelirinin(z) büyümesiyle, bölgesel ithalatın(M) büyümesi, bölgesel gelirin(y) büyümesiyle belirleniyorsa bu ilişki aşağıdaki şekilde yazılabilir.

$$X = \alpha z$$

$$M = \beta y$$

Burada α bölgenin ihracı için talebin gelir esnekliğini ve β ise bölgenin ithalatı için, talebin gelir esnekliğini göstermektedir. Uzun dönemde $M = X$ olması gerektiği varsayımıyla;

$$\beta y = \alpha z$$

$$y = \frac{\alpha z}{\beta} = \frac{X}{\beta}$$

Şeklinde belirlenebilir. Bu çerçevede, Bölge çıktısının büyümesi, dünya geliri ve talebin iki gelir esnekliğince belirlenmektedir. Uzun dönem büyümeyi artırmak için bir bölge ya ihracatçı endüstrileri dünya talebinin gelir esnekliği(α) yüksek endüstrilere dönüştürmek, ya da ithal malları talebinin gelir esnekliğini(β) azaltmak zorundadır. Ancak bunu gerçekleştirmek özellikle ihraç malları gelir esnekliği düşük endüstrilerde yoğunlaşmış bölgelerde oldukça zor iken (Armstrog ve Taylor, 2005:103), gelişmiş bölgelerin ihraç malları talebinin gelir esnekliği yüksek mallar üretebilmesi, bu bölgelerdeki verimlilik artışları ve büyüme oranlarındaki hızlı artışlar nedeniyle diğer bölgelerin bu tür malların üretiminde rekabetçi bir yapıya kavuşmaları da oldukça zor gözükmektedir (Thirlwall, 1980: 95).

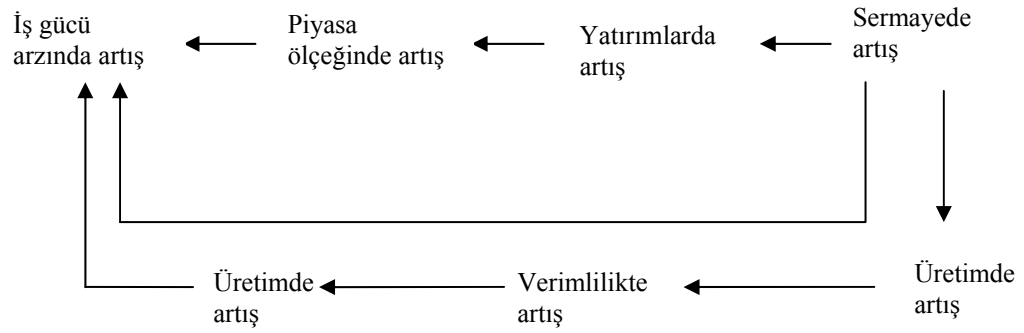
3.2.2.2. Bölgesel Dengesizlik Yaklaşımları

Bu yaklaşımları iki çerçevede incelemek mümkündür. Yaklaşımlardan ilki bölgesel dengesizliklere bağlı olarak gelişen bölgenin bazı gerekçelerle gelişmişliğinin artarak devam edeceğini, az gelişmiş bölgelerin geri kalmışlığının daha da hızlanacağını belirleyen Myrdal, Kaldor, Dixon ve Thirlwall gibi isimlerin öncülük ettiği birikimli nedensellik teorisi. Diğer ise dengesizliklerin olumlu etkilerini ön plana çıkaran Perroux ve Hirschman'ın yaklaşımlarıdır.

3.2.2.2.(1). Birikimli Nedensellik Teorisi

Birikimli nedensellik teorisi ilk defa Myrdal (1957) tarafından gündeme getirilmiştir. Myrdal (1957: 26-27) piyasa güçlerinin bölgelerarası dengesizlikleri azaltmaktan ziyade artırma eğiliminde olduğunu belirtmektedir. Ekonomik aktiviteler için uygun doğal koşullar sağlayan avantajlı yerleşim yerleri ve bölgelerde, ekonomik aktivitelerin yoğunlaşarak rekabetçi avantajlar elde edebileceğini, bu bölgelerin çekim güçlerinin temelinde tarihsel bir rastlantıya bağlı olarak ortaya çıkabilecek, diğer bölgelerde görülmeyen bir gelişimin olabileceğini ifade etmektedir. Bu yapı içerisinde gerçekleşebilecek içsel ve dışsal ekonomiler yoluyla bu bölgelerin büyümelerini güçlendirerek sürekli hale getirebileceklerini, diğer bölgelerde ise göreceli olarak durgunluk ya da gerileme yaratacak unsurların başlayabileceği tespitini yapmaktadır.

Diğer yandan yine Myrdal (1957: 27-33) bu gelişen bölgelerin diğer bölgeler üzerinde olumsuz(Bacwash Effect) ve olumlu etkiler(Spread Effect) yaratabileceğini belirlemektedir. İşgücü, sermaye, mal ve hizmetlerin diğer bölgelerden özellikle gelişen bölgelere doğru hareketliliği gelişen bölgeleri daha fazla geliştirirken, geri kalmış bölgelerde de az gelişmişliğin boyutunu artırabilmektedir. Gelişmiş bölge ve yerleşim yerlerinde uygun ekonomik aktivitelerin varlığı, ülkenin diğer yerlerinden işgücü ve sermayenin bu bölgelere göçüyle yaşanan talep artışı, bu bölgelerde yatırımları teşvik eder iken, bu durum gelir ve tekrar talep artışına yol açarak sonraki aşamada tekrar yatırımları olumlu şekilde etkileyebilecektir. Yaşanan göçe paralel de diğer bölgelerde yatırımlar için sermaye talebinin zayıflığı, nitelikli işgücü ve düşük gelir seviyesi nedeniyle tasarruf yetersizlikleri, gelişme yaratıcı faaliyetlerin yokluğunu gündeme getirebilmektedir. Diğer yandan pek çok ülkede bankacılık sisteminin tasarrufları fakir bölgelerden, daha yüksek ve güvenli getirisi nedeniyle zengin bölgelere transfer ettikleri gözlemlenmektedir. Olumsuz etkiler içerisinde sayılabilecek bu etkiler birikimli nedenselliğe(Cumulative Causation) bağlı olarak gelişmişlik farklılıklarını daha da artırabilecektir.

Şekil.3.9. Myrdal'ın Birikimli Nedensellik Yaklaşımı (Capello, 2007: 222)

Bununla birlikte ekonomik gelişimin yaşandığı bölgelerden diğer bölgelere olumlu etkilerin yayıldığı da görülebilmektedir. Gelişen merkezlerin çevresindeki bölgeler, iktisadi faaliyetlerdeki artışlar ve teknolojik gelişmelerden bazı avantajlar elde edebilmektedirler. Bu bölgelerde, gelişen bölgelerde büyüyen endüstriler için uygun aramalı üretim koşullarının varlığı, buralarda yeterli miktarda işgücünün istihdam edilmesi, tüketim malları endüstrilerinin kurulmasını da teşvik edebilecek ve sonuçta bu bölgelerde genişlik yaratıcı faaliyetler, bölgesel dengesizliğin olumsuz etkilerini aştığı sürece kendi kendini besleyen ekonomik gelişmenin yeni merkezleri olabilecektir. Bir bölgede bu iki etkinin her biri diğerini dengeleyebiliyorsa durağanlık başlayabilir. Fakat bu istikrarlı bir denge anlamına gelmemektedir. Etkenlerin herhangi birindeki değişim, birikimli gelişmeyi ya da birikimli az gelişmişliği başlatabilecektir (Myrdal: 1957: 32). Myrdal kalkınmanın daha sonraki aşamalarında zayıflayabileceğini kabul etmekle birlikte bölgesel dengesizliğin olumsuz etkilerinin başlangıçta baskın ve yoğun olabileceğini belirlemektedir (Richardson, 1975: 28).

Myrdal (1957:33-34) ayrıca bölgelerarası gelişmişlik farklılıklarının az gelişmiş ülkelerde, gelişmiş ülkelerden daha fazla olabileceğini, bölgesel dengesizliklerin gelişmiş ülkelerde azalma eğiliminde iken, az gelişmiş ülkelerde artma eğiliminde olduğunu belirlemektedir. Buna bağlı olarak ekonomik gelişmişlik seviyesi yüksek ülkelerde gelişmiş bölgelerin diğer bölgelerde olumlu etkilerinin ön plana çıkabileceğini az gelişmiş ülkelerde ise olumsuz etkilerinin belirleyici olabileceğini ifade ederek, serbest piyasa mekanizmasının az gelişmiş ülkelerde çok daha güçlü bir şekilde bölgesel dengesizlik yaratabileceği tespitini yapmaktadır. Bu çerçevede Myrdal (1957: 39-49) bölgesel dengesizliğin olumsuz etkileri ortadan kaldırııcı ve olumlu etkilerini ön plana çıkararak bölgesel eşitliği sağlayıcı devlet politikalarının önemi üzerinde durur iken, özellikle bu tür politikaları gelişmiş ülkelerin uygun ekonomik koşulları ve insan kaynakları nedeniyle uygulayabildiğini, az gelişmiş ülkelerin ise, feodal yapısı, eşitlikçi olmayan kurumları ve zenginin fakiri sömürdüğü güçlü yapılanma nedeniyle gerçekleştiremediğini ve hatta bu koşulların, bölgesel eşitsizlik eğilimlerini desteklediği ve artırdığını ifade etmektedir.

Myrdal'ın birikimli nedensellik teorisini uygulanabilir hale getiren Kaldor (Capello, 2007: 222) İmalat sektörünü ekonomik büyümenin motoru olarak tanımlamaktadır. Onun modelini de aşağıdaki şekilde özetlemek mümkündür (Thirlwall, 1983: 340-347; Pons-Novet ve Viladecans-Marsal, 1999: 444-445).

- Endüstriyel üretimin (İmalat sektörü) büyüme oranındaki artış, gayrisafi milli hâsıladaki büyümeyi de artıracaktır. Bu iki değişken arasında pozitif bir ilişkinin varlığı kabul edilmektedir.

- Modelin diğer dayanağı Verdoorn Yasası'dır; endüstriyel çıktıdaki artış, işgücü verimliliğini de artıracaktır. İhracattaki artışa bağlı olarak endüstriyel üretimdeki bir artış, ölçeğin artan getirisi yoluyla üretim maliyetlerini azaltmakta, bu ise aynı sektöre yönelik yeni yatırımları artırabilmektedir. Bu yeni yatırımlara bağlı olarak sermaye stokundaki artış, işgücü ve endüstriyel verimlilikteki artışla sonuçlanabilmektedir.
- Endüstriyel üretimdeki artış, diğer ekonomik sektörlerden, endüstriyel sektöre işgücü transferini gündeme getirirken, diğer sektörlerde işgücü miktarının azalması endüstriyel olmayan sektörlerde de verimliliği artıracaktır. Sonuçta endüstrideki ölçeğin artan getirisi ile tüm ekonomideki işgücü verimliliğindeki artış arasında pozitif bir ilişki gündeme gelmektedir.
- Endüstriyel çıktıdaki büyüme temelde, kalkınmanın erken aşamalarında tarımsal talep, daha sonraki aşamalarda ise ihracatla belirlenmektedir. İhracat açık ekonomilerde, otonom talebin önemli bir bileşenidir (Thirlwall, 1983: 346)

Bu çerçevede Kaldor'a göre, eğer bölgeler imalat sanayi faaliyetlerinde uzmanlaşırlarsa, bu sektörlerin teknolojik gelişime uyum kolaylığı ve gündeme gelebilecek ölçek ekonomileri nedeniyle, toprak temelli faaliyetlerde uzmanlaşmış bölgelerden muhtemelen çok daha fazla verimlilik elde edeceklerdir (Amstrong ve Taylor, 2005:94). Bu verimlilik artışları Kaldor'un modelinde etkin ücretleri azaltmaktadır; etkin ücret parasal ücretlerin işgücü verimlilik değerine bölünmesiyle elde edilmektedir. Parasal ücretler tüm bölgelerde aynı olabilir, ancak endüstrileşmiş bölgeler ölçek ekonomileri yoluyla çıktıda daha fazla artış ve daha fazla verimlilik artışları nedeniyle daha düşük etkin ücretler gündeme gelebilmektedir. Etkin ücretlerin daha düşük olması ise çıktıyı daha fazla artırabilmektedir (Dawkins, 2003: 139).

Kaldor'a göre bölgesel büyümenin temel belirleyicisi ise ihracattaki artıştır (Dixon ve Thirlwall, 1975: 203). Bölgenin ihracat ve buna bağlı olarak çıktı büyüme oranındaki artış ise birikimli büyümeyi, çıktıdaki büyüme ve verimlilikteki artış arasındaki bağlantı yoluyla gündeme getirebilecektir (Thirlwall, 1983: 347).

Dixon ve Thirlwall (1975) ise Kaldor'un modelini aşağıda belirlenen dört eşitlik çerçevesinde tanımlayarak formülize etmişler ve geliştirmişlerdir (McCombie ve Thirlwall, 1997: 9).

- Çıktıdaki büyüme, ihracattaki büyümenin bir fonksiyonudur
- İhracattaki büyüme, göreceli fiyatlar ve dünya gelirindeki değişmelerin bir fonksiyonudur.
- Göreceli fiyatlardaki değişim, ücret ve verimlilik değişimlerinin bir fonksiyonudur.
- Verimlilik artışları ise, çıktıdaki büyümenin bir fonksiyonudur.(Verdoorn Yasası).

Bu eşitlikleri, aşağıdaki şekilde formülize etmek mümkündür (Amstrong ve Taylor, 2005:96-97).

Çıktıdaki büyüme (y) ve ihracattaki büyüme (x) arasındaki ilişki;

$$y = \gamma(x)$$

Şeklinde yazılabilir. (γ) değişkeni, çıktıdaki büyüme oranının, ihracattaki büyüme oranına duyarlılığını temsil etmektedir.

İkinci eşitliğe göre, ihracattaki büyüme oranı (x), bölgenin fiyat oranı (p), rakip bölgelerdeki fiyat oranı (p_f) ve dünya gelir seviyesindeki büyümeye (z) bağlıdır.

$$x = -b_0p + b_1p_f + b_2z$$

Eşitlikte b_0 , ihraç malları talebinin fiyat esnekliğini, b_1 ihraç malları talebinin çapraz esnekliğini b_2 ise bölge ihracatı için dünya talebinin gelir esnekliğini temsil etmektedir. Dünya gelirindeki bir artış, göreceli olarak bölge fiyat oranlarının rakip bölgelerdeki fiyat oranlarından düşük olması, bölgenin ihracatını artırabilecektir.

Modelin üçüncü bileşenine göre bölgesel fiyat oranı (p), parasal ücret oranları (w) ve ortalama işgücü verimliliği (q) arasındaki farka bağlıdır.

$$p = w - q$$

Eğer verimlilik ve ücret artışları eşit ise bölge fiyatlarında herhangi bir artış olamayacaktır.

Modelin son aşamasında ise Verdoorn Yasası çerçevesinde işgücü verimliliğindeki artış (q) kısmen bir önceki dönem çıktısındaki büyümeye (y_{-1}) ve kısmen de, belirlenmemiş diğer faktörlere bağlıdır (α).

$$q = \alpha + \lambda_{y-1}$$

Eşitlikte (λ) Verdoorn katsayısı olarak belirlenen değişken, işgücü verimliliğindeki artışın bir önceki dönem çıktı büyüme oranındaki değişikliklere duyarlılığını göstermektedir.

Tüm eşitlikleri bir arada yazdığımızda birikimli nedenselliği görmek daha kolay olabilecektir.

$$y = \gamma(x)$$

$$x = -b_0p + b_1p_f + b_2z$$

$$p = w - q$$

$$q = \alpha + \lambda_{y-1}$$

Bu çerçevede ikinci eşitliğe göre dünya gelirindeki bir artış bölgenin ihracatını artırır iken, ihracat artışı bölgenin çıktısının büyümesine, çıktısındaki büyümeye, işgücü verimliliğinde bir artışa, bu artış ise, yerel fiyatları azaltarak bölgenin ihracattaki rekabetçi yapısının gelişimine yol açabilecektir. Bölgede parasal ücretlerin sabit olması durumunda bölgenin rekabetçi yapısındaki gelişimde tekrar ihracatı artırarak birikimli sürecin devamını sağlayabilecektir (Dixon ve Thirlwall, 1975 ; Armstrong ve Taylor, 2005:206).

Diğer yandan bu yaklaşımlardan farklı olarak bölgesel kutuplaşmalara paralel dengesizliklerin olumlu etkilerine yönelik yaklaşımların da varlığı görülmektedir. Burada ön plana çıkan isimler ise Perroux ve Hirschman'dır. Bu isimlerin yaklaşımları büyüme kutbu teorisi içerisinde değerlendirilirken, ayrıca bu kutuplaşmalara bağlı olarak ortaya çıkabilecek etkileşimleri biraz daha farklı bağlamda ele alan Friedmann'ın merkez-çevre modelide burada incelenecektir.

3.2.2.2.(2). Büyüme Kutbu Teorisi

Büyüme kutbu teorisi, Perroux'un çalışmalarına dayanırken, bu teorinin ilk temellerini de yine Perroux (1950) yazdığı "*Economic Space: Theory and Applications*" adlı makalede görmek mümkündür.

Perroux (1950:92) makalesinde mekanı, sıradan mekan (Banal Space) ve ekonomik mekan (Economic Space) olarak sınıflandırmakta ve ilgi alanına giren ekonomik mekanları, ekonomik unsurlar arasında var olan ekonomik ilişkiler yoluyla tanımlamaktadır. Merkez ya da kutupların kapsadığı ekonomik mekânları, merkezkaç(centrifugal) kuvvetlerin yaydığı ve merkezci(centripetal) kuvvetlerin çektiği bir güçler alanı olarak belirlemektedir (Perroux, 1950: 94-95).

Perroux'a göre, kalkınma her yerde aynı anda gerçekleşmez, değişik nokta ve kutuplarda başlayarak bu gelişme, farklı kanallar yoluyla ekonominin tamamında farklı etkiler yaratabilmektedir (Capello,2007:161). Bu çerçevede kalkınma için dengesizlik ön plana çıkarılır iken bu dengesizlik hem sektörel, hem de alansal olarak söz konusudur (Dinler,2008:379).

Büyüme kutuplarının ortaya çıkmasında hareket noktası sürükleyici birimlerdir. Böyle bir birimin varlığı bir kutup oluşturabilecektir. Sürükleyici birim büyük bir firma olabileceği gibi, birçok birimin bir arada bulunmasıyla ortaya çıkabilecek endüstriyel komplekste olabilmektedir. Belirli bir bölgede faaliyet gösteren sürükleyici birim, söz konusu yöredeki girdi ve çıktılarının önemli bir kısmını tüketmekte ve üretmektedir (Dinler, 2008: 379). Bu sürükleyici birimin bölgede baskın bir firma olması halinde, bu firmanın sahip olduğu kapasite, yatırım kararı yoluyla onunla bağlantılı diğer firmaların yatırım yapma kararlarını etkileyebilecektir. Baskın firma kuvvetli yapısı ve teknolojik dinamizmi ile dış piyasaların ihtiyaçlarına cevap verebilecek, aynı zamanda sektör ve ekonomideki hâkim konumuyla sektörü ve tüm ekonomiyi pozitif etkileyebilecek ve kalkınma sürecinin tetikleyicisi olabilecektir. Baskın firma sahip olduğu teknolojik yenilikler yoluyla malların fiyatlarını azaltarak, ya da kalitelerini artırarak bu mallar için dış talebi artırabilmektedir. Bu ise malların üretimini teşvik ederek bir dizi pozitif etkiler yoluyla bir büyüme kutbu oluşturabilmektedir. Baskın firmanın ara malı ve hizmet üretimine yönelik talepteki artış, diğer firmaları, ulaşım maliyetlerini minimize etmek, kutup tarafından sunulan ekonomik ve sosyal altyapı yatırımlarından yararlanmak, baskın firmanın ekonomik aktivitelerinin ürettiği işbirlikçi yapı ve yüksek istihdamın yarattığı talep artışlarına erişebilme isteği, baskın firmaya yakın yerlerde kurulmayı teşvik edebilmektedir. Böylelikle baskın firmanın diğer firmalarla olan ilişkisine paralel bir kalkınma süreci başlamış olmaktadır (Capello, 2007: 162).

Diğer yandan Jacques Boudeville'de sürükleyici endüstrinin Ürettiği pozitif kalkınma etkisinin coğrafi sınırları yoluyla, büyüme kutbu teorisinin mekânsal bileşenlerini açıklamaya çalışmıştır. Perroux'un teorisini genişleten Boudeville kutuplaşma etkisinin coğrafi sınırlarını belirleyen üç unsur tanımlamıştır (Capello, 2007: 163).

1. Sürükleyici endüstri ve firmalar coğrafi olarak kümelandikleri yer ile bağlantı içerisindedirler
2. Sürükleyici firma bir kent içerisinde kurulmuştur. Kalkınmayı gündeme getiren girdi-çıkı ilişkileri aynı ketsel bölge içerisinde işleyebilir.
3. Sürükleyici firmanın ürettiği pozitif etki sadece yerel bölge üzerinde gündeme gelmektedir.

Hirschman'ın yaklaşımına göre ise, az gelişmiş ülkelerde iç piyasanın sınırlılığı nedeniyle çok sayıda sektörün birlikte gelişmesi söz konusu olmamaktadır. Bazı sektörler gelişme açısından, diğerlerine nazaran daha fazla potansiyele sahiptirler. Başlangıçta sürükleyici nitelikte olabilecek bu sektörlerle öncelik verilmesi durumunda ortaya çıkabilecek dinamizm tüm ekonomiye yayılabilecektir (Dinler, 2008: 373). Diğer yandan hem büyüyen bölgelerin, hem de çevresindeki alanların kalkınma kutuplarından nasıl fayda sağlayabileceğini belirlemeye çalışan Hirschman, kalkınmış bölgelerin, geri kalmış bölgelerde üretilen malları satın almaları ve oralarındaki işgücünü talep edebilmeleri yoluyla geri kalmış bölgelerin büyümeleri için olumlu etkiler(trickling-down) yaratabileceğini ifade etmektedir. Hirschman Kutuplaşmanın olumsuz etkisinin ise rekabet ve gelişmiş bölgelerin uyguladığı, ticaret engelleri yoluyla gündeme gelebileceğini tespit ederken, Myrdal'ın birikimli nedensellik teorisini aşırı kötümser bir yaklaşım olarak reddetmektedir (Dawkins, 2003: 140).

Friedman'ın modelinde de merkez-çevre ilişkileri ön plana çıkarılmakta, merkez-çevre arasındaki ilişkilerin zamanla değişebileceği belirlenmektedir. Endüstrileşme öncesi aşamada etkileşim düşük seviyede iken, endüstrileşmeyle beraber bazı bölgeler diğerlerini, sömürmeye başlayabilmektedir. Çevre sadece endüstrileşme sonrası aşamada ekonomik bağımsızlıklarını geliştirebilecek fırsatlara sahip olabileceklerdir. Friedman ayrıca farklı bölge sınıflandırmaları yapmaktadır. Merkez bölgeler kentlerle ifade edilirken, gelişime geçiş aşamasındaki bölgeler net iç göç alan ve yeni sermayeye ihtiyaç duyan bölgeler, çöküşe geçiş aşamasındaki bölgeler dışarıya göç veren ve etkinliği kaybolmuş ekonomik yapıya sahip bölgeler iken, kaynak sınırlı bölgeler ise, doğal kaynakların kullanımının belirleyici olduğu bölgeler olarak belirlenmektedir (Nelson,1993: 31). Merkezin, kentlerle ifade edilmesiyle birlikte bu kentlerin temel süreçleri, yenilik ve yeniliğin yayılması, karar verme ve kontrol, yatırım ve güç olarak tanımlanmaktadır. Bu süreçlerden özellikle, kontrol ve yenilik süreçlerinin sonucunda, merkezin çevresini nasıl kontrol ettiği ve nasıl bir oluşuma sebep olduğu incelenmektedir (Tekeli, 2008: 223).

Friedman'ın merkez-çevre modeli aynı zamanda, Myrdal'ın yaklaşımları ve ihraç temelli teorinin bazı unsurlarını kapsamaktadır. Friedman'da ihraç temelli teori gibi, büyümenin dışsal olabileceğini kabul etmektedir. Aynı zamanda bölgelerarası işgücü göçünün bölgelerarası yakınsamayı etkileyebileceğini belirlemektedir. Bununla birlikte yerel politika, ekonomik girişimcilik ve liderliğin, ihracat talebinin yerel sektörlerin büyümelerine dönüşümünde etkili olabileceğini belirleyerek, geleneksel ihraç temelli bölgesel ekonomik büyüme teorisinden ayrılmaktadır (Dawkins, 2003: 140).

3.2.2.3. Yapısal ve Kurumsal Değişim Teorileri

Yapısal teoriler, bölgesel ekonomik kalkınmanın tarihsel ve evrimsel sürecine yoğunlaşmakta, bunu bazen yapısal ve sistematik değişim süreciyle birleştirmektedirler. Bu teoriler, yerel ve bölgesel kalkınmanın coğrafi olarak farklılaşmış yapısını kavramsallaştırmak amacıyla aşama(stage) ve evre(cycle) gibi terimleri kullanmışlardır. Bu teoriler aynı zamanda geniş bir bakış açısıyla üretim, teknoloji, tüketim ve kurumsal yapıdaki değişimleri de kapsayabilmektedir (Pike v.d, 2008: 78).

3.2.2.3.(1). Kalkınma Aşamaları Teorisi

Kalkınma aşamaları teorisi geniş ölçüde Clark ve Fisher'in deneysel gözlemlerden hareketle yaptığı çalışmalara dayanmaktadır (Thomas, 1964:23). Teorinin birbirini izleyen kalkınma aşamaları, bölgesel düzeyde aşağıdaki biçimde tanımlanabilmektedir (Capello, 2007:91)

- Yerel ekonomik sistemin kendi kendine yeterlilik aşamasında, yerel tüketim için yeterli miktarda üretim yapılmaktadır.
- Ulaşım altyapısının gelişmesiyle tarımsal ürünlerin ticareti mümkün hale gelmekte ve yerel ekonomi temel mallarda uzmanlaşmaya başlamaktadır.
- Yerel ekonomik sistemin tarımsal yapıdan endüstriyel yapıya dönüşümü, artan nüfusun ihtiyaçlarına paralel, temel malların üretimiyle ilgili endüstriyel aktivitelerin gelişimiyle sonuçlanmaktadır.
- Gelirdeki büyüme, nüfus yapısının farklılaşması ve artan tüketim ihtiyaçlarını karşılayacak yeni sektörlerin ortaya çıkması ve aynı

zamanda ara mallarına yönelik talepteki artış, üretim aktivitelerinin çeşitlenmesini gündeme getirebilmektedir.

- Süreç gelişmiş endüstriyel sistemin ihtiyaçlarına cevap verebilecek hizmetsel aktivitelerin genişlemesi ve büyümesi ile sonuçlanabilmektedir.

Diğer yandan Rostow (1956, 1959), tarihsel deneyimlerden hareketle ekonomilerin büyüme aşamalarını belirlemiştir. Nelson (1993:29) bu modelin, ülke düzeyinde anlaşılma ile birlikte bölgesel düzeyde de faydalı bir kullanım alanı oluşturduğunu belirtmektedir. Rostow (1956 :27-32 ; 1959 :4-13)'un ortaya koyduğu büyüme aşamaları ise aşağıdaki şekildedir.

- **Geleneksel Toplum:** Bir bölge geleneksel toplum aşamasında ise tarım temelli bir ekonomik yapı içerisinde değişmeyen bir üretim yönteminin kullanıldığı, tasarruf ve yatırımların etkinliklerinin, makine ve teçhizatın yıpranma gereksinimlerini karşılamayacak düzeyde olduğu görülürken, ticari piyasalarda ise tarımsal ürünler, yerel el sanatları ve ithal tüketim mallarının yaygınlığı söz konusudur (Rostow, 1956:27). Aynı zamanda yetersiz üretim teknolojisi, yaratıcılık ve yeniliklerden yoksunluk, hiyerarşik sosyal yapı, bu aşamayı belirleyen diğer özelliklerdir (Rostow, 1959 :4).
- **Kalkışa Hazırlık Aşaması:** Bölgenin ekonomik ve sosyal yapısının değiştiği bu aşamada piyasalar, ticaret ve üretimdeki uzmanlaşmayla birlikte genişlemektedir. Bölgeler arası ve uluslararası ilişkilerdeki artışa paralel finansal kurumlar gelişmekte ve piyasa için teşvik edici yeni üretim imkânları yaratılabilmektedir. Doğal kaynakların verimli bir şekilde kullanılabilmesi için ekonomik ve sosyal altyapı yatırımları artar iken, tarımsal ve endüstriyel üretim teknolojisinde yaşanan değişimler, verimlilik, çıktı ve refah seviyesinde de artışlar yaratabilmektedir (Rostow, 1959 :4 -5).
- **Kalkış Aşaması:** Ekonomik gelişimin kendi kendini beslediği bu aşamanın gerçekleşmesinde hareketi başlatıcı bir unsur ön plana çıkmaktadır. Bu unsur ekonomik, sosyal ve kurumsal yapıyı etkileyebilecek politik bir dönüşüm olabileceği gibi, modern sektörlerin genişlemesine ve güçlü dışsal ekonomiler yaratılmasına imkân sağlayan teknolojik yeniliklerde olabilmekte veya bu hareketi başlatıcı kuvvet bölge dışından da kaynaklanabilmektedir. Bu kuvvetler, yeni endüstrilerin ve ekonomik aktivitelerin gelişimi ve karlılıklarının artması yoluyla yeni yatırım kapasiteleri yaratabilmekte ve kurumsal yapıyı geliştirebilmektedirler. Aynı zamanda tasarrufların kullanımında kontrol gücü elde eden yeni bir girişimci sınıf oluşur iken, yeni ihracat imkânları ve ithalat gereksinimleri ortaya çıkmaktadır (Rostow, 1956: 30).
- **Olgunluk Aşaması:** Rostow (1959: 8)'a göre, kalkış aşamasından sonra gelen bu aşama, toplumun sahip olduğu kaynakların büyük bir kısmı için, modern teknoloji biçimlerinin etkin bir şekilde kullanılabilirdiği süreç olarak tanımlanabilecektir. Bu aşamada yeni sektörler, kalkış aşamasının başlıca sektörlerinin yerini alabilecek bir ivme elde etmeleriyle, endüstriyel gelişim farklılaşmakta, ekonominin uluslararası ekonomideki yeni konumu belirlenmekte, toplumun modern ihtiyaçlarını karşılayacak etkin üretim yapılmaktadır.

- **Kitle Tüketim Aşaması:** bu aşamada artık modern teknolojinin geliştirilmesi bir amaç olmaktan çıkmış, refah, artan güvenlik ihtiyaçları, çalışanlar için eğlence gereksinimi, kitlesel temelli artan özel tüketimi karşılama ve dünya sahnesinde prestij elde etme hedefleri ön plana çıkmaktadır (Rostow, 1959: 11).

3.2.2.3.(2). Ürün ve Kar Evreleri Teorisi

Kapsayıcı bir şekilde Vernon tarafından gündeme getirilen ürün evreleri teorisi, başlangıçta uluslararası ticaret yaklaşımları çerçevesinde geliştirilmiş, daha sonra ise bölgesel kalkınma teorisyenlerince bölgesel ekonomilere uyarlanmıştır (Goldstein ve Luger, 1993: 152-153). Vernon (1966, 191-204) yazmış olduğu makalesinde, ürünlerin farklı evreler geçirdiğini ve her bir evre içinde farklı piyasaların ve üretim süreçlerinin olduğunu belirlemektedir. Bu evreler ise şu şekilde ifade edilebilecektir.

- **Yeni Ürün Evresi:** Ürünün ilk piyasaya çıkış aşamasıdır. Bu aşama küçük çaplı üretime bağlı olarak firma ölçeğinin küçük olması, birim maliyetlerin yüksekliği ve uzmanlaşmış işgücüne ihtiyacın yüksekliği gelişmiş piyasaları gerektirmektedir (Kazdağlı, 1998: 83). Bu piyasalarda yenilikçi üretimi teşvik edici gelir ve talep koşullarının yüksekliği, ulaşım ve haberleşme imkanlarının gelişmişliği ve diğer pozitif dışsal ekonomilerin varlığı, yeni ürünler için bu piyasaları avantajlı kılmaktadır (Vernon, 1966: 193-195).
- **Ürün Gelişim Evresi:** Talebe bağlı olarak üretimin genişlediği bu dönemde üründe farklılaşma sona ermemiş ve ürünlerin farklı türlerinde uzmanlaşma başlamıştır. Bazı ürünlerde standartlaşma eğilimleri, büyük çaplı üretim yoluyla ölçek ekonomilerini gerçekleştirebilecek teknik uygulamalara imkân sağlamakta, üretimde esnekliğe olan ihtiyaç azalmaktadır (Vernon, 1966: 196). Yeni ürün aşamasında talebin büyük kısmı yerel piyasalardan kaynaklanır iken, ürünün gelişim aşamasında daha fazla ucuzlayan ve daha standart hale gelen ürüne yönelik talep, genişleyen ve farklılaşan dış piyasalarda sürekli olarak büyümektedir. Bu aşamada üreticiler, maliyetlerini azaltmak ve diğer piyasalardaki paylarını artırabilmek amacıyla üretim tesislerini dış piyasalara taşımaya başlayabilmektedir (Goldstein ve Luger, 1993: 153).
- **Standart Üretim Evresi:** Bazı ürünlerin standartlaştığı aşamada az gelişmiş bölgeler üretim yeri için daha rekabetçi bir ortam sunabilmektedirler. Eğer ürün standartlaşmışsa büyük çaplı üretme bağlı olarak uzman işgücüne talebin azalmasıyla birlikte, az gelişmiş bölgelerdeki vasıfsız işgücü maliyetlerinin düşüklüğü, bu bölgeleri ürünün yatırımcıları için cazip hale getirebilmektedir. Diğer yandan üretim yerinin az gelişmiş bölgelere kayabilmesi için, üretimin önemli ölçüde işgücü gerektirmesi, bu ürünün talebinin yüksek fiyat esnekliğine sahip olması, üretim sürecinin uygun bir endüstriyel ortam gerektiren dışsal ekonomilere bağlı olmaması gerekmektedir. Aksi takdirde yeni bölgede üretim riskini almayı gerektiren güçlü bir teşvik unsuru ortaya çıkmayacaktır (Vernon, 1966: 202-204).

Diğer yandan Markusen'de kar evreleri yaklaşımında, ürün evreleri teorisinin orijinal varsayımlarında bazı değişiklikler yaparak kar evrelerine odaklanmıştır (Goldstein ve Luger, 1993: 154). Markusen'e göre bölge içerisindeki sektörel değişime

eşlik eden kar evreleri, değişik üretim aşamalarındaki rekabetle belirlenmektedir (Dawkins, 2003: 142).

Oldukça rekabetçi bir yapıya sahip, teknolojik olarak dinamik bölgelerde, gelişmiş üretim yapan ve diğer bölgelere teknoloji yayan büyük firmaların hâkim olduğu oligopolistik bir yapının varlığı söz konusu olabilmektedir (Pike vd, 2008:81) Bu yapıdaki firmalar başlangıçta sıfır karlılık aşamasındayken, yeni mal ve hizmetlerin tek arz edeni olarak monopolcü rantı elde etmeye başlayarak aşırı kar aşamasına geçmişlerdir. Aşırı kar aşamasındaki firmalar, birlikte yerleşimin dışsallık avantajlarından da yararlanmakta ve nihayetinde firmaların ölçeği büyürken sayıları azalmaktadır. Bu firmalar oligopolcü bir yapı içerisinde tüketici piyasalara yönelmeye ve yoğunlaşmaya başlayarak piyasa gücü elde edebileceklerdir. Sektöre yeni girişlerle normal kar aşamasına geçilir iken, daha sonra piyasaların doyması ve oligopolcü yapının karlılığı artırma ve işgücü maliyetlerini azaltmaya yönelik faaliyetleri, ikame ve ithal malların piyasadaki varlığının artması, oligopolistik yapıda dengesizlik yaratır iken firmaların da çöküş aşamasına girmesine ve negatif karlılığa yol açmaktadır (Dawkins, 2003: 142).

3.2.2.3.(3). Esnek Üretim ve Esnek Uzmanlaşma Teorisi

Bu yaklaşımın ana çerçevesini ise, Piero ve Sabel (1984), Storper ve Scott (1992) ve Storper (1997) gibi isimlerin çalışmalarında görmek mümkündür. Bu teori üretim yapısı ve endüstriyel yapıdaki değişimleri, yeni endüstriyel bölgelerde kurulan karşılıklı ilişkilerin özelliklerine odaklanarak açıklamaya çalışmaktadır (Dawkins, 2003: 143).

1920’li yıllardan 1970’li yıllara kadar gelişmiş ülkelerde belirgin üretim sistemi olan kitlesel(Fordist) üretim yapılanmasında, baskın bir şekilde vasıfsız işgücü ve özel amaçlı makinelerin kullanıldığı, büyük ölçekli standart üretimler gerçekleştirilmektedir (Hirst ve Zeitlin, 1992: 64). Üretimde belirli bir yöntemin kullanıldığı, işgücünün teknik olarak ayrıştığı ve ilişkilerin katı bir yapı içerisinde gerçekleştiği bu üretim sistemi zamanla bir kriz sürecine girmiştir (Dicken v.d, 1994: 28). 1960’lı yılların sonlarından itibaren Fordist üretim sisteminin çöküşüyle sonuçlanan bu krizin sebeplerini de Piero ve Sabel (1984: 193); O yıllarda dünyada yaşanan sosyal çalkantılar, döviz kurlarında yaşanan dalgalanma, petrol şoku, dünya faiz oranlarındaki yükselişlere bağlı olarak ortaya çıkan durgunluk ve borç krizleri, Kamu politikalarındaki değişim, endüstriyel piyasalardaki standart mallara doymuşluk ve tüketim yapısındaki farklılaşma olarak belirlemektedir. Krizin yaşandığı gelişmiş ülkelerde büyük ölçekli üretime alternatif olarak italyan endüstriyel bölgelerinden de hareketle esnek üretim yaklaşımı ön plana çıkarılmış ve bu üretim biçiminin, esnek teknoloji, esnek işgücü ve sermaye kullanımıyla piyasanın değişen yapısına uyumu kolaylaştırabileceği tespiti yapılmıştır (Piero ve Sabel, 1984: 259-272). Esnek üretim sistemi, sıkı ağsal yapıyla birbirine bağlı, farklı ölçekteki sayısız üreticilerle üretimin dikey olarak ayrıştığı bir sistemdir ve bu ağsal yapı endüstriyel grupların birbirleriyle olan yakın ilişkilerine paralel, mallar ve bilgi yayılımını, işgücü piyasaları ve altyapıya erişim yoluyla dışsal ekonomi avantajı elde etmeyi kolaylaştırmaktadır (Scott ve Storper, 1992: 7). Ayrıca esnek üretim sisteminde, isteğe bağlı, değişebilen ve kapsamlı bir üretim, genel amaçlı makineler ve vasıflı esnek işgücü ile gerçekleştirilebilmektedir (Hirst ve Zeitlin, 1992: 64). Bu çerçevede esnek üretim sistemini aşağıdaki özellikler yoluyla karakterize etmek mümkündür (Tödling, 1994: 68-70).

- Tüketici talebindeki, farklılaşmaya bağlı olarak, üretimin standartlaşma seviyesinin azalması.
- Esnek teknoloji, organizasyon ve işgücü yapısı.
- Kısmen büyük firmaların dikey ayrışması yoluyla, küçük ölçekli firmaların belirleyici rolünün ön plana çıkması ve firmalar arası ağsal ilişkilerin yoğunluğu
- Ekonomik kalkınmanın aktörleri olarak, sadece bölgesel seviyede değil, aynı zamanda uluslararası seviyede kurumların artan önemi
- Büyük ve hiyerarşik yapıdaki firmaların daha fazla yerelleşme eğiliminde olması

Diğer yandan Fordist üretim sonrası, üretimin yeniden ve başarılı şekilde yapılanmasında hem kuruluş yeri, hem bölgesel fark, hem de teknolojik ve kurumsal yapı anlamında yeni bazı bölgeler ortaya çıkarken, bölgeler artık ekonomik ve sosyal hayatın önemli bir unsuru olarak görülmeye başlanmıştır. Bölge kavramını güçlendirerek ön plana çıkaran ve Post-Fordist ya da esnek üretim sisteminin merkezi olarak görülebilecek bu bölgelerden bazılarını; İtalya'da Emilia-Romagna ve Tuscany, ABD'de Silicon Vadisi, Orange County ve Route 128, Almanya'da Baden-Wurtemberg, ayrıca Londra ve New York finans merkezleri, Hollywood eğlence sektörü örnek olarak verilebilecektir (Storper, 1997: 3-4). Ekonomik aktivitelerin yoğunlaştığı bu yeni endüstriyel bölgelerdeki üretim yapılanmasında ise, firmalar arası ortak ilişkiler, üretim organizasyonu ve sosyo-kurumsal sistem arasındaki ilişkiler, firmaların etkin yapılanması içerisinde işgücünün yeterliliği ve bağlılığı, teknoloji merkezleri, hizmet merkezleri, staj ve eğitim kurumları ve kalkınma ajansları gibi piyasa başarısızlıklarını giderebilecek yerel kurumların varlığı ön plana çıkmaktadır. Aynı zamanda diğer bölgelere kolaylıkla transfer edilemeyecek yerel topluma özgü sosyal ve tarihsel yapı, bu bölgelerin gelişim sürecinde tanımlanabilecek temel unsurlar olarak görülmektedir (Garofoli, 2002: 227). Ayrıca bu bölgelerde gündeme gelen ekonomik aktörler arası yoğun ilişkilerin de, güvene dayalı ilişkiler olduğu vurgulanmaktadır (Lorenz, 1992: 175-176).

Bianchi (1992: 273)'de, yeni endüstriyel bölgelerle ilgili var olan geniş literatürde bu bölgelerde üretimin küçük birimlerinin mekânsal yoğunlaşmasıyla ilgili iki unsurun analiz edildiğini belirlemektedir.

1. Yığılmaların coğrafi beklentileri kavramıyla, yığılmaların tüm sosyal ve çevresel faktörlerine
2. Yığılmaların üretim beklentileri kavramıyla da, kümelenme ve firma arasında hayati bir faktör olarak üretim organizasyonuna vurgu yapılmaktadır.

Bu çerçevede literatürde yeni endüstriyel bölgelerin başarısında sadece ekonomik faktörler değil, Storper (1997:19)'ın da ticari olmayan bağlılıklar olarak nitelendirdiği sosyal, kültürel, kurumsal ve çevresel faktörlere de vurgu yapıldığı görülmektedir.

Yeni endüstriyel bölgelerde gündeme gelen değişim sadece üretimin yapısını etkilememiş, aynı zamanda araştırma ve geliştirme, yenilikçilik ve karar alma süreçlerini de etkilemiştir. Kitle üretim sisteminde araştırma-geliştirme uygulamaları ve yenilikçi üretim, gelişmiş ülkelerdeki yoğun yığılmaların var olduğu bölgelerde, büyük firmalarca gerçekleştirilir iken, ürün olgunlaşma aşamasında maliyetlerin ön plana çıkmasıyla, daha standart üretimin, işgücünün daha ucuz olduğu kırsal bölgelere transferi, bölgesel politikalar yoluyla desteklenmektedir. Esnek üretim sisteminde ise ürünlerin sık sık değişmesi ve ürün devrelerinin kısalması teknolojik değişimi sürekli

kılarak, yenilikçi süreç için bazı önemli uygulamaları gündeme getirebilmektedir. Teknolojik değişimin hız ve maliyetindeki artış, yenilik sürecinde işgücü esnekliğini destekler iken, büyük ve küçük firmalar, üniversiteler, kamu araştırma kurumları, diğer kamusal kuruluşlar ve yerel aktörler arasındaki ağsal bağlantılarla birlikte, yerel, bölgesel ve küresel ilişkileri de zorunlu kılmaktadır (Tödling, 1994: 70-71).

Diğer yandan yeni endüstriyel bölgelerin göstermiş oldukları ekonomik başarıda kurumsal yapının da katkısına vurgu yapılmakta (Tödling, 1994: 80; Cooke ve Morgan, 1994: 113; Glasmeier, 1994: 137) ve bu bölgelerin üretim sistemindeki gelişim ve dönüşümünde kurumsal yapının anahtar rol oynadığı belirtilmektedir (Glasmeier, 1994: 128). Bu bölgelerdeki kamu ve yarı kamu kurumları, küçük ve ortak ölçekli firmalara destek olur iken, bu destekler, ticaret odaları, meslek birlikleri, teknoloji transfer merkezleri ve ilaveten firma yapılanması ve yenilikler için, kamusal programlar yoluyla da gerçekleştirilebilmektedir. Bu kurumlar küçük firmalar için eğitim, teknoloji transferi, işletmecilik bilgisi, araştırma imkânları, finans ve diğer hizmetleri sağlayabilmektedirler (Tödling, 1994: 88).

3.2.2.3.(4). Yeni Kurumsal Ekonomi Yaklaşımı

Kurumlar, ekonomik kalkınmanın şekillenmesinde uzun zamandır önemli bir unsur olarak görülmekle birlikte, bölgesel seviyedeki yapısal özellikleri, dinamikleri ve rolü daha genel analizlerde, imalı bir şekilde ya da bireysel bölge örneklerinden hareketle kısmi olarak ele alınmaktaydı. Ancak Coase, Williamson, Matthews ve North gibi isimler, yeni kurumsal ekonomi yaklaşımını geliştirerek, kurumsal yapıyı daha kapsayıcı ve tamamlayıcı bir şekilde ele almaya başladılar. Yeni kurumsal ekonomistler, neo klasik teorinin işlem maliyetlerinin olmaması ve tarafsız kurumsal yapı yaklaşımlarını reddederek, işlem maliyetlerinin varlığını ve kurumların işlem maliyetlerini, bireysel teşvikleri ve bu yüzden ekonomik davranışları etkileyebileceklerini kabul etmektedirler (Lakshmanan ve Buton, 2009: 445-446).

Bu yaklaşımın önemli isimlerinden Douglass North (1991: 97)'a göre kurumlar, politik yapı, ekonomik ve sosyal etkileşim kısıtlamalarının insanca tasarlanmasıdır. Bu kurumlar onay verme, tabu, alışkanlık, gelenek ve davranış kuralları gibi resmi olmayan kısıtlamaları kapsayabileceği gibi, aynı zamanda kurallar, yasalar ve anayasa gibi resmi kısıtlamaları da kapsayabilmektedir. Kurumlar, ekonomik yapının değişiminde teşvik edici bir rol üstlenebilmekte, ayrıca ekonomik değişimin büyümeye, durgunluğa ya da çöküşe doğru yönelmesini şekillendirebilmektedirler. Benzer şekilde Ass Amin (1999:367)'de kurumları, kurallar, yasalar ve Organizasyonlar şeklindeki resmi kurumlar ile bireysel alışkanlıklar, sosyal norm ve değerler ile ifade edilebilecek, resmi olmayan kurumlar şeklinde belirlemektedir. Ona göre tüm bu kurumlar, bireysel eylemlere rehberlik, ortak akıl ve görüş birliği, yapabilirlik imkânlarını sınırlama yoluyla, piyasa belirsizlikleri, bilgi karmaşası ve asimetric bilginin yarattığı ekonomik koşullarda istikrar sağlayabilecektir.

Storper (1997: 268-269)'a göre de kurumlar, beklentileri şekillendiren, eylemleri zorlayıcı, davranış biçimlerini emredici, resmi ve resmi olmayan, ısrarlı ve bağlantılı kurallar setinden oluşmaktadır ve geleneklerle iç içe geçmişlerdir. Bu resmi ve resmi olmayan, ya da kamusal ve kamusal olmayan kurumlar, beklentileri ve aktörlerin belirsizlikler altındaki koordinasyon imkânlarını düzenlemek isterler. Aynı zamanda kurumlarla, gelenekler arasında dairesel ilişkilerin varlığı söz konusudur ve kurumlar geçmiş örnek ve düzenlemeleriyle, insanların, diğer insanlarla ve ekonomiyle olan ilişkilerini güçlü bir şekilde etkilemektedirler. Resmi kurumsal organizasyonların

kuralları, prosedürleri, teşvik ve kabulleri de, insan davranışlarına yön veren gelenekler içerisine entegre edilebilmeleri halinde başarılı olabilecektir.

Laksmanan ve Buton (2009: 453)'da kurumların, mikro seviyedeki değişimin ana unsurunun parçası olarak bir fonksiyon üstlenebileceğini, aynı zamanda makro seviyede, insan aktivitelerini koordine etme, düzenleme ve dengeleme mekanizması olarak görülebileceğini ifade etmektedir.

Kurumsal yaklaşımda, işlem maliyetlerinin ekonomik performansın önemli bir belirleyicisi olduğu belirlenirken, kurumların ve yaptırımların etkinliğinin, işlem maliyetlerini belirleyebileceği tespiti yapılmaktadır. Etkin kurumlar, ortaklaşa çözümlerin faydalarını artırarak, ticaretten elde edilebilecek potansiyel kazançların gerçekleşmesine imkân sağlayabilmekte, işlemleri ve üretimin ortalama maliyetlerini azaltabilmektedir (North, 1991: 98). Kurumsal yapıyı toplumun şekillenmesinde teşvik edici bir unsur olarak gören North (1994:359), politik ve ekonomik kurumları, ekonomik performansın esas belirleyicileri olarak nitelendirmektedir. Bu çerçevede Matthews (1986:908-917)'de, kurumsal değişimin ekonomik büyümeye katkısını belirler iken, aynı zamanda ülkeler ve dönemler arası büyüme farklılıklarının açıklanmasında da bu değişimin önemli bir rol oynayabileceği tespitini yapmaktadır. Yine North (1994:361) kurumlar ve organizasyonlar arasındaki etkileşimin, ekonominin kurumsal gelişimini şekillendirebileceğini belirleyerek *“Eğer kurumlar oyunun kuralı ise, organizasyonlar ve onun girişimcileri oyuncularlardır”* ifadesini kullanmaktadır. Bazı amaçları gerçekleştirmek amacıyla oluşturulan organizasyonların ise; siyasi partilerden, merkezi ve yerel yönetimlerin düzenleyici organlarından oluşabilecek politik yapıyı, firmalar, sendikalar ve kooperatiflerden oluşabilecek ekonomik yapıyı, ibadethane, kulüp ve spor derneklerinden oluşabilecek sosyal yapıyı ve okullar, üniversiteler, mesleki eğitim merkezlerinden oluşabilecek eğitim yapısını kapsayabileceğini belirlemektedir.

Amin ve Thrift (1994: 14)'de, kurumsal yapının önemini yerel düzeyde inceler iken, sosyal ve kültürel faktörlerin, ekonomik başarının tam merkezinde yer aldığını ve bu faktörlerin en iyi biçimde kurumsal güçlülük(institutional thickness) kavramıyla ifade edilebileceğini belirtmektedirler. Bu kurumsal güçlülüğünde çok yönlü bir kavram olduğunu ve çeşitli faktörlerin güçlü bir kurumsal yapının oluşumuna katkı sağlayabileceğini ifade etmektedirler. Bu faktörlerden ilki, farklı türde kurumların çokluğudur(firmalar, finansal kurumlar, yerel ticaret odaları, eğitim kurumları, ticari birlikler, yerel otoriteler, kalkınma ajansları, yenilik merkezleri, sendikalar, kamusal kurumlar ve alt yapı gibi). Bunların tamamı ya da bazıları, ortak temsil ve yerel uygulamaların gelişimine katkıda bulunabileceklerdir. İkinci bir faktör ise, yerelde kurumlar arası etkileşimin büyüklüğüdür. Kurumlar arası etkileşim ve işbirliği, kuralların paylaşımı, gelenekler ve bilgiyle şekillenerek, bölgede sosyal atmosferin oluşumuna katkı sağlayabilecektir. Bir diğer faktörde, bu yüksek seviyeli etkileşimin bir sonucu olarak, kötü davranışların kontrol edilmesi ya da sosyalleşmeye hizmet edilmesi ve yerel ve bireysel çıkarların ortak temsili amacıyla gündeme gelebilecek hâkim yapının gelişmişliğidir. Son faktör olarak da kurumsal yapı içerisindeki, katılımcıların karşılıklı farkındalıkları ve işbirliğinin yaygınlığı şeklinde ifade edilebilecektir. Bu faktörlerin bir araya gelmesiyle belirlenen kurumsal güç altı sonuç üretmektedir (Amin ve Thrift, 1994: 15);

- Kurumsal kalıcılık
- Yaygın bilgi birikiminin inşa edilmesi ve derinleşmesi
- Bölgede, öğrenme ve değişim anlamında organizasyon yeteneğini ifade eden kurumsal esneklik

- Yüksek yenilikçi kapasite
- Güven ve karşılıklılık yeteneğinin genişletilmesi
- Kapsayıcılık duygusunun güçlendirilmesi

Morgan (1997:493-500)'da, yaptığı çalışmasında, yenilikçi yapının ortaya çıkmasında, ekonomik aktörlerin kurumsal yapı ve kendi aralarındaki ağsal ilişkiye bağlı etkileşimli süreci ön plana çıkararak, yeniliklerin, kurumsal alışkanlıkların şekli ve sosyal kurallarla biçimlendiğini ifade etmektedir. Aynı zamanda yüksek işsizlik ve kişi başına düşen gelir seviyesinin yetersiz olduğu bölgelerde, bu azgelişmişlik olgusunun altında yatan gerekçelerin, fiziksel alt yapı yatırımlarının eksikliği, nitelikli işgücü, araştırma ve teknolojik gelişim faaliyetlerinin yetersizliklerinin yanı sıra kurumsal ve geleneksel yapının olmayışı tespitini yapmaktadır.

3.2.2.4. Bölgesel Büyüme Dinamiklerini Dışsal ve İçsel Olarak Değerlendiren Yaklaşımlar

Ekonomik büyüme sürecinin dinamiklerini, dışsal olarak nitelendiren neo klasik büyüme modeli, 1950'li yılların ortalarından itibaren gündeme gelir iken, bu sürecin dinamiklerini içsel olarak nitelendiren içsel büyüme modelleri ise 1980'li yılların sonları ve 1990'lı yılların başlarından itibaren gündeme gelmeye başlamıştır (Dornbush v.d, 2008: 61). Bu başlık altında da bu modeller ana hatlarıyla analiz edilir iken, bu modellerin bölgesel uyarlamaları üzerinde de durulmaya çalışılacaktır.

3.2.2.4.(1). Neo Klasik Büyüme Modeli

Bu model, tasarruf oranları, nüfus büyüme oranları ve teknolojik gelişimin model dışından belirlenmesi nedeniyle, dışsal büyüme teorisi şeklinde de isimlendirilmektedir (Dawkins, 2003: 138). Modele en önemli katkısı Solow (1956) ve Swan (1956) yapmıştır ve modeli şekillendiren temel unsur da toplam üretim fonksiyonudur. Üretim fonksiyonunda ölçeğin sabit getirisi ve her bir girdinin azalan verimliliği söz konusudur. Teknolojik gelişimin ihmal edilmesi halinde bu üretim fonksiyonu aşağıdaki şekilde ifade edilebilecektir (Barro ve Sala-i Martin, 1995: 10-17).

$$Y=F(K,L)$$

Bu üretim fonksiyonunda (Y) çıktıyı ifade eder iken, (K) sermayeyi ve (L)'de işgücünü ifade etmektedir. Sermaye ve işgücünün marjinal verimlilikleri pozitif ve azalmaktadır. Bu neo klasik üretim fonksiyonu, Cobb-Douglas üretim fonksiyonu ile ifade edildiğinde,

$$Y = AK^\alpha L^{1-\alpha}$$

Şeklinde yazılacaktır. Burada $0 < \alpha < 1$ 'dir. (α) ve ($1-\alpha$) katsayıları da sırasıyla çıktının, sermaye ve işgücüne olan duyarlılığını göstermektedir. Büyüme analizimizde kişi başına değişkenler kullanıldığında $y=Y/L$, işçi başına düşen geliri ifade ederken $k=K/L$, işçi başına sermaye birikimini ifade etmektedir. İşçi başına düşen sermaye miktarındaki artış, işçi başına çıktıda da bir artış yaratacaktır. Ancak sermayenin azalan verimliliği nedeniyle, sermayedeki artış, çıktıda daha az bir artış yaratmaktadır. Bu çerçevede tasarruf oranlarının da uzun dönem büyüme oranını etkilemeyeceği tespiti yapılmaktadır. Teknolojik gelişimin olmaması durumunda neo klasik büyüme modeli ekonominin durağan durum dengesi denilen uzun dönem çıktı ve sermaye düzeyine ulaşacağını belirler iken, ekonominin durağan durum dengesinde $\Delta y = 0$ ve $\Delta k = 0$ olacak, yani işçi başına düşen iktisadi değişkenlerde değişme olmayacaktır (Dornbush vd, 2008: 61-66).

Neo klasik büyüme modelinde uzun dönem ekonomik büyümenin belirleyicisi olan teknolojik gelişim modele dahil edildiğinde üretim fonksiyonu (Amstrong ve Taylor, 2005: 69-71).

$$Y = (K, L, A)$$

Şeklinde yazılır ve (A) teknolojik gelişimi ifade eder. Teknolojik gelişim, sermaye ve işgücü girdilerine bağlı olmadığından, model dışından belirlenmektedir. Eğer biz teknolojik sürecin zaman içerisinde sabit bir şekilde geliştiğini varsayarsak Cobb-Douglas üretim fonksiyonunu teknolojik gelişimi yansıtacak şekilde belirlemek mümkündür.

$$Y = Ae^{gt} . K^{\alpha} . L^{1-\alpha}$$

Burada g teknolojik gelişimin t zaman birimi başına düşen sabit oranını temsil etmektedir. Ölçeğin sabit verimliliği altında biz bu eşitliği bölgesel büyüme eşitliğine dönüştürdüğümüzde, aynı zamanda neo klasik büyüme modelinin bölgeye uyarlanması anlamına da gelen aşağıdaki eşitliği elde ederiz (Amstrong ve Taylor, 2005 : 71).

$$\frac{\Delta Y_r}{Y_r} = g_r + (\alpha) \frac{\Delta K_r}{K_r} + (1-\alpha) \frac{\Delta L_r}{L_r}$$

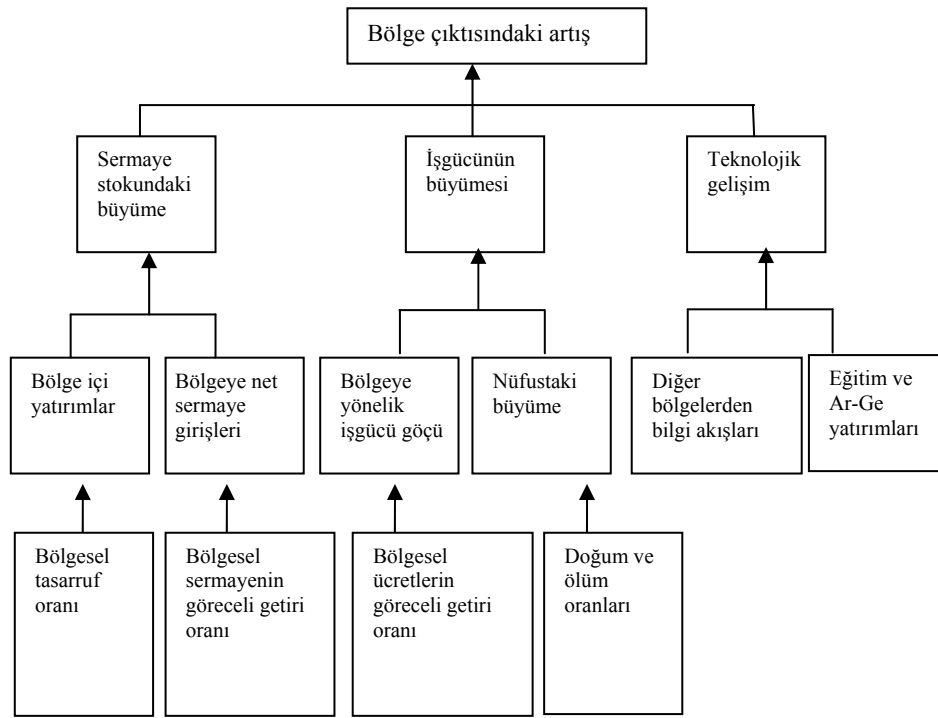
Bu eşitlikte g_r alt simgesi ile gösterilen bölgedeki teknolojik gelişimi ifade ederken, $\Delta K_r / K_r$ bölgede sermayedeki büyümeyi, $\Delta L_r / L_r$ ise bölgede işgücündeki büyümeyi ifade etmektedir. Daha öncede ifade edildiği gibi (α) ve $(1-\alpha)$ ise sırasıyla sermaye ve işgücünün çıktı içerisindeki oranını göstermektedir. Bu eşitlikten hareketle, neo klasik büyüme modelinin bölgesel büyüme farklılıklarının nedenini üç faktöre bağlı olarak tanımladığı söylenebilecektir (Amstrong ve Taylor, 2005 : 71).

1. Teknolojik yapının bölgeler arası gelişim farklılığı
2. Sermaye stokunun büyümesindeki bölgeler arası farklılık
3. İşgücü büyümesindeki bölgeler arası farklılık

Teknolojik gelişim oranının g_r en azından orta dönemde bölgeler arası farklılığı beklenebilecektir. Yukarıdaki eşitliğin her iki tarafından, işgücü büyüme oranını çıkardığımızda aşağıdaki eşitlik elde edilebilecektir.

$$\frac{\Delta Y_r}{Y_r} - \frac{\Delta L_r}{L_r} = g_r + \alpha \left[\frac{\Delta K_r}{K_r} - \frac{\Delta L_r}{L_r} \right]$$

Bu çerçevede, işçi başına düşen çıktıdaki büyümenin bölgesel farklılığı, teknolojik gelişim farklılığı ve sermaye/işgücü oranının büyümesindeki bölgesel farklılıklarla açıklanabilecektir (Amstrong ve Taylor, 2005 : 71).

Şekil.3.10.Neo Klasik Bölgesel Büyüme Modeli (Armstrong ve Taylor, 2005: 72)

Bu modelin önemli varsayımlarından biri de, piyasa güçlerinin faaliyetlerini engelleyici bir unsur söz konusu değilse, bölgesel gelir seviyesinin zaman içerisinde yakınsamasına yönelik güçlü bir baskının oluşabileceğidir. Bölgesel dengesizlikler geçicidir ve fiyatların, ücretlerin, sermaye ve işgücünün eşitsizlikleri giderici biçimde kendini düzeltici hareketiyle bölgesel yakınsama eğilimi başlayabilecektir (Martin ve Sunley, 1998:201). Literatürde iki tür yakınsamanın üzerinde durulmaktadır ki bunlar (Barro ve Sala-i Martin, 1991: 112; Barro ve Sala-i Martin, 1995: 383; Sala-i Martin, 1996: 1327; Martin ve Sunley, 1998: 203; Capello ve Nijkamp, 2009: 2);

- **Beta(β) Yakınsaması:** Kişi başına düşen gelir seviyesindeki büyüme ile kişi başına düşen gelirin başlangıç seviyesi arasında negatif yönlü bir ilişkinin varlığını kabul etmektedir.
- **Sigma(σ) Yakınsaması:** Bölgelerarası kişisel gelir dağılımının, standart sapmasının zaman içerisinde azalmasını ifade eder.

Diğer yandan neo klasik büyüme modelinin yakınsama yaklaşımında, tasarruf oranları, nüfus büyüme oranları ve teknoloji kullanımı gibi yapısal parametrelerin aynı veya benzer olduğu durumlarda, aynı durağan duruma erişeceklerdir ki buna mutlak yakınsama denilmektedir. Bu durumda başlangıç kişi başına gelir düzeyi daha düşük ülkeler daha hızlı büyüme göstereceklerdir. Oysaki teknoloji, tasarruf ve nüfusun büyüme oranları, kamu politikaları gibi yapısal parametreleri farklı ülke ya da bölgeler, farklı durağan durum gelir düzeyine sahiptirler ve bu durumda, büyüme hızları arasındaki farklılığın açıklanmasında sadece başlangıç kişi başına gelir düzeyi arasındaki farklılığın kullanılması yetersiz olmaktadır ve ek değişkenlerin analize katılması gerekmektedir. Bu durum ise koşullu yakınsama kavramı ile ifade edilmekte ve bu doğrultuda her ekonominin kendi durağan durum gelir düzeyine yakınsamasının söz konusu olacağı belirtilmektedir (Sala-i Martin, 1996: 1330; Küçüker, 1997: 57-58; Martin ve Sunley, 1998: 204).

Barro ve Sala-i Martin (1995: 382-383), bölgeler arasında teknolojik tercihler ve kurumsal yapıda bazı farklılıklar olmasına rağmen, bu farklılıkların, ülkeler arasındaki farklılıklardan daha az olduğunu, bir ülke içerisinde farklı bölgelerdeki ev halkı ve firmaların, benzer teknolojilere erişebileceğini ve kabaca benzer zevk ve kültüre sahip olabileceklerini buna ilaveten bölgelerin ortak bir merkezi yönetime sahip olmalarının, benzer kurumsal yapı ve yasal sistemin varlığını gündeme getirebileceğini ifade etmekte, bu benzerliklerin ise bölgeler arası mutlak yakınsamayı, ülkeler arasındakinden daha fazla mümkün kılabileceğini belirlemektedirler. Ayrıca bölgeler arası faktör hareketliliğinin, ülkeler arasındakinden çok daha fazla olması, yasal, kurumsal, kültürel ve lisan engellerinin, faktör hareketliliğini kısıtlayıcı etkisinin de bölgeler arasında küçük olması, bu ihtimali artıran bir başka sebep olarak görülmektedir. Yakınsama sürecinin arkasındaki temel gerekçe ise, sermayenin azalan verimler kanununa tabi olmasıdır. Geri kalmış ülke yada bölgelerde, sermaye/işgücü oranı düşük olduğu için, sermayenin marjinal verimliliği yüksektir ve kişi başına gelir büyüme hızı daha yüksek olacaktır. Dolayısıyla yoksul bölgeler zengin bölgelere göre daha hızlı bir büyüme performansı gösterecek ve yakınsama gerçekleşecektir. Diğer yandan sermayenin getirisinin düşük olduğu gelişmiş bölgelerden, geri kalmış bölgelere doğru bir hareket başlayacaktır. Böylelikle faktör hareketliliğini azaltan engeller söz konusu değilse yakınsama hızlanacaktır. Aynı zamanda teknolojik bilgiye erişimin kolaylaşması da yakınsamanın bir başka kaynağı olarak görülmektedir (Küçüker; 1997: 55).

Sala-i Martin (1996: 1326)'de, ülke içerisinde, bölgeler arası gelir farklılıklarının zaman içerisinde artması ya da azalmasının önem arz eden bir konu olduğunu, şu an göreceli olarak geri kalmış bir bölge, daha önceleri de göreceli olarak geri kalmış bir bölgeyse, kamu politikaları yoluyla geri kalmış bölgelerin bu kötü koşullardan kurtarılması gerektiğini ifade etmektedir. Diğer yandan, geri kalmış bölge gelecekte bu geri kalmışlıktan kurtulacaksa, ülke içerisinde gelirin dağılımı konusunda endişeye kapılmanın ve politika uygulamanın gerekli olmadığını belirlemektedir.

Değişik ülkelerin bölgeleri arasında yakınsamanın varlığını belirlemeye yönelik yapılan değişik ekonometrik çalışmalarda ise genellikle, bu yakınsamanın dönemsel olarak farklılaştığı, hatta bazı dönemlerde iraksamanın olduğu, yakınsama hızının ise neo klasik büyüme modelinin aksine oldukça yavaş olduğu belirtilmektedir (Martin ve Sunley: 1998: 204-205).

3.2.2.4.(2). İçsel Büyüme Modelleri

Neo klasik modelin üretim fonksiyonunda, sermayenin azalan getirisine bağlı olarak uzun dönem işçi başına çıktı büyümesinin azalacağı varsayımı kabul edilir iken, dışsal teknolojik gelişim modele dâhil edilmekte ve uzun dönem büyüme, modelden bağımsız dışsal teknolojik faktörlerce belirlenmektedir (Martin ve Sunley, 1998: 208). Teknolojik gelişimin uzun dönem ekonomik katkısı belirlenmekle birlikte bu teknolojik gelişimin ekonomik belirleyicileri açıklanamayarak, uzun dönem ekonomik büyüme konusunda tatmin edici bir yaklaşım getirilememektedir (Dornbush v.d, 2008: 78). Diğer yandan neo klasik büyüme modelinin yakınsama varsayımıyla ilgili uygulamalı çalışmalarda da, ekonomilerde bu yakınsamanın beklentilerin aksine oldukça yavaş gerçekleştiği ve dönemsel olarak farklılaşmalar olduğu belirlenmiştir (Martin ve Sunley, 1998: 208).

Neo klasik büyüme modelinin yetersizliklerini gidermeye yönelik 1980'li yılların ortalarından itibaren gündeme gelmeye başlayan içsel büyüme modelleri, ekonomik büyümeyi bilgi birikimi, ARGE, beşeri sermaye ve yenilik gibi kavramlarla

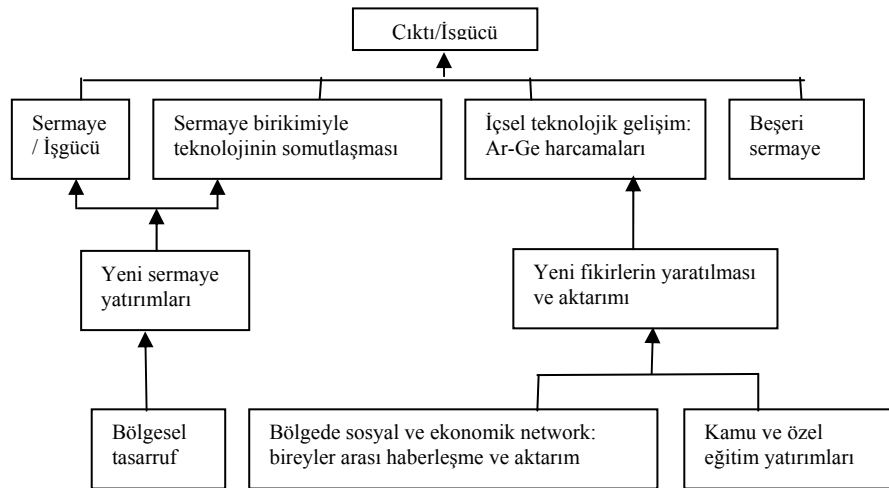
ifade etmeye başlamıştır. Romer (1986) ve Lucas (1988)'la başlayan bu süreçte Barro (1990), Rebelo (1991) Grossman ve Helpman (1994) gibi isimler önemli katkılar yapmışlardır. Bu büyüme modelinin en önemli özelliği ise, teknolojik gelişimin dışsal değil, içsel olarak gerçekleşmesi ve buna bağlı olarak uzun dönem büyümenin, modelin içerisinde belirlenmesidir (Barro ve Sala-i Martin, 1995: 11). İçsel büyüme modellerinde ön plana çıkan özellikleri de şu şekilde belirlemek mümkündür (Capello, 2008: 241);

- Fiziksel sermaye yatırımlarının birikimi, zaman içerisinde teknoloji kapasitesinin artışıyla sonuçlanmaktadır(yaparak öğrenme).
- Bireysel firmaların yatırımlarının toplam etkisi, toplam düzeyde pozitif dışsallığa ve ölçeğin artan getirisine neden olmaktadır.
- Eğer sermaye, içerisinde beşeri sermayenin de bulunduğu tüm biriktirebilir faktörleri de kapsıyorsa sermayenin marjinal verimliliği sabittir.
- Beşeri sermaye yatırımları, bilimsel ve teknik bilgi, işgücünün fiziksel verimliliğini geliştirecektir.
- Araştırma-geliştirme yatırımları teknolojik yenilikleri hızlandırır. Bu ise tüm faktörlerin fiziksel verimliliklerini artıracaktır.

Bu çerçevede içsel büyüme modellerindeki temel unsur ise sermayenin azalan verimliliğinin gündeme gelmemesidir. Bu şekildeki basit bir üretim fonksiyonu ise aşağıdaki gibi ifade edilebilecektir (Barro ve Sala-i Martin,1995: 39).

$$Y = AK$$

Bu eşitlikte (A), teknoloji düzeyini yansıtan pozitif bir sabittir. Eğer sermaye (K), beşeri sermayeyi de kapsayıcı unsurlarla genişletiliyorsa, azalan verimlere tabi olmaması imkân dâhilindedir. Bu durumda işçi başına çıktı ve sermayenin marjinal verimliliği sabit olabilecektir (Barro ve Sala-i Martin,1995: 39).

Şekil.3.11.İçsel Büyüme Modelleri (Armstrong ve Taylor, 2005:88)

İçsel büyüme modellerinde işgücünün verimliliğini belirleyen faktörleri de yukarıdaki Şekil. 3.11'de görmek mümkündür. Diğer yandan İçsel büyümenin ilk modellerinden biri, Paul Romer tarafından formülize edilmiştir. Onun temel varsayımı, büyümenin kaynağı, teknik bilginin yarattığı dışsallıklardır. Tüm firmalar tarafından ulaşılabilen ve kamusal mal olarak nitelendirilen teknik bilgi, deneyimlerin ya da sabit

sermaye yatırımlarının birikimiyle oluşmaktadır. Onun varlığı ise bireysel üretim faktörlerindeki getirinin azalışına rağmen, toplam faktör verimlilikleriyle ölçeğin getirisini artıracaktır (Capello, 2008: 242).

Romer (1994: 7), modelinin temelini Arrow'a dayandığını belirtmektedir ki, Arrow (1962: 155-157)'un yaparak öğrenme (learning by doing) yaklaşımında, öğrenmeyi üretim deneyimi olarak ifade etmekte ve öğrenmenin, eylemler esnasında ve problem çözmeye yönelik teşebbüslerle gerçekleşebileceğini belirleyerek bu deneyimlerle oluşan bilgi stokunun ise verimliliği artıracığı tespitini yapmaktadır.

Romer'in modelindeki üretim fonksiyonunu ise, i firması için şu şekilde belirlemek mümkündür (Capello, 2008: 242).

$$Y = K_{it}^{\alpha} L_{it}^{1-\alpha} K_t^{\beta} \text{ burada, } 0 < \alpha < 1 ; 0 < \beta < 1$$

$$\alpha + \beta > 1$$

Bu üretim fonksiyonunda (K_{it}) ve (L_{it}) sırasıyla fiziksel sermaye ve işgücünü ifade eder iken (K_t) ise, t zamanındaki sermaye yatırımlarının birikimiyle oluşan teknik bilgiyi ifade eder. İki tür sermaye arasında farklılık vardır. Geleneksel fiziksel sermaye (K_{it}) tamamıyla firmanın sahipliğiyle yararlandığı sermaye iken, teknik bilgiye dayalı sermaye (K_t) tüm firmalarca kullanılabilmesi nedeniyle kamusal mal olarak kabul edilir. Bu yüzden de modelde firmalar sadece kendi yatırımlarından fayda elde etmezler aynı zamanda diğer firmalardan edinilen bilgiden de yararlanırlar. Dolayısıyla sermaye ve emeğin birleşimiyle sermaye ve emek faktörünün azalan getirisi söz konusu iken, üçüncü faktörün varlığı dışsallık yoluyla bireysel faktörlerin azalan getirisini telafi eder ve toplam faktör verimliliğini artırır (Üstlerin toplamı 1'den büyük olur). Logaritmaları kullanıldığında ve değişkenlerin büyüme oranları küçük harflerle ifade edildiğinde (Capello, 2008: 242-243).

$$y_{it} = \beta k_t + \alpha k_{it} + (1 - \alpha) l_{it}$$

Eşitliği elde edilecektir. Bu ise tekrar;

$$y_{it} - l_{it} = \beta k_t + \alpha (k_{it} - l_{it})$$

Şeklinde yazılabilir. Eşitlikte işçi başına çıktıdaki büyüme (İşçi verimliliğindeki ortalama büyüme), sermaye/işgücü oranındaki ($k-l$) artışa ve firmanın dışsallık (k) olarak elde ettiği bilginin miktarına bağlıdır (Capello, 2008: 243).

Lucas (1988: 6) ise, sermayeyi fiziksel ve beşeri sermaye olarak ikiye ayırmış, beşeri sermayeyi de üretim fonksiyonuna dâhil ederek fiziksel ve beşeri sermaye birikimlerinin etkileşimlerine odaklanmıştır. Bu şekilde belirlenmiş Cobb-Douglass üretim fonksiyonu ise aşağıdaki şekildedir (Faggian ve McCann, 2009: 136; Capello, 2008: 243).

$$Y_t = AK_t^{\alpha} (u_t H_t L_t)^{1-\alpha} H_t^{\phi}$$

Bu eşitlikte (K) fiziksel sermaye (L) fiziksel çalışanların sayısı, (u) her bir çalışanın öğrenmeye yönelik aktivitelerine ayırdığı zaman, (H) ise, beşeri sermayedir ve çalışanların bilgi birikimi ve beceri elde edici çalışmalara ayırdığı zamana bağlı olarak gerçekleşmektedir. Böylelikle beşeri sermayenin gelişimi;

$$h_t = H_t \lambda (1 - u_t)$$

Şeklinde ifade edilebilir. Bu eşitlikte (h), zaman içerisinde beşeri sermayenin büyüme oranını, (H) beşeri sermaye stokunu ($1-u$) eğitime ayrılan zamanı ve (λ) ise, öğrenme yeteneğidir ve ulaştığı bilgi düzeyi açısından doğrusal ve pozitif olduğu varsayılabilir. (u) zaman içerisinde sabitse, çıktıdaki büyüme oranı basit bir şekilde, yukarıdaki iki eşitliğin logaritmik yapıya dönüştürülmesiyle elde edilebilecektir (Capello, 2008: 243).

$$y_t = \alpha k_t + (1 - \alpha)l_t + (1 - \alpha + \phi)h$$

Bu eşitlikte y , k , l ve h sırasıyla çıktıdaki, fiziksel sermayedeki, işgücü ve beşeri sermayede, t zamanında gerçekleşen büyüme oranını ifade etmektedir. Beşeri sermayedeki büyüme oranını ifade eden eşitliği tekrar bu eşitlikte dikkate alarak, işçi başına çıktıda büyüme ile ifade ettiğimizde;

$$y_t - l_t = \alpha(k_t - l_t) + (1 - \alpha + \phi)\lambda(1 - u_t)$$

Eşitliğini elde ederiz. Durağan durumda burada sermaye ve işgücü büyüme oranları eşitse, $\alpha(k_t - l_t) = 0$ olacaktır. Bu durumda iki içsel değişken, işçi başına çıktıdaki büyümeye imkân sağlayabilecektir. Bunlar ekonomik sistemin artan getirisini mümkün kılabilen (ϕ) parametresiyle vurgulanan kalifiye işgücü piyasalarının dışsallıkları ve içsel olarak beşeri sermaye birikiminin belirleyicisi olan öğrenme yeteneğidir (λ) (Capello, 2008: 243).

Barro'da kamunun altyapı hizmetleri, mülkiyet haklarının korunması ve ekonominin vergilendirilmesi gibi değişik aktivitelerin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini belirlemeye çalışarak içsel büyüme modellerini genişletmiştir. Kamusal alımların, özel çıktıların bir parçası olduğu ve sonra bu alımların, özel üreticiler için serbest kamusal hizmetler sağladığı varsayılmaktadır. Bu çerçevede firma (i) için Cobb-Douglass üretim fonksiyonu aşağıdaki şekilde belirlenebilecektir (Barro ve Sala-i Martin, 1995: 153).

$$Y_i = AL_i^{1-\alpha} K_i^\alpha G^{1-\alpha}$$

Bu eşitlikte (G), kamusal mal ve hizmet alımlarının toplamını ifade ederken, (G) rakip olmama ve dışlamama özelliğine sahiptir. Bu yüzden her bir firmanın (G)'nin tamamını kullanımı ya da bir firmanın kamusal malları kullanımı diğerlerinin, ulaşabileceği miktarı azaltmamaktadır. Burada $0 < \alpha < 1$ 'dir. Her bir firma için emek (L) ve sermaye (K) özel girdileriyle ölçeğin sabit verimliliği söz konusudur. Toplam emek miktarı ve kamu alımları (G) sabit varsayıldığında, toplam sermaye birikiminin (K) azalan verimliliği söz konusudur. Bununla birlikte kamu harcamaları, sermaye ile birlikte artarsa azalan verimler söz konusu olmayabilecek ve ekonominin içsel büyüme imkânı ortaya çıkabilecektir. Bu üretim fonksiyonunun iması, kamusal hizmetlerin özel girdileri tamamlayıcılığı nedeniyle kamu harcamalarının artması emek ve sermayenin marjinal verimliliğini artırabilecektir (Barro ve Sala-i Martin, 1995: 153).

Diğer yandan Barro, vergileri de modeline ekleyerek vergilerle finanse edilen kamu harcamalarının, yatırımlar ve çıktı üzerindeki etkisini araştırmıştır. Yüksek gelir vergilerinin, özel yatırımların vergi sonrası dönüşümünü azalttığı ve bu yüzden yatırımları azaltarak, büyümeyi negatif etkilediğini belirlemiştir. Vergilerle finanse edilen kamu harcamalarını da, verimli harcamalar (Altyapı yatırımları gibi) ve verimli olmayan harcamalar (Tüketim hizmetleri) şeklinde ikiye ayırmaktadır. Bu harcamalardan verimsiz harcamalar büyümeyi olumsuz etkilerken, verimli harcamalar büyümeyi pozitif yönde etkilemektedir (Ahmed ve Miller, 1999: 1).

3.2.2.4.(2).(a). İçsel Büyüme Modellerinin Bölgesel Yansımaları: Yenilikçi Çevre ve Öğrenen Ekonomiler

İçsel büyüme modellerinin mekânsal boyutta şekillenmesinde hem teknolojik yenilikler, hem de teknoloji transferi ve beşeri sermaye gelişiminin, artan getiriler ve dışsallıklarda oynadığı rolün mekânsal sonuçları etkili olmaktadır. Diğer yandan içsel büyüme modellerinde kamu politikaları ve kamu alt yapı yatırımlarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi ve sektörlerin teknolojik yeniliklere erişimlerinin teşviki,

politika tartışmalarında gündeme getirilir iken, bu unsurların bölgesel kalkınmanın şekillenmesindeki katkısına bağlı olarak da, devlet müdahalelerine ve bölgesel düzeyde yerel kurumsal gelişmişliğe dikkat çekilmeye başlanmıştır (Martin ve Sunley, 1998: 211).

İçsel büyüme modellerinin bölgesel yansımaları çerçevesinde, özellikle bölgelerin yerel kapasitelerinin ve ekonomik faaliyetlerin coğrafi yoğunlaşmalarının ortaya çıkardığı yenilikçi yapılar, daha öncede üzerinde durduğumuz yeni endüstriyel bölge türlerinden de hareketle “yenilikçi çevre” (Maillat, 1998a: 123 ; 1998b: 6-7; Capello, 1999: 162; Maulaert ve Seika, 2003: 291), “bölgesel yenilik sistemleri” (Oinas ve Malecki, 2002:102 ; Asheim ve Isaksen, 2002: 83 ; Cooke ve Memedoviç, 2003: 1 ; Morgan, 2004:13). “öğrenen ekonomiler(bölgeler)” (Asheim, 1995:7 ; Lundvall, 1996: 2 ; Storper, 1997: 270 ; Morgan, 1997: 492), ve “bilgi temelli ekonomiler” (Maskell ve Mallmberg, 1999: 11 ; Cooke ve Leydesdorff, 2006: 7 ; Asheim, 2007: 224), gibi birbirleriyle iç içe geçmiş kavramlarla ifade edilmeye başlanmıştır. Bu yaklaşımlar bazen de neo-Schumpeter’yan yaklaşımlar olarak da isimlendirilir iken (Lambooy, 2002: 1021 ; Capello, 2007: 185), bu yaklaşımların bölgesel kalkınmaya yönelik politikaları da, içsel bölgesel kalkınma politikaları olarak isimlendirilmektedir (Maillat, 1998a: 119 ; 1998b: 2 ; Martin ve Sunley, 1998: 211-212). Bu doğrultuda içsel büyüme modellerinde ön plana çıkan bilgi, öğrenme ve yenilik gibi kavramların, bu yaklaşımlarda da yoğun bir şekilde kullanıldığı görülmektedir (Capello, 2007:245). Aynı şekilde içsel büyümenin önemli bir kavramı olan beşeri sermaye bu yaklaşımlarda da ele alınır iken, beşeri sermayenin bölgesel düzeyde etkilerini belirlemeye yönelik çalışmalar da, yerel beceri tabanı ve yerel işgücü eğitiminin önemi üzerine odaklanılmakta, beşeri sermayenin çeşitliliği ve farklılığı ile bölgelerdeki verimlilik ve büyüme arasında bir bağlantı olduğu ifade edilmektedir. Analizler bölgedeki işgücü eğitim profilinin, kentler arası ve bölgeler arası verimlilik artışlarındaki farklılığın nedenlerinden biri olduğu tespiti yapılmaktadır (Martin ve Sunley, 1998: 212). Diğer yandan, son yıllarda bu yaklaşımlardan ön plana çıkan “yenilikçi çevre” ve “öğrenen ekonomiler” kavramı, artan küresel ekonomik entegrasyonlar içerisinde, sürdürülebilir yerelleşme avantajlarının yaratılabilmesi ile ilgili hususların paylaşımı olarak da değerlendirilebilecektir. Bu yaklaşımlar içerisinde yer alan yenilikçi çevre(innovative milieux) kıta Avrupa’sında GREMİ (Yenilikçi Çevre Üzerine Avrupa Araştırma Grubu) okulu ekonomistlerinin çalışmalarına dayanmaktadır. Bu araştırmacıların çalışmalarında, yerel çevrede, yeniliklerin ve büyümenin desteklenmesinde, dinamik kolektif öğrenme sürecinin önemine vurgu yapılır iken (MacKinnon, v.d., 2002: 297-300) teorik yaklaşımların merkezinde çevre (milieu) kavramı yer almaktadır. Çevre yenilikçi aktörleri güçlendirerek ve rehberlik ederek, yenilikler oluşturabilmekte ve diğer yenilikçi kurumlarla koordinasyonu gerçekleştirebilmektedir. Çevre, bölgesel kurumlar sistemi, kurallar ve yeniliklere yol açan uygulamalar şeklinde tanımlanabilecektir. Pek çok yenilikçi çevre teorisyeninde de, ağsal bağlantı (Network) önemli bir kavram olarak karşımıza çıkmakta ve çevre, ağsal ilişki içerisindeki üyelerine ihtiyaç duydukları koordinasyonu, düzenlemeyi ve başarılı yenilik imkanlarını sağlayabilmektedir (Storper, 1997: 16-17). Maillat (1998: 123)’a göre de yenilikçi çevre, kendisini oluşturan organizasyonların, bütün olanaklarının, yeteneklerinin ve becerilerinin eyleme dönüştürülmesi şeklinde görülebilir. Bu yenilikçi çevre değişik ekonomik aktörlerden, örgütlenmiş insanlardan ve maddi kaynaklardan oluşmaktadır. Bu çevre aynı zamanda sürekli bir şekilde dönüşüm ve adaptasyon sürecinin gerçekleştiği, bir ortam olarak düşünülebilir. Bu süreçler ise, bir yandan etkileşim mantığıyla diğer yandan da öğrenme dinamikleriyle eyleme dönüştürülmektedir.

Etkileşim mantığı da, ekonomik aktörlerin, özellikle de yenilikçi ağ bağlantıları içerisindeki işbirliği, yapabilme yeteneği ve birbirine bağlı ilişkilerinin varlığını belirlemektedir. Etkileşim mantığı büyük ölçüde, ilişkisel sermayeye (relational capital) bağlıdır. Bu ise ancak zaman içerisinde inşa edilebilmektedir. Maillat'ın ilişkisel sermaye olarak nitelendirdiği şeyi Storper (1997: 28) da, ilişkisel varlıklar (relational assets) olarak ifade etmekte ve bölgesel ekonomik kalkınmada sadece maddi varlıkların değil, aynı zamanda ilişkisel varlıkların da etkili olduğunu belirlemektedir. Diğer yandan Maskell ve Malmberg (1995: 17)'de yenilikçi çevre yaklaşımının belirli bir yerleşim yerinde ekonomik, sosyo-kültürel, politik ve kurumsal aktörler arasındaki etkileşime vurgu yaptığını belirterek, bu aktörler arasında var olan karmaşık ağsal ilişkilerin de firmaları, müşterileri, araştırma kuruluşlarını ve yerel otoriteleri birbirine bağladığını ifade etmektedirler. Bölge ya da alanın sadece bir kapsayıcı alan olarak düşünülmemesi gerektiğini, bu kapsam içerisinde teşvik edici kuruluş yeri faktörleri olabileceği gibi olmayabileceğini de, fakat bundan daha ziyade, bu çevrenin geniş ekonomik aktörler arasındaki yoğun etkileşimler yoluyla ortaya çıkabilecek kolektif öğrenme sürecinden oluştuğunu belirtmektedir. Capello (1999: 162)'ya göre kolektif öğrenme süreci de, yenilikçi çevre yaklaşımının merkezinde yer alan ve problemlerin çözümü için bireysel eylemlerin koordinasyonuna izin veren, prosedür ve kural paylaşım temelli bilgi birikiminin sosyal bir süreci olarak tanımlanabilecektir.

Son yıllarda ön plana çıkan yaklaşımlardan bir diğeri de öğrenen ekonomiler (bölgeler) yaklaşımıdır. Lundvall (1996: 2) bu yaklaşımın iki açıdan değerlendirilebileceğini ifade etmektedir. Birincisi ekonomideki teknoloji, beceriler, tercihler ve kurumlardaki değişim sürecinin anlaşılması ve açıklanmasıdır. İkincisi ise bu kavramın, ekonominin tüm seviyelerinde, bilgi birikimi ve öğrenmenin önemini artırdığı özel tarihsel eğilimlere atıfta bulunabilmektedir. Lundvall ekonomilerde, bilgi ve öğrenmenin rolünün arttığı tarihsel bir sürece girildiğini belirleyerek, bilginin en stratejik kaynak, öğrenmenin ise en önemli süreç olduğunu ifade etmektedir (Morgan, 1997: 492).

Yerel seviyede bir firmanın bilgi yaratabilme yeteneği, kolektif öğrenme sürecinde ilgili firmalarla etkileşim halinde olmayı gerektirmektedir. Katılımcı firmalar arasında değişimi gerçekleştirebilecek olan bu bilgiler ise, kısmen, sözle anlatılamayan, kişiye özgü (tacit) bilgi, kısmen de, sistemleştirilmiş, açık ya da başka bir deyişle kodlanmış (codified) bilgidir (Malmberg ve Maskell, 1995: 11). Tacit bilgi şahıslara ve onların rekabetine bağlı iken, kodlanmış bilgi saklanabilir ve transfer edilebilir (Lambooy, 2005: 1141). Dolayısıyla kodlanmış bilgi dil ve sembollerle iletilebilecek olan bir bilgidir (Malmberg ve Maskell, 1995: 6). Lundvall (1998: 414)'a göre de bilgi tabanının en önemli parçası kişiye özgü bilgidir ve sadece bilim ve teknolojiyle ilgili araştırma faaliyetleriyle değil, aynı zamanda yaparak, kullanarak ve etlileşerek öğrenme temelli rutin aktivitelerden de kaynaklanabilmektedir (Lundvall ve Maskell, 2000: 362). Kişiye özgü bilginin ise kolaylıkla transferi söz konusu olamayabilecektir (Lundvall, 1996: 6).

Bilgi ve öğrenme, firmalar arası işbirliği ve başarılı rekabet için de önem arz etmektedir. Başarılı bir firmalar arası ve bölgeler arası rekabet için hem maddi hem de maddi olmayan varlıklardan oluşabilecek kaynakların etkin kullanımı gerekmektedir. Para ve sermaye malları gibi faktörler, maddi varlıklar olarak nitelendirilir iken, sosyal sermaye ve bilgi gibi unsurlar, maddi olmayan varlık olarak nitelendirilebilecektir (Lambooy, 2002: 1024). Storper (1997: 264-265)'da rekabet kavramının, ekonomiyi istikrar içerisinde tutabilme yeteneği, yada ekonomik aktörlerin yaşam standartları ve aktivitelerdeki piyasa paylarının artmasına atıfta bulunduğunu, ancak ekonomik rekabet

kavramının gelişmiş formunun ise en iyi biçimde öğrenme olarak tanımlanabileceğini ifade etmektedir. Bazı firmalar, sektörler, bölgeler ve ulusların sahip olduğu bilgilere kolaylıkla ulaşamaması ya da resmi kanallarla kodlanarak transferi yoluyla, rekabetçi firmalar, bölgeler ya da uluslarca derhal taklit edilememeleri durumunda, bu firma, bölge ya da ulus daha hızlı ve daha iyi öğrenerek, daha rekabetçi olmaya başlayabilecektir.

Lundvall (1996: 16) öğrenen ekonomilerin, yeni ürünler ve hizmetlerin gelişimini teşvik ederken, yeni ürünlerin ve hizmetlerin yayılımının ise dünya ölçeğinde ekonomik büyümeyi teşvik edebileceğini belirtmektedir. Özellikle uzun dönem ekonomik başarıda ürünler, süreçler, piyasalar ve organizasyonlarda yenilikçi yansımaların önemine vurgu yapmakta, kaynak dağılımının daha az önemli hale geldiğini ifade etmektedir. Yenilikler maddi mallarda (üretim ve süreç yenilikleri) somutlaşabileceği gibi yeni yönetim teknikleri, kurumsal ve organizasyonel yenilikler gibi, soyut bir şekilde de gündeme gelebilmektedir (Lundvall, 1998: 407-408). Kavramsal olarak da yenilik, araştırma-geliştirme ya da hayatın içinde elde edilen deneyimin, kişiye özgü yeterliliklerle birleştirilmesiyle elde edilen bilgi uygulamaları şeklinde tanımlanabilecektir (Lambooy, 2002: 1020). Diğer yandan ekonomilerdeki yenilikçi yapılanmalar içinde, ekonomik aktivitelerin coğrafi yoğunlaşmalarının, en uygun ortamı oluşturduğu ifade edilmektedir (Asheim;1995). Benzer şekilde Morgan (1997: 492)'a göre de, son yıllarda yenilik kavramı, endüstriyel, bölgesel ve ulusal seviyede, sosyal ve kurumsal yeniliklerle birlikte firmadaki üretim, süreç ve organizasyonel yeniliği de kapsayıcı biçimde geniş bir çerçevede ele alınmaktadır. Yine ona göre, Marx ve Shumpeter'de, yeniliklerin anlaşılmasında kendi zamanlarının öncüleridir ve kapitalist ekonomide yenilikleri, rekabetçi avantajın temel kaynağı olarak görmüşlerdir. Shumpeter yenilikçi potansiyelin ortaya çıkarabileceği rekabeti kalite rekabeti olarak nitelendirirken, buna karşılık sıradan rekabet diye isimlendirdiği rekabet ise, fiyat rekabetidir.

Diğer yandan neo klasik ve yeni klasik ekonomistlerin genel denge yapısı içerisinde faktör dağılımına yoğunlaştıklarını ifade eden Lundvall (1998: 408), firmalar ya da ülkelerin aynı süreçte benzer malı, benzer teknikle üretmeleri halinde bu durumun sadece durgunluğa değil, üretiminde daha az talep edilmesiyle birlikte, fakirliğe yol açabileceğini belirtmektedir. Bu açıdan ekonomide odaklanılması gereken nokta, faktör dağılımından ziyade başarılı yeniliklerdir. Yenilikçi eylemlerin yön ve oranının belirlenmesinde de, ekonomik yapı ve kurumların önemli bir rolü bulunmaktadır. Yerleşmiş norm, kurallar ve alışkanlıklar olarak ifade edilebilecek kurumlar, insanların diğerleriyle olan ilişkilerinde, öğrenme ve bilginin kullanımında belirleyici bir role sahip olabilmektedirler.

3.2.2.4.(3). Alternatif Bir Yaklaşım: Yeni Ekonomik Coğrafya

Yeni ekonomik coğrafya yaklaşımının temellerini Krugman (1991a, 1991b, 1997, 1998, 1999)'ın değişik çalışmalarında görmek mümkündür. Krugman (1991b: 1-3) "*Geography and Trade*" adlı kitabında, ekonomik coğrafyayı, üretimin mekanda yerleşimi olarak nitelendirirken, iktisadi yaklaşımlarda mekan ve kuruluş yerinin ihmal edilmişliği ve bu kavramların önemi üzerinde durarak, ulusal büyüme farklılıklarının anlaşılabilmesi için, bölgesel büyüme farklılıklarının anlaşılmasının iyi bir yöntem olduğunu, ayrıca uluslararası uzmanlaşmanın anlaşılabilmesi için de bölgesel uzmanlaşmanın anlaşılması gerekliliğine vurgu yapmaktadır.

Ekonomik aktivitelerin coğrafi özelliklerinin en önemli boyutunun yoğunlaşma olduğunu ifade eden Krugman (1991b: 5), nüfusun ve endüstriyel üretimin belirli kentsel bölgelerde ve mekânlarda yoğunlaşabileceğini, bu yoğunlaşmaların ise artan getirilere imkân sağlayabileceğini belirlemektedir. Artan getiriler aynı zamanda firmalar için dışsal ise, rekabetçi analizlerin kullanılabileceğini ancak artan getiriler firmalar için içselse eksik rekabetin, modellemelerde gerekliliğini ifade etmektedir. Geleneksel modeller, artan getirileri saf dışsallık olarak varsayarken bu durum tam rekabet varsayımına izin vermekte, ancak Krugman'ın modelinde doğrudan dışsal ekonomiler varsayımından kaçınılarak dışsallığın, bireysel firma seviyesinde ölçek ekonomilerini içeren etkileşimlerin bir sonucu olarak ortaya çıktığı belirlenmekte ve buna bağlı olarak da piyasa yapısında eksik rekabetin kullanımı söz konusu olmaktadır (Krugman, 1997: 93). Krugman yaptığı gözlemlerden hareketle kendi ülkesinde imalat sektörünün niçin bir yada birkaç merkezde yoğunlaştığını, tarımsal üretimin ise çevreye yayıldığı sorusundan hareketle yeni ekonomik coğrafyanın çerçevesini oluşturan merkez(core)-çevre(periphery) modelini ortaya koymuştur (Krugman, 1991a,; 490-497 ; 1991b,; 101-113 ; 1997: 89-108). Ayrıca Krugman (1997: 93), kentsel ekonomiler literatürünün kesin ve açık analizler sunmakla birlikte, kentlerin birbirleri ile olan mekânsal ilişkilerini modellemediğini belirterek, geleneksel coğrafi yaklaşımların içerdiği zenginliğe rağmen, teorik analizlerden beklenen kesin sonuçların ve mikroekonomik temellerin bulunmadığını ifade etmekte ve modelinin mikro temelleri tamamlayarak, geleneksel coğrafi anlayışlara açıklık getirdiği tespitini yapmaktadır. Modelinin varsayımlarını ise aşağıdaki şekilde sıralamaktadır (Krugman, 1991b: 101-104 ; 1997: 93-97).

- Ülkede iki yerleşim yerinin bulunduğu ve bu yerleşim yerlerinde tarım ve imalat olmak üzere iki sektörün var olduğu,
- Tarımsal üretim, tam rekabet ve ölçeğin sabit getirisi altında gerçekleştirilir iken, imalat sektöründe üretim monopollü rekabet ve ölçeğin artan getirisi varsayımına bağlı olarak gerçekleştirilmektedir.
- Tarımsal sektörde homojen mal üretimi söz konusu iken, İmalat üretiminde farklılaştırılmış ama ikame imkânı olan mallar üretilmektedir.
- Eğer imalat sanayi malları bir bölgede üretilip diğer bölgeden satın alınıyorsa taşıma maliyetlerinin varlığı,
- Tarımsal sektörde işgücünün iki bölgede de eşit olarak dağıtılması, tarımsal işgücü ücretlerinin ve tarımsal malların fiyatlarının iki bölgede aynı alması, bu çerçevede de tarımsal ürünlerin taşıma maliyetlerinin söz konusu olmaması.
- Tarımsal sektörde işgücü hareketsiz iken, imalat sektöründe reel ücretlere bağlı olarak işgücünün bir bölgeden diğerine göçünün söz konusu olabilmesi.

Krugman (1999: 143) aynı zamanda ekonomik aktivitelerin coğrafi olarak yoğunlaşmasının, uluslararası ticaretin ve uzmanlaşmanın en önemli kaynağı olarak görülebileceğini belirtmekte, ancak insanların tamamının büyük bir kente yaşamadıkları gibi, her bir malın üretiminin de tek bir kuruluş yerinde yoğunlaşmadığını ifade etmektedir. Bunun nedeni olarak da merkezci(Centripetal) ve merkezkaç(centrifugal) kuvvetler arasındaki mücadeleyi göstermekte, bu mücadeleye bağlı olarak da coğrafi yoğunlaşmaların ya da coğrafi ayrışmaların gündeme gelebileceğini belirlemektedir. Aşağıdaki tabloda bu kuvvetler listelenmekle beraber Krugman'ın deyimiyle bu liste kuvvetlerin tamamını kapsamamakta, sadece uygulamada önemli olabilecek kuvvetleri kapsamaktadır.

Tablo. 3.1.Coğrafi Yoğunlaşmaları Etkileyen Kuvvetler (Krugman, 1999: 144)

<i>Merkezcil Kuvvetler</i>	<i>Merkezkaç Kuvvetler</i>
Piyasa büyüklüğü	Hareketsiz faktörler
Yerel işgücü piyasasının gelişmişliği	Toprak kirası
Saf dışsal ekonomiler	Saf negatif dışsallık

Merkezcil ve merkezkaç kuvvetleri Krugman (1998: 8 ; 1999: 144), şu şekilde belirlemektedir.

- **Merkezcil Kuvvetler:** Tablonun sol tarafında yer alan merkezcil kuvvetler dışsal ekonomilerin üç Marshall'yan kaynağıdır. Bunlardan ilki, büyük bir yerel piyasanın yarattığı hem geri bağlantıların(Büyük piyasalar, mallara erişebilirliğin kolaylaşması ve ölçek ekonomileri nedeniyle üreticiler tarafından kuruluş yeri olarak tercih edilebilmektedirler) hem de ileri bağlantıların(Büyük yerel piyasalar, ara malların yerel üretimini destekleyerek, ara üreticiler için maliyetleri azaltabilmektedirler) gündeme gelebilmesidir. Aynı zamanda endüstriyel yoğunlaşma yerel işgücü piyasalarının gelişimini desteklerken, özellikle de vasıflı işgücüne ulaşımı ya da vasıflı işgücünün işe ulaşımını kolaylaştırabilmektedir. Ayrıca ekonomik aktivitelerin coğrafi yoğunlaşması az ya da çok pozitif dışsallıklar yaratabilmektedir.
- **Merkezkaç Kuvvetler:** Tablonun sağ tarafında listelenen merkezkaç kuvvetlerden hareketsiz faktörler(Toprak ve doğal kaynaklar ve ilaveten uluslararası çerçevede insanlar), üretimin yoğunlaşmasına hem arz yönüyle(Bazı üretimler, işgücünün bulunduğu yerde yapılmak zorundadır.) hem de talep yönüyle(Dağılmış faktörler dağılmış pazarlar yaratır ve bazı üreticiler alıcılarına yakın yerlerde kurulmak isterler) engel oluşturmaktadırlar. Diğer yandan ekonomik aktivitelerdeki yoğunlaşma, yerel topraklar için talep artışı yaratarak toprak kiralalarını artırabilmekte ve daha sonra oluşabilecek yoğunlaşmaların cazibesini azaltabilmektedir. Son olarak da ekonomik aktivitelerin yoğunlaşması, tikanıklık gibi az ya da çok negatif dışsal ekonomiler yaratabilmektedir.

Merkezcil kuvvetler yoğunlaşmalar içerisinde ekonomik aktiviteleri çeker iken, merkezkaç kuvvetler bu tip yoğunlaşmaları dağıtma ya da yoğunlaşmaların ölçeğini sınırlama eğilimindedirler (Krugman, 1997: 90).

Krugman (1991b: 14-15) artan getiriler, taşıma maliyetleri ve talebin etkileşimine bağlı olarak ekonomik aktivitelerin coğrafi yoğunlaşmaların etkilenebildiğini, güçlü ölçek ekonomileriyle her bir üreticinin tek bir yerleşim merkezinden ulusal pazarlara hizmet sunmak isteyebileceğini, taşıma maliyetlerini minimize etmek için de yerel talebin büyük olduğu yerlerde kurulmak isteyebileceğini, ancak üreticilerin orayı yerleşim yeri olarak seçmesiyle de yerel talebin genişleyebileceğini ifade etmektedir.

Üretici aktivitelerin başlangıçta iki bölgede homojen olarak dağıldığı varsayıldığında iki etken, imalat sanayindeki firmaların başlangıç dengesinde bir bölgeden diğer bölgeye hareket kararını hızlandırabilecektir. Bu iki etken ise rekabet etkisi ve piyasa büyüklüğü ya da bir başka ifade ile talep etkisidir. Rekabet etkisinde; piyasaya yeni girişler bir yandan imalat sektöründeki firmaların piyasa paylarının azalmasına neden olur iken, aynı zamanda üretilen malların fiyatları ve buna bağlı

olarak karlılık azalışlarına neden olmaktadır. Piyasa büyüklüğünde ise, piyasada yeni firmaların varlığı işgücüne yönelik talebi artırmaktadır. Bu talabe bağlı olarak ortaya çıkan ücret artışları, bu piyasaya yeni çalışanları ve yeni yerleşimcileri çekmekte, piyasaların ölçeği büyümekte ve yerel firmaların karlılıkları artabilmektedir. Artan karlılık piyasaları daha çekici hale getirebilmektedir. Bu iki etken yerleşimin karlılığına karşıt etkiler yaratmaktadır. İmalat sanayindeki yığılmalar, piyasa ölçeği etkisinin rekabet etkisini aşmasıyla, yeni firmaların piyasaya girişlerinin yarattığı karlılıkla gündeme gelebilmektedir (Capello, 1997: 230).

Diğer yandan rekabet etkisini belirleyen faktör, imalat sektöründeki firmaların ürettiği mallar arasındaki ikame esnekliği ve taşıma maliyetleridir. Mallar arasındaki ikame esnekliği büyükse rekabetteki artış yüzünden fiyatlardaki düşüş büyüyecek ve karlılık azalacaktır. Ulaşım maliyetlerindeki daha fazla artış, fiyatlardaki daha fazla düşüş de, firmaların diğer bölgelere yönelmesiyle rekabeti azaltabilmektedir. Piyasa büyüklüğü ya da talebi etkileyen faktör ise, artan getiriler ve imalat sanayi mallarına harcanan gelirin oranıdır. Artan getirilerdeki yükseklik giriş yapan firmaların karlılığının artmasına imkân sağlarken, yerel piyasalara çekilecek firmaların sayısının artması bu piyasaların büyüklüğünü ve firmaların karlılıklarını belirleyebilecektir. Aynı zamanda imalat sanayi mallarına harcanan gelir oranındaki artış, yeni firmaların piyasaya girişiyle piyasa ölçeği etkisini artırabilecektir (Capello, 1997: 230). Bu doğrultuda ulaşım maliyetlerinin düşmesi, imalat sanayi mallarına yapılan harcamaların artması ya da güçlü ölçek ekonomileri ile imalat sektörü bir bölgede yoğunlaşabilecek ve birikimli nedensellik başlayabilecektir (Krugman, 1991a: 498).

Krugman'ın modeli, bölgesel ekonomik gelişimde önem arz eden iktisadi faaliyetlerin coğrafi yoğunlaşmasını ya da bu faaliyetlerin çevreye yayılmasını belirleyen merkezci ve merkezkaç kuvvetleri analiz ederken, Myrdal ve Kaldor'un birikimli kalkınma modellerini de, piyasaların ölçeğinin artışıyla birleştirmektedir. Yerel piyasalara yeni firma girişleri, yeni çalışanların ve nüfusun girişlerini teşvik edebilmekte, yerel piyasaları genişletmekte ve potansiyel karlılığı artırabilmektedir. Bu durum ise yerel firmaların, yerel rekabetteki artış yüzünden karlılık azalışlarını telafi edebilmektedir. Yerel piyasaların ölçeğinin büyümesi, aynı zamanda yeni firma girişleriyle tekrar yoğunlaşmaları ve kalkınmayı da teşvik edebilmektedir (Capello, 2007: 229).

4. BÖLGESEL KALKINMA VE KALKINMA FARKLILIKLARINI GİDERİCİ POLİTİKALAR

İşsizlik oranları ve kişi başına düşen gelir seviyesi gibi göstergelerde ortaya çıkabilecek bölgeler arası ekonomik gelişmişlik farklılıklarının, bir ülkede uzun süredir varlığı ve kronik hale gelmesinin ortaya çıkarabileceği sosyal ve politik sakıncalar, bazı bölgesel ekonomik politikaların uygulanmasını zorunlu kılmaktadır. Bu sakıncaların neler olabileceğini ise Armstrong ve Taylor (2005: 206-207) şu şekilde belirlemektedir. Öncelikle hayat standartlarındaki önemli bölgesel gelişmişlik farklılıkları, hoşnutsuzluk ve kızgınlık duygusu yaratmakta ve bu duygu iş beklentileri ve yaşam koşullarının düşüklüğü nedeniyle az gelişmiş bölgelerde güçlü bir şekilde hissedilmektedir. Aynı zamanda bu dezavantajlı bölgelerde kalıcı yüksek işsizlik seviyesi, zararlı ekonomik sonuçlara neden olmaktadır. Düşük işsizliğin olduğu bölgelerde iş kaybına yol açmaksızın, yüksek işsizliğin olduğu bölgelerdeki işsizliğin sürekli olarak azaltılabilmesi ise ulusal ekonomi açısından çok daha olumlu katkılar sağlayabilecektir. İşsizliğin azaltılması, önceki işsizlerin ürettiği çıktı ve vergi ödemeleri yoluyla istihdam artırıcı etkiler yaratabilecektir. Düşük işsizlik aynı zamanda düşük suç oranları ve daha az sosyal problemler demektir. Diğer yandan bölgesel gelişmişlik farklılıklarına bağlı olarak hızlı bir şekilde büyüyen kentlerdeki sosyal alt yapı ve kamusal hizmetlere talepteki artışta, farklı ekonomik maliyetleri gündeme getirebilmekte, buralarda bazı tıkanıklıklara yol açabilmektedir. Buna ilaveten ekonomik faaliyetlerin yoğun olduğu bu bölgelerde enflasyonist baskılarda hissedilebilmektedir.

Bölgesel dengesizlikleri gidermeye yönelik yaklaşımlar ise piyasa temelli yaklaşımlar ve müdahaleci yaklaşımlar olarak ikiye ayrılmaktadır (Armstrong ve Taylor, 2005: 209-213).

- **Piyasa Temelli Yaklaşımlar:** Bu yaklaşıma göre eğer piyasalar etkinse bölgesel gelişmişlik farklılıkları kendiliğinden elimine olabilecek ve piyasalar temizlenebilecektir. Bunu sağlayan mekanizmalar ise, öncelikle yüksek işsizliğin olduğu bölgelerde ücretler düşer iken, işsizliğin düşük olduğu bölgelerde yükselebilecektir. İşgücü düşük ücretlerin olduğu bölgelerden yüksek ücretli bölgelere doğru göç ederken, firmalar ve sermaye yoğun yatırımlar ise yüksek ücretli bölgelerden düşük ücretli bölgelere hareket edebilecektir. Böylelikle işgücü ve sermaye hareketliliğinin engellenmediği tam rekabetçi bir dünyada tüm bölgelerde ücret eşitliği ve tam istihdam sağlanabilecektir. Ancak bu senaryo gerçek hayatta gerçekleşmemekte, ücret ve işsizliğin bölgesel farklılığını giderici ayarlama süreci oldukça yavaş işlemekte ve piyasaların başarısızlığı gündeme gelebilmektedir. Bu yaklaşımda eğer işgücü birlikleri daha az bir güce sahipse, ücret esnekliklerinin artabileceği, bununda daha fazla özelleştirme, sınırlandırmaların kaldırılması ve özel yatırımlar için kamusal hizmetlerin dışında düzenlemelerin yapılması yoluyla devletçe gerçekleştirilebileceği savunulmaktadır. Ayrıca yüksek işsizliğin olduğu bölgelerden, işsizliğin düşük olduğu bölgelere işgücünün hareketliliğini gündeme getirici politikalar üzerinde durulmaktadır. Piyasa temelli yaklaşımlarda bölgesel problemler, piyasa etkinsizliğinin, işbirlikçi kültürün yoksunluğunun ve aşırı devlet müdahalelerinin bir sonucu olarak görülmektedir. Bu yüzden bölgesel dengesizliklerin giderilebilmesi için piyasa güçlerinin serbest

işleyişine yönelik sınırlamaların kaldırılması gerekliliğine vurgu yapılmaktadır.

- **Müdahaleci Yaklaşımlar:** Müdahaleci yaklaşımların merkezinde ise bölgesel problemlerin, bölgesel ekonomilerdeki yapısal problemlerden kaynaklandığı şeklinde bir bakış açısı vardır. Bu bölgelerde endüstriyel ve ticari yapının yeniden inşa edilmesi içinde arz yönlü politikalara ihtiyaç duyulmaktadır. Bu ise yerel, bölgesel ve ulusal düzeyde devlet müdahalelerini gerekli kılmaktadır. Bölgesel dengesizliği giderici doğrudan devlet müdahaleleri ise, az gelişmiş bölgelerde içsel yatırımları destekleyerek ve içsel büyümeyi teşvik ederek, yine bu bölgelerde sosyo-ekonomik alt yapının kamu yatırımları yoluyla yenilenmesiyle gerçekleştirilebilmektedir (Armstrong ve Taylor, 2005: 213). Bu yaklaşımda devlet müdahalesi, ekonomik aktivitelerin mekânsal dağılımındaki eşitlik için gereklidir. Aynı zamanda az gelişmiş bölgelerdeki düşük gelir seviyesi ve yüksek işsizlik, diğer ülke ve bölgelere göre düşük verimlilikten kaynaklanan rekabetçi yapının eksikliğiyle açıklanabilecektir. Bu yüzden devlet müdahalesi, hem beşeri hem de fiziksel sermaye yoluyla az gelişmiş bölgelerin rekabetçi yapılarını geliştirmeyi amaçlamaktadır (Taylor, 2001: 4)

Bu bölümde de öncelikle bölgesel ekonomik politikaların amacı ve önemi, bu politikaların gelişimi üzerinde durulur iken, daha sonra uygulanabilecek bölgesel ekonomik politika türleri ve müdahaleci yaklaşım çerçevesinde bu politikalarda devletin rolü belirlenmeye çalışılacaktır.

4.1. Bölgesel Ekonomik Politikaların Amacı ve Önemi

Bölgesel politikalar, nüfusun ve ekonomik aktivitelerin, bölgelerin tamamında daha eşit dağılımını sağlayarak bölgesel dengesizlikleri gidermeye çalışmaktadır. Bu bölgesel dengesizliklerin azaltılmasının ölçümü ise genellikle gelir ve istihdam göstergeleri yoluyla yapılmaktadır. Bölgesel politikalar, kaynakların ya da ekonomik aktivitelerin dağılımı ya da yeniden dağılımını sağlayabilmekte ve aynı zamanda bölgesel politikalar, bölgesel potansiyelin gelişimini teşvik edebilmektedir (Maillat, 1998b: 1).

1930'lı yıllardan bu yana politika yapıcıları, hem ekonomik hem de sosyal gerekçelerle bölgesel politikalar uygulamış ve geliştirmişlerdir. Gelir ve işsizlik seviyesindeki bölgesel farklılıklar etkinlik bağlamında ulusal ve bölgesel ekonomi uygulamalarının verimliliğini negatif yönde etkileyebilmektedir. Eşitlik bağlamında ise bölgelerarası gelişmişlik farklılıklarının azaltılması bireyler arası istenmeyen eşitsizliklerin azaltılmasına genel olarak katkı sağlayabilir iken, aynı zamanda ekonomik aktivitelerin bölgelerde eşit biçimde dağılımı, ülkelerin daha yoğun nüfuslu bölgelerinde çevresel zararlar ve trafik sıkışmaları gibi tikanıklıkların negatif maliyetlerini azaltabilecektir (Dijk v.d, 2009: 461).

Hoover ve Giarratani (1985:208-210), bölgesel ekonomik politikaların yanıtıcı olabilecek toplam büyümeden ziyade, kişi başına düşen gelir seviyesi ve tam istihdam gibi refah hedeflerine yöneldiğini ifade etmekte ve bu çerçevede bölgesel politikaların amaçlarını şu şekilde belirlemektedirler.

- **Bireysel ve Sosyal Refah Kriteri:** Bölgesel ekonomik politikaların refahı desteklemesi amacı, fırsat eşitliği ve sosyal uyumu kapsamaktadır. Ekonomik politikalar bir bölgede kişi başına gelir seviyesinin artışı, tam

istihdam, bireylerin iş ve yaşam tarzının geniş bir yelpazede seçimini ve gelirler arasında çok fazla farklılık olmamasını destekleyebilmektedir. Bölgesel ekonomik politikalar, bölgede yaşayan değişik insan grupları ile ilgili farklı sorunları da gündeme getirebilmektedir. Hizmet gelişimini sağlayıcı kamusal harcamalar, bölgede yeni endüstrilerin gelişimini sağlayıcı teşvikler ya da toprak kullanımını kısıtlayıcı kontroller gibi politika uygulamaları bazı insanlara daha fazla katkı sağlayabilmektedir. Buradaki temel prensibin Pareto Optimumu çerçevesinde diğerlerinin durumunu kötüleştirmeksizin bazılarının durumunun iyileştirilmesi gerekliliği olduğuna vurgu yapılmaktadır.

- **Bölgesel Ekonomik Büyüme Amacı:** İnsanların refah seviyesinin yükseltilmesi amacı ve bunu sağlamaya yönelik politikalar önemli olmakla beraber yeterli olmayabilmektedir. Bölge nüfusunun yapısı yeni doğumlarla ve bazı ayrılışlarla sürekli değişebilmektedir. Bölge nüfusunun sürekli değişimi ve dönüşümü ise ekonomik politika amaçlarının sorunlarını karmaşıklıştırılabilmektedir. Bölge içerisinde yaşayan gruplar arasındaki çıkar farklılıklarına ilaveten, ulusal refah seviyesi ile ilgili olarak da herhangi bir bölgenin, bölgesel büyüme oranlarının en uygun koşulları ile bölgenin en uygun yaşam koşulları arasında da farklılıklar olabilmektedir. Bölgesel büyüme, kişi başına düşen gelir seviyesi ve refah seviyesi göz önünde bulundurulmaksızın mantıklı bir amaç olarak görülmemekle birlikte, farklı yerel ekonomik ve siyasi aktörler, bölgesel ekonomik politikaları uygulayanlar ve katkı sağlayanlar, toplam gelir ve istihdam gibi kavramlarla bölgesel ekonomilerin genişlemesini arzu etmektedirler.

Taylor (2001: 4)'da ekonomik, sosyal ve politik düşünce temelli bölgesel ekonomik politikaların uygulanmasındaki ana argümanları şu şekilde ifade etmektedir.

- Bölgesel ekonomik politikaların uygulanmasındaki ilk argüman, demokratik toplumlarda eşitlik temelinde kronikleşmiş ve önemli bölgesel gelir farklılıklarının varlığının kabul edilemezliği,
- Ekonomik gerekçe ise, yüksek işsizliğin olduğu bölgelerde yaratılan istihdamın ulusal çıktıyı artırabileceği düşüncesidir. İlaveten yüksek işsizliğin, düşük eğitim imkânları, düşük beceri ve rekabet yokluğu ile ilişkili olması nedeniyle, işsizliğin azaltılabilmesi yüksek işsizliğin olduğu bölgelerde uzun dönemde refahı artırabilecektir.
- Yüksek işsizliğin olduğu bölgelerde işsizliğin azaltılmasının sosyal yararları da gündeme gelmektedir. İşsizlik sadece yoksullaştırmamakta aynı zamanda moral bozukluğu yaratmakta ve sağlık üzerinde de olumsuz etkiler yaratabilmektedir. Buna ilaveten işsizliğin, düşük yaşam kalitesi ve suçluluk oranlarını artırıcı etkisi nedeniyle, yüksek işsizliğin olduğu bölgelerde değişik maliyetler gündeme gelebilmektedir.
- Birikimli nedensellik mekanizmasının varlığı da, bölgesel gelir farklılıklarını güçlendirebilmektedir. Özellikle genç ve vasıflı işgücünün çok daha fazla hareketliliğine bağlı olarak gelişmiş bölgelere göçü, düşük gelirli bölgelerde beceri seviyesini azaltırken yüksek gelirli bölgelerde eş zamanlı olarak beceri seviyesini artırabilmekte, bu ise geri kalmış bölgelerde yerel yatırımları ve kalkınmayı engellerken, bölgesel ekonomik politikaları zorunlu kılmaktadır.

- Hızlı bir şekilde büyüyen bölgelere yönelik göçlerin negatif dışsallıkları ortaya çıkarabilmesi nedeniyle de farklı ekonomik maliyetler ortaya çıkabilmektedir. Büyük kent merkezleri gibi hızla büyüyen bölgelere yönelik büyük ölçekli göçler, kısa zaman sürecinde sabit alt yapı üzerinde baskı yaratabilmektedir.
- Ulus devlet yapısında siyasi bağlılık içinde ekonomik kalkınmanın faydalarının da tüm bölgelere yayılması gerekmektedir. Hayat standartlarındaki farklılıkların devamlılığı, bu farklılıkların yarattığı adaletsizlik duygusu yüzünden ayrışmalara ve kızgınlıklara da neden olabilmektedir.

4.2. Bölgesel Ekonomik Politikaların Gelişimi

Bölgesel politikalar, özellikle II. Dünya Savaşı sonrası başta Batı Avrupa olmak üzere birçok ülkede, bölgelerarası ekonomik ve sosyal fırsat eşitsizliklerini ortadan kaldırmak amacıyla uygulanmaya başlanmıştır (Dinler, 2008: 97). O dönemde pek çok ülkede bölgesel problemlerin şiddetinin artması, tarım ve geleneksel ağır sanayi üretimindeki azalma, hem problemleri bölgelerdeki işsizlik hem de büyük kent merkezlerine yönelik göçler ve buralarda ortaya çıkan enflasyonist baskılar, Avrupa'nın çeşitli bölgelerindeki eşitlik ve dağılım sorunları, bölgesel ilgiyi politik ajandada ön plana çıkaran nedenler olmuştur. Böyle bir ortamda bölgesel politikaların ulusal kalkınmayı artırabileceği, daha zengin ve kalabalık bölgelerde enflasyon ve diğer baskıları kontrol altına alarak problemleri bölgelerde işsizliği önleyebileceği savunuluyordu. Bölgeler arasındaki ekonomik farklılıkları azaltarak (özellikle merkez-çevre farklılıklarını) bölgesel yakınsamayı sağlamaya çalışan bölgesel politikalar, geleneksel teorilere dayanmaktaydı. Bu teorilerin belirgin özellikleri, bölge ya da kent mekânlarının maliyetleri etkileyen niteliklerine atıf yoluyla, ekonomik aktivitelerin yerleşimindeki farklılıkların açıklanmasıyla ilgiliydi. Toprak maliyetleri, ulaşım maliyetleri, piyasa büyüklüğü ve işgücünün elverişliliği gibi farklılık yaratan faktörler, öncelikle problemleri bölgelerde yatırım ve istihdam maliyetlerini azaltma, ulaşım maliyetlerini sübvans etme ve ucuz toprak sağlama yoluyla bertaraf edilmeye çalışılıyor, kalabalık bölge ya da merkezlerde kalkınmanın maliyeti artırılıyordu. Politika araçlarındaki farklılıklara rağmen, politikaların odaklandığı nokta temelde, endüstriyel alanlardaki ekonomik aktiviteleri etkilemeyle ilgiliydi. Bu konudaki düzenlemelerin yapısının da merkezîyetçi (top-down) olduğu görülmekteydi. Politikaların belirlenmesi, yardım alacak bölgelerin tespiti ve araçların dağıtımı merkezi yönetimce üstlenilmişti (Bachtler ve Yuill, 2001: 8).

Yine aynı dönemde ekonomik ve toplumsal hedeflerin formülasyonunda da üç kavramın ön plana çıktığı gözlenmektedir. Dışa kapalı bir ekonomik yapıya sahip ulus devlet, II. Dünya Savaşı sonrasında oluşturduğu Keynes yaklaşımına refah devleti ve ulusal kalkınmadır. Ancak refah devleti ve ulusal kalkınma anlayışının önceliklerinde de farklılık olduğu gözlenebilmektedir. Refah devleti bölgesel eşitlik kavramını gündemde tutarken, ulusal kalkınma yaklaşımı etkinlik kavramını ön plana çıkararak, önce büyümenin hızlandırılması daha sonra kaynakların bölgesel gelişmeye ayrılması rasyonellik adına savunulmuş ve bir anlamda bölgesel eşitliğin sağlanması için atılan adımlar geciktirilmiştir (Tekeli, 2004 :245-246).

Keynes temelli bu geleneksel politikalar şüphesiz ki az gelişmiş bölgelerde gelir ve istihdamın artışına katkıda bulunmuş, ancak daha gelişmiş bölgelerle karşılaştırıldığında, verimlilikte sürekli bir artış sağlamakta ve yerel kaynakların

harekete geçirilmesine dayanan kendi kendine sürdürülebilir büyümeyi teşvik etmekte başarısız olmuştur (Amin, 1999 :345). Bu politikaların beklenen ölçüde başarı sağlayamamaları ise çeşitli nedenlere dayanmaktadır. Bazı bölgelerdeki bireyler arası yetenek ve eğitim zayıflıkları ve bölgenin toplumsal yapısı, başarılı kalkınmanın önündeki temel engeli oluşturabilmektedirler. Diğer yandan zayıf yerel ekonomik yapı da kalkınma yönündeki politikaların başarısını güçleştirebilmektedir. Aynı zamanda yerel ekonomik, sosyal, politik ve kurumsal koşullar göz önünde bulundurulmaksızın, dünyanın farklı bölgeleri için standartlaştırılmış ekonomik politikaların uygulamaya konulma eğilimi de bu politikaların başarısızlıklarının bir başka nedenidir. Spesifik olarak başarılı olmuş politikaların, ulusal, bölgesel ve yerel yapıdaki farklılıklara bağlı olarak değiştirilmeksizin, transfer edilebileceği ve uygulanabileceği düşünülmüştür (Pike vd., 2008: 14-16).

1970'li yıllardaki ekonomik bunalımla birlikte bölgesel politikaların da önemi azalmaya başlamıştır. Bu dönemdeki ekonomik yapı ise, verimlilikteki azalmayla birlikte ekonomik büyümenin yavaşlaması, yaygın işsizlik ve ülke bütçeleri üzerindeki baskıyla karakterize edilmektedir. 1970'li yılların sonlarından itibaren özellikle gelişmiş ülkelerin siyasi ajandasında aktif devlet müdahalelerine karşı bir hareket başlamıştır. Ekonomik politikalar; özelleştirmeye, düzenlemelerin kaldırılması ve piyasaların serbestleştirilmesine odaklanır iken, pek çok ülkede bölgesel politikaların etkisi sorgulanmaya ve yeniden değerlendirilmeye başlanmıştır. Bölgesel yakınsamanın desteklenmesi ve farklılıkların azaltılması hedefleri geri plana itilmiş ve daha sınırlı hedeflerle seyrek nüfuzlu bölgelerdeki yerleşim yapısının devamlılığı sağlanılmaya çalışılmış, problemlili bölgelerde az sayıdaki yatırımların cazibesini artırma ve işsizliğin yoğun olduğu bölgelerde iş kaybının sosyal sonuçlarını azaltmaya yönelik yaklaşımlar gündeme gelmiştir. Bölgesel politikalar için bütçeler kısılmış ve problemlili bölgelerin kapsamı daraltılmıştır (Bachtler ve Yuill, 2001 :9).

1970'li yılların sonu ve 1980'li yılların başından itibaren gündeme gelmeye başlayan yeni bölgesel politikaların doğuşunda, geleneksel bölgesel politikalarındaki yetersizliklerle beraber adı geçen büyük ekonomik bunalıma bağlı olarak değişen üretim sisteminin de etkili olduğu ifade edilmektedir. Krizle beraber bazı bölgelerde ortaya çıkan ekonomik çöküntü ve bu çöküntünün özellikle büyük sanayilerin yoğunlaştığı merkezlerde yaşanması, ölçek, ölçeğe göre getiri, Pazar payını genişletme gibi kavramlara dayalı seri üretim(Fordist) sisteminin sorgulanmasını gündeme getirmiştir (Eraydın, 2004 :130). Aynı zamanda bu yıllarda piyasalardaki rekabetçi baskılar da artarken, teknolojik değişim ve dönüşüm hızlanmış ve yeni ürünlerin gelişimindeki yenilikler tüm ekonomik aktivitelerde zorunlu olmaya başlamıştır. Bu yeni yapılanma içerisinde küçük ve orta ölçekli firmaların rolü ön plana çıkmış ve bölgesel üretim sisteminin dönüşümünün önemli bir parçası olmaya başlamışlardır (Maillat, 1998b: 3). Bu küçük ve orta ölçekli sanayi işletmeleri, esnek uzmanlaşmış üretim (Post Fordist) sistemine adapte olmuşlar ve bu sistem de mekansal kümelenmeyi ve bölgesel seviyedeki entegrasyonu teşvik ederek yeni endüstriyel alanları ortaya çıkarmıştır (Webb ve Collis, 2000 :857). Diğer yandan merkezi yönetimlerin de aktif bölgesel politikalarından çekilmesi, ekonomik kalkınmada yerel sorumlulukların ve politikaların artışı ve aynı zamanda kamu, özel sektör ve farklı sivil toplum örgütlerinin işbirliğini gündeme getirerek yerel aktörleri ön plana çıkarmıştır (Eraydın, 2004 :136). Bu dönüşüm bölgelerin sahip oldukları kurumsal yapı içerisindeki rekabetçi avantajlarını geliştirebilmeleri için politik gücün yerelleşmesini gerekli kılar (Webb ve Collis, 2000 :858), hem merkezi hem de yerel yönetimlerin bölgesel ekonomik kalkınmadaki yeni rolünü de gündeme getirmiştir (Eraydın, 2007 :2). Yaşanılan değişim süreci aynı

zamanda bölge kaynaklarının harekete geçirilmesi mantığına dayanan içsel büyümeye dayalı bölgesel gelişme (Endogeneous Regional Development) yaklaşımını ön plana çıkarmıştır ki bu yaklaşım, içsel büyüme kuramının bölgeye uyarlanmasına bağlı olarak bölgelerin kendilerine özgü bilgi kaynaklarının ve bölgedeki yığılmaların ortaya çıkardığı dışsallıkları gündeme getirmektedir (Eraydın, 2004: 132). Diğer bir söyleyişle içsel büyümeye dayalı bölgesel kalkınma, yerel seviyede yenilik yeteneği ve kolektif zekânın üretebilmesidir. Bu kavram aynı zamanda, çevresel, bölgesel ve kurumsal faktörlerin, bilginin içselleştirilmesindeki ve bilginin, kalkınma kapasitesinin yerel ve global bağlantılarını kurmadaki rolünü ön plana çıkarmaktadır (Garafoli, 2002: 229).

Küreselleşme süreci de, yine bölgesel politikaları etkileyen bir başka faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle üretim ve finanstaki artan küreselleşme, bölgelerin uluslararası rekabete maruz kalmasına ve devletlerin yatırımların akışkanlığı üzerindeki kontrol yetkisinin azalmasına yol açmıştır (MacKinnon vd., 2002 :294). Küreselleşme aynı zamanda, bazı bölgelerin mevcut ekonomik yapı ve rekabet gücü dolayısıyla, bu bölgelerde büyümeye katkı sağlayıcı şekilde firmalar, sermaye ve uzman işgücü için çekicilik yaratırken, diğer bölgeler, mevcut yapıdan yararlanamamalarının dışında var olan yerel sermayenin, firmaların ve eğitilmiş işgücünün avantajlı bölgelere yönelmesiyle karşı karşıya kalmışlardır (Helmsing, 2001 :62-63). Dolayısıyla bu süreçte bazı bölgeler, teknolojik koşullar, sermaye ve pazar anlamında da küresel kaynaklara daha kolay ulaşarak bölgesel gelişim için fırsatlar yaratabilmişlerdir (Casanova, 2004 :26 ;Gordon, 1999:1005-1006). Küreselleşmenin zorladığı bölgesel rekabet içinde ön plana çıkan anahtar kelimeler ise bölgelerin öğrenme süreçleri ve yenilikçi kapasiteleridir (Hudson, 1999 :59 ;Begg, 1999 :803 ;Benz ve Fürts, 2002 :21-22 ;Diez, 2002 :286-287). Ekonomik aktivitelerin bölgesel yoğunluğunun da yenilik temelli ekonomiler için en uygun yapıyı oluşturduğu ifade edilirken, firmaların ve bölgelerin yenilikçi kapasitelerinin, bölgelerin geleceğinin önemli bir belirleyicisi olduğu ifade edilmektedir (Asheim ve Dunford, 1997 :448-449).

Dolayısıyla 1980'li yılların ortalarından itibaren bölgesel kalkınmanın yeni konsepti de belirgin hale gelmiştir. Ekonomik rekabet edebilirliğin, yenilik yeteneğindeki artış ve özellikle öğrenmeyi kolaylaştıran çevresel yapı içerisinde, yerel aktörler arasındaki etkileşim ve ağsal ilişki (Network) ile ilgili olduğu ifade edilmektedir. Bu yapı içerisinde de bölgesel kalkınmanın yeni yaklaşımları ortaya çıkmış ve bu yaklaşımlarda da genel olarak bölgelerin rekabet avantajının, bölgelerin kapasitesi ve yeteneği, haberleşme ve bilginin kullanımı, yenilik ve pazar ile ilgili olduğuna yönelik vurgular yapılmıştır. Bu süreçte de araştırma ağı, tedarikçi zinciri, yönetim endüstri bağlantısı gibi mekândaki kurumların işbirliği de kritik olarak kabul edilmektedir (Bachtler ve Yuill, 2001: 11).

Bu çerçevede geleneksel bölgesel ekonomik politikalarla, yeni bölgesel ekonomik politikalar arasında da bazı temel farklılıkların varlığı görülmektedir. Geleneksel yaklaşımlarda kalkınma stratejilerinin karar alma ve uygulama sürecinin merkezi yönetimin planlamacıları ve kalkınmacılarınca gerçekleştirildiği, sürece yerel ve bölgesel aktörlerin dahil edilmediği ya da katılımlarının çok düşük düzeyde kaldığı görülmektedir. Yeni yaklaşımlarda ise, her bölgenin rekabetçi avantajlarını ve ekonomik potansiyelini harekete geçirci yerel aktörler ön plana çıkmaktadır. Geleneksel ekonomik politikalarda merkezi yönetimin kurumları belirleyici olur iken, yeni yaklaşımlarda tüm aktörleri içeren yatay ve dikey koordinasyonun boyutu çok daha önemli hale gelmektedir. Yatay koordinasyon kalkınma konularıyla ilgili olarak özel aktörleri ve yerel kamusal aktörleri kapsar iken dikey koordinasyon, yerel, bölgesel, ulusal ve uluslararası kurumların uyum ve işbirliğini gerektirmektedir. Bu politikalar

arasındaki bir başka farklılıkta, kalkınma yaklaşımının uygulama biçimiyle ilgilidir. Geleneksel yaklaşımlar özel endüstriyel sektörlerin desteklenmesine odaklanarak ekonomiye dinamizm katmaya çalışmaktadırlar. Yeni yaklaşımlar ise ekonomik kalkınmanın başarılabilmesi için bölgesel bir yaklaşım geliştirmişlerdir. Bu kalkınma stratejisinin inşası, yerel ekonomik potansiyelin belirlenmesi ve her bölgenin ekonomik sosyal ve kurumsal koşullarının teşhis edilmesine dayanmaktadır. Diğer yandan geleneksel ekonomik politikalar ekonomik aktiviteleri geri kalmış bölgelere çekebilmek amacıyla temelde finansal destek, teşvik paketleri ve sübvansiyonları ön plana çıkarırken, yeni yaklaşımlar ekonomik aktiviteleri çekebilmek ve bölgesel kalkınma için temel arz koşullarını geliştirici politikalara odaklanmışlardır (Pike vd, 2008: 16-17).

Diğer yandan yeni bölgesel kalkınma yaklaşımlarının ise her ortam ve koşulda uygulanabilir olmadığı da literatürde zaman zaman ifade edilmektedir (Asheim ve Isaksen, 1997 ;Lovering, 1998 ;Amin, 1999 ;Eraydın, 2004 ;Tekeli, 2004 ;Dulupçu, 2005).

Yeni bölgesel kalkınma politikalarının gelişmiş ülke ve bölge deneyimlerinden hareketle gündeme gelen yaklaşımlar olduğu ve az gelişmiş ülkeler için ise geçerliliğinin tartışmalı olduğu belirtilmektedir. Az gelişmiş ülkelerin yeni bir öğrenme, yenilik ve yapısal dönüşüm içeren bu politikaları uygulamakta dezavantajlı olduğu noktalar vardır. Öncelikle öğrenmenin geçmişten gelen bilgi birikimine dayalı bir süreç olduğu ve dolayısıyla da geçmişten gelen bilgi birikimi, nitelikli beşeri sermayesi ve bunun için gerekli altyapısı olmayan ülke ve bölgelerin kendi iç dinamiklerine dayalı bir bölgesel kalkınma gerçekleştirmelerinin zor olduğu ifade edilmektedir (Eraydın, 2004 :139). Aynı zamanda az gelişmiş ülkelerdeki yetersiz beşeri sermayenin bilgi ve yenilik temeline dayalı becerilerinin geliştirilebilmesi de, eğitim ve öğretim sisteminin güncelleştirilmesine bağlıdır ki kaynak yetersizliği dolayısıyla bu da mümkün olmamaktadır (Dulupçu, 2005 :102). Tekeli (2004 :249-260)'ye göre de yeni bölgesel teoriler gelişmiş bir bölgenin gelişmesini açıklayan yaklaşımlardır ki bu yaklaşımların geri kalmış bir bölgenin gelişmesini yönlendirme de kullanılması kolay değildir. Bir bölgenin geri kalmışlığını açıklayan sebepler ortaya konmadan sadece gelişmiş bölge deneyimlerini uygulamak başarı sağlamayabilir. Daha da önemlisi gelişmiş bölgelerin gelişmesinin gözlenmesiyle geliştirilen bu politikalar, gelişmesi başlamış bir bölgenin gelişmesinin nasıl sürdürülebileceğini açıklar. Ancak geri kalmış bölgelerin temel problemi gelişmenin sürdürülebilmesi değil gelişmenin nasıl başlatılacağıdır. Modern kuramlar, bir bölgenin neden geri kaldığına, gelişmenin nasıl başlatılacağına yoğunlaşmamaktadır. Gelişmesi kilitlenmiş, kaynakları yeterli olmayan, ortalama bir bilgi ve becerisi olan nüfusa sahip bir bölgenin dıştan yeterli bir teşvik olmadan sadece kendi iç kaynaklarıyla kısa sürede kalkınabileceğini iddia etmek güçtür. Bu durumda iç dinamikleri ön plana çıkaran yaklaşımların geçerlilik alanlarının ve hangi gelişmişlik düzeyinden sonra geçerli olduğunun da belirlenmesi gerekmektedir.

Dolayısıyla bölgesel politikadaki dönüşümün ana çerçevesi tüm bölge türlerinde aynı derecede uygulanabilir değildir. Diğer yandan bölgesel yapılanmanın ortaya çıkardığı sınırlamaların bu politikaları uygulamayı güçleştirdiği söylenebilir. Bu sınırlamalar ise, kırılğan yapıya sahip firmalar, zayıf yerel ekonomik entegrasyon, sınırlanmış çeşitlilik, bölgesel yenilik ve öğrenme kapasitesi, devletin bağımlılığı ve kurumsal kapalılık şeklinde ifade edilebilecektir (Amin, 1999:375). Asheim ve Isaksen (1997:325-326)'e göre de, içsel büyümeye dayalı bölgesel kalkınma politikalarının uygulanabilirliği, sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel yapıyla ilgilidir ki, burada da göreceli olarak gelişmiş bölgeler ve tekno-ekonomik ve kurumsal yapısı etkili gelişmiş ülkeler ön plana çıkmaktadır. Az gelişmiş bölgelerde ekonominin geliştirilmesi ve

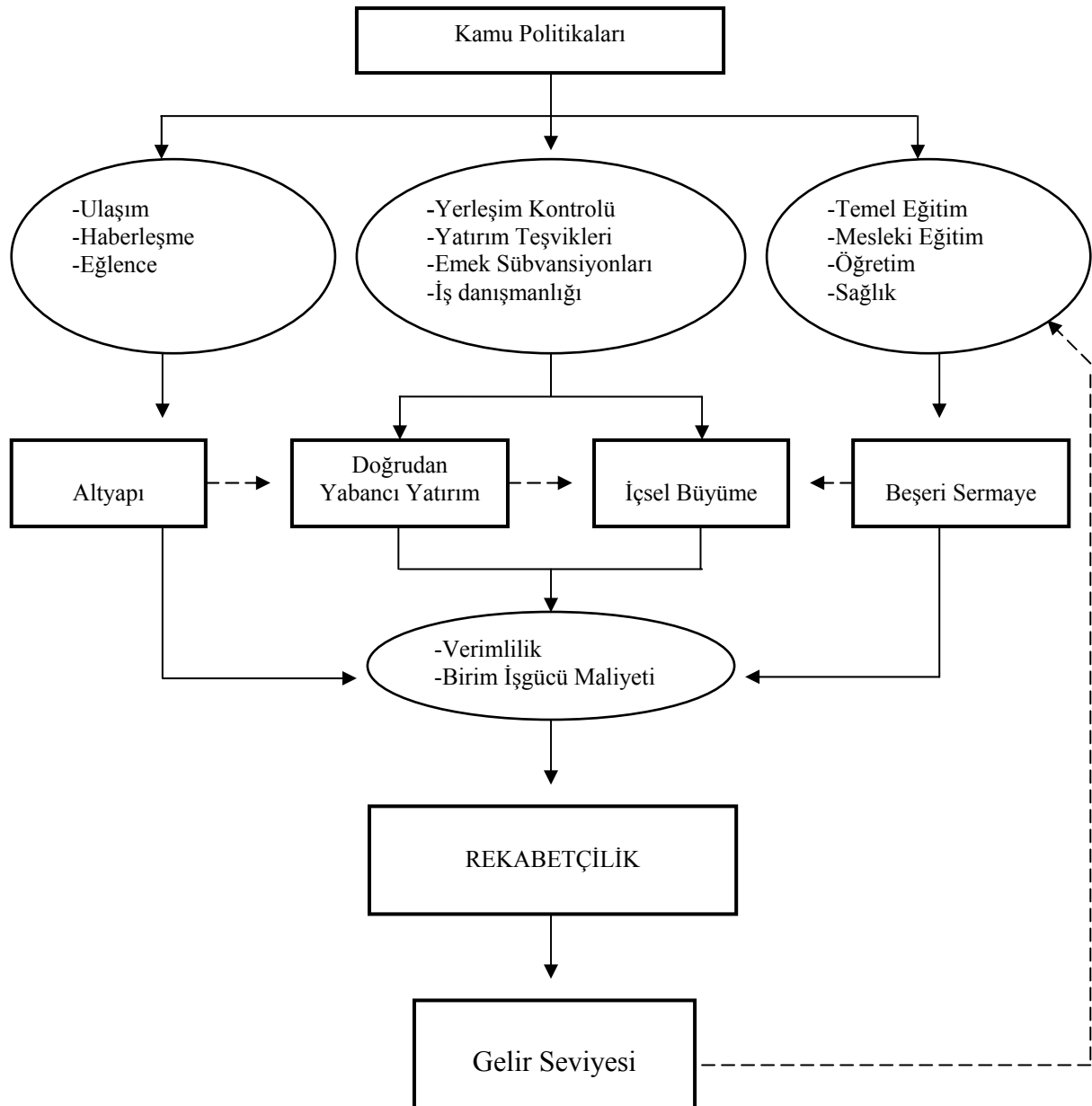
sosyal kalkınmada hala devlete önemli görevler düşmektedir. Alt yapının mekânsal dağılımı, AR-GE ve ekonomik kalkınmanın diğer ön koşullarının oluşturulabilmesi için bu bir zorunluluktur. Endüstriyel politikaların bölgeselleşmesi, çağdaş dünya ekonomilerindeki rekabet gücü için zorunluluk arz edebilir, ancak bu ne fonksiyonel nede coğrafi olarak bölgesel eşitsizliğin elimine edilmesinde ya da rekabet edebilirliğin tüm boyutlarının oluşturulmasında yeterli olamayabilecektir.

4.3. Günümüzde Ön Plana Çıkan Bölgesel Ekonomik Politika Uygulamaları ve Bu Politikalarda Devletin Rolü

Ekonomik aktivitelerin ülke içerisindeki bölgesel farklılıkları devletin daha dengeli bir bölgesel kalkınma yaklaşımını desteklemesini gerekli kılmaktadır. Bölgesel gelir farklılıklarının bir nedeni de üretim faktörlerinin bölgesel dağılımındaki farklılıklar iken, bu durum arz yönlü politikaların da uygulanmasını gerekli kılmaktadır. Bu farklılıkları düzeltmeye yönelik devlet müdahalesi de, verimli yatırımların bu bölgelere çekilmesi ve eğitim ve altyapı yatırımlarının sunulmasına odaklanmaktadır (Fuente ve Vives, 1995: 13).

Bu çerçevede birinci bölümde incelenen kuruluş yeri teorileri ve özellikle de bölgesel kalkınma ve büyüme teorilerinin pek çoğunda genelde devletin özelde ise alt yapı yatırımlarının bölgesel gelişimdeki rolüne vurgu yapıldığı görülmektedir. Örneğin kuruluş yeri teorilerinden olan dışsal ekonomilerin bir türü olan dinamik dışsallıklar içerisinde değerlendirdiğimiz, Porter (1998: 83) dışsallığında, alıcı ve satıcıların kümelenme içerisinde, devletin ya da diğer kamusal kurumların alt yapı yatırımları ve eğitim programlarından yararlanma yoluyla verimlilik artışları sağlayabileceği belirtilmektedir. Ayrıca Porter (2000: 26) bölgesel rekabet yapısının ve kümelenmenin gelişiminde kamusal kurumların, alt yapı yatırımlarının ve kamusal düzenlemelerin önemine vurgu yapmaktadır. Bölgesel kalkınma ve büyüme teorilerinden ihraç temelli teoride North (1955: 250) merkezi ve yerel yönetimlerin ulaşım alt yapısı ve diğer alt yapı yatırımlarının ulaşım maliyetleri ve diğer maliyetleri azaltarak bölge ihracatının rekabetçi pozisyonunu artırabileceğini ifade etmektedir. Aynı şekilde Perroux tarafından gündeme getirilen büyüme kutbu yaklaşımında, diğer pek çok faktöre ilave olarak kutup tarafından sunulan ekonomik ve sosyal alt yapının, kutbun yaratabileceği bir cazibe olduğu belirtilmektedir (Capello, 2007: 162). Yeni kurumsal ekonomi yaklaşımında, bölgelerin kamusal ve kamusal olmayan kurumsal yapılarının bölgelerin ekonomik performansı üzerindeki etkileri belirlenmeye çalışılarak, bir anlamda devletinde bölgesel bazda kurumsal gelişmişliğinin önemine dikkat çekilmektedir (Storper, 1997: 268-269 ; Amin ve Thrift, 1994, 1994: 14 ; North, 1994: 359). Diğer yandan neo klasik büyüme modelinin yakınsama varsayımına göre, bölgesel dengesizlikler geçicidir ve piyasaya güçlerinin işleyişini engelleyici bir unsur söz konusu değilse bölgesel yakınsama eğilimi başlayabilecektir (Martin ve Sunley, 1998: 201). Ancak Myrdal (1957: 21-27)'ın öncülük ettiği birikimli nedensellik yaklaşımına göre ise, piyasa güçleri bölgesel dengesizlikleri azaltmaktan ziyade artırma eğilimindedir ve gelişen bölgelerdeki ekonomik aktivitelerin, diğer bölgelerdeki verimli üretim faktörlerini çekmeleriyle gelişen bölgelerde büyüme; geri kalmış bölgelerde ise durgunluk ya da gerileme sürekli hale gelebilecektir. Myrdal (1957: 39-49) ayrıca bölgesel dengesizliklerin olumsuz etkilerini ortadan kaldıracı ve bölgesel eşitliği sağlayıcı devlet politikalarının önemine de vurgu yapmaktadır. Aynı zamanda neo klasik yaklaşımın yakınsama varsayımıyla ilgili uygulamalı çalışmalarda, bazı ülkelerde yakınsamanın gerçekleşmediği bazılarında ise oldukça yavaş gerçekleştiği belirlenirken (Martin ve

Sunley, 1998: 208), Sala-i Martin (1996: 1326)'de, şu an göreceli olarak geri kalmış bölge, daha öncede göreceli olarak geri kalmış bir bölgeyse, kamu politikaları yoluyla bu bölgelerin kötü koşullarından kurtarılması gerekliliğini vurgulamaktadır. İçsel büyüme modelleri çerçevesinde Barro yaklaşımında da, alt yapı yatırımları şeklindeki verimli kamu harcamalarının faktör verimliliğini artırabileceği tespiti yapılmaktadır (Barro ve Sala-i Martin, 1995: 153). Dolayısıyla bölgesel dengesizliklerin giderilmesi ve bölgesel gelişimin sağlanmasında, teorik yaklaşımlarda devlete önemli bir sorumluluk yüklendiği görülmektedir. Devletin bölgesel politikalarının bölgesel rekabet gücüne ve bölgenin gelişimine nasıl katkı sağlayabileceğini de aşağıdaki Şekil.4.1. yoluyla görmek mümkündür.

Şekil.4.1 Kamu Politikaları ve Bölgesel Gelişim (Taylor, 2001: 30)

Diğer yandan daha öncede değinildiği gibi, bölgesel kalkınmayla ilgili yaklaşımlarda zaman zaman dışsal bölgesel kalkınma ve içsel bölgesel kalkınma ayrımının yapıldığı görülmektedir. Dışsal bölgesel kalkınma kavramı ile, yönlendirme ve kontrol etme faaliyetlerinin bölge dışı organlarca gerçekleştirildiği belirlenirken, içsel bölgesel kalkınma kavramında, kalkınmanın yerel bir şekilde planlandığına ve başlatıldığına vurgu yapılmaktadır (Goldstein ve Lugar, 1993: 157). Bu yaklaşımdan hareketle de, uygulanan bölgesel ekonomik politikaları, dışsal politikalar ve içsel politikalar olarak ikiye ayırarak incelemek mümkündür.

4.3.1. Dışsal Ekonomik Politikalar

Dışsal ekonomik politikalar genellikle merkezi yönetim tarafından uygulanmaktadır (Maillat, 1998: 2). Bu yaklaşım doğrultusunda alt yapı yatırımları, devletin bölgesel kurumsallaşma politikaları çerçevesinde bölgesel kalkınma ajansları ve doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının bölgeye çekilmesi üzerinde durulacaktır.

4.3.1.1. Alt Yapı Yatırımları

Alt yapı yatırımları, kamu politikalarının bölgesel düzeyde, uzun dönem büyüme ve verimliliği etkileyebilme yolu olarak görülür iken Aschaur(1989)'un bu konudaki çalışmasından sonra, değişik alt yapı yatırımlarının değişik yollarla ve değişik yöntemlerle, ulusal ve bölgesel ekonomik gelişime etkilerini belirlemeye yönelik çok sayıda çalışma göze çarpmaktadır (Munnell, 1990; Eberts, 1990; Tatom, 1991; Rietveld ve Nijekamp, 1992; Morrison ve Schwartz, 1996; Liynde ve Richmond, 1992, Gremlich, 1994; Holtz-Eakin, 1994; Seitz ve Licht, 1995; Holtz-Eakin ve Schwartz, 1995; Moomaw v.d, 1995; Lau ve Sin, 1997; Boarnet, 1998; Fernald, 1999, Pereira ve Sagales, 1999; Nijkamp ve Poot, 2004; Jimenes, 2003; Percoco, 2004; Pereira ve Andraz, 2006; Lall, 2007).

Bu çalışmalarda dikkati çeken önemli bir nokta, farklı alt yapı tanımlamalarının yapılmasıdır. Gramlich (1994: 1177) alt yapı yatırımlarını; karayolu, diğer ulaşım imkânları, su ve kanalizasyon hattı, haberleşme sistemi gibi büyük sermaye yoğunluğu gerektiren doğal monopoller olarak tanımlanırken, alternatif tanımlamada, kamu sektörünün sahip olduğu maddi sermaye stokuna odaklanma gerekliliğine vurgu yapmaktadır. Kamunun beşeri sermaye, araştırma ve geliştirme yatırımlarını ise, bu tanımlamanın genişletilmiş şekli olarak ifade etmektedir.

Hansen (1965: 151)'de, alt yapı yatırımlarını, ekonomik alt yapı ve sosyal alt yapı yatırımları olarak ikiye ayırmakta ve ekonomik alt yapı yatırımlarının doğrudan verimli aktiviteleri destekleyici ya da ekonomik malların hareketliliğini sağlayıcı yollar, gaz ve elektrik üretimi, arıtma ve kanalizasyon sistemleri, köprüler, limanlar, nehir ulaşım sistemleri ve sulama sistemleri olarak belirlemektedir. Sosyal alt yapı yatırımlarının ise, beşeri sermayeyi geliştirici ve sosyal hizmetleri içeren okullar, sağlık tesisleri ve spor tesisleri, çöp toplama ve atık dönüşüm merkezlerinden oluşabileceğini ifade etmektedir. Aynı şekilde Capello (2007: 177)'da kamu sermayesi olarak alt yapı yatırımlarını, ekonomik ve sosyal alt yapı olarak ikiye ayırmakta, ulaşım imkânları, yollar, otoyollar, demiryolları, havaalanı ve elektrik üretim merkezleri gibi ekonomik verimliliği daha fazla artıran yatırımları, ekonomik alt yapı olarak tanımlamaktadır. Sosyal alt yapı yatırımlarının ise hastaneler, okullar, üniversiteler ve toplu konut projeleri gibi yatırımlar olabileceği, ancak bu yatırımların beşeri sermaye ve yaşam

kalitesini doğrudan etkilemekle beraber üretim etkisinin uzun dönemde gerçekleşebileceği tespitini yapmaktadır.

Diğer yandan Eberts (1990: 16)'de kamu alt yapı yatırımlarının diğer yatırım türlerinden ayırt edici iki temel özelliğinin bulunduğunu ifade etmektedir. İlki kamusal alt yapı yatırımları ekonomik aktiviteler için temel dayanak sağlarken, ikincisi onun yarattığı pozitif dışsallıktır. Pozitif dışsallıklar ise en az üç gerekçeyle oluşabilmektedir. Öncelikle yollar ve otoyollar gibi kamu altyapı yatırımlarının bazıları dışlanamaz hizmetler sağlamaktadır. Kullanıcıların bu imkânları paylaşımı bir noktaya kadar diğer kullanıcıların faydalarını azaltmaksızın gerçekleşmektedir. İkincisi su arıtma tesisleri ve kirliliği azaltıcı donanımlar gibi alt yapı yatırımları da, özel sektör tarafından üretilen kirlilik gibi negatif dışsallıkları azaltabilmektedir. Son olarak da enerji üretim tesisleri, haberleşme, kanalizasyon ve otoyol gibi pek çok alt yapı yatırımı ölçek ekonomileri özelliği sergilemektedir. Daha fazla kullanıcının sisteme dahil olması bu yatırımların büyük maliyetlerinin pek çok kullanıcı arasında dağılarak birim başına düşen üretim maliyetlerinin sürekli olarak düşmesine neden olabilecektir. Ayrıca Eberts (1990: 16) kamusal alt yapı yatırımlarının ölçümünde iki yöntem kullanılabileceğini, birinci yöntemin geçmiş yatırımlara ilave edilen fiziksel sermaye ölçümünün parasal kavramlarla, ikinci yöntemde ise ilgili tüm yapı ve tesislerin miktar ve kalitelerinin envanterini çıkarma yoluyla fiziksel kullanımının ölçülebileceğini, iki yönteminde avantaj ve dezavantajlarının olduğunu belirtmektedir.

Kamu alt yapı yatırımlarının ekonomik etkilerini ise, kısa vadeli talep etkisi ve orta-uzun dönemli arz etkisi olarak belirlemek mümkündür. Kısa dönemli etki, bu alt yapı yatırımlarının finanse edilmesiyle gündeme gelebilmekte, yerel harcamaları ve bölgenin toplam talebini artırabilmektedir. Bu etki doğrudan ve çoğaltan yoluyla dolaylı olarak gündeme gelebilir iken, uzun dönemli arz etkisi, ekonomiyi genişleten verimlilik etkisi ve bakım ve onarım sektörü üzerindeki etki şeklinde ortaya çıkabilmektedir (Martin, 2000: 75; Bröcker ve Rietveld, 2009: 156). Bu yaklaşımlardan hareketle, alt yapı yatırımları ekonomik ve sosyal alt yapı yatırımları olarak sınıflandırılacak ve bu alt yapı yatırımlarının bölgesel ekonomiler üzerindeki etkileri analiz edilmeye çalışılacaktır.

4.3.1.1.(1). Ekonomik Alt Yapı Yatırımları ve Bölgesel Ekonomiler Üzerindeki Etkisi

Ekonomik verimliliği doğrudan etkileyebilen bu tür alt yapı yatırımlarının bölgesel ekonomiler üzerindeki etkileri genellikle, bölgesel üretim süreci, üretim maliyetleri, özel sektör yatırımları, istihdam ve dışsallık etkileri yoluyla belirlenmeye çalışılmaktadır (Munnell; 1990; Rosik, 2006; Romp ve Haan, 2007; Bröcker ve Rietveld, 2009).

4.3.1.1.(1).(a). Ekonomik Alt Yapı Yatırımlarının Bölgesel Üretim Sürecindeki Rolü

Ekonomik alt yapı yatırımlarının bölgesel üretim üzerindeki etkisi, üretim fonksiyonunda sermaye ve emeğe ilave bir girdi olarak alt yapı yatırımları şeklindeki kamu sermayesi eklenmekte ve toplam faktör verimliliği yoluyla çıktıya olan katkısı belirlenmeye çalışılmaktadır (Aschauer, 1989: 179; Munnell, 1990: 15; Button, 1998: 151; Percoco, 2004: 361; Rosik, 2006: 71). Buna göre oluşturulan Cobb-Douglas üretim fonksiyonu ise aşağıdaki biçimdedir.

$$Y = AK^{\alpha}L^{\beta}G^{\gamma}$$

Bu fonksiyonda (Y) çıktıyı, (A) teknoloji seviyesi ya da teknolojik değişimi, (K) özel sermaye stokunu, (L) işgücünü ve (G)’de alt yapı yatırımları şeklindeki kamu sermaye stokunu ifade etmektedir. Bu üretim fonksiyonunu logaritması alındığında aşağıdaki eşitlik elde edilecektir (Aschauer, 1989: 180; Munnell, 1990: 115; Gramlich, 1994: 1185; Percoco, 2004: 361; Rosik, 2006: 71).

$$\ln Y = \ln A + \alpha \ln K + \beta \ln L + \gamma \ln G$$

Bu eşitlikte α, β, γ sırasıyla çıktının, özel sermayeye, işgücüne ve kamu sermayesine olan duyarlılığını göstermektedir. Bir girdi olarak kamu sermayesi ve onun sağladığı hizmetler hem özel sermayenin hem de işgücünün verimliliğini artırdığı varsayılmaktadır (Munnell, 1990: 15). Tatom (1991: 3)’da, kamu sermaye stokunun azaltılmasının verimliliği düşüreceğine yönelik, Ratner, Aschauer, Munnell, Deno ve Eberts gibi isimlerin geliştirdiği kamu sermaye hipotezi çerçevesinde, alt yapı yatırımları şeklindeki kamu sermaye stokunun çıktıyı hem doğrudan hem de dolaylı yoldan artırabildiğini ifade etmektedir. Bu hipoteze göre doğrudan etki, kamu sermayesinin özel firmalara sağladığı ara hizmetler ya da kamu sermaye hizmetlerinin, özel sektör içerisindeki marjinal verimliliğinin pozitif olmasından kaynaklanmaktadır. Dolaylı etki ise kamusal ve özel sermayenin üretimdeki tamamlayıcılık varsayımı yoluyla gündeme gelmektedir.

Aschauer (1989: 182–183)’da yukarıda belirlenen üretim fonksiyonunu kullanarak, A.B.D ekonomisinde 1949–1985 dönemini kapsayan ulusal verileri kullanarak, Alt yapı yatırımları şeklindeki kamu sermayesinin çıktı seviyesine olan katkısını belirlemeye çalışmıştır. Uygulama sonuçlarına göre kamu sermaye stoku ile çıktı seviyesi arasında çok güçlü ve pozitif bir ilişki bulmuş, kamu sermaye stokundaki yüzde 1’lik bir artışın çıktıyı dönemsel olarak 0,38 den 0,56’ya kadar artırdığını belirlemiştir. Ayrıca Aschauer (1989: 193-195) temel altyapı (core infrastructure) olarak nitelendirdiği ulaşım altyapısının, elektrik ve gaz tesislerinin, su ve kanalizasyon sistemlerinin, çıktı artışlarına neden olan verimlilik artışlarının büyük bir kısmını oluşturduğunu ifade etmekte ve aynı zamanda A.B.D ekonomisinde 1970’li yıllardan sonra gündeme gelen verimlilik azalışlarının sebebinin, kamu sermaye yatırımlarındaki azalış olduğunu belirlemektedir. Benzer şekilde Munnell (1990: 16)’da ulusal verilerle yaptığı çalışmada Aschauer’in çalışmasına yakın sonuçlar bulmuşken, 1970-1986 yılları arası eyalet verileriyle yaptığı çalışmada kamu sermayesindeki yüzde 1’lik artışın ulusal çıktıyı 0,15 civarında artırdığını bulmuştur. Bulduğu katsayıya bağlı olarak da, kamu sermayesinin marjinal verimliliğinin özel sermayeye yakın olduğunu ifade etmektedir.

Alt yapı yatırımlarının çıktıya etkilerini belirlemeye yönelik değişik çalışmalarda elde edilen değişik sonuçlarda aşağıdaki tabloda yer almaktadır. Bu konudaki öncü çalışmalar ise, bazı ekonometrik gerekçelerle eleştirilere tabi tutulmuştur. Diğer yandan bu çalışmalardan, genellikle eyalet ve bölgesel düzeyde yapılan çalışmalarda kamu alt yapı yatırımlarının verimliliğinin ulusal düzeye göre daha düşük olduğuna yönelik bulgular elde edilmiştir. Rosik (2006)’e göre, kamu sermaye hipotezini destekleyen ekonomistler, kamu alt yapı yatırımlarıyla ilgili düşük katsayı bulgularının nedenlerini, bu yatırımların mekânsal dışsallıklarının göz önünde bulundurulmamasına bağlamaktadırlar.

Tablo.4.1. Alt Yapı Yatırımlarının Üretim Üzerindeki Etkilerini Belirlemeye Yönelik Çalışmalar (Rosik, 2006:90 ; Romp and Haan, 2007: 40-45)

<i>Çalışma</i>	<i>Ülke</i>	<i>Dönem</i>	<i>Türü</i>	<i>Esneklik</i>
Aschauer(1989)	USA-Ulusal	1949-1985	Üretim	0.38-0.56
Munnell(1990)	USA-Ulusal	1949-1987	Üretim	0.31-037
Munnell(1990)	USA-Eyalet	1970-1986	Üretim	0.15
Tatom (1991)	USA-Ulusal	1950-1988	Üretim	0.03(Anlamsız)
Berndt ve Hansson(1992)	İsveç-Ulusal	1964-1988	Üretim	0.68-1.60
De La Fuente ve Vives(1995)	İspanya-Bölgesel	1970-1990	Üretim	0.21
Holtz-Eakin ve Schwartz(1995)	USA-Eyalet	1971-1986	Üretim	Etki çok düşük
Lau ve Sin(1997)	USA-Ulusal	1925-1989	Üretim	0.11
Cadot v.d.(1999)	Fransa-Bölgesel	1985-1991	Üretim	0.1
Charlot ve Schmitt(1999)	Fransa-Bölgesel	1982-1993	Üretim	0.3-0.4
Bonaglia v.d.(2001)	İtalya-Bölgesel	1971-1994	Üretim	0.05(Anlamsız)
Ligthart(2002)	Portekiz-Ulusal	1965-1995	Üretim	Pozitif etkiliyor
Stephan(2003)	Batı Almanya- Bölgesel	1970-1996	Üretim	0.38-0.65
Everaert ve Heylen(2004)	Belçika-Bölgesel	1965-1996	Üretim	0.31
Cadot v.d.(2006)	Fransa-Bölgesel	1985-1992	Üretim	0.08

Diğer yandan Fernald (1999: 621)'da Üretim fonksiyonunda kamu sermaye stokunun toplam değeri yerine karayolu taşımacılığını kullanmıştır. Sektör i için belirlenen bu üretim fonksiyonu aşağıdaki gibi ifade edilebilecektir.

$$Y_i = U_i F^i(K_i L_i T(V_i G))$$

Bu modelde (U) teknoloji seviyesini, (T) sektörcce kullanılan taşıma hizmetlerini ifade ederken, bu hizmetler ise (V_i) ile gösterilen sektörün araç stokuna ve (G) ile gösterilen kamu tarafından sağlanan yol stoku kapasitesine bağlıdır. (K_i) sermaye ve (L_i) ise işgücünü göstermektedir. Fernald (1999: 632) kamunun yol alt yap yatırımlarının, özel sektörün verimliliği üzerindeki etkisini 1983-1989 dönemi itibariyle belirlemeye yönelik çalışmasında araç yoğun endüstrilerin yol yapımından yarar sağladıklarını, yol yapımındaki artışın araç yoğun olmayan endüstrilerden ziyade araç yoğun endüstrilerde verimliliği artırma eğiliminde olduğunu belirlemiştir. McCann ve Shefer (2004: 181)'e göre de, ulaşım altyapı yatırımlarının iki farklı yolla bölgesel ekonomileri etkileyebileceğini ifade etmektedir. Öncelikle ulaşım sistemleri bölge içerisinde malların ve insanların hareketliliğini etkileyerek bölgesel ekonomilerin çeşitli bileşenlerinin birbirleriyle ilişkilerinin büyük ölçüde nasıl şekilleneceğini belirler iken, ikinci olarak da, ulaşım sistemlerine yatırım dış dünya ve bölgelerarası ekonomik bağlantıları etkileyebilmektedir. Bu alt yapının gelişimi bölgelerarası bağlantılar yoluyla ulaşılabilirliği kolaylaştırarak yerel firmaların diğer firmalarla ya da diğer bölgelerdeki alıcılarla olan karlılık ilişkilerinin gelişimine imkân sağlayabilmektedir.

4.3.1.1.(1).(b). Ekonomik Altyapı Yatırımlarının Maliyetler Üzerindeki Etkisi

Maliyet fonksiyonu yaklaşımında, alt yapı yatırımları şeklindeki kamu sermayesinin verimlilik etkisi, maliyet tasarrufu kavramıyla ölçülmektedir. Üretim fonksiyonunda firmaların karar alma sürecinde faktör fiyatlarının rolü dikkate alınmazken, bu durum alternatif bir yaklaşım olan maliyet fonksiyonu yaklaşımını gündeme getirmektedir. Maliyet fonksiyonunda hem girdi, hem de çıktı içsel bir değişken iken, faktör fiyatları dışsal bir değişkendir. Bu yaklaşımdaki temel amaç, kamu sermaye stokundaki artışın çıktı maliyetleri üzerindeki etkisini belirlemektir (Rosik, 2006: 86). Bu maliyet fonksiyonu ise aşağıdaki biçimde ifade edilebilecektir (Morrison ve Schwartz, 1996: 5; Percoco, 2004: 362; Rosik, 2006: 87).

$$C = c(w, r, t, Y, G)$$

Bu eşitlikte (C) özel çıktının toplam maliyeti, (w) ücret, (r) özel sermayenin fiyatı, (t) zamana bağlı teknik değişim, (Y) çıktı ve (G)’de alt yapı yatırımları şeklindeki kamu sermayesini ifade etmektedir.

Seitz ve Licht (1995: 238) alt yapı şeklindeki kamu sermaye stokunun bedelsiz üretim faktörü olarak firmalara sağladığı kamusal hizmetlerin maliyet tasarrufu etkisinin, özel girdilere talebin ayarlanmasıyla gündeme geldiğini belirtmektedir. Aynı zamanda kamu alt yapı yatırımları, ulaşım ve üretim maliyetlerini azaltabilmesi nedeniyle şehirlerin, bölgelerin ve ulusların rekabetçi yapılarının geliştirilmesinin bir aracı olarak görülebilmektedir. Guild (2000: 27)’e göre de, alt yapı yatırımları diğer girdilerle etkileşim halinde olabilecek ve onları daha verimli kılacaktır. Eğer bu alt yapı hizmetleri diğer girdileri tamamlayıcı nitelikte ise, artan kamu yatırımları ile özel sermaye bölgeye çekilebilecektir. Eğer alt yapı yatırımları özel girdileri ikame edebiliyorsa, kamu yatırımlarının artması sermaye ya da işgücünün ya da her ikisinin birden maliyetini azaltabilecektir. Alt yapı yatırımlarının maliyetler üzerindeki etkisini inceleyen bazı çalışma sonuçları da, aşağıdaki tabloda yer almaktadır

Tablo.4.2. Alt Yapı Yatırımlarının Maliyetler Üzerindeki Etkilerini Belirlemeye Yönelik Çalışmalar (Rosik, 2006:90 ; Romp and Haan, 2007: 45-51).

<i>Çalışma</i>	<i>Ülke</i>	<i>Dönem</i>	<i>Türü</i>	<i>Esneklik</i>
Seitz(1993)	Almanya-Ulusal	1970-1989	Maliyet	(-0.13)-(-0.15)
Dalamages(1995)	Yunanistan-Ulusal	1950-1992	Maliyet	(-2.35)
Morrison And Schwartz(1996)	USA-Eyalet	1970-1987	Maliyet	(0.16)
Canaleta v.d.(1998)	İspanya-Bölgesel	1964-1991	Maliyet	Özel üretim maliyetlerini azaltıyor
Mamatzakis(1999)	Yunanistan-Sekt.	1959-1990	Maliyet	(-0.02)-(-0.78)
Demetriades ve Mamuneas(2000)	OECD Ülkeleri	1964-1991	Maliyet	(-0.36)-(-2.06)
Rovolis ve Spence(2002)	Yunanistan-Bölgesel	1982-1991	Maliyet	(-0.058)-(-0.071)

Diğer yandan McCann ve Shefer (2004: 12) ticaret engelleri ve tarifeler göz ardı edildiğinde, gelişmiş firmaların temelde, ulaşım maliyetleri ve haberleşme maliyetleri olmak üzere iki tür işlem maliyetiyle karşılaştığını ifade etmektedir. Haberleşme alt yapısı ve teknolojilerindeki gelişim, farklı mesafelerle olan haberleşmenin reel maliyetini azaltabilmekte, mekânsal aktivitelerin kontrolünde daha fazla etkinlik sağlanabilmekte ve aktivitelerin mekânsal düzenlemeleri için gereken koordinasyonu kolaylaştırabilmektedir. Ayrıca ulaşım alt yapısı da bölgesel ekonomilerin uluslararasılaşması ve rekabetçi performansı için kritik bir faktör olarak karşımıza çıkabilmekte ve ulaşım alt yapısındaki gelişim ulaşım maliyetleri ve seyahat süresini azaltarak hem üretimi hem de hane halkının tüketimini etkileyebilmektedir (Rietveld ve Nijkamp, 1992: 1-2).

4.3.1.1.(1).(c). Ekonomik Alt Yapı Yatırımlarının Özel Yatırımlar Üzerindeki Etkisi

Alt yapı yatırımlarının bölgesel üretim sürecindeki başka bir rolü de, özel sermaye üzerindeki etkisidir. Bu süreçte iki zıt etki gündeme gelebilmektedir. Bir yandan kamu sermayesi, özel sermayenin verimliliğini yükselterek, getiri oranını artırabilmekte, daha fazla özel sektör yatırımını teşvik edebilmektedir. Diğer yandan

kamu sermayesi özel sermayeyi ikame ederek özel sermaye yatırımlarını azaltabilmektedir. Kamu sermayesinin özel yatırımlar üzerindeki etkisi aşağıdaki Cobb-Douglass üretim fonksiyonu ile belirlenebilecektir (Munnell, 1990: 19).

$$Y / K = AK^{(\alpha-1)}L^{\beta}G^{\gamma}$$

Bu fonksiyonda (A) teknoloji seviyesi, (K) özel sermayeyi, (L) işgücünü ve (G)’de alt yapı yatırımları şeklindeki kamu sermayesini ifade etmektedir. Bu eşitlik logaritmik yapıya dönüştürüldüğünde,

$$\ln Y - \ln K = \ln A + (\alpha - 1) \ln K + \beta \ln L + \gamma \ln G$$

Eşitliği elde edilecektir. Kamu sermayesi katsayısına bağlı olarak, kamu sermayesinin özel yatırımlar üzerindeki etkisi belirlenebilecektir. Katsayının pozitif olması özel sermayenin verimliliğinin etkilenmesi yoluyla özel sermaye yatırımlarının arttığı, negatif olması ise kamu sermaye stokundaki artışın diğer faktörler eşitken, özel sermaye yatırımlarını azalttığı ifade edilebilecektir (Munnell, 1990: 21). Bu konuda yapılan bazı çalışma sonuçları ise Tablo 4.3’de yer almaktadır.

Tablo:4.3. Alt Yapı Yatırımlarının Özel Yatırımlar Üzerindeki Etkilerini Belirlemeye Yönelik Çalışmalar (Romp and Haan, 2007: 45-51)

<i>Çalışma</i>	<i>Ülke</i>	<i>Dönem</i>	<i>Türü</i>	<i>Sonuç</i>
Flores de Frutos v.d.(1998)	İspanya-Ulusal	1964-1992	Özel Yatırım	Özel yatırımları artırıyor
Pereira ve Roca Sageles(1999)	İspanya-Ulusal ve Bölgesel	1970-1989	Özel Yatırım	Uzun dönemde pozitif etkiliyor
Dhumale(2000)	19 Orta Doğu ve Kuzey Afrika Ülkeleri-Ulusal	1980-1998	Özel Yatırım	Petrol ihracatçısı ülkelerde özel yatırımları dışlıyor petrol ihracatçısı olmayanlarda artırıyor
Pereira ve Andraz(2001)	USA-Sektörel ve Ulusal	1956-1997	Özel Yatırım	Özel yatırımları pozitif etkiliyor
Voss(2002)	USA-Kanada Ulusal	1947-1988 1947-1996	Özel Yatırım	Özel yatırımları dışlıyor
Reinikka ve Svernnson(2002)	Uganda-243 Firma	1995-1997	Özel Yatırım	Özel yatırımları azaltıyor
Narayan(2004)	Fiji-Ulusal	1950-2001	Özel Yatırım	1950-1975’arası özel yatırımları azaltıyor, 1975-2001 arası artırıyor
İsmihan v.d.(2005)	Türkiye-Ulusal	1963-1999	Özel Yatırım	Uzun dönemde, özel yatırımlar üzerinde anlamlı bir etkisi yok
Atukeren(2005)	25 gelişmekte olan ülke	1965-2000	Özel Yatırım	25 ülkenin 11’inde, özel yatırımları dışlıyor

Romp ve Haan (2007: 26-27)’da kamu sermayesi ile özel sermaye arasındaki tamamlayıcılık ve dışlayıcılık(crowding-out) etkisi üzerinde durmakta, tamamlayıcılık etkisinin kamu sermayesinin özel işgücü ve sermayenin marjinal verimliliğini yükselterek özel yatırımları artırabileceğini belirlemektedir. Yine bu araştırmacılara göre, alternatif olarak kamu sermayesi ile özel sermaye arasındaki tamamlayıcılık etkisi, maliyetlerin ayarlanması yoluyla da gerçekleşebilmektedir. Kamu sermayesinin kalitesi ve ulaşılabilirliği, firmaların yatırım dönemlerindeki bazı maliyetlerini etkileyebilmektedir. Örneğin daha iyi bir yol bağlantısı, yeni bir firma kurulumu ya da taşıma maliyetleri ile ilgili harcamaları azaltabilecektir. Üretim maliyetlerindeki azalma ve gelirdeki artış beklentisi özel yatırımları olumlu yönde etkileyebilecektir. Dışlama etkisi ise, kamu alt yapı yatırımlarının artan vergilerle finanse edilmesi durumunda özel sermayenin getiri oranı konusundaki olumsuz beklentilerle ve özel sektörün kredi

imkânlarının azalmasıyla gerçekleşebilmektedir. Böyle bir durumda, sermayenin maliyetinin artmasıyla özel yatırımlar azalabilmektedir.

4.3.1.1.(1).(d). Ekonomik Alt Yapı Yatırımlarının İstihdam Üzerindeki Etkisi

Daha öncede ifade edildiği gibi, kamu alt yapı yatırımlarının hem kısa vadeli hem de orta ve uzun vadeli etkileri gündeme gelebilmektedir. Talep etkisi şeklindeki kısa vadeli etkiye bağlı olarak kamu alt yapı yatırım harcamalarındaki artış Keynes'yen çoğaltanına bağlı olarak, kısa vade de yerel ölçekte büyüme ve istihdamı artırabilmektedir (Rosik, 2006: 88). Martin (2000: 75)'e göre bu etki işsizliğin yüksek olduğu bölgelerde güçlü bir şekilde hissedilebilecektir. Button (1998: 193)'da alt yapı yatırımlarının istihdam üzerindeki potansiyel etkisinde, verimlilik kavramının dikkat çekici olduğunu belirterek, alt yapı yatırımlarının bölgesel istihdam üzerindeki etkisinin iki şekilde gerçekleşebileceğini ifade etmektedir. İlki alt yapıya ulaşılabilirlik nedeniyle üretim faktörleri arasındaki ikame-tamamlayıcılık ilişkisiyle, ikincisi de alt yapı yatırımlarının ülke ve bölgelerin rekabetçi pozisyonuna olan katkısıyla gündeme gelebilmektedir. İlk etki çerçevesinde; alt yapı yatırımları gibi dışsal girdilerdeki gelişim belirli bir üretimin daha az özel girdi kullanımıyla gerçekleşebilme ihtimali hem özel sermayeyi, hem de istihdamı azaltabilmektedir. Ancak alt yapı yatırımlarının yaratabileceği verimlilik artışları, fiyat azalışları yoluyla talebi teşvik edebilecektir. İkame etkisiyle daha az işgücü kullanılırken, talep etkisi tüm üretimde artış yaratarak işgücüne yönelik talebi yükseltebilecektir. Bu faktörlerin toplam etkisinde talebin fiyat esnekliği belirleyici bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Konunun bir başka boyutu da bölgeler arası ve uluslararası rekabetle ilişkilidir. Örneğin ulaşım alt yapısındaki gelişim, taşıma maliyetlerini azaltarak, bölgelerarası ticareti teşvik edebilmektedir. Bu bölgelerde eskiden korunan sektörlerde ucuz mal ithaliyle rekabet artabilmekte ve alıcılar düşük fiyatlardan alım yapabilmektedir. Bu bölgelerdeki ilgili sektörlerde istihdam azalırken, ihracatçı bölgelerde ise istihdamın artması beklenebilecektir. Bu yüzden alt yapı yatırımlarındaki gelişimin bir sonucu olarak bölgelerin genelinde belirli sektörlerde istihdam genişlerken, diğer sektörlerde daralabilecektir. Toplam etkinin, içinde sektörel yapının da bulunduğu diğer unsurlara bağlı olarak ortaya çıkabileceği öne sürülmektedir.

OECD (2002: 9)'nin ulaşım alt yapı yatırımlarının, bölgesel kalkınma üzerindeki etkisini incelendiği çalışmasında, ulaşım alt yapısının istihdam üzerindeki etkisinin, doğrudan, dolaylı ve teşvik edici şekilde gerçekleşebileceği belirlenmektedir. İstihdam üzerindeki doğrudan etki, ulaşım alt yapı yatırımlarına yönelik harcamalar, ulaşım alt yapısıyla ilişkili inşaat, malzeme ve donanım arz eden diğer sektörlerde yeni istihdam yaratabilmektedir. Dolaylı istihdam etkisi, ilk etkiye bağlı olarak fayda sağlayan sektörlerin çıktı ve istihdam genişlemesinin, inşaat sektörü için yaratabileceği yeni taleple gerçekleşebilmektedir. Bu etkiye bağlı olarak da, aynı zamanda pek çok sektörde istihdam artışı gerçekleşebilmektedir. Son olarak da teşvik edici etki ise, birinci ve ikinci aşamada fayda sağlayan sektörlerdeki yeni işgücünün harcamaları ve yaratabilecekleri talep artışıyla gündeme gelebilecektir. Bu yolla tüm mal ve hizmetler için talep ve toplam çıktı artabilecek ve istihdam hacmi genişleyebilecektir.

4.3.1.1.(1).(e). Ekonomik Alt Yapı Yatırımlarının Dışsallık Etkisi

Dışsallıklar piyasa başarısızlıklarının örneği olarak görülür iken, ekonomik büyüme teorilerinde önemli bir rol oynamaktadır. Alt yapı yatırımları ölçeğin artan

getirilerine yol açan dışsallıkların bir unsuru olarak ele alınabilmektedir. Ağsal bağ şeklindeki alt yapı yatırımları özellikle bu türe en uygun ulaşım alt yapı yatırımları, bu dışsallıkta önemli bir yer tutmaktadır. Ulaşım alt yapı yatırımları sadece taşıma kolaylığı yoluyla verimlilik ve çıktı artışına yol açmamakta, aynı zamanda komşu bölgeleri de olumlu etkileyebilmektedir (Rosik, 2006: 82).

Kamunun alt yapı yatırımlarının yarattığı dışsallıklar çeşitli şekillerde ortaya çıkabilmektedir. Öncelikle bireyler bölgesel alt yapı yatırımlarından kendileri kullanmaksızın dolaylı yünden fayda sağlayabilmektedirler. Alt yapı yatırımları doğrudan kullanıcılarına mal ve hizmetleri elde etme maliyetlerini düşürerek, ya da bunlara yönelik talebi artırarak fayda sağlamaktadır. Bu direk kullanımın etkisi doğrudan kullanmayana transfer edilebilmektedir. Bu etki alt yapı yatırımlarının yerel kullanıcılarının karlılıklarındaki artışın yerel ekonomiye geri dönmesiyle gündeme gelebilmektedir. Bu durumda alt yapı yatırımlarını doğrudan kullanmayanların gelirleri de alt yapı yatırımlarını doğrudan kullanıcılarının yerel taleplerinde meydana gelen artışla artabilecektir. Böylelikle yerel çıktı, istihdam ve gelir üzerinde doğrudan ve dolaylı olarak olumlu etkiler ortaya çıkabilmektedir. Benzer şekilde yeni alt yapı yatırımları az gelişmiş bölgelerin gelişimine katkıda bulunur iken, yerel ekonomik şartların değişimine yardımcı olarak yerel pozitif dışsallıklar yaratabilecektir (McCann ve Shefer, 2004: 179).

Daha önce belirtildiği gibi alt yapı yatırımları şeklindeki kamu sermayesi üretim fonksiyonun ek girdisi olarak çıktıyı doğrudan etkileyebilir iken ilaveten toplam üretimde pozitif dışsallık yoluyla, üretim artışına yol açabilmektedir. Yani kamu sermayesi aynı zamanda işgücü ve sermaye gibi özel girdilerin kullanımını etkileme yoluyla toplam üretimi dolaylı yünden de etkileyebilmektedir (Pereira ve Roca-Sagales, 2003: 241). Aynı zamanda alt yapı yatırımlarındaki artış yüksek verimlilik ve yoğunlaşmalardaki artıştan kaynaklanan tıkanıklık ve kalabalıklaşmayla gündeme gelen negatif dışsallıkların maliyetlerini de azaltabilmektedir (Guild, 2000: 277).

Sloboda ve Yao (2008: 514)'ya göre de, bir bölgenin çıktısı, rekabet ya da yayılma etkisi yoluyla diğer bölgelerin sermayesinden etkilenebilmektedir. Rekabet etkisine bağlı olarak bir bölgenin başarısı, benzer teknoloji ve sermaye seviyesindeki rekabetçilerin başarı imkânını ortadan kaldırılabilmektedir. Bir bölgenin alt yapı yatırımları ve eğitim gibi ekonomiyi geliştirici çabaları onun başarı ihtimalini artırarak, diğer bölgelerin rekabet gücünü zayıflatabilmekte ve negatif dışsallığı ortaya çıkarabilmektedir. Pozitif dışsallık ise yayılma etkisi yoluyla gündeme gelebilmektedir. Bu etkiye bağlı olarak da, bir bölge, diğer bölgelerin kamu sermaye stokundaki artıştan, üreticiler arası bağlantılar, seyahat sürelerinin ve lojistik maliyetlerinin azalmasıyla bazı avantajlar elde edebilmektedir.

4.3.1.1.(2). Sosyal Alt Yapı Yatırımları ve Bölgesel Ekonomiler Üzerindeki Etkisi

Alt yapı yatırımlarıyla ilgili daha önce yapılan sınıflandırmada sosyal alt yapı yatırımları, beşeri sermayeyi geliştirici ve yaşam kalitesini doğrudan etkileyen yatırımlar olarak belirlenmişti. Bu çerçevede bu başlık altında eğitim alt yapı harcamalarının, beşeri sermayenin gelişimi yoluyla bölgesel gelişime yönelik katkıları belirlenmeye çalışılacaktır.

İçsel büyüme modellerinde beşeri sermaye birikimi uzun dönem ekonomik büyümenin önemli bir kaynağı olarak görülürken, bu modellerde eğitim harcamalarının beşeri sermaye birikimini etkileyerek, uzun dönem ekonomik büyümenin etkilenebileceği sonucuna ulaşılmaktadır (Blankenau ve Simpson, 2004: 583). Teorik ve

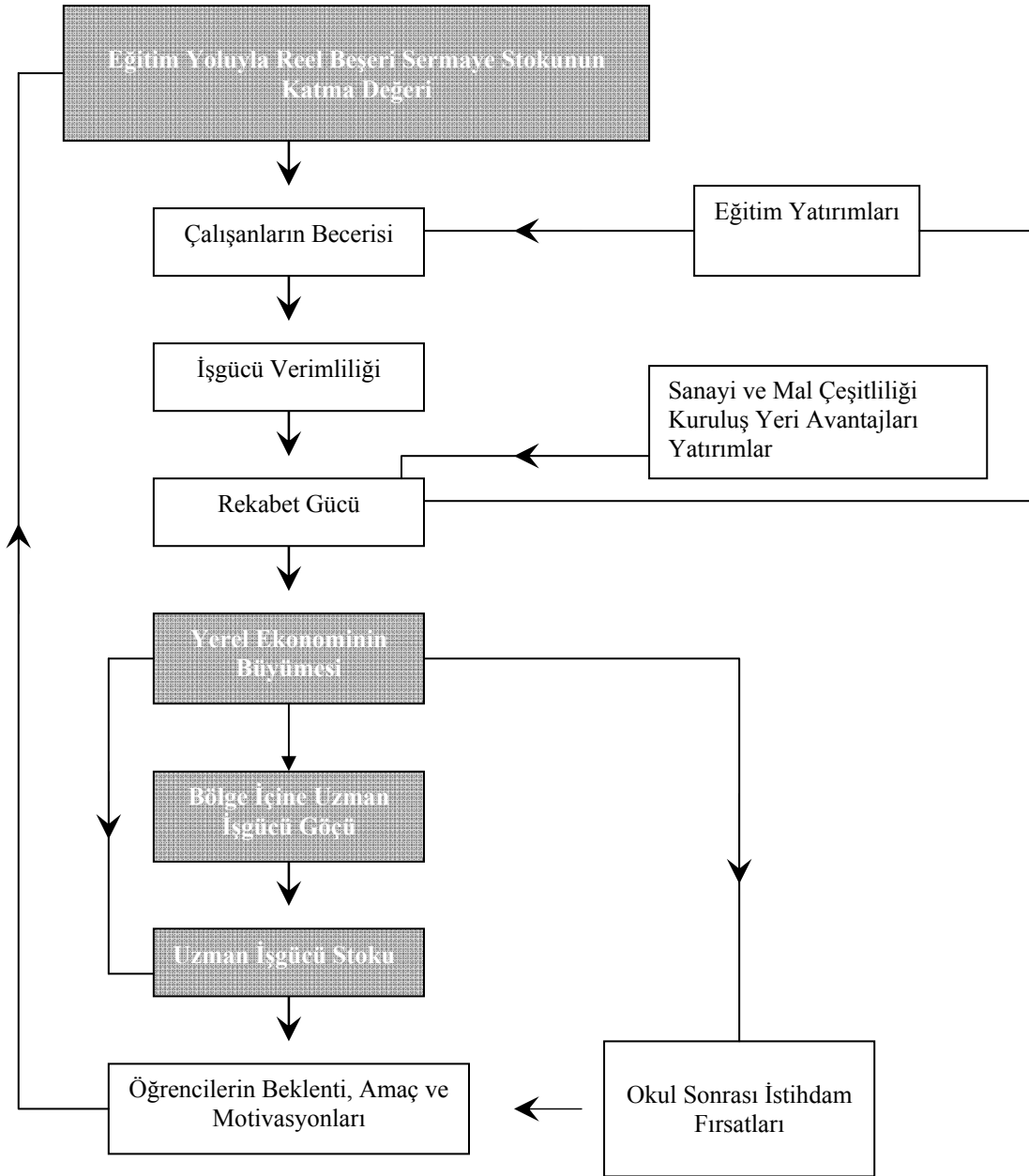
uygulamalı çalışmalarda beşeri sermaye, yenilikler ve teknoloji uygulama ve birikimlerinin arkasındaki temel faktör olarak görülürken (Manca, 2011: 2), beşeri sermayenin üretim sürecine ek bir girdi olarak katkısı yoluyla faktör verimliliğini artırdığı ve teknolojik yenilikler ve teknolojik yayılıma olan katkısı yoluyla da büyüme üzerinde dinamik bir etkisinin olabileceği belirtilmektedir. Bu doğrultuda beşeri sermayenin ekonomik büyümeyi nasıl etkileyebileceğine yönelik iki temel yaklaşımın varlığı dikkati çekmektedir. İlki beşeri sermaye üretim sürecinde bir girdidir ve ima ettiği şey, beşeri sermaye stokunun artırılması çıktı seviyesini artıracaktır. Bunun anlamı ise büyüme ve beşeri sermaye değişimi arasında bir korelasyon olabileceğidir. İkinci yaklaşım ise, beşeri sermaye stokunun, ekonominin yenilikçi ya da yeni teknoloji uygulamalarının belirleyicisi olması ve bunun yayılımına olan katkısı nedeniyle verimlilik artışlarının kaynağı olarak görülmektedirler. Diğer yandan teorik yaklaşımlarda, beşeri sermayenin büyüme üzerindeki etkisine yönelik geniş bir destek söz konusu iken, uygulamalı çalışmalarda sonuçlarda kullanılan verilere ve tahmin yöntemlerine bağlı olarak tam bir netlik oluşmamaktadır (Jimenes, 2003: 162).

Benzer biçimde Sanroma ve Ramos (2007: 349), bu konudaki çalışmaların bir kısmının yerel beşeri sermaye ile ilgili dışsal ekonomilerin varlığına dayandığını, bir kısmının ise çeşitli üretim faktörleri özellikle beşeri sermaye ve fiziksel sermaye arasındaki tamamlayıcılık ilişkilerinin ön plana çıkarıldığını belirlemektedirler. Beşeri sermayenin dışsal etkisi, resmi ve resmi olmayan etkileşim yoluyla çalışanlar arasında bilgi ve becerinin paylaşımıyla, bilginin büyümesi ve yayılmasıyla gerçekleşebilmektedir. Bilginin bu paylaşımı ve gelişimi ise faktör verimliliğini artıracaktır (Rauch: 1991: 1). Diğer yandan yüksek beşeri sermayenin seviyesine sahip bölgelere firmaların daha fazla yatırım yapacağına yönelik bir varsayım söz konusudur. Bu yatırımlar yalnızca verimli işgücünün verimliliğini değil, aynı zamanda düşük vasıflı işgücünün verimliliğini artıracaktır. Bu süreç bölgenin verimlilik ve ücret seviyesini artırabilirken, bölgenin yaşam yeri olarak tercihini ve okullaşma düzeyine yönelik düşünceleri etkileyebilecektir (Sanroma ve Ramos, 2007: 351).

Eğitim ve diğer alt yapı yatırımlarının, verimliliği ve özel faktör yerleşim yerlerinin değişkenliğini etkileyebileceğini ifade eden Fuente ve Vives (1995: 39)'da, politikalarla bu faktörlerin desteklenmesinin bölgesel dengesizlikleri azaltmakta kullanılabileceğini belirlemektedirler. Aynı zamanda bölgelerin rekabetçi yapısının büyük ölçüde, işgücünün kalitesine bağlı olduğu, eğitim yapısı ve beşeri sermayenin bölgesel rekabetin önemli bir belirleyicisi olduğu ifade edilmektedir. Bu durum ise bölgelerin işsizlik oranı ve vasıflı işgücü arasında negatif yönlü bir ilişkinin varlığı yoluyla ortaya konulmaktadır. Eğitime erişim ve beşeri sermaye seviyesinin yükseltilmesi yerel, bölgesel ve ulusal düzeyde tüm ekonominin uzun dönem beklentilerinin en önemli belirleyicisi olabilmektedir (Taylor, 2001:7).

Bradley ve Taylor (1996: 3-7) ise, Eğitim sistemi ve yerel ekonomi arasındaki etkileşimi inceledikleri çalışmalarında, bu etkileşimi üç değişkeni tanımlayarak modellemektedirler. Bu değişkenler ise, yerel eğitim sisteminin çıktısı, vasıflı işgücü stoku ve yerel ekonomik performanstır. Yerel eğitim sisteminin çıktı düzeyi, yerel ortamın sosyo-ekonomik yapısı, eğitime erişimin istihdam fırsatlarını artıracığına yönelik düşüncenin varlığı ve okulların kalitesi tarafından belirlenirken, ekonomik performans üzerinde önemli bir rol oynayan vasıflı işgücünü ise, yerel eğitim sisteminden işgücü piyasasına yeni katılanların beceri seviyesi, yerel piyasalara göç eden işgücünün beceri seviyesi ve işgücünün niteliklerini artırmaya yönelik mesleki eğitimin varlığı belirlemektedir. Yerel ekonomik performansı da onun rekabetçi yapısı belirlerken rekabetçi yapıyı da, göreceli fiyatlar, üretim maliyetleri, faktör verimliliği,

ürün bileşimi ve ürün kalitesi belirleyebilmektedir. Dolayısıyla yerel eğitim sisteminin ekonomik performans üzerindeki etkisi eğitimin faktör verimliliğine olan katkısıyla gündeme gelebilmektedir. Bu üç değişken arasındaki etkileşimi aşağıdaki Şekil. 4.2. yoluyla görmek mümkündür.

Şekil. 4.2. Beşeri Sermaye Yapısı ve Yerel Ekonomik Performans (Bradley ve Taylor, 1996: 3)

Bu modele göre alınan, eğitim yerel işgücünün beceri seviyesini uzun dönemde doğrudan etkilemektedir. Bu ise sonuçta yerel rekabet ve buna bağlı olarak ekonomik performansı belirleyerek, yerel piyasaya göç eden işgücünün meslek çeşitliliğini ve hacmini etkilemektedir. Meslek yapısındaki yüksek becerili işgücüne doğru bir kayış ise, eğitilmiş işgücünün beceri seviyesini daha fazla fayda sağlayıcı biçimde etkileyebilecektir. Ancak eğitim çıktısının yerel ekonomik performans ve işgücü yapısı

üzerindeki etkisinde zaman gecikmesi olabilmektedir. Bu etki kısa dönemde küçük olabilir iken, zaman süreci uzadıkça yükselebilmektedir. Benzer şekilde yerel ekonomik performanstaki gelişim, eğitim seviyesini zamanla artırabilecek ve zaman içerisinde yüksek becerili işgücünün bölgeye göçü yoluyla yerel işgücü yapısını etkileyebilecektir. Dolayısıyla uzun dönemde ekonomik performans, eğitim çıktısının kalitesini etkileyebilirken, eğitim çıktısının kalitesi de ekonomik performansı etkileyebilmektedir (Bradley ve Taylor, 1996: 3).

Bradley ve Taylor (1996: 12) yaptıkları çalışma sonuçlarında ise, Birikimli sürece bağlı olarak yerel eğitim sistemi ve sosyo-ekonomik yapının etkileşimlerinin yerel ekonomik performansı belirleyebileceğini ifade ederek, yetersiz sosyo ekonomik alt yapının ve yetersiz ekonomik performansın, yetersiz eğitim sistemiyle açıklanabileceğini tespitini yapmaktadırlar. Ekonomik ve sosyal yapıdaki yetersizliklerin ve eğitim sistemindeki eksikliklerin kendi kendini besleyerek, bu yapının sürekliliğini gündeme getirebileceğini, bu sürecin tersine çevrilebilmesi için devlet müdahalesinin gerekliliğini belirlemektedirler. Bu doğrultuda öncelikle mesleki eğitim ve eğitim sisteminin yetersiz olduğu bölgelerde işgücünün kalitesini geliştirebilmek amacıyla daha fazla yatırıma ihtiyaç duyulduğunu, ayrıca bu bölgelerin ekonomik gelişimi için işgücünün beceri seviyesinin yükseltilmesi gerekliliğini ifade etmektedirler.

4.3.1.2. Kamunun Bölgesel Kurumsallaşma Politikaları Çerçevesinde Bölgesel Kalkınma Ajansları

Birinci bölümde, yeni kurumsal ekonomi yaklaşımında, kurumsal yapının sağlamlığının bölgesel ekonomik gelişim üzerindeki rolü belirlenmeye çalışılırken, bu yapının yetersizliğinin, yüksek işsizlik ve kişi başına düşen gelir seviyesinin yetersiz olduğu bölgelerde, az gelişmişlik olgusunun altında yatan temel faktörlerden biri olabileceği tespiti yapılmıştır. Bölgenin kurumsal yapısındaki zayıflık, bölgede elit bir azınlık yönetiminin varlığı ve kurumsal katılık, kaynak ve fırsatların geniş bir şekilde yayılımına ve yeniliklere engel oluşturabilme yoluyla ekonomik başarısızlıkların kaynağı olabilmektedir (Amin, 1999: 373). Kurumlar ekonomik ve sosyal yapıdaki ağsal ilişkilerde en önemli aktörler olarak yer alırlarken, aynı zamanda toplumsal yapılanma içinde var olan aktörlerin karar alma süreçlerine katılımını temel alan yönetim kavramının da kökenini oluşturmaktadır. Bölgesel ölçekte ekonomiyi canlandırmak, örgütlemek ve geliştirmek üzere kurulan bölgesel kalkınma ajansları ise, yönetim kavramının hayata geçirilmesi için atılmış bir adım olarak düşünülebilecektir (Kayasü ve Doyduk, 2004: 361). Aynı zamanda bölgesel kalkınma ajansları özel ve kamusal aktörlerin güç devriyle birbirine bağımlılıklarını gündeme getirerek, devlet ve piyasa arasındaki geleneksel karşıtlığın üstesinden gelmeye yardımcı olabilmektedir (Morgan, 1997: 496).

Bölgesel kalkınma Ajansları ilgili olarak da değişik tanımlamaların yapıldığı görülmektedir. Halkier (2006:6-17)'e göre bu kurumlar merkezi hükümet ve yerel yönetimlerin dışında yumuşak politika araçlarını entegre biçimde kullanarak, yerel iktisadi kalkınmayı desteklemeyi amaçlayan ve kamu tarafından finanse edilen kurumlardır. Bölgesel kalkınma ajansları, merkezi yönetim tarafından bölgeler arası eşitliği sağlamak amacıyla yukarıdan aşağıya gerçekleştirilmeye çalışılan geleneksel bölgesel ekonomik politikaların yerine ilkesel olarak, öneriler, bağlantılar veya eğitim yoluyla yerel şirketlerin rekabetçiliğini artırmaya yönelik aşağıdan yukarıya uygulanan bölgesel ekonomik politikalarının sorumluluklarının aktarıldığı yarı özerk kamusal

kurumlara bir örnektir. DPT (2000: 193-195)'ye göre de, Bölgesel kalkınma ajansı merkezi hükümetlerden bağımsız bir idari yapıda, belirli bir bölgenin girişimcilik potansiyelini geliştirip canlandırarak, bölgesel ekonomik kalkınmaya katkı sağlamak amacıyla kurulan, faaliyetleri kamu veya özel sektörde finanse edilen kuruluşlar olarak tanımlanmaktadır. Bu kurumların ana amacı, sağladığı hizmetler yoluyla bölgesel ekonomiyi canlandırmak, bölgenin girişimci potansiyelini artırmak, bölge halkının kalkınmaya katılımını ve kalkınma yararlarını sağlamak olarak belirlenebilecektir. Dış yatırımcıların bölgeye gelmesine yönelik tanıtım ve teşvikleri de, ana amacın gerçekleşmesinde kullanılan yöntemlerden biridir. Bu kurumların çoğu ulusal ve bölgesel idare tarafından yönetilirken, kamu ile kuvvetli bağlantıları olan ve genellikle kamu yetkileri olan kuruluşlardır. Kalkınma ajansları aynı zamanda kuvvetli ajanslar ve zayıf ajanslar olarak sınıflandırılabilen, kuvvetli ajanslar yerel ekonominin gelişimine, bölgesel kentleşme ve çevrenin düzenlenmesine, istihdamın artırılması ve bunun için eğitim faaliyetlerinin gelişimine katkı sağlayabilmektedirler. Zayıf ajanslar ise küçük kurumlardır ve amaçları genellikle bölgeye dışarıdan yatırım çekmektir. Bunun için bilgi bankaları, enformasyon hizmetleri tesis etmekte ve dış ülkelerle temas kurabilmek amacıyla yurt dışında ofisler kurabilmektedirler. Ajansların hepsi kamu kuruluşu niteliğindedir. Bunlardan bir kısmı üçüncü şahıslarla ilişkilerini özel hukuk çerçevesi içinde yürütmekte ancak kamu sektörü ile olan ilişkilerinde kamu kuruluşu hüviyetine bürünmektedirler.

Avrupa bölgesel kalkınma ajansları birliği EURADA (1999: 16)'ya göre de, bölgesel kalkınma ajansları eylemsel bir yapı olarak, sektörel ya da tüm kalkınma problemlerinde, problemin çözümünü maksimize edebilecek yöntem ve alternatif fırsatları seçebilme olarak tanımlanabilecektir. Farklı bir tanımlama ise, yerel ya da bölgesel kamu ve özel otorite ve organizasyonlarla anlamlı bir ilişki içinde olan ve belirli bir coğrafi bölgeye yönelik ortak bir misyonu gerçekleştiren, özerk bir yapı şeklinde olabilecektir.

EURODA (1999: 27) bu kurumların amaçlarını ise aşağıdaki biçimde belirlemektedir.

- Ekonomik amaç olarak, uzun dönem bölgesel ekonomik kalkınma için gerekli temellerin ve koşulların yaratılması
- Çevresel amaçlar; çevrenin çekiciliğinin artırılması
- Sosyal amaçlar olarak da, bölgenin sosyal, kültürel ve yerel değerlerini geliştirmek, ya da işgücüne yeniden yeterlilik kazandırmak

Dinler(2008:301) ise, her bir kalkınma ajansının kuruluş amacının farklı olmasına rağmen başlıca amaçlarının şu şekilde belirlenebileceğini ifade etmektedir.

- Yatırımcılara, bölge ekonomisinin potansiyeli hakkında bilgi vermek ve yol göstermek
- Bölgede yatırım yapacak girişimcilere danışmanlık hizmeti vermek ve teknoloji transferi konusunda destek sağlamak
- Bölgede yapılacak yatırımlara çeşitli sübvansiyonlar vermek ve finansal destek sağlamak
- Bölgede yapılacak yatırımlara verilebilecek teşvik politikalarını yönetmek
- Bölgede yatırımcılar için sanayi alanları üretmek ve düşük fiyatlardan satılabilecek kiralanabilecek fabrika ve ofis binaları inşa etmek
- Bazı alt yapı eksikliklerini giderici yatırımlara girişmek
- İşgücünü geliştirici mesleki eğitimi desteklemek ve üstlenmek

Bölgesel kalkınma ajanslarının ilk uygulaması A.B.D’de 1930’lı yıllarda kurulan Tennessee Valley Authority(TVA)’dır (DPT, 2000: 192). Bu kurumlar 1950’li ve 1960’lı yıllardan bu yana Avrupa ülkelerinde de, bölgesel ekonomiyi canlandırmak, örgütlemek ve geliştirmek amacıyla faaliyet göstermektedirler (Kayasü ve Yaşar, 2004: 348). Diğer yandan, 1980 ve 1990’lı yıllarda bölgesel kalkınma politikalarında meydana gelen değişimlerle birlikte, bu politikalarda kalkınma ajanslarının da rolü artmaya başlamıştır (Dinler, 2008: 302).

4.3.1.3. Çok Uluslu Şirketler ve Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları

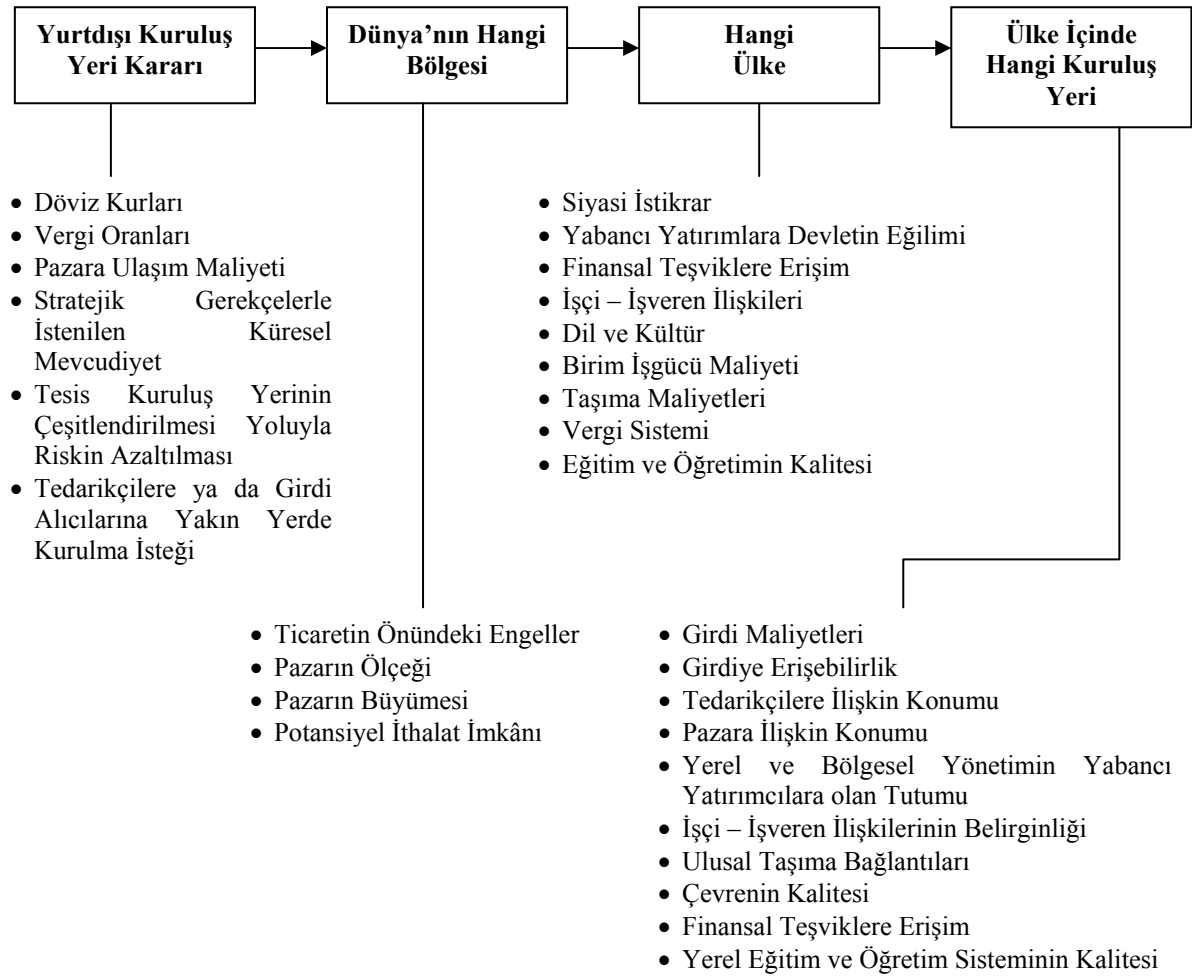
Yerel ve bölgesel ekonomilerin geleceğinde, onların dışsal kaynakları çekebilme yeteneklerinin önemli bir belirleyici olabileceği ifade edilmektedir. Yerel ve bölgesel ekonomilerde bunun pratikteki anlamı ise, çok uluslu şirketlerin yatırımları ve bunun yarattığı potansiyelden yararlanabilmeyi ifade etmektedir. Çok uluslu şirketlerin yatırım yapma, yatırımlarını artırma, yatırımlardan vazgeçme kararları, yerel ve bölgesel kalkınmanın şekillenmesinde, refah ve dezavantajların coğrafi yapılanmasında önemli bir etken olabilmektedir (Pike vd, 2008: 175). Son yıllarda pek çok ülkede, yatırımların potansiyel kaynağı olarak görülen doğrudan yabancı sermaye yatırımları, sadece ulusal ekonomik büyümeyi desteklemekle kalmamakta, aynı zamanda az gelişmiş bölgelerin rekabetçi yapısını da geliştirebilmektedir. Yabancı yatırım politikaları, bölgesel ekonomik politikaların önemli bir unsuru olarak görülmekte ve bu politika türleri yabancı firmaların belirli bölgelere çekilmesinde kullanılabilmektedir (Taylor, 2001: 10).

Yapılan değişik çalışmalarda da, yabancı yatırımcıların yerleşim yeri kararındaki temel düşüncenin üç aşamada şekillendiğini belirlemektedir. Öncelikle yabancı firmalar iç piyasalarda üretim maliyetlerinin çok yüksek olması nedeniyle ya da, büyük pazarlara yakın yerlerde kurulmayı isteme gibi gerekçelerle dış piyasalarda faaliyet gösterebilmektedir. İkincisi dil, kültür, devletin yabancı yatırımlara yönelik politikaları, siyasi istikrar, işgücünün niteliği, finansal ve diğer teşvik unsurlarına erişebilirlik gibi faktörlerinde bu kararda belirleyici olabileceği görülmektedir. Son olarak da, yabancı firmaların tercih ettiği ülke içerisindeki yerleşim yeri kararı, alternatif kuruluş yerlerinin göreceli ekonomik çekiciliğiyle belirlenmektedir (Armstrong ve Taylor; 2005: 376).

Diğer yandan ulusal hükümetlerin ve bölgesel kalkınma ajanslarının yabancı yatırımcılar için, yerel teşvikler sağladığı görülebilmektedir (Pike vd, 2008: 186). Bu doğrultuda uygulanan politikalar ise, bölgesel yardımlar ve teşvikler, işgücünün yapısı ve ücret maliyetleriyle ilgili düzenlemeler, ulaşım ve haberleşme alt yapısının geliştirilmesi, mesleki beceri ve eğitim faaliyetlerinin artırılması, yabancı yatırımcılar için uygun bir idari ortamın oluşturulması şeklinde belirlenebilecektir (EURODA, 1999: 137). Bölgesel kalkınma ajansları ise, aynı zamanda hem doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının potansiyel gelişimini maksimize edebilecek politikalar yoluyla, hem de yatırımlar için, firmalar arası rekabet içerisinde yerel ortaklıkların işbirlikçi yapılarını destekleme yoluyla yerel ve bölgesel kalkınmaya katkı sağlayabilecek ek kaynakları çekebilecektir (Pike vd, 2008: 181-184).

Ülkeler, bölgeler ve özellikle de yüksek işsizliğin olduğu mekânlarda, yabancı yatırımlardan istihdam, gelir ve refah yaratması beklenilmesine rağmen, bu konuda yapılan değişik çalışmalarda yabancı yatırımların çok farklı etkilere sahip olabileceği belirlenmiştir. Bu farklı etkilerden biri, yerel firmalarla olan bağlantı yoluyla gündeme gelebilmektedir. Bu çerçevede, yabancı yatırımcıların yeni yönetim uygulamaları yerel firmalarca dikkate alınmakta ve taklit edilebilmektedir. Aynı zamanda yerel tedarikçi

firmaların yabancı yatırımcılar için sağlayabileceği girdi tedariki faaliyetlerinin standardını yükseltebilmekte ve yeni işler için yeni uygulamalar ortaya çıkarabilmektedir. Yerel firmaların yabancı yatırımcılarla rekabeti de, piyasa paylarını artırabilmek için uygulamalarını yeniden gözden geçirerek düzeltmelerine yol açabilecektir. Yine yabancı yatırımcılar, rekabetçi yapılarını geliştirebilecek, üretim maliyetlerini azaltıcı ve ürün kalitesini artırıcı yerel tedarikçilere ihtiyaç duyacaklardır. Aynı zamanda yerel tedarikçilerde yabancı yatırımcıların gereksinimleri ve beklentilerini karşılayabilecek biçimde uygulamalarını değiştirme ihtiyacı hissedebileceklerdir. Pek çok yerel tedarikçinin yabancı yatırımcılarla olan düzenli ilişkileri yüksek satış, yüksek karlılık ve yüksek istihdamla sonuçlanabilmektedir (Armstrong ve Taylor; 2005: 380-382). Ayrıca bölgesel seviyede doğrudan yabancı sermaye yatırımları, üretim organizasyonundaki yeni yapılanmaların transferi ve rekabetçi yapıdaki artış yoluyla bölgesel ekonomilerin yeniden yapılandırılmasına ve yerel ekonomik büyümeye katkı sağlayabilecektir (Pavlinek, 2004: 51).

Şekil. 4.3. Yabancı Yatırımların Yer Seçim Kararlarının Potansiyel Belirleyicileri (Armstrong and Taylor, 2005: 376).

Capello (2008: 167)'da, çok uluslu şirketlerin yerel ekonomilerde ortaya çıkardığı pozitif katkıları şu şekilde belirlemektedir.

- Girişimci yetersizliğinin olduğu bölgelerde üretim sistemini güçlendirebilmesi
- Endüstriyel yığılma etkisini artırabilmesi
- Yerel seviyede istihdam yaratabilmesi
- Yeni endüstriyel yatırımları ve yeni firma kurulumlarını teşvik edebilmesi
- Bölgede yönetsel ve teknolojik uzmanlıkta artış yaratabilmesi
- Yerel teknoloji yayılımına katkı sağlayabilmesi
- Yerel kurumlar ve firmalar arası mesleki eğitim sunumunu zorunlu kılabilmesi

Diğer yandan Capello (2008: 168), literatürde son zamanlarda yerel kalkınmada çok uluslu şirketlerin rolüyle ilgili çalışmalarda, çok uluslu şirketlerden kaynaklanan teknoloji yayılımına odaklanıldığını belirlemektedir. Bu yayılımın ise daha ziyade yenilikçi yapının yüksek olduğu gelişmiş bölgelerde görülebildiğini, çok uluslu firmalar tarafından üretilen teknolojik dışsallıklar, eğer yerel sistemce daha sonra kullanılabiliriyorsa yenilikçi yapının oluşabileceğini ifade etmekte ve bunun ise bölgenin içsel teknolojik potansiyeli ve yeniliklerin mekân boyunca yayılma mekanizmasının uyumlu kullanımıyla gerçekleşebileceği tespitini yapmaktadır. Pike vd.(2008: 175)' göre de, geleneksel yaklaşımlarda çok uluslu şirketlerin özellikle az gelişmiş bölgelerde çok sayıda iş sağlayıcısı olarak görüldüğünü, son zamanlardaki araştırmacıların ise bu firmaların teknoloji taşıyıcılığı, yenilikçi yönetim uygulamaları ve yerel tedarikçileri teşvik edici rolüne vurgu yapmaktadırlar. Bu doğrultuda çok uluslu şirketler, yerel ve bölgesel ekonomilerin kalkınma beklentilerinin gerçekleştiricileri olarak görülebileceklerdir.

4.3.2. İçsel Politikalar

İçsel kalkınma daha öncede ifade edildiği gibi, ekonominin potansiyel büyüme kaynaklarının bölge içerisinden gerçekleştirilmesi temeline dayanmaktadır. İçsel bölgesel kalkınma stratejisinde, bölge içi kaynakların yerel ve bölgesel büyümeye sürdürülebilir katkısı sağlanmaya çalışılırken dışsal unsurlara bağımlılık seviyesi azaltılmaya çalışılmaktadır. Ayrıca politika uygulamaları için bölge içerisinde fırsatlar yaratılmaya çalışılmaktadır (Pike vd, 2008: 155-157). Bu yaklaşım, toplumun temel ihtiyaçlarının karşılanması ve özel problemlerin çözümünde içsel piyasaların genişletilmesinin önemine vurgu yapmakla birlikte kapalı ekonomi anlamına gelmemektedir (Garofoli, 1993: 29). İçsel bölgesel kalkınma yaklaşımı, yerel girişimciliği destekleme, küçük ve orta ölçekli işletmelerin teşvik edilmesi ve teknolojik yeniliklerin geliştirilmesi yoluyla bölgenin rekabetçi yapısının artırılmasına yönelik politikaları da ön plana çıkarmaktadır (Taylor, 2001: 12 ; Martin ve Sunley, 1998: 218). Bu politikalar her bir bölgenin içsel kalkınma yeteneğini, kaynaklarının bir fonksiyonu olarak teşvik etmeyi hedeflemektedir. Bu noktada ise yerel aktörler belirleyici bir rol oynamaktadırlar. Maillat (1998: 9)'a göre İçsel bölgesel kalkınma yaklaşımında ortaya çıkabilecek risk, merkezi otoritenin bölgesel problemlere ilgisini kaybedebilme ya da bölgelerin kapalı mekanlar olarak görülebilmek ihtimalidir.

İçsel bölgesel kalkınma politikaları çerçevesinde ise burada, küçük ve orta ölçekli firmalar ve bu firmaların coğrafi olarak yoğunlaşmalarıyla oluşabilecek kümelenmelerin desteklenmesi ve bölgelerin teknoloji ve yenilikçi yapılarının geliştirilmesine yönelik politikalar incelenecektir.

4.3.2.1. Küçük ve Orta Ölçekli Firmaların ve Kümelenmelerin Desteklenmesi

İçsel bölgesel kalkınma politika önceliklerinden bir tanesi bölgede küçük ve orta ölçekli firmaların sayısının artırılmasıdır. Bu firmaların bölge ekonomisine katkıları nedeniyle desteklenmeleri gündeme gelirken bu katkıları da aşağıdaki şekilde belirlemek mümkündür (Armstrong ve Taylor, 2005: 273-274).

- Pek çok büyük firma maliyetlerini azaltıcı biçimde temel faaliyetlerin yoğunlaştığı yerleri seçmek istemektedirler. Bu firmalar bazı faaliyetleri için taşeron firmalar kullanabilmekte ve bazı hizmetleri de dışarıdan satın alabilmektedirler. Bu durum ise büyük firmalara tedarikçilik sağlayabilecek uzmanlaşmış küçük ve orta ölçekli firmaların kurulumunu ve desteklenmesini gündeme getirmektedir.
- Tüketicilerin gelir seviyesindeki artış bireysel tüketim malları için özel talepler yaratabilirken bu talepler, özel uzmanlaşmış küçük ve orta ölçekli firmalarca karşılanabilecektir.
- Haberleşme teknolojileri ve biyoteknoloji gibi yükselen endüstrilerde küçük firmalar ön planda iken, mevcut teknolojilerdeki değişim hızı da, küçük ve orta ölçekli firmaların desteklenmesini gündeme getirmektedir.
- Büyük ölçekli firmalarda göreceli olarak standart üretimlerin gerçekleşmesi rekabeti zorlaştırırken, küçük ve orta ölçekli firmalar daha uzmanlaşmış mal ve hizmet üretimi yoluyla bu imkâna sahip olabilmektedirler.
- Ayrıca küçük ve orta ölçekli firmaların işbirlikçi kültüre daha uygun yapıları nedeniyle kamu politikalarınca desteklenmektedirler.

Küçük ve orta ölçekli firmaların desteklenebilmesi içinde devlet, özellikle yatırım teşvikleri, bu firmaların yeni ürün ya da yeni üretim süreçlerine yapacakları yatırımlar için kredi garantisi vermesi, iş danışma merkezleri kurması, düşük kirali küçük atölyeler sağlama şeklinde politikalar uygulayabilecektir (Taylor, 2001: 12).

Diğer yandan yeni endüstriyel bölgelerin ekonomik başarısında küçük ve orta ölçekli firmaların coğrafi olarak kümelenmesi belirleyici bir faktör olmakla birlikte (Armstrong ve Taylor, 2005: 293), kümelenmelerin ortaya çıkarabileceği ekonomik avantajlara da bir önceki bölümde değinilmiştir. Bu bağlamda bu tür firmaların az gelişmiş bölgelerde coğrafi olarak yoğunlaşmasının da desteklenmesi gerekmektedir.

Porter (2000: 26)'da devletin ekonomideki çeşitli görevlerine ek olarak kümelenmenin gelişimini kolaylaştırıcı ve kalitesini artırıcı bir görevi olduğunu ve kamu politikalarının kümelenmenin gelişimi için önemli fırsatlar yaratabileceğini belirlemektedir. Aynı zamanda kümelenmenin dışsallıklarının, yenilikçi avantajların ve verimlilik artışlarının önemli bir kısmının kamusal kurumlarca gerçekleştirildiğini ifade etmektedir. Yine Porter (2000: 26)'a göre kümelenmenin geliştirilebilmesi için, kümelenme içerisinde yenilik ve verimlilik artışlarına mani olan kısıtlamaların gevşetilmesi, etkinsizliklerin elimine edilmesi ve engellerin ortadan kaldırılması gerekmektedir. Kısıtlamalar beşeri sermayeyi, alt yapıyı ve yasal düzenlemeleri kapsar iken, bu kısıtlamalardan bazıları kurumlar ve kamu politikaları yoluyla devleti ilgilendirmektedir. Örneğin bazı gerekli olmayan kamu düzenlemeleri etkinsizlik yaratabilir. Önemli alt yapı yatırımları eksik olabilir. Eğitim ve mesleki eğitim politikaları kümelenmelerin ihtiyaçlarını göz ardı edebilir. Bu doğrultuda ideal kamu politikalarının, uzun dönem rekabeti ya da sosyal değerleri azalmaksızın ya da ortadan kaldırmaksızın firmaların maliyetlerini azaltabilecek politikalar olması gerekmektedir.

4.3.2.2. Bölgelerin Teknoloji ve Yenilikçi Yapılarının Geliştirilmesi

Son yıllarda bölgelerin ekonomik gelişiminde yenilikçi kapasite ve teknolojik yayılımın önemli bir belirleyici unsur olduğu ifade edilmektedir. Bölgelerin yenilikçilik ve teknoloji politikalarının, bölgesel rekabet gücünün belirlenmesindeki rolü her geçen gün artarken, bu politikalar yenilikçi yapının gelişimi ve teknoloji transferini amaçlamaktadır. Geleneksel teknoloji politikaları, büyük firmaların uluslararası yüksek teknolojiye sahip piyasalarla rekabetini sağlayıcı araştırma-geliştirme faaliyetlerini desteklemeyi amaçlamaktaydı. 1980’li yılların ortalarından itibaren bu politikalar özellikle küçük ve orta ölçekli firmalar için yenilikleri engelleyen unsurları elimine edebilecek ve yeni üretim teknolojilerini yaygınlaştıracak teknoloji transferine odaklanmıştır (Keune, 2001: 10). Melkers vd.(1993:233)’de teknoloji transferini; Bir organizasyonda geliştirilmiş teknoloji, teknik ya da bilginin diğerlerine aktarılması, orada uygulanması ve kullanılması olarak tanımlamakta ve yeni teknolojilerin ekonomik büyümeye olan katkılarına yönelik vurgular nedeniyle devletlerin, ekonomik büyümeyle sonuçlanabilecek yenilikçi ve teknolojik yapıyı geliştirici programlar uyguladıklarını ifade etmektedir. Politika yapıcılarının aynı zamanda bölgelere yüksek teknolojiye endüstrileri çekmek ve teknolojik gelişimi hızlandırmak istemektedirler. Teknoloji, bölgesel büyümede anahtar bir unsur olarak görülürken, yüksek teknolojiye sahip firmalar çalışanlar için dinamik, kaliteli ve yüksek ücretli işler de oluşturabilmektedirler (Armstrong ve Taylor, 2005: 291).

Pek çok ülkede, dezavantajlı bölgelerde yeniliklerin geliştirilmesi ve yerel firmaların teknoloji seviyelerinin yükseltilebilmesine yardımcı olabilmek için önemli bir çaba sarf edilmektedir. Bu çabalar yenilikçi merkezlerin ve teknoloji transfer merkezlerinin kurulumunu kapsayabilmektedir. Çoğu ülkede yenilikleri teşvik edici bölgesel ve ulusal politikaların bileşimi kullanılmaktadır. Ulusal politikalar, teknik eğitimin sağlanması, araştırma geliştirme için kamu desteği, yüksek teknolojiye endüstrilerin korunması şeklinde olabilmektedir. Bölgesel politikalar ise, geri kalmış bölgelerde yenilikçi yapıyı destekleyebilecek, firmaların son yenilikçi süreçleri satın almasına imkân sağlayabilecek yatırım teşviklerini, bilim ve teknoloji parkları ve teknoloji transfer merkezlerinin kurulumunu kapsayabilmektedir. Aynı zamanda Kamu harcamalarının da, teknoloji temelli endüstrileri cesaretlendirebilecek kentsel yaşam koşullarının gelişimini sağlayıcı şekilde kullanılması gerekmektedir (Armstrong ve Taylor, 2005: 292).

Goldstein ve Luger (1993: 159)’de ulusal ve yerel yönetimlerin teknolojik gelişim için, bölgede yüksek teknolojiye firmaların kurulumu, var olan üretim araçları teknolojilerinin modernizasyonu, bölge içi yüksek teknolojiye firmaların desteklenmesi ve korunması, bölge içi yeniliklerin desteklenebilmesi için işbirlikçi aktiviteleri geliştirebilecek ve bölgesel sinerji oluşturabilecek bir ortam yaratılması ve araştırma geliştirme faaliyetlerinin teşvik edilmesi gibi politikaları ön plana çıkarması gerektiğini belirlemektedir.

Keune (2001: 11-12)’a göre de, teknoloji politikalarıyla entegre olmuş, birbirini tamamlayıcı biçimde kullanılabilen çok farklı türde politika araçları kullanılabilmektedir. Bu politika araçları kurumsal destek, eğitim ve teknoloji alt yapısı ve finansal destekler şeklinde olabilecektir. Araştırma-geliştirme için kurumsal destek, eğitim hizmetleri ve teknolojik alt yapı, devletin geleneksel aktiviteleri olarak ortaya çıkmaktadır. Geleneksel olarak destekler, temel ve uygulamalı araştırmaları yapacak yüksek öğrenimin ve diğer kamu, yarı kamu ya da özel araştırma geliştirme kurumlarının tesis edilebilmesi için sağlanmaktadır. Bu tür desteklerden diğer

beklentiler ise işbirlikçilik içerisindeki araştırma-geliştirme faaliyetlerinin desteklenerek, bilgi ya da danışmanlık hizmetleri yoluyla teknoloji transfer yardımı, işbirliği ve ağsal bağlantıların hızlandırılması ve ilaveten teknoloji ve yenilik merkezlerinin kurulmasıdır. Finansal destekler de işbirlikçi seviyedeki araştırma-geliştirme faaliyetlerini hızlandırmayı amaçlayabilmekte ve iki ana çerçevede incelenebilmektedir.. İlki, finansal teşvik, firma için sübvansiyonlar, vergi teşvikleri ya da düşük faizli kredi şeklinde olabilecektir. İkincisi ise, ulusal ve bölgesel yenilik sistemleri içerisindeki değişik aktörlerin etkileşimi yoluyla bir sinerji yaratmayı amaçlayabilmektedir.

Diğer yandan birinci bölümde incelenen Marshall dışsallığında ve Porter'ın kümelenme yaklaşımında, firmaların belirli yerlerde yoğunlaşmasıyla ortaya çıkabilecek endüstriyel ortamın, teknoloji ve yenilikçi yapının gelişimi için en uygun ortam olduğu belirlenmiştir. Bu kümelenmelerin içerisindeki kurumlar, alıcılar ve firmalar arasındaki etkileşim ve yüz yüze ilişkilerin yarattığı bilgi akışına bağlı olarak, yenilikçi yapının gelişebileceği tespiti yapılmıştır. Dolayısıyla içsel politikalar içerisinde incelenen kümelenmelerin desteklenmesiyle bölgelerin teknoloji ve yenilikçi yapısının geliştirilmesine yönelik politikalar birbirini tamamlayıcı politikalar olarak görülebilecektir.

Bu doğrultuda, günümüzde bölgesel farklılıkları giderici ve bölgesel gelişimi sağlayıcı, hem içsel hem de dışsal bölgesel ekonomik politikaların başarısında devletin önemli bir aktör olabileceği görülmektedir. Devlet dışsal ekonomik politikalar bağlamında, üretimi ve işgücü verimliliğini artırıcı ekonomik ve sosyal alt yapı yatırımlarıyla, kurumsallaşma ve yabancı yatırımlar için bölgelerin cazip hale getirilmesiyle, içsel politikalar çerçevesinde de, yerel potansiyelin harekete geçirilmesini sağlayabilecek kümelenmelerin desteklenmesiyle, bölgelerin teknoloji ve yenilikçi yapılarının teşvik edilmesiyle, özellikle de dezavantajlı bölgelerin gelişimine katkı sağlayabilecektir.

5. AVRUPA BİRLİĞİ BÖLGESEL EKONOMİK POLİTİKALARI VE TÜRKİYE’NİN BU POLİTİKALARA UYUMU

Avrupa Birliğinde de, var olan ve birliğin genişleme süreçleriyle birlikte boyutları daha da artan bölgesel dengesizliklerin giderilmesi ve özellikle geri kalmış ülke ve bölgelerde ekonomik ve sosyal kaynaşmanın gerçekleştirilmesi amacıyla bölgesel politikalar uygulanmaktadır. Bu bölümde, Avrupa Birliğindeki bölgesel dengesizliklerin boyutları ve bu dengesizlikleri gidermeye yönelik bölgesel politikaların gelişimi, amaç ve araçları belirlenmeye çalışılacaktır. Ayrıca bölgesel politikaların etkileri kamu müdahalesi çerçevesinde değerlendirilecek ve ilaveten Türkiye’nin bu politikalara uyum süreci incelenmeye çalışılacaktır.

5.1. Avrupa Birliğinde Bölgesel Dengesizlikler

Refah düzeyi oldukça yüksek olan Avrupa Birliği’nde de, üye ülkeler ve birlik içerisinde yer alan bölgeler arasında, ekonomik ve sosyal gelişmişlik farklılıkları söz konusudur (DPT, 2008: 116). Refah seviyesinin bir göstergesi olan, kişi başına düşen gelir seviyesinin coğrafi dağılımına bakıldığında AB bölgeleri ve özellikle, batı ve merkezi ve doğu üye ülkeleri arasında önemli farklılıklar olduğu görülmektedir. Birliğin ortalama gelir seviyesinin üzerinde bulunan en gelişmiş on bölgenin sekizi batıda yer almaktadır. Buna karşılık Bulgaristan ve Romanya’da yer alan çeşitli bölgeler kişi başına düşen gelir seviyesi açısından birliğin ortalamasının %30’unun altında bulunmaktadır. En düşük gelir seviyesi ise birlik ortalamasının % 26 sına, sahip olan Bulgaristan’daki Severozapeden bölgesidir (European Commission, 2011a: 36). 2008 verileriyle ise kişi başına düşen gelir seviyesi en yüksek bölgeler, Güney Almanya, Kuzey İtalya, İngiltere’nin güneyi, Belçika, Lüksemburg, Hollanda, Avusturya, İrlanda ve İskandinavya ülkeleridir. En fakir bölgeler ise, birliğin güney, güney-batı ve güney-doğu çevresi ile Doğu Almanya ve yeni üye ülkelerde yoğunlaşmışlardır. 67 bölgenin gelir seviyesi, AB-27 gelir ortalamasının %75’inden daha düşük seviyededir. Bu bölgelerin sadece dörtte biri AB-15 ülkeleri içerisinde iken dörtte üçü yeni üye devletler içerisinde yer almaktadır. 2000-2008 dönemi itibarıyla AB ülkeleri içerisindeki bölgesel kalkınma farklılıklarının da, neredeyse değişik ülkelerin bölgeleri arasındaki farklılıklar kadar olduğu görülmektedir. En büyük farklılık, Hollanda, Romanya, Slovakya ve Birleşik Krallıkta görülürken bu ülkelerde, kişi başına düşen gelir seviyesi en hızlı ve en yavaş büyüyen bölgeler, AB ortalaması ile karşılaştırıldığında kırk puandan fazla performans farklılığı olduğu görülmektedir. İrlanda, Slovenya, Danimarka ve Finlandiya ise, bölgeler arası farklılıkların en az olduğu ülkelerdir (Eurostat, 2011: 94-97). Genel olarak AB üye ülkeler ve aday ülke olan Türkiye ve Hırvatistan’da, satın alma gücü paritesine göre kişi başına düşen GSYİH’yı aşağıdaki tabloda görmek mümkündür (Eurostat, 2011: 1-2).

Tablo.5.1. AB Üye ve Aday Ülkelerde Satın Alma Gücü Paritesine Göre Kişi Başına Düşen GSYİH (Eurostat. 2011: 1).

	2000	2001	2002	2003	2004	2005(b)	2006	2007	2008	2009	2010
AB-27	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
AB-15	115	115	114	114	113	113	112	111	111	110	110
Euro Bölgesi	112	112	111	110	109	109	109	109	109	109	108
Belçika	126	124	125	123	121	120	118	116	116	118	119
Bulgaristan	28	30	32	34	35	37	38	40	44	44	44
Çek Cumhuriyeti	71	73	73	77	78	79	80	83	81	82	80
Danimarka	132	128	128	124	126	124	124	123	125	123	127
Almanya	118	116	114	116	115	116	115	116	116	116	118
Estonya	45	46	50	55	57	62	66	70	69	64	64
İrlanda	132	134	139	142	143	145	146	148	133	128	128
Yunanistan*	84	86	90	93	94	91	92	90	92	94	90
İspanya	97	98	100	101	101	102	105	105	104	103	100
Fransa	115	115	115	111	110	110	108	108	107	108	108
İtalya	118	118	112	111	107	105	105	104	104	104	101
Kıbrıs	88	90	88	88	89	91	91	92	99	100	99
Letonya	36	38	41	43	46	48	51	56	56	51	51
Litvanya	40	42	44	49	51	53	56	59	61	55	57
Lüksemburg	245	234	240	248	253	255	270	275	279	266	271
Macaristan	54	58	61	63	63	63	63	62	64	65	65
Malta	85	79	81	80	78	78	76	76	79	82	83
Hollanda	134	134	133	129	129	131	131	132	134	132	133
Avusturya	132	126	127	128	128	125	126	124	124	125	126
Polanya	48	47	48	49	51	51	52	54	56	61	63
Portekiz	81	80	80	79	77	79	79	79	78	80	80
Romanya	26	28	29	31	34	35	38	42	47	47	46
Slovenya	80	80	82	84	87	87	88	88	91	87	85
Slovakya	50	52	54	55	57	60	63	68	73	73	74
Finlandiya	117	115	115	113	116	114	114	118	119	115	115
İsveç	128	122	122	124	126	122	123	125	124	119	123
Birleşik Krallık	119	120	120	122	124	122	120	116	112	111	112
Hırvatistan	50	51	52	55	56	57	58	61	64	64	61
Türkiye	44	39	37	37	40	43	45	46	47	46	49

Kaynak: Eurostat.2011. <http://epp.eurostat.ec.europa.eu>

Yunanistan*'ın verileri geçicidir.

b=verilerde kırılma var

Diğer yandan güçlü bir şekilde büyüme gösteren bölgelerin genellikle kişi başına düşen gelir seviyesi düşük olan bölgeler olduğu görülmektedir. Örneğin Romanya'daki Vest bölgesi, kişi başına düşen gelir seviyesi itibariyle AB ortalamasının sadece %51'ine sahipken, 2000-2008 arası indeks değeri yaklaşık olarak 24 puan büyürken, Belçika'daki Région de Bruxelles Capitale bölgesinde kişi başına gelir seviyesi indeksi aynı dönemde 256'dan 216'ya düşmüştür. Bu durum fakir bölgelerin birliğin diğer bölgelerini yakalamakta olduğunu ve kişi başına düşen gelir seviyesi açısından 2000-2008 arası AB bölgeleri arasındaki yakınsamanın arttığını göstermektedir (European Commission, 2011a: 36). Birlik içerisinde kişi başına düşen gelir seviyesinin en yüksek olduğu bölgeler ise aşağıdaki tablolarda yer almaktadırlar.

Tablo.5.2. 2008 Yılında Satın Alma Gücü Paritesiyle Kişi Başına Düşen GSYİH'nın En Yüksek Olduğu ilk On Bölge (European Comission, 2011a: 36).

<i>Ülkeler</i>	<i>Zirvedeki On Bölge</i>	<i>Kişi Başına GSYİH AB-27=100(SGP)</i>
BİRLEŞİK KRALLIK	Inner London	343
LÜKSEMBURG	Luxembourg(Grand-Duche)	280
BELÇİKA	Region de Bruexelles-Capitale	216
HOLLANDA	Groningen	198
ALMANYA	Hamburg	188
ÇEK CUMH.	Praha	172
FRANSA	İle de France	168
İSVEÇ	Stockholm	167
SLOVAKYA	Bratislavsky kraj	167
AVUSTURYA	Wien	163

İstihdam ve işsizlik açısından da AB üye ülkeleri ve bölgeleri arasında farklılıklar olduğu görülmektedir. 2009 verileriyle AB-27'de, 271 NUTS-2 bölgesinin 74'ü Avrupa 2020 hedeflerini gerçekleştirirken hala 62 bölge genel istihdam hedeflerinin 10 puan altında bulunmaktadır. En düşük istihdam oranları, İspanya ve İtalya'nın güneyi, Yunanistan, Polonya, Macaristan, Bulgaristan, Romanya ve Malta'da kaydedilmiştir. Ayrıca Belçika'da Prov Hainaut ve Bruxelles-Capitale/Brussels Hoofdstedelijk Gewest bölgelerine ilaveten Fransa'nın denizaşırı bölgelerinde de, düşük istihdam oranları kaydedilmiştir. Diğer yandan AB'nin kuzey bölgeleri ve Hollanda, Birleşik Krallık, Danimarka, İsveç ve Finlandiya'yı kapsayan bölgelerde göreceli olarak yüksek istihdam oranlarının olduğu yerlerdir (Eurostat, 2011: 34).

Tablo.5.3. 2010 Yılı İtibariyle İstihdam Oranının En Yüksek Olduğu İlk On Bölge (European Comission, 2011a: 30).

<i>Ülkeler</i>	<i>Zirvedeki On Bölge</i>	<i>20-64 yaş arası 2010 yılı istihdam oranı(%)</i>
FİNLANDİYA	Alan	83.6
İSVEÇ	Stockholm	81.7
ALMANYA	Freiburg	80.2
BİRLEŞİK KRALLIK	North Eastern Scotland	80.1
HOLLANDA	Utrecht	79.7
ALMANYA	Schwaben	79.5
İSVEÇ	Småland med öarna	79.5
BİRLEŞİK KRALLIK	Berkshire, Buckinghamshire ve Oxfordshire	79.4
İSVEÇ	Vastsverige	79.1
ALMANYA	Oberbayern	79.0

En düşük ve en yüksek bölgesel istihdam oranları arasında da, önemli farklılık olduğu görülürken, en düşük istihdam oranı 2009 verileriyle % 44.8 oranıyla İtalya'da Campanai en yüksek istihdam oranı ise % 83.9 oranıyla Finlandiya'da Aland bölgesidir. İşsizlik oranları açısından ise 2009 itibariyle AB-27'de genel işsizlik oranı % 8.9 olmuştur. İşsizlik oranları iki yıl üst üste azaldıktan sonra 2008 yılıyla karşılaştırıldığında işsizlik oranlarında 1.9 puanlık bir artış olmuştur (Eurostat, 2011: 34-36).

Tablo. 5.4. 2004-2009 Ulusal Seviyede İşsizlik Oranları (Eurostat.,2011: 38).

	2004	2005	2006	2007	2008	2009
AB-27	9.2	8.9	8.4	7.2	7	8.9
Belçika	8.4	8.4	8.2	7.5	7.0	7.9
Bulgaristan	12.0	10.1	9.0	6.9	5.6	6.8
Çek Cumhuriyeti	8.3	7.9	7.1	5.3	4.4	6.7
Danimarka	5.5	4.8	:	3.8	3.3	6.0
Almanya	10.7	11.1	10.5	8.6	7.5	7.7
Estonya	9.7	7.9	5.9	4.7	5.5	13.8
İrlanda	4.5	4.4	4.4	4.6	6.0	11.7
Yunanistan	10.5	9.8	8.9	8.3	7.7	9.5
İspanya	11.0	9.2	8.5	8.3	11.3	18.0
Fransa	9.3	9.3	9.3	8.4	7.8	9.5
İtalya	8.0	7.7	6.8	6.1	6.7	7.8
Kıbrıs	4.3	5.3	4.5	3.9	3.7	5.3
Letonya	10.4	8.9	6.8	6.0	7.5	17.1
Litvanya	11.4	8.3	5.6	4.3	5.8	13.7
Lüksemburg	8.1	4.5	4.7	4.1	5.1	5.1
Macaristan	6.1	7.2	7.5	7.4	7.8	10.0
Malta	7.2	7.3	7.3	6.4	6.0	7.0
Hollanda	4.6	4.7	3.9	3.2	2.8	3.4
Avusturya	4.9	5.2	4.7	4.4	3.8	4.8
Polonya	19.0	17.7	13.9	9.6	7.1	8.2
Portekiz	6.7	7.6	7.7	8.0	7.6	9.5
Romanya	8.1	7.2	7.3	6.4	5.8	6.9
Slovenya	6.3	6.5	6.0	4.8	4.4	5.9
Slovakya	18.2	16.3	13.4	11.1	9.5	12.0
Finlandiya	8.8	8.4	7.7	6.9	6.4	8.2
İsveç	6.5	7.5	7.1	6.2	6.2	8.4
Birleşik Krallık	4.7	4.8	5.4	5.3	5.6	7.6
Hırvatistan	13.7	12.6	-	9.6	8.4	9.1
Türkiye	-	-	8.7	8.9	9.7	12.6

Bölgesel anlamda ise en yüksek işsizlik oranlarına sahip bölgeler, İspanya'nın güneyi, Fransa'nın deniz aşırı kısımları, üç baltık ülkesi, İtalya ve Yunanistan'ın güneyi ile Almanya ve İrlanda'nın kuzey-doğu bölgeleri, Slovakya Belçika ve Polonya'nın bazı bölgeleri olarak belirlenmiştir. En düşük işsizlik oranları ise, ağırlıklı olarak Hollanda ve Avusturya'da, merkezi Avrupa'yı kapsayan bölgelerdeki kümelenme alanlarında, Çek Cumhuriyeti, Almanya'nın güneyi, merkezi ve batısıyla, Slovenya ve İtalya'nın kuzeyinde tespit edilmiştir (Eurostat, 2011: 34). Avrupa birliğinde 2010 verileriyle işsizliğin en yüksek olduğu ilk on bölgede aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

Tablo.5.5. 2010 Yılı İtibariyle İşsizliğin En Yüksek Olduğu İlk On Bölge (European Comission, 2011a: 32)

<i>Ülkeler</i>	<i>İlk On Bölge</i>	<i>İşsizlik Oranı(%)</i>
FRANSA	Réunion	29
İSVEÇ	Canarias	29
İSPANYA	Andalucía	28
İSPANYA	Cludad Autónoma de Ceuta	24
FRANSA	Guadeloupe	24
İSPANYA	Cludad Autónoma de Melilla	24
İSPANYA	Región de Murcia	23
İSPANYA	Comunidad Valencia	23
İSPANYA	Extremadura	23
FRANSA	Martinique	21

Eurostat (2011:20-25), verilerine göre, Avrupa Birliği'nin 27 üye ülkesinde, 2009 yılı itibariyle 499.7 milyon insan yaşamaktadır. 2008 verileriyle AB-27'de nüfus yoğunluğu açısından kilometre kareye 116 kişinin düştüğü tahmin edilmektedir. Paris uzak ara nüfus yoğunluğunun en fazla olduğu bölge iken (km² 21022 kişi), bu bölgeyi, Inner London West (km²'ye 10094 kişi) ve Inner London East (km²'ye 9049 kişi) bölgeleri takip etmektedir. AB-27 içerisinde nüfus yoğunluğu en düşük olan NUTS-3 bölgesi km²'ye 2.7 kişinin düştüğü Fransa'daki Guyane bölgesidir. Nüfusun en fazla azaldığı bölgeler ise, NUTS-3 bölgelerinin kuzey-doğu, doğu ve güney-doğu kısımlarıdır. 2008'de bu azalışın en fazla etkilenen ülke ve bölgeler, Bulgaristan, Almanya, Macaristan, Romanya, Polonya, Estonya, Letonya ve Litvanya'dır. Bu ülkelerde nüfusun en fazla azaldığı NUTS-3 bölgeleri bulunmaktadır. 2008 yılında Avrupa Birliği'nin, yaklaşık tüm batı ve güney batı bölgelerinde nüfus artmıştır. Özellikle de bu artış İrlanda ve neredeyse Birleşik Krallığın her bölgesi, İtalya, İspanya Fransa, Atlantik Okyanusunda İspanyol ve Portekiz adalarında yaşanmıştır. İlaveten Avusturya, İsviçre, Belçika, Lüksemburg ve Hollanda'da da pozitif nüfus değişimi yaşanmıştır. Diğer yandan pek çok Avrupa Birliği bölgesinde de 2008 yılında, doğumdan çok ölüm gerçekleşirken, birliğin bölgelerinin neredeyse yarısı doğal negatif nüfus değişiminden etkilenmiştir. İrlanda, Birleşik Krallığın merkezi kısmı, Fransa'daki pek çok bölge, Belçika, Lüksemburg, İsviçre, İzlanda, Lihtenştayn, Danimarka ve Norveç'teki bölgelerin çoğunda ise, 2008 yılında ölümden çok doğum yaşanırken pozitif doğal nüfus değişimi gerçekleşmiştir. Bazı AB-27 bölgelerinde ise negatif doğal değişim, pozitif net iç göçle ters yüz edilmiştir. Yunanistan'ın Kerkyra ve Loannina bölgeleri, İtalya'nın kuzey ve merkez bölgeleri, Macaristan'da Pest, Letonya'da Pieriga, İspanya'da La Palma, Avusturya'da Wiener Umland/Nordteil ve Fransa'da Landes bu bölgelere örnek olarak verilebilecektir.

5.2. Avrupa Birliği'nin Bölgesel Politikalarındaki Gelişim

Kökleri II. Dünya Savaşı sonrasına dayanan Avrupa birliği, Avrupa Demir ve Çelik Topluluğu olarak oluşturulurken, zaman içerisinde topluluk bir dönüşüm yaşamıştır. Bu dönüşümün ilki 1957 yılında Roma antlaşması ile Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET)'nin kurulmasıdır. 1993 Maastricht antlaşmasından sonra mevcut Avrupa Birliği (AB) doğmuştur. Mayıs 2004'te yeni üyelerin katılmasıyla üye sayısı 25'e ve topluluk nüfusu 450 milyona yükselirken, 2007 yılında Romanya ve

Bulgaristan'da birliğe üye olmuş ve Türkiye gibi diğer bazı ülkelerinde gelecekte AB'ye üye olması beklenmektedir (Campo vd. ,2008 :600).

Birliğin dönüşüm sürecinde olduğu gibi bölgesel ekonomik politikalarında ya da bir başka ifadeyle uyum politikalarında da, zaman içerisinde bir dönüşüm yaşanmıştır. Birliği kuran Roma antlaşmasından itibaren Avrupa Birliği'nin temel amacı, uyumlu kalkınmanın gerçekleştirilmesi için, çeşitli bölgelerin kalkınma seviyeleri arasındaki farklılıkların azaltılması ve ekonomik, sosyal ve bölgesel uyumun güçlendirilmesi olmuştur (Mustra ve Skrabic, 2011: 2). Bu amaçla uygulanmaya çalışılan bölgesel ekonomik politikalara baktığımızda, 1980 öncesi dönemde Avrupa ülkelerinde politik vurgularda önemli farklılıklar olmasına rağmen bölgesel ekonomik politikaların büyük ölçüde benzer olduğu görülmektedir. Ana politik amaç farklı ülkelerde ve bölgelerde istihdam, gelir, altyapı ve yaşam standartlarındaki farklılıkların eşitlenmesidir. Ekonomik büyümenin yavaşladığı, düşük gelir ve yüksek işsizliğin olduğu bölgelerde uygulanan bölgesel politikaların araçları; Finansal teşvikler (Krediler, vergi ayrıcalığı, amortisman indirimi, taşınma maliyetlerine destek, ulaşım, istihdam ve kiralama sübvansiyonları vb.), alt yapı yatırımları (özellikle kırsal ve nüfusun az olduğu bölgeler), özel sektör ve kamu kurumlarının yerini değiştirme yoluyla, kalabalık bölgelerden iktisadi faaliyetleri farklı bölgelere yönlendirme olmuştur (Bachtler ve Yuill, 2001:8).

1980'li yılların başında ise Avrupa Birliği ülkeleri, bölgesel politikalarda yeni bir takım düzenlemeler yapmışlardır ki bu düzenlemeler daha ziyade, bölgesel teşvikler ve diğer devlet yardımlarında daha seçici ve sağduyulu yaklaşımlarla birlikte, politika araçlarının etkisi ve etkinliğine yöneliktir (Bachtler ve Michie, 1995 :745).1988'de Avrupa Tek Senedi ile gündeme gelen bölgesel politikalardaki düzenlemelerin devrimsel bir dönüşümü ifade ettiği belirtilmektedir. Avrupa tek senedi ile ekonomik ve sosyal uyum içinde toplumun biçimlendirilmesi gündeme gelir iken, birliğin bölgesel politika prensipleri de üye ülkelerin bölgesel politikalarını etkilemeye başlamıştır (Bachtler vd, 2003 .8-9). Böylelikle bölgesel politika araçlarına daha fazla etkinlik kazandırılabilir, bölgesel kaynaklara yoğunlaşarak ciddi yapısal problemlerle yüzleşilebilecek ve özellikle İspanya ve Portekiz'in birliğe katılmasıyla artan bölgesel farklılıklara odaklanılabilecektir. 1988'de yapılan reform, bölgesel politikaların reel ekonomik etkilerini, bölgesel ve yerel otoriteler başta olmak üzere yapısal politikaların içerdiği tüm tarafların eylemleri arasındaki işbirliğiyle artırmayı hedeflemektedir (Bachtler, 1997 :5). Yine bu reform kapsamında AB bölgesel politikalarının iki temel enstrümanından biri olan Yapısal Fonlar kurulmuştur ki, bu fon 1958'de kurulan Avrupa Sosyal Fonu (ASF), Tarımsal Yönlendirme ve Garanti Fonu (TYGF) ile 1975'de kurulan Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu (ABKF)'nun tek çatı altında toplanmasıyla oluşturulmuştur (Sağbaş, 2003 :267).

1993 yılında yürürlüğe giren Maastrich Antlaşması'yla da AB'nin uyumunda topluluk politikalarının etkisi ve ekonomik ve sosyal kaynaşma profili yükselmeye başlarken (Bachtler ve Michie, 1995 :746), bölgesel politikaların bir diğer enstrümanı olan Uyum Fonu da kurulmuştur. Diğer yandan Avrupa Konseyi'nin 1999'da Berlin'de toplanarak 2000–2006 dönemini kapsayan “Ajanda 2000” adlı reform programında, bölgesel politikalarda önemli değişiklikler gerçekleştirilmiştir. Ajanda 2000'le dezavantajlı bölgelere daha fazla yoğunlaşma, program ve prosedürlerin basitleştirilmesi, sorumlulukların belirginleştirilmesi ve işbirliğinin artırılması gibi ilkeler benimsenirken, yapısal fonların kullanımı üç hedefe bağlanmıştır (Sağbaş, 2003 :267-268). 2000'li yıllar AB bölgesel ekonomik politikalarında yeni bir başlangıç ve yeni bir dönüm noktası olarak kabul edilebilecektir. 2000 yılında Lizbon stratejisi ile de

AB'nin amacının, 2010'da birliğin, dünyanın en rekabetçi ve dinamik bilgi ekonomisine sahip, sürdürülebilir ekonomik büyümenin, daha fazla ve daha iyi iş imkânları yaratılarak ve daha fazla sosyal uyumun gerçekleştirilmesi yoluyla sağlanması olduğu belirlenmiştir. Bu çerçevede 2010 yılında istihdam hedefi % 70 olarak belirlenerek, 20 milyon ek iş yaratmak ve önceki yıllar boyunca % 2.1 olan AB yıllık büyüme oranını %3'e çıkarmak amaçlanmıştır. Yine Lizbon stratejisinde daha iyi bir yönetişimin önemi üzerinde durularak 2001 yılında bu konuyla ilgili Beyaz Kitap hazırlanmış ve bölgesel ve yerel otoritelerin karar verme süreçlerine katılımlarının artırılması ve işbirliğinin önemine vurgu yapılmıştır (DPT, 2008: 131).

Sonuçta 1980'li yıllardan 2000'li yıllara kadar gelen AB bölgesel politikalarındaki reform çabaları, geleneksel bölgesel politikaları daha yerel ve daha geniş bölgesel kalkınma yaklaşımlarıyla tamamlamış veya bu politikaların yerini almıştır. Bölgeler artık merkezi yardımların pasif alıcısı değil, aynı zamanda ekonomik kalkınmanın aktif olarak başlatıcılarıdır (Bachtler vd., 2001 :1). Bu çerçevede bölgesel politikaların eyleme dönüşmesinde yerelleşme önemli bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Yerel aktörler yerel şartları, beklenti ve ihtiyaçları en iyi anlayabilen yapılar olarak görülürken, yerel seviyede verilen yetkilerin sadece merkezi politikaların gelişimini sağlamadığı, aynı zamanda demokrasiyi, fırsat eşitliğini ve sosyal kaynaşmayı artırdığı ifade edilmektedir. Bu yüzden yerel ve bölgesel yönetimler, yerel ajanlar ve diğer yerel aktörler Avrupa'nın değişik bölgelerinde, ekonomik düzenleme ve sosyal kalkınmada anahtar ortaklar olarak ön plana çıkmaya başlamışlardır. Dolayısıyla yerel kalkınma politikaları ve yerel girişimler daha güçlenmişler, Avrupa Birliği ve birlik içerisindeki ülke stratejileriyle entegre olmuşlardır (OECD, 2004 :2-4). Avrupa Birliği ve birlik içerisindeki üye ülkelerin bölgesel politikalarını 2000'li yıllarda etkileyen ve belirleyen faktörleri de şu şekilde ifade etmek mümkündür (Bachtler vd., 2001 :6-9);

- Uluslararası rekabetçi baskılardaki artış
- Mekânsal problemlerin daha yerel ve karmaşık olmaya başlaması
- Bölgesel problem ve farklılıklara yaklaşımda, yönetimin yerelleşmesine artan ilgi
- AB rekabetçi ve yapısal politikalarının etkisindeki artış
- Rekabetçi yapıyı destekleyen politika önceliklerindeki yükseliş
- Geleneksel politika araçlarındaki azalma
- Bölgesel yardım alanlarının sınırlandırılması
- Yerel kalkınma girişimlerini artırmak
- Artan mekânsal odaklanma ve sektörel hedefler
- Yönetim tarzında değişim (Yerelleşme, Rasyonalizasyon, İşbirliği, Koordinasyon)
- Sürdürülebilirlik ve sosyal kapsama artan ilgi

Diğer yandan 2005 yılında Avrupa Konseyi Lizbon stratejisini, birliğin ekonomik politikalarının çerçevesini geliştirici şekilde yenilemiştir. İstihdam, eğitim ve eğitime yapılan kamu harcamaları, işletmelerin araştırma-geliştirme harcamaları gibi bazı temel göstergelerde sekiz hedef belirleyen bu stratejinin, hedeflerinin sahiplenilebilmesi ve hayata geçirilebilmesi için, bölgesel, yerel ve sosyal ortakların katılımının artırılması gerekliliğine vurgu yapılmıştır (European Commission, 2010:195). Avrupa Birliği uyum politikaları, ekonomik ve sosyal farklılıkları azaltarak, Birliğin ekonomik kalkınmasına tüm bölge ve sosyal grupların katılımı ve bu kalkınmadan faydalarının artırılması yoluyla Lizbon stratejisinin amaçlarının gerçekleşmesine

katkıda bulunabilecektir. Bu nedenle uyum politikaları tamamıyla Lizbon stratejisinin tamamlayıcı bir parçası olarak görülebilecektir (European Comission, 2007a:126).

AB bölgesel politikalarındaki bir diğer dönüşüm, 2004 ve 2007 genişleme süreci ile yaşanmıştır. Bu genişleme birlik içerisindeki sosyo-ekonomik farklılıkların artmasına yol açmış ve birliğin ekonomik ve sosyal uyumu için uygulanan politikalarda reform ihtiyacını gündeme getirmiştir (Heindenreich, 2003 :313). Bu çerçevede Avrupa Komisyonu 2007-2013 dönemini kapsayan öncelikler belirleyerek yapısal fonları yenilemiştir (Yuill vd., 2006 :2). Komisyon değişik gerekçelerle bölgesel politikalarda değişimi hedeflemiş ve öncelikle bölgesel politikaların temeli olarak bölgesel rekabetin desteklenmesi öngörülmüştür. Temel vurgu bölgesel uyum ayarlanarak, gelir ve istihdam gibi bölgesel dengesizlik politikalarından başka, kentlerin çok merkezli gelişiminin desteklenmesi, özel problemlili bölgeler ve coğrafi handikap içerisindeki bölgelere yoğunlaşılmasıdır. Diğer yandan uyum politikalarının geleceğinde önemli bir rol üslenecek, yenilik ve bilgi ekonomileri, erişebilirlik, istihdam, eğitim ve adaptasyon, sosyal kapsam, çevre ve risk önleme gibi temel ekonomik konuların geliştirilmesi de hedeflenmiştir (Bachtler ve Wishlade, 2004 :1-2).

Haziran 2010'da ise, Avrupa Konseyi, akıllı, sürdürülebilir ve kapsayıcı büyümeyi içeren Avrupa-2020 stratejisini onaylamıştır. Bölgesel ve yerel otoriteler de, kendi eylem ve sorumluluklarıyla bu stratejiye önemli katkılar yapabileceklerdir. Akıllı büyüme amacı için, eğitimin geliştirilmesi, araştırma ve geliştirmenin desteklenmesi ve dijital topluma doğru yönelme ön plana çıkmaktadır. Avrupa birliği ekonomisi, eğitim, araştırma ve yenilikçi yapıyı geliştirecek yatırımlar yoluyla daha verimli olmaya, küresel piyasalar içerisindeki payını devam ettirmeye ya da artırmaya başlayabilecektir. Bu durum ise yeni iş alanlarının oluşumuna ve iş kalitesinin artmasına yardımcı olabilecektir. Sürdürülebilir büyüme amacı da, kaynak etkinliğini geliştirmek ve çevresel bozulmayı önleyerek, biyolojik çeşitliliği ve ilaveten daha rekabetçi bir yapıyı kaybetmeden, düşük bir karbon seviyesine sahip bir dünya yaratılmasına yardımcı olmayı içermektedir. Kapsayıcı büyüme amacı ise, istihdam yaratılmasına, işgücü piyasalarında reform ve işgücünün becerisinin artırılmasına, yoksulluk ve dışlamanın azaltılmasına odaklanmaktadır. Kapsayıcı büyüme özellikle kadın, genç ve yaşlı işgücünün iş kalitesini ve istihdam oranlarını artırmak, işgücü göçlerinin daha iyi entegrasyonunu sağlamak, ilaveten işgücü piyasalarının modernizasyonu, eğitim ve beceriyi geliştirici yatırımlar ve sosyal yardım sistemi yoluyla insanların beklentilerini ve değişimi yönetmeye yardımcı olmayı amaçlamaktadır. Uyum politikaları ise, sivil toplumun ve sosyal ortaklıkların, ekonomik aktörlerin, yerel ve bölgesel otoritelerin işbirliği ile AB 2020 hedeflerinin şekillenmesi ve uygulanmasını, bölgesel ve kentsel programlarla entegre ederek, bu hedeflerin gerçekleşmesinde anahtar bir rol oynayabilecektir (European Comission, 2011a: 6-13).

Diğer yandan Avrupa Birliği uyum politikalarının gelecekteki yeni mücadele alanları ise, şu şekilde belirtilmektedir (European Commission, 2007a: 19-22 ; 2008a: 5-15).

- **Artan Küresel Baskılar.** Birlik içerisindeki tüm bölgelerde, küreselleşmenin yarattığı rekabetçi baskılarla mücadele edilebilmesi için, ürün, süreç ve yönetimde, bilgi temelli yenilikleri kolaylaştırıcı ve ilaveten beşeri sermayeyi geliştirici yeniden bir yapılanmaya ihtiyaç duyulmaktadır. Birlik içerisindeki pek çok bölgede geleneksel sektörlerdeki istihdamın payının oldukça yüksek olduğu ve buraların rekabetçi avantajlarının temelde, düşük maliyet, düşük ücret, üretim yöntemlerine dayandığı görülmektedir. Bu bölgelerin ekonomik

yapılarını çeşitlendirmeleri ve modernize etmeleri gerekmektedir. Birlik içerisindeki bazı bölgeler ise daha rekabetçi ve yenilikçi bir yapıya sahip iken, bu bölgeler küreselleşmeden daha fazla faydalanabilecekler ve küresel kaynakları bölgeye çekebileceklerdir.

- **İklim Değişimi:** Avrupa içerisindeki pek çok bölge, artan bir şekilde iklim değişiminin olumsuz etkisiyle karşı karşıya kalabilecektir. Bu durum ise, belirli bölgelerdeki, tarım, balıkçılık ve turizm sektörlerinde ciddi mücadele alanları yaratarak, sel, erozyon, yangın ve kuraklıkla yüzleşebilecek önemli yatırımları gerektirmektedir. Bu değişimler, özellikle değişime uyum imkânı olmayan dezavantajlı ve düşük gelirli bölgelerde ciddi olumsuzluklar yaratabilecektir. İklim değişiklikleri ile mücadele için bölgelere, çevreci yenilikleri, çevre dostu endüstri ve istihdamı artırıcı, yeni ekonomik teşvikler ve fırsatlar sağlanması gerekmektedir
- **Artan Enerji Fiyatları:** Enerji fiyatlarındaki artış, AB içerisindeki bölgeleri ve bölgelerdeki firmaları, firmaların enerji çeşitliliğine, ekonomik yapısına ve enerji etkinliğine bağlı olarak farklı yollarla etkileyebilecektir. Bu artış aynı zamanda düşük gelirli bölgeleri daha orantısız bir şekilde etkileyebilmekte ve dezavantajlı bölgelerin enerji yetersizliklerini artırabilmektedir. Yenilenebilir enerji kaynaklarını ve enerji etkinliğini artırmaya yönelik yatırımlar, pek çok bölge için yerel istihdam potansiyeli ile birlikte pek çok fırsatlar yaratabilecektir.
- **Demografik Değişim:** Birliğin üç bölgesinden birinde, 2000–2003 dönemi itibarıyla nüfus azalması yaşanmıştır. Bu azalış hem doğal nedenlerle hem de, bölge dışına göçler nedeniyle gerçekleşmiştir. Geri kalmış pek çok bölgede, doğal nüfus sürekli olarak azalırken, bu bölgeler büyüme ve istihdam artırma çabalarının yanında, nüfusun azalması ve yaşlanmasının da olumsuz etkileriyle mücadele etmek zorundadırlar. Aynı zamanda bölgeler işgücünün beceri farklılıklarının ortaya çıkabileceği ücret farklılıkları ve ekonomik ve kurumsal yapıdaki değişimle gündeme gelebilecek, değişik sosyal güçlüklerle de başa çıkmak zorunda kalabileceklerdir.

5.3. Avrupa Birliği Bölgesel Ekonomik Politikaların Amaç ve Araçları

Avrupa Birliği'nde bölgelerarası gelişmişlik farklılıklarını gidermek ve geri kalmış bölgelerde büyüme ve istihdam artışı yaratmak temel amaç olmakla birlikte, finansal politika araçlarının kullanım önceliklerine bağlı olarak da, 1990'lı yılların ortalarından günümüze kadar çeşitli dönemler itibarıyla bazı amaçlar belirlenmiştir. Dolayısıyla bu başlık altında, bu amaçlar ve bu amaçların gerçekleşmesinde kullanılmaya çalışılan finansal araçlar incelenilmeye çalışılacaktır.

5.3.1. Avrupa Birliği Bölgesel Ekonomik Politikaların Amaçları

Birliğin ekonomik politikalarının amaçlarını, 1994–1999 dönemi, 2000–2006, 2007–2013 ve 2014–2020 dönemleri itibarıyla değerlendirmek mümkündür. 1994–1999 döneminde finansal araçların kullanım öncelikleri aşağıdaki hedeflere bağlanmıştır (Boldrin ve Canova, 2001: 222 : Armstrong ve Taylor, 2005: 326)

- **Hedef1:** Kişi başına düşen gelir seviyesi topluluk ortalamasının %75'inden daha düşük olan bölgelerde, yapısal düzenlemeler yoluyla bölgesel kalkınmanın desteklenmesi
- **Hedef2:** Endüstriyel çöküntü nedeniyle dönüşüm geçiren bölgeler
- **Hedef3:** Uzun dönem işsizlikle mücadele ve işgücü piyasasından dışlananların ve gençlerin çalışma hayatına entegrasyonunun kolaylaştırılması
- **Hedef4:** Üretim sistemindeki değişime ve endüstriyel değişime çalışanların uyumunun kolaylaştırılması
- **Hedef5a:** Topluluğun tarım politikası reformu çerçevesinde tarımsal yapının düzenlenmesinin ve topluluğun balıkçılık politikası reformu çerçevesinde, balıkçılık sektörü yapısal düzenlemeleri ve modernizasyonunun hızlandırılması.
- **Hedef5b:** Kırsal alanların yapısal düzenlemelerinin ve kalkınmasının kolaylaştırılması
- **Hedef6:** Nüfus yoğunluğu aşırı derecede düşük bölgelerin kalkınmasının desteklenmesi

2000-2006 döneminde ise bu hedefler, uyum politikalarının temel finansal araçlarından olan Yapısal Fonların kullanımına bağlı olarak üçe indirilmiştir (Puga, 2002: 19 ; DPT, 2006: 134 ; European Commission, 2007b: 10).

- **Hedef1:** Geri kalmış bölgeleri dikkate alırken, yine 1994-1999 dönemindeki hedef-1'de olduğu gibi geri kalmışlığın ölçütü olarak, kişi başına düşen gelir seviyesi topluluk ortalamasının %75'inden düşük olması belirlenmiştir.
- **Hedef2:** Ekonomik ve sosyal dönüşüm geçiren, yapısal güçlüklerle karşı karşıya kalan bölgeleri kapsamaktadır. Bu çerçevede özellikle güçlük içerisindeki kırsal ve kentsel alanlarla, özellikle sanayi ve hizmetler sektörleriyle, balıkçılığa bağlı sorunlu alanlarda yaşanan sosyo-ekonomik değişimler dikkate alınmaktadır.
- **Hedef3:** Hedef1 kapsamı dışındaki bölgelerde, eğitim sistemi ve istihdam politikalarının modernizasyonunun ve uyumunun desteklenmesini kapsamaktadır.

Bu hedeflerin finansmanının da ise, amacı KOBİ'lerin, alt yapının ve yerel kalkınmanın desteklenmesi olan Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu (ABKF), istihdamı artırmak, işçilere meslek eğitimi sağlamak ve çalışma koşullarını iyileştirmek amacıyla kurulan Avrupa Sosyal Fonu (ASF), tarım sektörünü geliştirmek için oluşturulan Avrupa Tarımsal Yönlendirme ve Garanti Fonu (ATYGF) ve amacı balıkçılık sektöründe yapısal düzenlemeleri gerçekleştirmek olan Balıkçılığı Yönlendirme Finansman Aracından (BYFA) oluşan Yapısal Fonlar ve Uyum Fonu kullanılmaktadır. Uyum Fonunun da kuruluş amacı, Yunanistan İspanya ve Portekiz'le birlikte yeni üye olan diğer ülkelerde, çevre, ulaştırma ve alt yapı ağlarının geliştirilmesine katkı sağlamaktır. Ayrıca yine bu dönemde, Topluluk Girişimleri kapsamında İnterreg III, Urban II, Equal ve Leader başlıkları altında sağlanan fonlar bulunmaktadır ve Yapısal Fonların yaklaşık %5.5'i bu başlıklar altında kullanılmaktadır. İnterreg III bölgesel işbirliğini geliştirmeyi amaçlarken, Urban II sorunlu kentsel alanların geliştirilmesini, Equal, işgücü piyasasındaki eşitsizliklerin giderilmesini ve Leader'da kırsal kalkınmaya yönelik işbirliklerinin geliştirilmesini amaçlamaktadır (DPT, 2006a: 133-135)

Avrupa Konseyi 2006 yılında, 2007-2013 dönemi için, bölgesel politikalar, bölgesel politikaların finansal araçları ve bu araçların kullanım amaçlarına bağlı olarak,

yeni bazı düzenlemeler yapmıştır. Finansal araçların kullanımı, önceki üç hedef yerine belirlenen Yakınsama, Bölgesel Rekabet ve İstihdam ve Bölgesel İşbirliği hedeflerine bağlanırken, 2000-2006 dönemiyle karşılaştırıldığında bölgesel politikalarda da, bazı değişimlerin olduğu görülmektedir. Bu değişimler ise şu şekilde belirlenebilecektir (European Commission, 2006a: 1).

- Birliğin uyum ve bölgesel politikaları, büyüme ve istihdam gündemine daha belirgin bir şekilde odaklanırken, bu gündeme yerel ve bölgesel seviyede daha fazla sahiplenilmesinin desteklenilmesi.
- Birliğin uyum ve bölgesel politikalarının, daha stratejik bir yaklaşım içerisinde, yeni bir yapılanma yoluyla modernize edilmesi.
- Bu politikaların, basitleştirilmeye ve etkinleştirilmeye çalışılması. Örneğin finansal araçlar altıdan üçe indirilmiş, bürokrasi azaltılmaya ve finansal fonların yönetiminde, üye ülkelerin ve bölgelerin sorumlulukları ve şeffaflıkları artırılmaya çalışılmıştır.

Ayrıca 2007-2013 periyodunda uyum fonu artık bağımsız bir fonksiyona sahip değildir ve yakınsama hedefine dahil olmuştur. Yeni üç hedefte, önceki üç hedefin ve topluluk girişimleri olan İnterreg III, Equal ve Urban II'nin görevini kapsamaktadır. İnterreg III Avrupa bölgesel işbirliği amacına dahil edilirken, Urban II ve Equal programları ise yakınsama ve bölgesel rekabet ve istihdam hedefleri içerisine entegre edilmiştir. Leader ve Avrupa Tarımsal Yönlendirme ve Garanti Fonu yerine de, Kırsal Kalkınma için Avrupa Tarımsal Fonu oluşturulurken, bu fonla birlikte Avrupa Balıkçılık Fonu da, yeni bir yasal temele sahiptir ve artık uyum politikalarına dahil değildir (European Commission, 2007b: 11). Diğer yandan uyum politikaları çerçevesinde, bölgesel büyümenin desteklenmesi ve yeni iş olanaklarının yaratılması doğrultusunda 2007-2013 döneminde 347.4 milyar Avro harcanması beklenilmektedir (European Commission, 2008b: 2). Bu harcamanın yaklaşık %81.5'i yakınsama hedefi, %16'sı Bölgesel Rekabet ve istihdam hedefi ve %2.5'i de bölgesel işbirliği hedefi için yapılacaktır (European Commission, 2006a:1). 2000-2006 ve 2007-2013 dönemi bölgesel politikaların finansal araçları ve bu araçların kullanım hedeflerinin karşılaştırması ise aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

Tablo.5.6. AB Uyum Politikalarının Yapısı (European Commission, 2007b: 10)

2000-2006 Dönemi		2007-2013 Dönemi	
<i>Hedefler ve Topluluk Girişimleri</i>	<i>Finansal Araçlar</i>	<i>Hedefler</i>	<i>Finansal Araçlar</i>
Hedef 1:	ABKF, ASF	Hedef 1:	ABKF, ASF
Geri kalmış bölgeler	ATYGF, BYFA	Yakınsama	Uyum Fonu
Hedef 2:		Hedef 2:	
Ekonomik ve sosyal	ABKF, ASF	Bölgesel rekabet ve	ABKF; ASF
Dönüşüm geçiren bölgeler		İstihdam	
Hedef 3:		Hedef 3:	
Eğitim sistemi ve istihdam	ASF	Avrupa bölgesel işbirliği	ABKF
Politikaları			
İnterreg III	ABKF		
URBAN II	ABKF		
EQUAL	ASF		
Leader	ATYGF		
Hedef 1 dışında tarımsal			
kalkınma ve balıkçılık	ATYGF, BYFA		
sektörünün yapılandırılması			

Bu arada, yukarıda ifade ettiğimiz finansal araçların kullanım amaçlarının da incelenmesi gerekmektedir.

5.3.1.1. Yakınsama Hedefi

Yakınsama hedefi, az gelişmiş üye devletler ve bölgelerde büyüme ve istihdam artışını amaçlamaktadır. Bu hedefe uygunluk kriteri ise, bölgesel düzeyde kişi başına düşen GYSİH'nın, topluluk ortalamasının %75'inden, üye ülke düzeyinde ise kişi başına düşen GSMH'nın topluluk ortalamasının %90'ından düşük olması gerekmektedir (European Commission, 2007b: 13) Bu amaç, genişleyen birlik içerisinde artan farklılıklara ışık tutarak, onun azaltılmasına yönelik çabalara ve birliğin rekabetçi yapısına katkı sağlayabilecektir. Bu kapsamdaki stratejiler, sürdürülebilir kalkınma, istihdam artışı ve uzun dönem rekabet artışı sağlayabilecek yatırımlara ve toplu hizmetlere odaklanmaktadır. Birliğin, tek piyasa fırsatlarından yararlanılabilmesi, uygun işletme destek yapılanmasının kurulabilmesi, yerel ve bölgesel ekonomilerin genişletilebilmesi ve kalitesinin artırılabilmesi için temel alt yapı ve hizmetlerin gelişimine ihtiyaç duyulmaktadır. İlaveten eğitim ve öğretim sistemindeki reform engelleri ve açılımlar, sosyal kapsayıcılığın güçlendirilmesi, istihdam artışı, beşeri sermaye yatırımlarının artırılması, önemli bir çabayı gerektirmektedir. Bu çabaların yanında girişimcilere yönelik hizmet sunumu, finansal kaynaklara erişimin kolaylaştırılması, yenilikçi ve araştırma-geliştirmeye yönelik faaliyetlerin desteklenmesi, insan kaynaklarının geliştirilmesi, iletişim ve haberleşmenin sürdürülmesi ve yayılması, kurumsal yapının güçlendirilmesi yoluyla bölgenin verimlilik kapasitesinin yeniden yapılandırılması ve modernize edilmesi gerekmektedir (European Commission, 2005a: 9)

Avrupa Birliğinde 2008 yılı verilerine göre 67 bölge, yakınsama kriterinin altındadır ve bu bölgelerde AB nüfusunun yaklaşık %24,4'ü yaşamaktadır. Kişi başına düşen GSYİH'nın bölgesel yakınsaması ise Eurostat verilerine dayalı olarak çeşitli yaklaşımlarla belirlenebilmektedir. Eurostat (2011: 97-99)'a göre, bu yaklaşımlardan biri, en yüksek değer ile en düşük değer arasındaki farklılığın ölçülmesidir. Bu yöntemle göre farklılık azalmaktadır ve 2000 yılında 17.2 olan katsayı 2008 yılında 13.2'ye düşmüştür. Ancak bu yaklaşım sadece uç değerleri göstermektedir ve bölgelerarası değişimlerin büyük çoğunluğunu dikkate almamaktadır. GSYİH'nın bölgesel dağılımıyla belirlenen bölgesel yakınsama çok daha doğru bir değerlendirmedir. Bu değerlendirme, nüfusun bölgesel payı temelinde ağırlıklandırılmasıyla, her bir ülke için tüm NUTS-2 bölgelerinde, kişi başına düşen GSYİH'nın, ulusal ortalama dan farklılaşması dikkate alınmaktadır ve bu farklılaşma aşağıdaki indeks yoluyla belirlenmektedir (Eurostat, 2011: 101).

$$D = 100 \frac{1}{Y} \sum_{i=1}^n (y_i - Y) : (p_i / P)$$

Yukarıdaki eşitlikte, D, her ülke için gelirin, ulusal ve bölgesel düzeyde kişi başına düşen gelirler arasındaki farklılıkları belirleyerek tanımlanmış bölgesel dağılımını göstermektedir. y_i , ise i bölgesinin kişi başına düşen bölgesel gelir seviyesini, Y kişi başına düşen gelirin ulusal ortalamasını, p_i , i bölgesinin nüfusunu, P ülkenin nüfusunu ve n'de ülkenin bölge sayısını göstermektedir. Eğer katsayı sıfır ise, ülkenin tüm bölgelerindeki kişi başına düşen gelir seviyesi aynıdır. Katsayı arttıkça, kişi başına düşen gelir seviyesinin bölgesel farklılaşması artmaktadır. Örneğin bu katsayı değeri %30 ise, nüfusla ağırlıklandırılmış bölgesel kişi başına düşen gelir seviyesi ulusal ortalama dan %30 oranında farklılaşmış demektir. 2000-2008 dönemi için bu

farklılaşmanın AB-27 ülkelerinin tamamında azalmakta olduğu, ancak AB-15 ülkelerindeki azalmanın yeni üye ülkelerden daha fazla olduğu görülmektedir. Üçüncü ve en sık kullanılan yaklaşım, bölgelerin sınıflandırılmasıyla yapılmaktadır. Bu sınıflandırma, Avrupa Birliği ortalamasıyla ilişkili, bölgesel kişi başına düşen GSYİH'ya göre yapılmaktadır. Bu yöntemle birliğin nüfusunun daha gelişmiş ya da az gelişmiş bölgelerdeki oranları ve bu oranların zaman içerisinde nasıl değiştiği tespit edilebilecektir. Bu yöntemle bağlı olarak 2000-2008 periyodunda Avrupa Birliğinde bölgeler arası ekonomik yakınsamanın varlığı görülmektedir. Kişi başına düşen gelir seviyesi birliğin ortalamasının %75'inden daha düşük olan bölgelerde yaşayan nüfusun oranı %28.1 den %24.4'e düşmüştür. Aynı zamanda kişi başına düşen gelir seviyesi birlik ortalamasından %125 daha fazla olan bölgelerde yaşayan nüfusun oranı da, %24.3' ten %19.4'e düşmüştür. Diğer yandan 2000-2008 dönemi verileri karşılaştırıldığında %75'lik gelir eşliğini sekiz bölgenin geçtiği görülmektedir. Bu bölgelerden iki tanesi Yunanistan'da iken İspanya, Fransa, Polonya, Romanya, Slovenya ve aday ülke Hırvatistan'da birer bölge bulunduğu görülmektedir. Bu bölgelerdeki nüfus 19.6 milyondur ve aday ülkeleri de kapsayan birliğin nüfusunun %3.9'unu oluşturmaktadır. Bununla birlikte yaklaşık AB nüfusunun %1.2'lik kısmını oluşturan ve toplam 6 milyon insanın yaşadığı İtalya ve Birleşik Krallık'taki birer bölge %75'lik gelir sınırının altına düşmüştür. Ayrıca gelir seviyesi AB-27 ortalamasının %50 altında olan pek çok bölgede önemli ilerlemeler yaşanmıştır. 2000-2008 dönemi itibariyle aday ülkeler dikkate alındığında bu bölgelerde yaşayan nüfus %14.8'den %9.3'e gerilemiştir. Aynı zamanda aynı dönemde sadece tek bir bölge (Fransa'daki Guayene Bölgesi) %50'lik gelir eşliğinin altına düşmüştür (Eurostat, 2011:99).

5.3.1.2. Bölgesel Rekabet ve İstihdam Hedefi

Bölgesel Rekabet ve İstihdam hedefi, yakınsama hedefi dışındaki bölgelerde, rekabetçi yapının, bölgesel cazibe ve istihdamın, ön plana çıkan iki yaklaşım yoluyla desteklenmesini kapsamaktadır. İlki yenilikler ve bilgi toplumunun desteklenmesi, girişimciliğin teşviki, çevrenin korunması ve ulaşılabilirliğin artırılması yoluyla ekonomik değişimi sağlayabilecek ve bölgenin beklentilerine yardımcı olabilecek kalkınma programlarının yapılması. İkincisi ise beşeri sermayeye yatırım ve işgücünün uyumu yoluyla daha fazla ve daha iyi iş imkânlarının yaratılmasıdır (European Commission, 2006a: 2).

Bölgesel rekabet Avrupa Birliği uyum politikalarının merkezinde yer almakta ve bu çerçevede istihdam ve büyümeyi desteklemeye yönelik faaliyetler için finansal kaynakların önemli bir kısmını tahsis etmeyi gerektirmektedir. Özellikle de, bilgi ekonomilerini destekleyici araştırmalar, yenilikler ve beceri seviyesini artırıcı uygulamalar, eğitim ve öğretim yoluyla beşeri sermayenin geliştirilmesi, uyumlaştırılması, küçük ve orta ölçekli firmalar başta olmak üzere işletme faaliyetleri için destekler, kurumsal kapasitenin güçlendirilmesi ve yatırımları belirli bölgelerde yoğunlaştırabilecek girişimcilik kültürünün geliştirilmesi bu faaliyetler içerisinde değerlendirilebilecektir. Diğer yandan aktif işgücü piyasalarına yönelik politikalar, yoksulluk riskini azaltmak, sosyal uyumu güçlendirmek ve istihdamı artırmak için önerilen eylemlerin temelini oluşturmaktadır. AB uyum politikaları, gençler, yaşlılar, dışlananlar, göçmenler ve azınlıklar gibi en kırılgan grupların istihdam beklentilerini geliştirerek Avrupa'nın sosyal boyutuna katkı sağlayabilmektedir (European Commission, 2008a:6). Her ne kadar bölgeselden ziyade ulusal olsa bile Avrupa İstihdam Stratejisi de, yüksek işsizlik bölgelerine odaklanmakta ve onun başarısı

istihdam ve işsizlik oranlarının, üye ülkeler içerisindeki ve üye ülkeler arasındaki farklılıklarını azaltabilmesiyle değerlendirilmektedir. Stratejinin özünde, istihdam artışı, sosyal ve ekonomik uyuma katkı, işgücü piyasalarının iyi performansında anahtar unsur olarak görülmektedir. İlaveten işini kaybetmiş insanlara verilecek destek, yeterli işsizlik güvencesi, etkin istihdam düzenlemeleri ve işgücünün eğitim ve öğretimi, dışlama riskinin azaltılarak, işgücü piyasaları içerisindeki işsizlerin ve işler arasındaki insanların hareketliliğine yardımcı olması beklenen faktörlerdir (European Commission, 2010a: 188)

Diğer yandan bölgelerin rekabetçi yapısını ve dolayısıyla ekonomik büyüme ve istihdam yaratma kapasitesini belirleyen değişik faktörler bulunmaktadır. Yapısal politikalarla birlikte etkin makroekonomik politikalar rekabetçi yapının gelişiminde temeldir. Örneğin fiyat istikrarı ve sağlam bütçe dengesiyle karakterize edilen ekonomik yapı, düşük faiz oranlarının avantajlarını gündeme getirebilecektir. Bu ise sonuçta, yatırımları ve sermaye birikimini teşvik ederek, hem verimlilik hem de istihdam artışı sağlayabilecektir. Bu unsurlar da, yeniliklerin gelişimine, sermayenin maliyetinin azalmasına, ücretler ve tüketimin artmasına yardımcı olabilecektir. Bu konuda önemli bir başka faktör, ekonomik kalkınma ve istihdam artışında büyük etkisi olabilecek yerel, bölgesel ve ulusal kamu yönetiminin etkinliği ve yeterliliğidir. Örneğin yolsuzluklar, bürokrasi, yargı sisteminin kalitesi ve kayıt dışı ekonominin varlığı gibi unsurlar zayıf yönetim yapısının göstergeleridir ve doğrudan tüm rekabetçi yapıyı etkileyebilmektedir. Kamu sektörünün faaliyetleri, özel sektörde verimlilik artışlarını tetikleyerek ve kendi verimlilik seviyesini geliştirerek, rekabet ve büyümeyi olumlu etkileyebilmektedir (European Commission, 2007a:59-60)

Aynı zamanda bölgesel rekabetin gelişimi, üretim yapısının çeşitliliği ve modernizasyonuna, ekonomik ve sosyal altyapı yatırımlarının yeterliliğine, kurumsal yapı ve beşeri sermayenin varlığına ve bunlarla gelişebilecek, bilgi temelli ekonomik aktivitelere ve yenilikçi yapıya bağlıdır. Bu çerçevede karayolu, demiryolu ve deniz yolu şeklindeki etkin ulaşım altyapı yatırımları bölgesel ekonomik gelişim için gerekli koşullar içerisinde yer almaktadır. Ulaşım tek başına ekonomik büyümenin gerçekleşmesinde yeterli olmamakla birlikte, diğer piyasalara erişim imkanını artırarak üreticilerin herhangi bir yerdeki yerel talebi karşılamasını kolaylaştırabilecektir. Ülkeler ve bölgeler arasındaki bağlantının gelişimi uzun dönemde ekonomik kalkınmada etkili olan ticaretin artmasına, çevre bölgelerin bazı kaynaklara erişiminin kolaylaşmasına, yoğunluk yaşayan bazı bölgelerde tıkanıklıkların önlenmesine katkıda bulunabilecektir. Enerji alt yapı yatırımları yoluyla bölgelerin rekabetçi fiyatlarla temiz ve güvenilir enerji kaynaklarına erişiminin kolaylaşması da, bölgesel rekabetin önemli bir belirleyicisidir. Diğer yandan okul ve hastane gibi sosyal altyapı yatırımlarının varlığı, işletmelerin kuruluş ve yatırım yeri kararında, kişi ve ailelerin de yaşam yerleri tercihinde etkili olabilmektedirler. Ayrıca yerel eğitim seviyesi de, ekonomik performansın ve rekabetçi yapının belirlenmesinde ve aynı zamanda insanlara istihdam fırsatlarının açılmasında önemli bir rol oynayabilmektedir. Bu sadece işin türü açısından değil daha da temelde iş bulabilme imkânı açısından önem arz etmektedir. Yenilikçi yapı ve bilgiye erişimde bölgesel ekonomik rekabetin önemli bir belirleyicisidir. Diğer yandan bilgi ve teknoloji yoğun faaliyetler sadece rekabetçi yapıyı geliştirmemekte aynı zamanda yeni iş alanlarının türetilmesine katkı sağlayabilmektedir. Bu bahsedilen faktörlerin, Avrupa Birliği üye devletleri ve bölgeleri arasındaki dağılımında da, farklılıklar olduğu görülmektedir (European Commission, 2004: 37-55).

Rekabetçi yapıyı geliştirmeye yönelik politikaların etkinliği için bu politikaların bölgesel düzeyde farklılaşması gerekmektedir. Daha gelişmiş bir bölge için rekabetçi

yapıyı geliştirebilecek en uygun yöntem, az gelişmiş bir bölge için uygun olmayabilecektir. Örneğin daha az gelişmiş bir bölgedeki rekabetçi yapı, patent başvuru sayısındaki ya da araştırma geliştirme harcamalarındaki artıştan ziyade temel eğitim ve kurumların geliştirilmesi yoluyla daha güçlendirilebilecektir. Aynı zamanda bunun anlamı, bölge gelişmeye başladıkça, yenilikçiliğe yönelik daha fazla yatırım yapılmazsa bölgenin rekabetçiliğini kaybedebileceğidir (European Commission, 2010a: 68).

Avrupa Birliği'nin, tüm NUTS-2 bölgeleri için, geniş bir yelpazeyi kapsayan toplam 69 göstergeden oluşan bölgesel rekabet indeksi hazırlanmıştır. Buna göre Güney-Doğu İngiltere, Hollanda ve Güney Almanya ile birlikte İskandinav bölgelerinde rekabetçiliğin yüksek olduğu belirlenmiştir. Bazı üye ülkelerde, bölgelerarası rekabet farklılıklarının da büyük olduğu görülmektedir. Örneğin Belçika'da Brüksel iki bölgeyle çevrilmiştir ve bunlardan biri olan Flemish bölgesinin çoğu rekabetçilik anlamında oldukça yüksek indeks değerlerine sahipken, diğeri olan Wallos bölgesinin çoğu da düşük değerlere sahiptir. Birlik içerisinde, daha gelişmiş ya da daha az gelişmiş pek çok ülkede başkent bölgeleri en yüksek rekabetçi değerlerine sahipken, en dıştaki bölgeler diğerlerine göre en düşük indeks değerlerini almıştır. En gelişmiş üye ülkelerde, yüksek rekabetçi bölgeler, diğer rekabetçi bölgelerle çevrilmişken, az gelişmiş üye ülkelerin en rekabetçi bölgelerinin daha az rekabetçi bölgelerle çevrilme eğiliminde olduğu görülmektedir. Bu durum, gelişmiş üye ülkelerde rekabetçi yapının daha eşit bir şekilde dağıldığı ve bu yapının komşu bölgelere de yayılma eğiliminde olduğuna işaret eder. Az gelişmiş üye ülkelerde ise rekabetçiliği belirleyen faktörlerin yüksek sermaye şehir bölgelerinde yoğunlaştığı ve komşu bölgelere yayılımının oldukça sınırlı olduğu söylenebilecektir (European Commission, 2010a: 71) Aşağıdaki tablolarda ise en yüksek rekabetçilik indeksine sahip ilk on bölge görülmektedir (European Commission, 2010a: 39)

Tablo.5.7. Rekabetçilik İndeksi En Yüksek On Bölge
(European Commission, 2010: 39)

<i>Ülkeler</i>	<i>Zirvedeki On Bölge</i>	<i>Rekabetçilik indeksi</i>
HOLLANDA	Utrecht	100.0
DANİMARKA	Hovedstaden	95.9
HOLLANDA	Noord-Holland	95.4
BİRLEŞİK KRALLIK	London	94.3
İSVEÇ	Stockholm	94.3
FİNLANDİYA	Etälä-Suomi	92.6
HOLLANDA	Zuid-Holland	92.4
FRANSA	Île de France	92.1
HOLLANDA	Noord-Brabant	91.4
BİRLEŞİK KRALLIK	Berkshire, Bucks ve Oxfordshire	90.1

En rekabetçi on bölgenin tamamının İskandinav ve batıdaki üye ülkeler içerisinde yer aldığı, düşük rekabetçilik indeksine sahip bölgelerin Güney-Doğudaki, büyük kentsiz bölgeler olduğu ve yine bunlar içerisinde bazı bölgelerinde, en dıştaki bölgeler olduğu görülmektedir. Aşağıdaki tabloda da rekabetçilik katsayısı en düşük ilk on bölge yer almaktadır (European Commission, 2010a: 39).

Tablo. 5.8. Rekabetçilik İndeksi En Düşük On Bölge (European Commission, 2010: 39)

Ülkeler	En Alttağı On Bölge	Rekabetçilik İndeksi
ROMANYA	Sud-Vest Oltenia	12.7
YUNANİSTAN	Notio-Aigaio	12.5
ROMANYA	Sud-Est	12.2
BULGARİSTAN	Severozapeden	12.1
YUNANİSTAN	Lonia Nisai	9.5
İSPANYA	Cludad Autónoma de Ceuta	8.9
PORTEKİZ	Região Autónoma dos Açores	8.8
YUNANİSTAN	Voreio Aigaio	8.0
İSPANYA	Cludad Autónoma de Melilla	5.1
FRANSA	Guyane	0.0

5.3.1.3. Avrupa Bölgesel İşbirliği Hedefi

Avrupa bölgesel işbirliği, birliğin bölgelerinin tüm boyutlarıyla güçlü entegrasyonunu desteklemeyi amaçlamaktadır. Bunu yaparken de, uyum politikaları deneyimlerin paylaşımı ve sınır ötesi işbirliği yoluyla, engel etkilerin(barrier effect) azaltılmasını ve birliğin bölgelerinin dengeli ve sürdürülebilir kalkınmasını teşvik etmektedir. Bu eylemler, yerel, bölgesel ve ulusal kalkınma stratejilerinin paylaşımı ve anahtar paydaşların ağsal ilişkilerine dayanmaktadır (European Commission, 2005a: 10). Bu hedef, işbirliğini, sınır ötesi, uluslar arası ve bölgelerarası düzeyde ele almakta ve uygulamalarıyla diğer iki hedef olan, yakınsama ve bölgesel rekabet ve istihdam hedeflerini tamamlamaktadır (European Commission, 2007b: 20). Üç tür işbirliğinin kapsamını ise şu şekilde belirlemek mümkündür (European Commission, 2005a: 10).

- **Sınır Ötesi İşbirliği:** Bu işbirliği, ortak sorunlarla karşı karşıya bulunan ve ortak çözümlerin gerektiği, ulusal sınırlarla ayrılmış bölgeleri entegre edebilmeyi amaçlamaktadır. Bu sorunlar genellikle pazarın bölünmesi, İşgücü, yatırımların yapısı, alt yapı, mali kaynaklar, kurumlar ve kamu hizmetleri ile ilişkilidir ve birlik içerisindeki tüm sınır bölgeleri bu sorunlarla karşı karşıya kalabilmektedir. Sınır ötesi işbirliği, sınır bölgelerinin rekabetçi yapılarının kuvvetlendirilmesine odaklanmakta ve özellikle geniş ekonomik farklılıkların bulunduğu her iki sınır tarafında, ekonomik ve sosyal entegrasyona katkı sağlamaya çalışmaktadır. Bu çerçevedeki eylemler ise, bilgi ve teknoloji transferinin, sınır ötesi işletme faaliyetlerinin geliştirilmesinin, sınır ötesi eğitim ve sağlık potansiyelinin ve sınır ötesi işgücü piyasalarının entegrasyonunun desteklenmesini kapsamaktadır.
- **Uluslararası İşbirliği:** Bu işbirliği de, stratejik öneme sahip konularda, değişik üye ülkelerin işbirliğini artırmayı amaçlamaktadır. Bu çerçevede ulaşım altyapısı gibi fiziki ve ağsal ilişkiler, katılımcılık gibi maddi olmayan bölgesel bağlantıları artırmayı amaçlamaktadır. Eylemler, doğal afetlerin önlenmesi, nehir havza düzeyinde su yönetimi, deniz işbirliğinin entegrasyonu, araştırma-geliştirme ve yenilikçi ağsal ilişkiler için, Avrupa ulaşım koridoru yaratılması öngörüsünü kapsamaktadır.
- **Bölgelerarası İşbirliği:** Bölgelerarası işbirliği programı ise, büyüme ve istihdam gündemine yoğunlaşarak, yeniliklerin güçlendirilmesini, küçük ve orta ölçekli firmalar ve girişimciliğin desteklenmesini, çevrenin korunması ve risklerin önlenmesini amaçlamaktadır. Ayrıca bu paralelde

deneyimlerin paylaşımı ve kentsel gelişime ilişkin en iyi uygulamalar, kamu sektörü hizmetlerinin modernizasyonu ve işbirliği programlarının uygulama ve çalışmaları teşvik edilebilecektir. Bölgelerarası işbirliği aynı zamanda yakınsama ve bölgesel rekabet ve istihdam programları içerisinde de desteklenebilmektedir.

6 Ekim 2011 tarihinde de Avrupa Komisyonu, 2014-2020 dönemi için Avrupa Birliği uyum politikalarının çerçeve taslağını belirlemiştir. Komisyonca önemli değişikliklerin arzulandığı uyum politikalarının şekillenmesi ve yürütülmesinde aşağıdaki unsurlar dikkate alınacaktır (European Commission, 2011b: 1).

- Avrupa 2020 stratejisinin akıllı, sürdürülebilir ve kapsayıcı büyüme önceliğine odaklanması.
- Performans değerlendirmesi
- Entegrasyon programlarının desteklenmesi
- Sonuçlara odaklanması
- Bölgesel uyumun güçlendirilmesi
- Dağıtımın basitleştirilmesi

Diğer yandan finansal araçların yoğunlaşması, GSYİH seviyesine uygun olarak belirlenen az gelişmiş bölgeler, geçiş bölgeleri ve gelişmiş bölge ayırımına göre yapılacaktır (European Commission, 2011b: 5).

- **Az Gelişmiş Bölgeler:** Bu kategorideki bölgeler. Kişi başına düşen GSYİH'sı AB-27 ülke ortalamasının %75'inden az olan bölgelerdir. Bu bölgelerin desteklenmesi uyum politikalarının önemli bir önceliğini oluşturmaktadır.
- **Geçiş Bölgeleri:** Bu yeni bölge kategorisi, Kişi başına düşen GSYİH'sı birlik ortalamasının %75'i ile %90'nı arasında bulunan tüm bölgeleri kapsamaktadır
- **Gelişmiş Bölgeler:** Bu bölgeler ise, kişi başına düşen GSYİH'sı birlik ortalamasının %90'ından yüksek olan bölgelerdir ve bu bölgelerde, bilgi ekonomileri içerisindeki küresel rekabet ve düşük karbon ekonomilerinin ön plana çıkışı gibi tüm üye ülkeleri ilgilendiren sorunlara odaklanılmaktadır.

2007-2013 ve 2014-2020 bölgesel politika araçları ve bu araçların kullanım amaçları da aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

Tablo. 5.9. AB Uyum Politikalarının Yapısı (European Commission, 2011b: 14)

2007-2013 Dönemi		Dönemlerin Amacı	2014-2020 Dönem	
Hedefler	Finansal Araçlar		Bölgelerin sınıflandırılması	Finansal Araçlar
Yakınsama	ABKF, ASF	Büyüme ve İstidama Yatırım	Az Gelişmiş Bölgeler	ABKF, ASF
Bölgesel Rekabet ve İstihdam	ABKF, ASF		Geçiş Bölgeleri	ABKF, ASF
			Daha Gelişmiş Bölgeler	ABKF, ASF
	Uyum Fonu			Uyum Fonu
Avrupa Bölgesel İşbirliği	ABKF	Avrupa Bölgesel İşbirliği		ABKF

5.3.2. Avrupa Birliği Bölgesel Ekonomik Politikaların Araçları

Burada dikkate alınacak olan bölgesel ekonomik politikaların finansal araçları, 2007-2013 bütçe hedefleriyle birlikte uygulama da olan araçlardır. Bu araçları ise şu şekilde belirlemek mümkündür (European Commission, 2006a : 2007b: 96-147).

- **Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu (ABKF):** Bu fon, bölgesel ekonomilerin geliştirilmesi ve yapısal düzenlemeleri için, finansal destek yoluyla temel bölgesel farklılıkları azaltarak ekonomik ve sosyal uyumun güçlendirilmesini amaçlamaktadır. Birliğin bölgesel yakınsama, rekabet ve istihdam ve bölgesel işbirliği hedeflerini gerçekleştirici faaliyetlere finansal destek sağlamaktadır. Bu çerçevede yakınsama hedefi için desteklediği öncelikler; araştırma-geliştirme, teknolojik gelişim ve yenilikler, elektronik iletişim teknolojilerinin geliştirilmesi, yeni istihdam alanları yaratacak yerel kalkınma inisiyatifleri, teknolojik ve doğal risklerin önlenmesi ve çevrenin korunması, ulaşım alt yapı yatırımları ve eğitim ve sağlık gibi sosyal altyapı yatırımlarının geliştirilmesi. Bölgesel rekabet ve istihdam hedefi içinde; Bölgesel bilgi ve yenilikçi ekonominin yaratılması ve güçlendirilmesine katkı sağlayabilecek faaliyetlerin, özel ve kamu kesimi, üniversiteler ve teknoloji merkezleri arasındaki düzenli ilişkilerin desteklenmesi, çevresel iyileştirmeyi sağlayabilecek yatırımların, enerji etkinliğinin ve yenilenebilir enerji üretiminin teşvik edilmesi, ulaşım ve haberleşme hizmetlerinin geliştirilmesi ve bu hizmetlere erişimin kolaylaştırılmasıdır. Fon ayrıca bölgesel işbirliği hedefi içinde, Sınır ötesi, uluslararası ve bölgeler arası ilişkileri geliştirici faaliyetlere finansal destek sağlamaktadır. İlaveten 2000-2006 bütçe döneminde. kentsel gelişim için uygulamaya konan Urban projesi deneyimlerine dayalı, kentlerin ekonomik, sosyal ve çevresel problemlerini çözmeye yönelik uygulamaları desteklemektedir.

- **Avrupa Sosyal Fonu (ASF):** Topluluğun, daha fazla ve daha iyi iş ve yüksek istihdam koşullarının oluşturulması, iş ve istihdam fırsatlarının yaratılması yoluyla, ekonomik ve sosyal uyumun güçlendirilmesi önceliğine katkı sağlamaktadır. Fon bunu, ulusal, bölgesel ve yerel istihdam farklılıklarını azaltarak, dezavantajlı insanların istihdama erişimini sağlayarak, sosyal kapsayıcılığı teşvik ederek, üye ülkelerin tam istihdam ve iş verimliliği hedeflerini destekleme yoluyla gerçekleştirmeye çalışmaktadır. Bu paralelde 2007-2013 döneminin yakınsama, bölgesel rekabet ve istihdam hedefleri içinde, çalışanların uyumunu sağlayıcı, iş arayanların ve aktif olmayanların işe erişimini kolaylaştırıcı, işgücü piyasalarındaki kurumları güçlendirici ve modernize edici, göçmenlerin ve azınlıkların sosyal entegrasyonunu sağlayıcı eylemlere ve beşeri sermayeyi geliştirici ve genişletici yatırımlara, kamu hizmetlerinin ve kamu yönetiminin etkinliğini ve kurumsal kapasiteyi geliştirici faaliyetlere destek sağlamaktadır.
- **Uyum Fonu (UF):** Uyum fonu, sürdürülebilir kalkınmanın desteklenmesi için, topluluğun ekonomik ve sosyal uyumunu güçlendirmeyi amaçlamaktadır. Bu çerçevede Gayrisafi Milli Geliri, topluluk ortalamasının %90 altında bulunan üye ülkelerde, bir yandan ülkelerin ulaşım ağlarının geliştirilmesi, diğer yandan da, topluluğun çevreyi koruyucu politikaları ve eylemleri desteklenilmeye çalışılmaktadır. Çevrenin korunması bağlamında, enerji etkinliğine, yenilenebilir enerji kaynaklarına, iklim değişikliklerine uyum ve risk önlemesine ve ilaveten su ve atık sektörlerine yönelik yatırımlar teşvik edilmektedir. Ulaşım bağlamında ise kentsel ulaşım ve düşük karbonlu ulaşım sistemlerine yönelik yatırımlar desteklenmektedir.
- **Avrupa Gruplandırılmış Bölgesel İşbirliği Aracı (AGBİA):** Bu araç, yerel ve bölgesel otoriteler arasında, sınır ötesi, uluslararası ve bölgelerarası işbirliğini kolaylaştırmak amacıyla oluşturulmuştur. Özellikle de Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu, Avrupa Sosyal Fonu ve Uyum Fonu yoluyla toplulukça finanse edilen bölgesel işbirliğini geliştirmeye yönelik program ve projelerin uygulanmasıyla görevlidir.
- **Katılım Öncesi Yardım Aracı (KÖYA):** Bu araç da 2007 Ocak ayında, Türkiye ve Balkan ülkeleri için katılım öncesi finansal destek sağlamak için oluşturulmuştur. Araç beş bileşeni kapsamaktadır. Birincisi, geçişin kolaylaşması ve kurumsal kapasitenin inşası amacıyla, demokratikleşme ve kurumsal güçlülüğün desteklenmesi, ekonomik ve sosyal kalkınmaya ve topluluğa uyuma yardımcı olunması, ikincisi, üye ülkelerle bu araç kapsamındaki ülkeler arasında sınır ötesi işbirliğinin geliştirilmesi, üçüncüsü, ulaşım sektörü, çevre ve ekonomik kalkınmaya yönelik yatırım hedefleriyle bölgesel kalkınmanın gerçekleştirilmesi, dördüncüsü, beşeri sermayenin güçlendirilmesi ve dışlamaya karşı mücadeleyle insan kaynaklarına yatırım, beşicisi de kırsal kalkındır. Bunlardan faydalananacak ülkeler iki gruba ayrılmaktadır. İlki beş bileşene uygunluk arz eden aday ülkelerdir ki bu ülkeler, Türkiye, Hırvatistan ve Makedonya, ikinci grup ülkeler ise, Arnavutluk, Bosna Hersek, Karadağ, Sırbistan ve Kosova gibi balkanlardaki potansiyel aday ülkelerdir. Bu ülkelerde, yukarıdaki beş unsurun ilk ikisi kapsamında düşünülmüştür (European Commission, 2007b:136).

- **Yeni Bölgesel Politika Araçları:** 2007-2013 dönemi için üç yeni bölgesel politika aracı oluşturulmuştur. Bu araçlardan JASPER, Avrupa Komisyonu, Avrupa Yatırım Bankası ve Avrupa Bankası arasında, uzmanlık grubu oluşturucu yeni bir yapılanma ve gelişim için, ilaveten üye ülkeler ve bölgelerdeki büyük projelerin hazırlanmasına yardımcı olabilmek için işbirliğini geliştirmeye çalışmaktadır. Bir diğer araç olan JEREMİE'de, Avrupa Birliği bölgelerinde küçük ve orta ölçekli işbirliklerinin gelişimi için finansa erişimi kolaylaştırıcı, Avrupa Komisyonu, Avrupa Yatırım Bankası ve Avrupa Yatırım Fonunun ortaklaşa oluşturdukları girişimdir. JESSICA ise, yine kentsel bölgelerde, sürdürülebilir yatırımları desteklemek için Avrupa Komisyonunun işbirliği ile Avrupa Yatırım Bankası ve Avrupa Kalkınma Bankası Konseyinin oluşturdukları girişimdir (European Commission, 2006a : 4).

Ayrıca uyum politikalarına yönelik bütçe hedeflerinin finansmanında değerlendirilmese de, birliğin tarım ve balıkçılık politikaları içinde finansal araçlar mevcuttur. Birliğin tarımsal politikaları, tarımsal destek ve kırsal kalkınma çerçevesinde ele alınmaktadır. Tarımsal desteğin finansmanı Avrupa Tarımsal Garanti Fonunca sağlanırken bu fon tarımsal sektörde istihdamı güçlendirmeye yardımcı olmak amacıyla çiftçilere doğrudan ödemede bulunmaktadır. Kırsal bölgelere ve az gelişmiş bölgelerdeki çiftçilere daha fazla destek sağlamaya odaklanan kırsal kalkınma politikaları ise, Kırsal Kalkınma İçin Avrupa Tarımsal Fonu tarafından finanse edilmektedir. Bu fonun harcamaları belirli bölgelere özellikle çok büyük kentleri bulunmayan daha uzak bölgelere yoğunlaşmaktadır (European Commission, 2010a: 190-192) Avrupa Balıkçılı Fonu da, rekabetçi ve ekonomik olarak uygulanabilirlik içerisinde, balıkçılık aktivitelerinin etkinliğine katkı yoluyla su altı yaşam kaynaklarının sürdürülebilir kullanımını sağlamaya çalışan birliğin balıkçılık politikalarının finansmanını sağlamaktadır (European Commission, 2010a: 183).

5.4. Kamu Müdahaleleri Çerçevesinde Avrupa Birliği Bölgesel Politika Etkilerinin Değerlendirilmesi

Avrupa Birliği bölgesel politikaları, daha fazla büyüme için, yatırımların artırılması ve gerekli koşulların yaratılması yoluyla bölgelerarası gelişmişlik farklılıklarını azaltmaya, özellikle, geri kalmış üye ülke ve bölgelerde ekonomik ve sosyal kalkınmayı gerçekleştirmeye çalışmaktadır. Bunu, alt yapı, beşeri sermaye ve iş ortamına yönelik yatırımlara finansal destek sağlama yoluyla yapmaktadır. Bu çerçevede 2000-2006 program döneminde 233 milyar avro harcama yapılırken, 2007-2013 mevcut program döneminde yapılan harcama toplamının yaklaşık 347 milyar avro olması beklenilmektedir. Avrupa Birliği bölgesel politikalarının ya da başka bir deyişle uyum politikalarının, hem kısa (talep), hem de uzun dönem (arz) etkileri gündeme gelebilmektedir. Kısa dönem etkiler, programın uygulama döneminde, ekonomik ve sosyal alt yapı yatırımları gibi bazı yatırımlara yönelik harcamalar, üretim, istihdam ve gelir artışına yol açabilecek bu ise sonuçta ilave bir talep artışı yaratabilecektir. Uzun dönem etkiler ise, alt yapı sermaye stokunun, insan kaynaklarının, yenilikçi ve teknolojik yapının gelişimi ve artışı yoluyla gündeme gelebilmektedir. Bu gelişim az gelişmiş ülke ve bölgelerin verimlilik kapasitesinin, çıktı ve istihdam seviyesinin artması yoluyla rekabetçi yapısına katkıda bulunabilecektir. Ancak bu etkiler, bütçeden yapılan kaynak transferinin farklılığına bağlı olarak, ülkeler arasında değişebilmektedir (Gáková, vd, 2009: 2-3).

Uyum politikalarının etkilerinin belirlenmesinde de, genellikle HERMİN ve QUEST modellerinden yararlanıldığı görülmektedir. HERMİN, Neo Klasik ve Keynesyen unsurları birleştirerek, hem kısa dönem etkileri hem de uzun dönem etkileri bir çerçevede analiz eden makro ekonometrik bir modeldir. İlaveten model özellikle uyum politikalarının etkilerini belirlemek amacıyla tasarlanmıştır. QUEST modeli ise Yeni Keynesyen ve Neoklasik sentez temelli bir makro ekonometrik modeldir. Bu modellerin temel özelliği, fiziksel yatırımların ve beşeri sermayenin büyümeyi yönlendirmesidir. OUEST modeli dışlama etkisini de dikkate almakta ve bazı durumlarda kamu yatırımlarının özel yatırımlar kadar verimli olmayabileceğinden hareket etmektedir. Dolayısıyla bu modelde, uyum politikalarının kısa dönem talep etkisi diğer modelden daha düşük çıkabilmektedir (European Commission, 2007a: 99).

Avrupa Birliği Komisyonu (2010: 249-254)'nın yıllık raporunda, yukarıda adı geçen modellerle uyum politikalarının etki sonuçları belirlenmeye çalışılmıştır. Bu rapora göre 2000–2006 dönemi programının, 2009'un sonuna kadar olan kısa dönem uygulama sonuçlarına göre, harcama döneminde uyum politikalarından yararlanan üye ülkelerde yıllık ortalama %1.2 oranında GSYİH'da artış olmuştur. Bu yıllık ortama artış, 2009'un sonuna kadar birikimli olarak belirlendiğinde, bu politikaların uygulanmaması durumuna göre %11'den daha fazla oranda gelirden bir artış olmuştur. Bu sonuçlar ise HERMİN modeliyle elde edilmiştir ve bu model harcamaların finansal maliyetlerini dikkate almamaktadır. Aynı zamanda uyum politikaları yukarıda da, değinildiği gibi arz yönlü etkiler yoluyla yapısal değişimleri ve uzun dönemli büyümeyi gerçekleştirebilmektedir. Bu politikalarla oluşabilecek, daha iyi bir ulaşım sistemi, güçlü bir kurumsal yapı, daha uzman işgücü ve yeniliklerdeki artış, bölgesel ekonomilerin uzun ömürlü verimlilik potansiyelinin gelişimini etkileyebilmektedir. GSYİH üzerinde uzun dönemli etkinin, QUEST modelinde, bu modelin içsel bir büyüme modeli olması ve beşeri sermaye ve bölgesel teknolojik gelişime yönelik yatırımların büyüme üzerindeki etkisini dikkate alması nedeniyle daha yüksek olduğu görülmektedir. Netice itibarıyla uyum politikaları hem kısa dönemde, hem de uzun dönemde, büyümeyi güçlü bir şekilde etkilemektedir. 2000–2006 periyodunda uyum politikaları, her avro yatırımı için 2,1'lik avro dönüşümüyle sonuçlanmıştır. QUEST modeli de, Avrupa Birliği ekonomilerinin tamamında bu program dönemindeki harcamaların GSYİH üzerindeki birikimli net etkisinin %0,7 olduğunu ve bu etkinin 2020 yılında %4 olacağını tahmin etmektedir. Uyum politikaları aynı zamanda istihdam artışına da yardımcı olmuştur ve HERMİN modelinin tahminine göre, 2000-2006 dönemi politikaları, 2009 itibarıyla 5.6 milyon istihdam yaratmıştır.

Gáková, vd.(2009:3-8)'nin, Yunanistan, İspanya ve Portekiz için 2000-2006 ve 2007-2013 dönemlerini, birliğe 2004'te katılan ülkeler için 2004-2006 ve 2007-2013 dönemlerini, son olarak da birliğe 2007 tarihinde dahil olan Romanya ve Bulgaristan için 2007-2013 dönemini dikkate alarak, uyum politikaları nedeniyle yapılan transferlerin kısa ve uzun dönem etkilerini HERMİN modeliyle belirlemeye çalışmışlardır. Çalışmaya göre mevcut program döneminde Avrupa uyum politikalarının adı geçen ülkelerde 2015 yılında 1.9 milyon ek istihdam yaratması beklenilmektedir. GSYİH'nın ise İspanya'da %1, Polonya, Slovakya ve Romanya'da %3, Baltık ülkelerinde ise %5'den daha fazla bir artış olması beklenilmektedir. GSYİH üzerindeki en yüksek uzun dönemli arz etkisinin 2020 itibarıyla üç Baltık ülkesi, Polonya ve Bulgaristan'da olması beklenilmektedir. Bu çerçevede Letonya'da %5, Litvanya'da %4.8, Estonya'da 4.6, Polonya'da %3.8 ve Bulgaristan'da %3.6 oranında GSYİH'da artış olabilecektir. Aynı zamanda Avrupa uyum politikaları, yararlanıcı ülkelerde fiziksel alt yapı, beşeri ve teknolojik sermayeye yönelik yatırımları artırmaktadır. Bu tür

yatırım harcamaları, yöneldiği ülkelerde ise, çeşitli sermaye stoklarına doğrudan katkı ve toplam faktör ve işgücü verimliliğindeki artış yoluyla çıktıda artış gerçekleştirebilmektedir. HERMİN modeline göre, 2015 yılı itibariyle, uyum politikalarının fiziksel alt yapı sermaye stokundaki en büyük etkisinin % 46.3 ile Polonya ve % 42 ile Letonya'da olması beklenilmektedir. Beşeri sermaye üzerindeki en büyük etkinin, Bulgaristan'da (%16.3), Letonya'da (%14.5) ve Portekiz'de (%14.3), yapılan harcamaların teknolojik gelişime yönelik etkisinin ise, üç Baltık ülkesi, Letonya (%69.1), Estonya (%40.5), Litvanya (%40.5) ile birlikte Polonya'da (41.4) gerçekleşeceği tahmin edilmektedir. Bu tür yatırımlar ise, piyasa başarısızlıkları nedeniyle kamu müdahalesini gerekli kılmaktadır. Beşeri sermaye ya da ulaşım veya diğer alt yapı türlerinin kamusal mal niteliğine sahip olması, yatırımların sosyal boyutunun bulunması, ilaveten finansal etkileri ve dönüşümünün kolay ya da ekonomik olmaması gibi faktörler, bu müdahalenin gerekçesini ortaya koymaktadır (European Commission, 2004: 37).

Bu çerçevede, Avrupa Birliğinde, bölgesel dengesizliklerin giderilebilmesi, özellikle geri kalmış ülke ve bölgelerde ekonomik ve sosyal gelişimi sağlanabilmesi amacıyla uygulanan bölgesel politikaların şekillenmesinde, özellikle ulaşım, haberleşme, enerji ve beşeri sermayeyi geliştirmeye yönelik ekonomik ve sosyal alt yapı yatırımlarıyla ve kurumsal alt yapının geliştirilerek, yönetsel yapının etkinliğinin sağlanması yoluyla, kamu müdahalesini açıkça görmek mümkündür. Adı geçen unsurlar aynı zamanda birliğin bölgesel politikalarının merkezinde yer alan, bölgesel rekabetçi yapının geliştirilmesinde de temel unsurlar olarak görülmektedirler.

5.5. Türkiye'nin Avrupa Birliği Bölgesel Politikalarına Uyum

AB'nin 1999 yılındaki Helsinki zirvesinde, Türkiye'nin AB'ye adaylığı kabul edilmiş ve diğer aday ülkeler gibi mevcut Avrupa stratejisi doğrultusunda, reformları hızlandıran ve destekleyen katılım öncesi stratejiden yararlanması gerektiği belirlenmiştir. Bu çerçevede Türkiye'nin Kopenhag kriterlerine ve AB müktesebatına uyum yükümlülükleri, katılım öncesi mali yardımların çerçevesi ve üyelik için gerekli kısa ve orta vadeli öncelikler katılım ortaklığı belgesiyle belirlenirken, Avrupa Komisyonu da, aday ülkelerle ilgili gelişmeleri değerlendirmek üzere ilerleme raporları hazırlamaktadır (DPT, 2008: 142). Türkiye'nin, AB bölgesel politikalarına uyumunun boyutunu da, bu belgeler ve raporlarda görmek mümkündür. Katılım ortaklığı belgeleri, 2001, 2003, 2006 ve 2008 yıllarında yayınlanırken, ilerleme raporlarının da ilki 1998 yılında yayınlanmış ve o tarihten itibaren her yıl düzenli olarak yayınlanmaya devam edilmektedir.

Bu belge ve raporlarda AB bölgesel politikalarına uyumla ilgili ön plana çıkan noktalar ise şunlardır. Avrupa Birliğinin 1999 ilerleme raporunda, aday ülkeler arasında en ciddi bölgesel sorunlar yaşayan ülkenin Türkiye olduğu ifade edilmektedir. Bunun başlıca nedeni olarak, Türkiye'deki bölgesel dengesizliklerin boyutuyla birlikte, kişi başına düşen GSYİH rakamı ile AB ortalaması arasındaki farkın büyüklüğü, ikinci ise nüfusun büyüklüğü gösterilmektedir (Nüfusun %38'i, yurt içi kriterlere göre geri kalmış olarak nitelendirilmektedir). Diğer aday ülkelerin aksine, Türkiye'nin uzun yıllardır bir bölgesel politika uyguladığı, ancak bu uygulamanın merkezi planlama çerçevesinde gerçekleştiği, bölgesel boyutun dikkate alınmadığı, desteklenen bölgelerin yeterince yatırım çekemediği ve alt yapı yatırımlarının doğu bölgelerinin kalkınmasında olumlu bir etki yaratmadığı belirtilmektedir (European Commission, 1999: 40-41). 2000'li yıllardan itibaren Türkiye'nin bölgesel politikalarının Birliği uyumu ve bu konularda

yapılması gerekli olan hususların raporlarda, hukuki çerçeve, kurumsal çerçeve, idari kapasite, programlama, izleme ve değerlendirme, mali yönetim ve kontrol açısından incelendiği görülmektedir. Bu raporlarda özellikle de bu çerçevede ön plana çıkan, politika uygulamaları ve yetersizliklerin belirlenmesi gerekmektedir.

Avrupa Birliği'nin 2000 yılı ilerleme raporunda, Türkiye'de Kalkınmada Öncelikli Yöre (KÖY) kapsamındaki illerin, ülkenin yüzölçümünün yarıdan fazlasını ve nüfusun üçte birden çoğunu temsil ettiği, bu illerdeki kişi başına düşen GSYİH'nın ulusal ortalamasının %56'sına (AB ortalamasının %19'u) tekabül ettiği ve bu KÖY politikasının şimdiye kadar anlamlı bir sonuç vermediği ifade edilmektedir. Türkiye'de bölgesel politikalardan sorumlu olan kurumun DPT olduğu, bölgesel politikalara ilişkin rolünün netleştirilmesi gereken Güney Doğu Anadolu Kalkınma İdaresi Teşkilatı hariç tutulursa Ankara dışında uygulama yapılarının bulunmadığı belirtilmektedir. Türkiye'de Bölgesel sorunlar önemli boyutlarda olduğu halde etkin bir politika izlenmediği, bölgesel dengesizliklerin giderilmesine yönelik topluluk standartlarıyla uyumlu bir bölgesel politikanın güçlendirilmesi ve modernize edilmesi gerekliliği belirlenirken, topluluk kuralları ile uyumlu bir NUTS sınıflamasının Komisyona teklif edilmesine vurgu yapılmaktadır (European Commission, 2000: 59-60). Komisyonun 2001 raporunda, son ilerleme raporundan bu yana, yapısal politikaların uygulanmasına yönelik hazırlık çalışmaları konusunda bir aşama kaydedilmediği belirtilirken bölgesel politikalar konusundaki yetersizlikler ortaya konulmakta ve NUTS II sınıflandırması çalışmasının, DPT ve DİE tarafından başlatıldığı ifade edilmektedir (European Commission, 2001: 77-78).

Diğer yandan Türkiye'nin, AB'ye üyeliği için kısa ve orta vadeli önceliklerini içeren katılım ortaklığı belgesinin ilki, 8 Mart 2001 tarihinde yayımlanmıştır. Bu belgeye göre kısa ve orta vadede (DPT, 2008: 142);

- Topluluk kurallarına uygun bir NUTS sınıflandırmasının yapılması,
- Bu birimler bazında istatistiklerin toplanmaya başlanması
- Etki bir bölgesel politika geliştirilmesine yönelik strateji benimsenmesi
- Bölgesel dengesizliklerin giderilmesi amacıyla mali ve kurumsal yapıyı da kapsayan bir ulusal politika geliştirilmesi üzerinde durulmuştur.

Türkiye'de, bölgesel istatistiklerin toplanması, bölgesel politikaların çerçevesinin belirlenmesi ve Avrupa Birliği Bölgesel İstatistik Sistemine(NUTS) uygun karşılaştırılabilir istatistikî veri tabanı oluşturulması amacıyla yapmış olduğu İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflaması 22 Eylül 2002 tarih ve 24884 sayılı resmi gazetede yayınlanmış ve yürürlüğe girmiştir. Bu sınıflamaya göre iller Düzey 3 olarak tanımlanmış, ekonomik, sosyal ve coğrafi yönden benzerlik gösteren komşu iller ise, bölgesel kalkınma planları ve nüfus dikkate alınarak Düzey 1 ve Düzey 2 olarak hiyerarşik bir sınıflandırma yapılmıştır. Düzey 3 sınıflandırması il düzeyindedir ve 81 adet ili kapsamaktadır. Düzey 2 İstatistikî Bölge Birimleri ise Düzey 3 kapsamındaki komşu illerin gruplandırılması ile tanımlanmıştır ve 26 adettir. Düzey 1 İstatistikî Bölge Birimleri de, Düzey 2'nin gruplandırılması sonucu tanımlanmış olup 12 adettir (Resmi Gazete, 2002:1). Bu sınıflandırma çerçevesindeki bölgeler ise, aşağıdaki tabloda yer almaktadırlar.

Tablo.5.10. İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırması (Resmi Gazete, 2002:1).

<i>Düzyey-1</i>	<i>Düzyey-2</i>	<i>Düzyey-3</i>
İstanbul	İstanbul	İstanbul
Batı Marmara	Tekirdağ Balıkesir İzmir	Tekirdağ, Edirne, Kırklareli Balıkesir, Çanakkale İzmir
Ege	Aydın Manisa	Aydın, Denizli, Muğla Manisa, Afyon, Kütahya, Uşak
Doğu Marmara	Bursa Kocaeli	Bursa, Eskişehir, Bilecik Kocaeli, Sakarya, Düzce, Bolu, Yalova
Batı Anadolu	Ankara Konya Antalya	Ankara Konya, Karaman, Antalya, Isparta, Burdur
Akdeniz	Adana Hatay	Adana, Mersin Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye
Orta Anadolu	Kırıkkale Kayseri Zonguldak	Kırıkkale, Aksaray, Niğde, Nevşehir, Kırşehir Kayseri, Sivas Yozgat Zonguldak, Karabük, Bartın
Batı Karadeniz	Kastamonu Samsun	Kastamonu, Çankırı, Sinop Samsun, Tokat, Çorum, Amasya
Doğu Karadeniz	Trabzon	Trabzon, Ordu, Giresun, Rize, Artvin, Gümüşhane
Kuzeydoğu Anadolu	Erzurum Ağrı	Erzurum, Erzincan, Bayburt Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan
Ortadoğu Anadolu	Malatya Van	Malatya, Elazığ, Bingöl, Tunceli Van, Muş, Bitlis, Hakkari
Güneydoğu Anadolu	Gaziantep Şanlıurfa Mardin	Gaziantep, Adıyaman, Kilis Şanlıurfa, Diyarbakır Mardin, Batman, Şırnak, Siirt

AB'nin. 2003 yılı ilerleme raporunda da, bu durum bölgesel organizasyon anlamında kaydedilen bir gelişme olarak belirlenirken, kurumsal yapılanmalarla ilgili olarak, DPT bünyesinde diğer konuların yanı sıra, özellikle katılım öncesi bölgesel kalkınma programları konusunda çalışacak yeni bir dairenin kurulduğu ifade edilmektedir. Ancak daha önceki ve daha sonraki raporlarda da olduğu gibi, Türkiye'nin bölgesel politikalarından yasal olarak DPT'nin sorumlu olduğu Ankara dışında planlama ve uygulamaya yönelik herhangi bir kurumun bulunmadığı vurgulanmaktadır (European Commission, 2003: 104-105). Bu gelişmelerle birlikte Türkiye, AB'nin katılım öncesi mali yardımlarından yararlanabilmek amacıyla, Avrupa Komisyonunun 2001 yılında talep ettiği ve diğer aday ülkeler tarafından da hazırlanan ve 2004-2006 yılını kapsayan ön ulusal kalkınma planını 2003 yılında hazırlamıştır. Bu planda Türkiye 26 Düzey 2 bölgesinden sosyo-ekonomik gelişmişlik açısından görece az gelişmiş olan 12 Düzey 2 bölgesi belirlemiş ve katılım öncesi mali yardımlar ile desteklenen bölgesel kalkınma programlarının hazırlık ve uygulamaları bu öncelikli bölgelerde yürütülmeye çalışılmıştır (DPT, 2008: 145).

Yine, bölgesel örgütlenme, yasal çerçeve, kurumsal çerçeve, idari kapasite, izleme ve değerlendirme, mali yönetim ve kontrol kapsamında, Türkiye'deki bölgesel politikaların AB'ye uyumunun değerlendirildiği 2005 ilerleme raporunda da, yasal çerçeve bağlamında Belediyeler Kanunu, Büyükşehir Belediyeler Kanunu ve İl Özel İdaresi Kanununun Temmuz 2005'te kabul edildiği belirtilmektedir. Türkiye Cumhuriyetinin merkezîyetçi bir devlet olduğu ve söz konusu yasaların, kamu idaresinin alt kademedeki makamlara yetki devri sağlaması ve bölgesel düzeyde yerel demokrasiyi işler hale getirmesi nedeniyle memnuniyetle karşılandığı ifade

edilmektedir. Diğer unsurlar açısından ise özetle, sınırlı bazı gelişmeler olmakla beraber, bunların kayda değer olmadığı belirtilmektedir (European Commission, 2005b: 101-103).

2006 yılı ilerleme raporunda, yasal çerçeve konusunda bazı ilerlemeler sağlandığı ve bu kapsamda Kalkınma Ajansları'nın Kuruluşu, Koordinasyonu ve Görevleri Hakkındaki Kanunun onaylandığı ve Şubat 2006'da yürürlüğe girdiği belirtilmektedir. Programlama alanında da, bazı ilerlemelerden bahsedilebileceği, Dokuzuncu Kalkınma Planı'nda, kalkınma konusunda bölgesel bakış açısına atfedilen önemin arttığı ve DPT ve ilgili bakanlıkların kalkınma programlarıyla ilişkili belgelerin, özellikle de, Stratejik Uyum Çerçevesi ve İşlevsel Programlar belgesinin hazırlanmasında işbirliği halinde oldukları ifade edilmektedir. İzleme ve değerlendirme alanlarında da iyi ilerlemeler sağlandığı, DPT tarafından 2004 yılında izleme ve değerlendirmeden sorumlu olarak kurulan birimin, 2006 yılında oluşturulan kurallarla izleme ve değerlendirme sürecindeki sorumluluklarının belirlendiğine vurgu yapılmaktadır (European Commission, 2006b: 56-57).

Avrupa Komisyonu'nun 2007 yılında yayınladığı ilerleme raporunda ise, Katılım Öncesi Yardım Topluluk Aracına (IPA) geçiş döneminde, satın alma, ihale açma, sözleşme yapma, yapısal bileşenlerin (3-bölgesel kalkınma ve 4-İnsan kaynaklarını geliştirme) uygulanmasına ilişkin mali yönetim gibi görevler üstlenecek olan Merkezi Finans ve İhale Biriminin (MFİB) statüsüne dair mevzuatın kabul edilerek, yasal çerçeveye dair ilerleme kaydedildiği belirlenmektedir. Kurumsal alanda da IPA mali aracının yapısal bileşenlerinin uygulanması için Türkiye'nin bazı yapılar belirlediği, programlamaya bağlı olarak da, yine bu mali aracın yapısal bileşenlerinin uygulanmasına ilişkin Türkiye'nin stratejisini ortaya koyan Stratejik Uyum Belgesinin komisyonca uygun bulunduğu ifade edilmektedir (European Commission, 2007c: 57-58).

2008 yılı ilerleme raporunda, 2007 Kasım ayında yürürlüğe giren Kalkınma Ajansları Kanunu ile yasal anlamda ilerleme kaydedildiği, kurumsal anlamda ise, katılım öncesi mali araç konusunda, DPT'nin eşgüdüm rolü oynamaya başlaması, Merkezi Finans ve İhale Birimi'nin de, yürütme organı olarak kullanılmasıyla sınırlı ilerlemeler kaydedildiği belirtilmektedir. İzleme ve değerlendirme alanında da, uygulama birimlerinin, operasyonel programların uygulanmasını izlemek üzere, sektörel izleme komiteleri oluşturulmasıyla ilerleme kaydedildiği ifade edilmektedir (European Commission, 2008c: 65-66).

2009 yılı ilerleme raporunda, yasal çerçevede, katılım öncesi mali yardımın uygulanmasına hukuki zemin teşkil eden, Türkiye'nin IPA çerçeve anlaşmasının Aralık 2008'de yürürlüğe girmesiyle, ilerleme kaydedildiği, kurumsal çerçevede de, katılım öncesi mali yardımın 3. ve 4. bileşenlerinin uygulanmasına yönelik kurumsal yapılanma ve prosedürlerin başarılı bir şekilde tamamlandığı belirtilmektedir. Programlama konusunda da bazı ilerlemeler kaydedildiği, Çevre operasyonel programı kapsamında sağlam bir proje havuzu oluşturulduğu, Bölgesel rekabet edebilirlik ve insan kaynaklarının geliştirilmesi operasyonel programları kapsamında teklif çağrıları yapıldığı, diğer konularda ise sınırlı ilerlemeler kaydedildiği ifade edilmektedir (European Commission, 2009: 67-68).

Komisyonun 2010 yılı ilerleme raporunda, katılım öncesi mali yardım aracının yapılanmasındaki kurumların belirlenmesi konusunda başbakanlıkça çıkarılan genelge ile hukuki çerçevede, bu mali yardımların uygulanmasını desteklemekle ilgili DPT tarafından kurulan teknik komite ve bölgesel kalkınma politikalarını merkez ve yerel idareler arasında koordine edecek bir bölgesel kalkınma komitesinin oluşturulma

çabasının da kurumsal çerçevede kaydedilen ilerlemeler olduğu belirtilmektedir. Programlama konusunda ise, özellikle çevre, bölgesel rekabet edebilirlik ve insan kaynaklarının geliştirilmesi operasyonel programlarında, katılım öncesi yardım aracına yönelik proje havuzları oluşturulması konusunda gelişmeler yaşandığı, izleme ve değerlendirme konusunda da, katılım öncesi yardım aracının program otoriteleri ve DPT Müsteşarlığı arasındaki çalışma gruplarının faal olması ve entegre yönetim bilgi sisteminin oluşturulma çabaları nedeniyle ilerlemeler yaşandığı tespiti yapılmaktadır (European Commission, 2010b: 73-74).

12 ekim 2011 tarihli ilerleme raporunda ise, hukuki çerçevede herhangi bir gelişme kaydedilmediği, Kurumsal çerçevede Kalkınma Bakanlığına dönüşen DPT tarafından oluşturulan, merkezi kuruluşlar ve yerel yönetimler arasında koordinasyonu sağlayacak olan Bölgesel Kalkınma Yüksek Kurulu ve Bölgesel Kalkınma Komitesi'nin kurulması nedeniyle ilerlemeler sağlandığı belirtilmektedir. Programlama ve program uygulama konusunda katılım öncesi yardım aracının 3. bileşeni altında yer alan projeleri tanımlama, hazırlık ve onay aşamalarında iyi düzeyde ilerlemeler sağlandığı, izleme ve değerlendirme konusunda entegre yönetim bilgi sisteminin işler duruma geldiği, mali yönetim ve kontrol konusunda yönetim ve kontrol sistemlerindeki mevcut zayıflıkları gidermek amacıyla kapsamlı bir eylem planı hazırlandığı ifade edilmektedir (European Commission, 2011c: 82-83).

Avrupa Birliği Komisyonunun, yasal çerçeve, kurumsal çerçeve, idari kapasite, programlama, izleme ve değerlendirme, mali yönetim ve kontrol alanlarıyla ilgili olarak Türkiye'nin, AB bölgesel politikalarına uyumuna yönelik hazırladığı raporlar değerlendirildiğinde, özellikle de 2000'li yılların ortalarından itibaren yeterli olmamakla beraber, belirlenen alanlarda önemli ilerlemeler kaydedildiği tespiti yapılabilecektir.

6. TÜRKİYE’DE BÖLGESEL GELİŞMİŞLİK FARKLILIKLARI VE BU FARKLILIKLARIN GİDERİLMESİNDE DEVLETİN ROLÜ

Bu bölümde de, öncelikle Türkiye’de bölgelerarası gelişmişlik farklılıklarının boyutları belirlenmeye çalışılacak, tarihsel süreç içerisinde bu farklılıkları gidermeye yönelik politikalar incelenecektir. Daha sonra bu politikaların araçları ve bu araçların uygulanmasında devletin rolü belirlenirken, bu politika araçları da, 1960’lı yıllardan günümüze kullanılan geleneksel politika araçları ve günümüzde ön plana çıkan politika araçları çerçevesinde analiz edilmeye çalışılacaktır.

6.1. Türkiye’de Bölgesel Dengesizliklerin Boyutları

Boyutları farklı olmakla birlikte, hemen hemen her ülkede görülmekte olan bölgelerarası sosyo-ekonomik gelişmişlik farklılığının varlığı, Türkiye açısından da geçerlidir. Bu farklılıkların boyutlarını belirlemeye yönelik Dinçer vd.(2003)’nin DPT için yaptıkları, illerin ve bölgelerin sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralaması araştırmasında, değişik ekonomik ve sosyal göstergelerden hareketle Türkiye’de önemli bölgelerarası gelişmişlik farklılıklarının varlığına dikkat çekmektedirler. Bu çalışmada ülkenin batısında yer alan Marmara, Ege, İç Anadolu ve Akdeniz Bölgeleri görece olarak gelişmiş bölgeler olarak nitelendirilir iken, özellikle Doğu Anadolu, Karadeniz’in dağlık bölgeleri ve Güneydoğu Anadolu’nun bazı yöreleri gelir, istihdam ve genel olarak refah bakımından Türkiye ortalamasının oldukça altında olduğu belirtilmektedir. Ülke ortalamasının altında yer alan bu bölgelerde coğrafi yapı, iklim özellikleri ve gelişmiş batı pazarlarına uzaklık gibi faktörler nedeniyle bir durgunluk yaşanmakta ve diğer bölgelere yoğun bir göç verilmektedir. Bu göç olgusu da, nüfusun yanında, gelişmenin mekansal dağılımını da olumsuz etkilemektedir (Dinçer vd, 2003:100).

Dinçer vd.(2003:77-78) yaptıkları çalışma sonuçlarını, 1996 yılında benzer çerçevede yapılan çalışma sonuçlarıyla karşılaştırmışlar ve küçük de olsa bazı farklılıklar olduğunu tespit etmişlerdir. 1996 yılı çalışmasında en gelişmiş bölge olan Marmara ve en az gelişmiş bölge olan Doğu Anadolu Bölgesi arasındaki gelişmişlik farkının 2003 yılındaki çalışma sonuçlarına göre endeks değeri itibariyle küçük de olsa arttığı belirlenmiştir. 1996-2003 çalışma sonuçlarına göre Marmara bölgesi dışında bölgesel gelişmişlik değeri yükselen diğer bölgeler ise sırasıyla; İç Anadolu, Karadeniz ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi’dir. Doğu Anadolu Bölgesi’yle beraber gelişmişlik değeri azalan bölgeler ise Ege ve Akdeniz Bölgesi olmuştur.

Bölgesel eşitsizliklerin pek çok ekonomik, sosyal ve siyasal sorunu beraberinde getirdiği ve özellikle bölgelerarası çok ciddi farklılıkların bulunmasının ekonominin etkin çalışmadığının bir göstergesi olduğunu ifade eden Filiztekin (2008: 13-89) de, gelir dağılımı, verimlilik farkları, sektörel yapı, işgücü piyasaları, demografik yapı ve kentleşme gibi değişik göstergeler açısından bölgelerarası gelişmişlik farklılıklarını 1980-2000 verilerinden hareketle belirlemeye çalışmıştır. Çalışmada istatistiki bölge birimleri sınıflandırmasından Düzey-1 kullanılmıştır. Düzey-1 bölgelerinde yaratılan katma değer açısından 2000 yılı verileriyle İstanbul Bölgesi tek başına toplam katma değerın %23.3’ünü yaratırken, en düşük katma değere sahip olan Kuzeydoğu Anadolu’nun, toplam katma değerın %1.4’ünü yarattığı görülmektedir. Bu farklılığın temelinde ise verimlilik farklarının yattığı belirlenmekte ve 1980 yılında en verimli il ile en verimsiz il arasında 9,5 kattan daha büyük olan farklılığın, 2000 yılında 11 kata yükseldiği tespiti yapılmaktadır. Söz konusu dönemde Türkiye ekonomisinde sektörel anlamda tarımın payının azaldığı, ancak özellikle doğu bölgelerinin tarım sektöründe

yoğunlaştıkları, bölgelerarası gelir ve büyüme farklılıklarının açıklanmasında tarımın rolünün ön plana çıktığı belirtilmektedir.

Filiztekin (2008: 66) ayrıca gelir farklılıklarının ortaya çıkmasında demografik gelişmelerin ve yerel emek piyasalarındaki sorunlarında belirleyici olduğunu ifade etmektedir. Bu çerçevede dönem itibarıyla nüfusu en hızlı artan bölgeler İstanbul, Doğu Marmara, Akdeniz ve Güneydoğu Anadolu bölgeleri iken ilk üç bölge bir cazibe merkezi olarak göç almaya devam etmektedirler. Doğurganlık oranının çok yüksel olduğu Doğu Anadolu Bölgesi'nde nüfusun yarısından fazlası da 25 yaşın altındadır ve bir yandan artan genç nüfus bir yandan da tarım sektöründeki çözülme ve hızlı kentleşme sonucu işgücüne katılım oranlarında önemli azalmalar görülmektedir. İşgücüne katılım Güneydoğu Anadolu bölgesinde en düşük düzeydedir ve ancak nüfusun üçte biri işgücündedir. İşsizlik açısından ise kentsel bölgelerde işsizliğin çok daha ciddi bir sorun olduğu anlaşılmakta ve doğu ile batı arası bölgesel fark kentsel yerlerde açıkça ortaya çıkmaktadır. Özellikle doğu kentlerinde her üç gençten birinin işsiz olması, bölgelerarasında ciddi farklılıklar olduğuna işaret etmektedir (Filiztekin, 2008: 66-76).

Diğer yandan ülkemizde Düzey-2 bölgeleriyle ilgili daha güncel bazı ekonomik ve sosyal veriler Tablo.6.1'de yer almaktadır. Bu bölgeleri, bölgesel gelir açısından değerlendirdiğimizde İstanbul bölgesinin, son gelir verisi olan 2008 verileriyle toplam katma değer % 27.7'sini oluşturduğunu en düşük bölgesel katma değer ise, Erzurum ve Ağrı Düzey-2 bölgelerinden oluşan Kuzeydoğu Anadolu'da % 0.7 civarında gerçekleştiği görülmektedir. Dolayısıyla 2000 yılı verileriyle Filiztekin (2008)'in gelir açısından belirlediği en gelişmiş bölge ve en geri kalmış bölge açısından bir farklılık oluşmadığı, ancak bu iki bölge arasındaki gelişmişlik farkının arttığı söylenebilecektir. İşsizlik oranları açısından Türkiye ortalamasının 11.9 olduğu 2010 yılı verileriyle işsizliğin en yüksek %17 oranı ile Ortadoğu Anadolu içerisinde yer alan Van'ın oluşturduğu Düzey-2 bölgelerinde gerçekleştiği görülmektedir. En düşük işsizlik oranı ise %6.1 ile Doğu Karadeniz'de gerçekleşmiştir. Ancak Doğu Karadeniz gibi işsizlik oranlarının ülke ortalamasının altında olduğu ve Batı Karadeniz içerisinde yer alan Kastamonu alt bölgesinde, 2009-2010 arasında negatif yıllık nüfus artış hızı yaşanmıştır. Yani özellikle Karadeniz bölgesinde yaşanan göç, işsizlik oranlarının da bu bölgede düşük çıkmasını gündeme getirebilmektedir. 2009-2010 arası yıllık nüfus artış hızının en yüksek olduğu bölge ise % 3.5'lik oranla Akdeniz içerisinde yer alan Antalya Düzey-2 bölgesi olmuştur, bu oranları %2.6'lık oranlarla İstanbul Bölgesi ve Batı Anadolu'da yer alan Ankara alt bölgesinin takip ettiğini görmekteyiz. Dolayısıyla ülkede var olan göçlerinde bu bölgelerde yoğunlaştığı yorumu yapılabilecektir. Yine toplam nüfusun % 18'ni oluşturan İstanbul Bölgesi, toplam nüfus içerisindeki en yüksek paya sahipken, Batı Karadeniz'de yer alan Kastamonu alt bölgesinin %1.0 ile en düşük paya sahip olduğu görülmektedir. Şehirleşme oranı açısından ise 2010 verileriyle ülke ortalamasının %76.3 olduğu Türkiye'de, en yüksek şehirleşme oranının gerçekleştiği bölge %99 ile İstanbul bölgesi iken, en düşük şehirleşme oranı, Kuzeydoğu Anadolu'da yer alan Ağrı Düzey-2 bölgesinde %46.6 olarak gerçekleşmiştir. İstihdamın sektörel dağılımına baktığımızda ise 2010 verileriyle tarım sektörünün ülke ortalamasındaki payı %25,2 olmuş ve bu pay yine Kuzeydoğu Anadolu'da yer alan Ağrı alt bölgesinde en yüksek oran olan % 58,4 olarak gerçekleşmiştir. Bu oranların Batı Karadeniz, Doğu Karadeniz, Akdeniz ve Ortadoğu Anadolu bölgelerinde de ülke ortalamasının üzerinde olduğu görülmektedir. İstihdam içerisindeki sanayi sektörü payının da en fazla olduğu bölge İstanbul bölgesidir ve bu oran 2010 verileriyle %39,9 olmuştur. En düşük oran ise % 8 ile Kuzeydoğu Anadolu bölgesinde yer alan Erzurum alt bölgesinde

gerçekleşmiştir. Ülke ortalamasının %48,6 olarak gerçekleştiği istihdam içerisindeki hizmetler sektörünün payının en yüksek olduğu bölgenin ise Batı Anadolu da yer alan Ankara alt bölgesi olduğu ve bu oranın %72.7 olarak gerçekleştiği görülmektedir. Bu oranın en düşük gerçekleştiği bölgeler ise Doğu Karadeniz ve Kuzeydoğu Anadolu bölgeleri olmuştur.

Tablo.6.1. Düzey-2 Bölgelerinde, Bazı Ekonomik ve Sosyal Göstergeler
(DPT, 2011: 248)

Bölgeler								İstihdamın Sektörel Yapısı (2010)				
	Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Gransı (2003)	Nüfusun Payı (2010) (Yüzde)	2009-2010 Yıllık Nüfus Artış Hızı (Yüzde)	Şehirleşme Oranı (2010) (Yüzde)	Bölgelerin GSKD'ye Katkısı (2008) (Yüzde)	Kişi Başına GSKD (2008) Endeks TR=100	İşsizlik Oranı (2010) (Yüzde)	Tarım Sektörü Payı (Yüzde)	Sanayi Sektörü Payı (Yüzde)	Hizmetler Sektörü Payı (Yüzde)	Üniversite Sayısı -2011	Bütçe Gelirinin Giderlerini Karşılama Oranı (2010)
İstanbul	1	18.0	2.6	99.0	27.7	155	14.3	0.4	39.9	59.6	42	8.2
Ankara	2	6.5	2.6	97.3	8.5	134	12.1	3.8	23.6	72.7	16	1.8
İzmir	3	5.4	2.1	91.3	6.5	123	15.1	11.8	30.4	57.8	9	4.0
Bursa, Eskişehir, Bilecik	4	4.9	2.5	88.0	6.6	138	10.1	11	44	45.0	6	1.4
Kocaeli, Sakarya, Düzce, Bolu, Yalova	5	4.4	1.6	80.4	6.2	141	13	19.9	34.1	46.1	7	6.3
Tekirdağ, Edirne, Kırklareli	6	2.1	0.6	67.5	2.7	130	9.8	21.7	38.1	40.3	3	1.4
Adana, Mersin	7	5.1	0.8	83.5	4.0	78	16.7	30.2	19.6	50.2	5	1.3
Aydın, Denizli, Muğla	8	3.7	1.1	57.7	3.6	97	11.9	32.8	21.8	45.5	3	0.8
Antalya, Isparta, Burdur	9	3.6	3.5	69.4	3.9	110	10.7	33.5	13.3	53.2	5	1.0
Balıkesir, Çanakkale	10	2.2	1.5	58.7	2.2	96	7.7	39.8	19.6	40.5	2	0.7
Zonguldak, Karabük, Bartın	11	1.4	0.8	51.1	1.3	93	10.8	40.7	23.2	36.2	3	0.9
Manisa, Afyon, Kütahya, Uşak	12	4.1	2.2	63.2	3.6	88	7.6	39.9	25.6	34.4	4	0.7
Konya, Karaman,	13	3.0	1.0	73.3	2.4	77	8.4	35.1	24.6	40.3	5	0.6
Gaziantep, Adıyaman, Kilis	14	3.3	2.1	80.1	1.6	49	12.1	24.4	32.3	43.2	5	0.5
Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye	15	4.1	1.6	57.5	2.6	63	13.6	35.5	24.8	39.7	3	0.8
Kayseri, Sivas Yozgat	16	3.2	1.1	75.1	2.3	73	13.7	29.5	26.7	43.9	6	0.5
Kırıkkale, Aksaray, Niğde, Nevşehir, Kırşehir	17	2.0	0.6	62.5	1.5	72	10.1	39.3	15.1	45.5	5	0.5
Samsun, Tokat, Çorum, Amasya	18	3.7	0.0	64.0	2.8	74	7.2	45.6	15.1	39.2	5	0.4
Trabzon, Ordu, Giresun, Rize, Artvin, Gümüşhane	19	3.4	0.4	56.2	2.6	75	6.1	54.6	12.7	32.6	6	0.5
Malatya, Elazığ, Bingöl, Tunceli	20	2.2	0.1	65.6	1.3	59	11.9	42.9	15.7	41.2	4	0.3
Kastamonu, Çankırı, Sinop	21	1.0	0.4	55.5	0.7	71	8.3	48.8	15.2	36.2	3	0.3
Erzurum, Erzincan, Bayburt	22	1.4	0.6	61.9	0.9	59	6.2	56.3	8	35.6	4	0.3
Şanlıurfa, Diyarbakır	23	4.3	2.0	63.0	1.7	40	13.1	28	17.2	54.7	2	0.3
Mardin, Batman, Şırnak, Siirt	24	2.7	0.8	63.1	1.1	41	11.8	28.2	19.3	52.4	4	0.2
Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan	25	1.5	0.2	46.6	0.6	38	10.3	58.4	9.2	32.6	4	0.2
Van, Muş, Bitlis, Hakkari	26	2.7	0.5	48.9	1.0	36	17	38.4	13.6	48.0	4	0.1
TÜRKİYE		100	1.6	76.3	100	100	11.9	25.2	26.2	48.6	165	0.9

Dolayısıyla bu ekonomik ve sosyal verilerden de hareketle, en genel biçimiyle İstanbul, Batı Marmara, Ege, Doğu Marmara ve Batı Anadolu gibi bölgeleri görece gelişmiş bölge, Doğu Karadeniz, Kuzeydoğu Anadolu, Ortadoğu Anadolu ve

Güneydoğu Anadolu bölgelerini ise görece geri kalmış bölge olarak nitelendirmek yanlış olmayacaktır

6.2. Türkiye’de Bölgesel Ekonomik Politikaların Gelişimi

Türkiye’de mevcut bölgesel dengesizlikleri gidermeye yönelik olarak tarihsel süreç içerisinde uygulanmaya çalışılan bölgesel ekonomik politikalarla ilgili de, değişik dönemsel ayrımlar yapıldığı görülmekle (Göymen, 2005: 1-6 ; Dinler, 2008: 178-184 ; Dulupçu vd., 2010: 243) birlikte bu sınıflandırmalardan da hareketle, bu politikaları üç dönem itibarıyla incelemekte mümkündür.

6.2.1. Cumhuriyetin İlk Yıllarından 1960’lı Yıllara Kadar İzlenen Bölgesel Ekonomik Politikalar

Bu dönemde yeni cumhuriyet bağımsızlığını pekiştirme, varlığını koruyup güçlendirme gibi temel bir önceliği nedeniyle, devletin geri kalmış bölgeleri kalkındırıcı yoğun çabalar harcadığını ifade etmek pek mümkün değildir (Keleş, 1990: 392). 1923’ten 1946’ya kadar, Osmanlı toplum düzeninin doğurduğu sonuçlara reaksiyonun ön plana çıktığı dönemde, ülkenin mekân organizasyonu bakımından hedefleri, batılılaşma, Osmanlı imajının kaldırılması, emperyalist etkilerin minimize edilmesi, milli sanayinin korunması ve Anadolu’nun geliştirilmesi şeklinde olmuştur (Tekeli, 2008: 53). Anadolu’nun gelişimi konusundaki ilk ciddi adım da, 1923 yılında Büyük Millet Meclisi’nin Ankara’nın başkent olması kararıdır. Ankara’nın başkent olmasının değişik gerekçeleri olma ihtimaliyle birlikte bu karar, ülkemizdeki bölgelerarası gelişmişlik farklılığının azaltılmasına önemli bir katkı sağlamıştır (Dinler, 2008: 178). Tekeli (2008: 54)’ye göre Ankara’nın başkentlik kararı, bölgesel yerleşme politikaları bakımından üzerinde durulan büyüme kutupları yaratma politikasının 1923’de uygulanan başarılı bir örneğidir. Yine bu uygulamayla, ilk defa bir başkent ülkenin büyük bir şehirden küçük bir şehrine taşınmaktadır ki, birçok ülke tarafından daha sonra taklit edilen bir örnek olmuştur.

1929’da dünyada başlayan büyük ekonomik kriz ve diğer bazı faktörlerinde etkisiyle 1930’lı yıllarda benimsenen devletçilik ilkesine paralel, 1933–1939 yılları arasında beşer yıllık olmak üzere iki sanayileşme planı hazırlanmış, I. Beş Yıllık Sanayi Planı uygulanmakla birlikte II. Beş Yıllık Sanayi Planı II. Dünya Savaşı’nın araya girmesiyle uygulanamamıştır. Bu planlarda bölgesel kalkınma ile ilgili ilkelere yer verilmemekle birlikte, yatırımların yurt düzeyine yayılmasına çalışılmıştır. Kamuya ait tesislerin kurulumunda İstanbul ve İzmir gibi gelişmiş merkezler tercih edilmemiş, diğer yörelerin geliştirilmesi amacıyla tesislerin Anadolu’ya yayılması düşüncesi uygulanmaya çalışılmıştır. Özel sektörün ise kuruluş yeri olarak başta İstanbul olmak üzere Marmara ve Ege Bölgesi’nin kıyı kesimlerini tercih ettiği görülmektedir (Dinler, 2008: 179-181).

Bu dönemin ulaştırma bakımından ön plana çıkan politikası ise demiryollarının geliştirilmesi olmuştur. Kurtuluş savaşı sonunda savaşta bozulan hatların onarılması, yabancı şirketlerin ellerindeki hatların millileştirilmesi ve yeni demiryolları hatlarının döşenmesi bir politika olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu amaçla ülkenin demiryollarıyla kaplanması hedeflenirken, hatlar arası bir ağ kurularak, bu ağ liman şehirlerine bağlanmak istenmektedir (Tekeli, 2008: 55). Bu çerçevede cumhuriyetin ilk yıllarında özellikle demiryollarının millileştirilmesi ve Doğu Anadolu’ya doğru yayılması için çaba sarf edilmiş, İktisadi Devlet Teşekkülleri’ne ait fabrikaların, Batı Anadolu’dan

başlayarak Doğu Anadolu’ya doğru yayılmasına özen gösterilmiştir. Diğer yandan Ankara’nın başkent olarak seçilmesi, özellikle Marmara Bölgesi ve Batı Anadolu’ya doğru yönelen nüfus akımına bir set oluşturarak dengesizliğin daha da artmasına engel olmuştur. Ancak tüm bu çabalar, Batı Anadolu ile Doğu Anadolu arasındaki gelişmişlik farkının ortaya çıkmasını engelleyememiştir. Özellikle özel sektöre ait işletmeler, dışsal ekonomilerin ortaya çıkmaya başladığı, başta İstanbul olmak üzere Batı Anadolu kentlerinde yoğunlaşmaktadırlar (Dinler, 2008: 182).

6.2.2. 1960–1980 Arası Planlı Ekonomi Döneminde Uygulanan Bölgesel Ekonomik Politikalar.

1960’lı yıllarda planlı ekonomiye geçişle birlikte hazırlanan kalkınma planlarında, ülkenin coğrafi bölgeleri arasında dengeli bir gelişimin sağlanması, ülke ekonomisi için hedef olarak belirlenen yüksek kalkınma hızı kadar önemli görülmektedir. Dengeli gelişimin sağlanması konusunda uygulanacak politikaların, beşeri ve fiziksel kaynakların dağılımı ile tutarlı olması ve kamu yatırımlarının dağılımında ekonomik coğrafyanın, bölgesel gelişimin ve sosyal faydanın dikkate alınması, yani mekan ve sosyal yapı ile ilişkilerin sağlanması önemle belirtilen hedeflerdendir (Dinçer v.d.,2003: 132). Ancak planların dayandığı ekonomik modeller sektörel niteliktedir. Ekonomik faaliyetlerin mekân içindeki dağılımından doğan sorunları analize katmamaktadır. Bu durumda mekân organizasyonu ile ilgili kararlar, ekonomik kararlarla birlikte verilen, ekonomide etkinliği sağlama yolunda ekonomik planlama kararları ile aralarında ikameler yapılabilen kararlar niteliğinde olmamışlar, sadece planlarda verilmiş ekonomik ve sosyal kararlar üzerene eklenen politika önerileri niteliğinde kalmışlardır. Bu çerçevede hazırlanan ulusal planlar, bölge planlamayı ekonomik etkinliği artırmanın bir aracı olmaktan ziyade, bölgelerarası eşitsizlikleri gidermenin bir aracı olarak görmüşlerdir (Tekeli, 2008: 70).

Diğer yandan 1963 yılından başlayarak günümüze kadar hazırlanan dokuz kalkınma planında, bölgesel dengesizliklerin giderilmesi ve bölgesel gelişimin sağlanması ile ilgili farklı yaklaşımların varlığı da görülmektedir. Kalkınma planlarında yer alan bu yaklaşımlarında ana hatlarıyla belirlenmesi gerekmektedir.

6.2.2.1. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963–1967)

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda, bölge planlaması ve kalkınması başlığı altında bölge politikasının hedefleri şu şekilde belirlenmiştir (DPT, 1963: 471).

- Nüfusu, kaynaklar ve iktisadi çalışmalarla orantılı olarak dağıtarak daha dengeli bir gelir dağılımı için, yatırımların yapılması ve coğrafi dağılımında, bölgelerarası dengeli bir kalkınmanın esaslarının dikkate alınması.
- Kaynakların öncelikle üretkenliğin yüksek olduğu büyüme kutuplarına aktarılması yoluyla genel verimliliğin yükseltilmesi,
- Bölgesel dengesizliklerin giderilmesi ve geri kalmış bölgelerin daha hızlı kalkındırılmasıdır.

Bu doğrultuda dikkate alınan bölgeler ise potansiyel gelişme bölgeleri, geri kalmış bölgeler ve metropoliten bölgeler olarak sınıflandırılmaktadır. Ayrıca bu plan, bölge planlamasından bahsederek, bu konunun hem ülkemiz hem de Dünya için yeni bir konu olduğunu ifade etmektedir. Bu doğrultuda da bazı bölgelerde iktisadi ve sosyal problemlere çözüm bulmak amacıyla, Antalya Bölgesi Projesi, Doğu Marmara Bölgesi

Projesi, Zonguldak Bölgesi Projesi ve Keban Projesi hazırlanmıştır (DPT, 1963: 474–476).

6.2.2.2. İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı(1968–1972)

Bu kalkınma planında, planlı kalkınmanın amacının iktisadi ve sosyal yapıyı modernleştirmek, sosyal değişmeyi hızlandırmak olduğu ifade edilerek, bu sosyal değişimin bir de mekân yönü olduğu belirtilmekte ve dengeli bir bölgesel kalkınma için sanayileşme ve kentleşme gerekli bir koşul olarak görülmektedir. Bölgesel gelişim için uygulanacak politikalar ise şu şekilde sıralanmaktadır (DPT,1968: 264–269).

- Kamu hizmet yatırımlarında az gelişmiş bölgelere öncelik verilmesi ve kendi gelişme hızını kazanabilecek büyüme potansiyeli yüksek merkezlerin desteklenilmesi. Bu amaçla geri kalmış bölgelerdeki stratejik şehirleşme merkezlerinin alt yapı yatırımlarının geliştirilmesi ve sanayi yatırımlarının bu merkezlerde toplanması yoluyla kendi kendini geliştiren ve çevresini etkileyen gelişme noktaları elde edilmesi.
- Özel sektörün sanayi yatırımlarının bu bölgelerde yapılabilmesi için teşvik unsurlarının artırılması. Bu amaçla özel kredi imkânları, vergi indirimleri, alt yapısı tamamlanmış düzenli sanayi bölgeleri ve buralarda ucuz enerji imkânlarının sağlanması, bu bölgelerin kaynaklarının tespit edilerek yatırım yapacaklara rehberlik edilmesi.
- Kamu kuruluşlarının, az gelişmiş bölgelerdeki kaynak ve imkânları değerlendirici projelere öncelik vermesi.

Diğer yandan bölge planlamasının İkinci Beş Yıllık Plan döneminde etkili bir araç olarak kullanılacağı ifade edilerek, bölge planlamasından bölgesel gelişme, şehirleşme ve yerleşme politikasına uygun olarak yararlanılacağı belirtilmektedir. Ayrıca bölge planlama çalışmalarında, az gelişmiş bölgelere öncelik verileceği, bu bölgelerde de şehirleşme gücü yüksek noktaların ön plana çıkarılacağı ve iktisadi ve sosyal faaliyetlerin düzenli gelişmesine yardımcı olunmaya çalışılacağı belirtilmektedir (DPT, 1968: 271).

6.2.2.3. Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı(1973–1977)

Bu planlama döneminde, Kalkınmada Öncelikli Yöre (KÖY) uygulamasına geçilerek, yurdun bazı yörelerinin ekonomik, sosyal ve kültürel bakımdan geri kalmış durumda olduğu, bu yöreleri coğrafi sınırlarla belirlemenin mümkün olmadığı, gelişmiş bir bölgede geri yöreler olduğu gibi, gelişmemiş bir bölge içinde gelişmiş yöreler olabileceği ifade edilmektedir. Plana göre Kalkınmada Öncelikli Yörelerin sahip oldukları potansiyel uzun dönemli kalkınmanın amaçlarına yönlendirilecek ve milli bütünlük içerisinde ekonomik ve sosyal gelişimleri sağlanacaktır. Bu bölgelerin gelişmişlik sıralaması sosyo-ekonomik bütünleşme göstergelerine dayalı endeks sonuçlarına göre yapılacaktır (DPT, 1973: 948).

Kalkınmada öncelikli yörelerin doğal kaynak, beşeri kaynak, şehrsel kademeleşme ve ulaşım ve haberleşme ağı boyutlarını ihtiva eden, ekonomik ve sosyal bütünleşmeyi amaçlayan, ulusal planın sektörel düzeydeki dengelerini saptırmayan bir yaklaşım içinde, aşamalı programlara dayalı birbirini tamamlayan politikalarla kalkındırılması hedeflenmiştir. Ayrıca belirli yöreler için özel kalkınma planları hazırlama eğilimlerine, bütünlük ilkesine ters düşen uygulamalara yol açabileceği gerekçesiyle son verilmiştir (DPT, 1973: 949).

6.2.2.4. Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979–1983)

Bu planda, ülkenin göreceli olarak geri kalan bazı bölgelerinde ortaya çıkan sorunların giderilmesinde tüm olanakların kullanılacağı ve planlama kararlarının mekânla bütünleştirileceği ifade edilmektedir. Hizmetler, alt yapı ve sanayinin mekândaki dağılım politikalarında, bu tesislerin yer seçim kararlarında, yerel yatırım girişimlerinin yönlendirilmesi ve özendirilmesinde, Devlet Planlama Teşkilatı’nın mekân bazında değerlendirme yapacağı, özendirme önlemlerinin sanayinin bölgelerarası dengesiz dağılımını giderici yönde kullanılacağı belirtilmektedir (DPT, 1979: 293)

Diğer yandan Kalkınmada Öncelikli Yöre uygulamasına devam edilirken, bu kapsamda değerlendirilen geri kalmış bölgeler içerisinde özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri’nin hızla gelişimini sağlamak amacıyla, bu bölgelere ait sorunların topluca ele alınacağı ve bu bölgeler lehine gelişmeyi sağlamak amacıyla sanayinin bu bölgelere götürülmesine ağırlık verileceği ifade edilmektedir. Ayrıca bu planda Aşağı Fırat Projesi’nin Güneydoğu Anadolu Bölgesi İçin çok amaçlı bir gelişme projesi şeklinde ele alınıp, DPT sorumluluğunda geliştirileceği ve projenin hızlandırılacağı belirtilerek, Güneydoğu Anadolu Projesi’ne de ilk defa vurgu yapılmaktadır (DPT, 1979: 293–294).

6.2.2.5. Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı(1985–1989)

Beşinci beş yıllık kalkınma planında tekrar bölge planlaması kavramı gündeme getirilirken, iktisadi açıdan gelişmekte olan bölgelerle, sektörel açıdan gelişme potansiyeli gösteren bölgelerde, gelişmenin hızlandırılması ve kaynakların etkin kullanılması amacıyla bölge planları yapılacağı ifade edilerek, bölge planlarının yapılacağı bölgelerin tespitinde idari sınırlamalara bağlı kalınmayacağı belirtilmektedir. Ayrıca bölgesel gelişmenin hızlandırılması amacıyla kırsal kalkınma projelerinin de ele alınacağı ifade edilmektedir (DPT, 1985: 161-162). Böylelikle ilk iki plan döneminde vurgulanan ve özellikle ikinci kalkınma planında az gelişmiş bölgeler için ön plana çıkarılan bölgesel planlama kavramının, bu planda gelişme potansiyeli olan bölgeler içinde kullanılması düşünülmüştür. Uzmanlaşmış organize sanayi bölgelerinin kurulma fikrinin de gündeme geldiği bu planda, kamu kuruluşlarının yatırım projelerinde ve çevresel etkisi olabilecek özel sektör yatırımlarının projelendirme çalışmalarında çevresel etki irdeleme raporu hazırlanacağını belirlenmesi (DPT, 1985: 163), yatırımlarda çevre boyutunun da ön plana çıktığını göstermektedir.

Diğer yandan Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda Kalkınmada Öncelikli Yöre uygulamasına da devam edilmiş ve başta Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu olmak üzere kalkınmada öncelikli yörelerin kalkındırılması ve böylelikle bu bölgeler ve diğer bölgeler arasındaki kalkınmışlık farklarının giderilmesinin temel hedef olduğu belirtilmiştir. Söz konusu bölgelerde potansiyel kaynakları harekete geçirebilecek itici güç olabilecek sektörlerle öncelik verileceği ve bu yatırımları destekleyecek alt yapı yatırımlarının planlanacağı, büyük ölçekli yatırımların yanı sıra küçük ölçekli ve emek yoğun yatırımlarında teşvik edileceği ifade edilmektedir. Teşvik tedbirlerinin de, sektörler ve il grupları itibarıyla farklılaştırılacağı söylenmektedir (DPT, 1985: 163-164).

6.2.2.6. Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı(1990-1994)

Bu plan döneminde de, Kalkınmanın bölgelerarasında dengeli olması, bölgesel gelişme politikalarının bölgesel refahı yaygınlaştırıcı ve artırıcı yönde ele alınması temel hedef olarak belirlenirken, nüfusun dengeli dağılımı ve metropoliten alanlara yönelen nüfus ve sanayi yoğunluğunu azaltması, bölgelerarası göç ve bölge içi göçün kontrol edilebilmesi amacıyla, metropol altı şehirler, orta büyüklükte merkezler ve az gelişmiş bölgelerin merkezi nitelikte şehirlerinin tespit edilip destekleneceği ifade edilmektedir (DPT, 1990: 318). Böylelikle göç sorununa dikkat çekilen bu planda, organize sanayi bölgelerinin kurulumuna devam edileceği belirtilirken, bölgesel kalkınma politikalarının tespiti ve uygulaması sırasında Avrupa Birliği politikalarında gözetilen amaç ve uygulamaların dikkate alınacağı (DPT, 1990: 319) söylemiyle de, ilk defa Avrupa Birliği bölgesel politikalarına uyum gündeme gelmiştir.

Yine bu kalkınma planında da, başta Doğu ve Güneydoğu olmak üzere kalkınmada öncelikli yörelerin geliştirilmesi ve diğer bölgelerle olan gelişmişlik farklarının azaltılması temel hedef olarak belirlenirken, kamu kaynaklarının tahsisinde bölgelerin gelişme potansiyeli dikkate alınarak kalkınmada öncelikli yöreler lehine bir uygulama yapılacağı ifade edilmektedir. Kalkınmada öncelikli yörelerin sorunlarına çözüm teklifleri üretmek üzere bölge üniversitelerinin bünyelerinin birisinde araştırma enstitüsü kurulması düşünülmüştür. Ayrıca bu bölgelerde yatırım yapacak özel sektör tesislerine yönelik teşvik uygulamasına devam edileceği ve ayrıca bu yatırımların artmasını sağlamak amacıyla özel bir fon oluşturulacağı belirtilmektedir (DPT, 1990: 318- 319).

6.2.2.7. Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı(1996–2000)

Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda, bu plan öncesi dönemde kalkınma planları ile getirilen Kalkınmada Öncelikli Yöre uygulama ve politikalarının, geri kalmış bölgelerin kalkınması ve bölgelerarası gelişmişlik farklılıklarının azaltılmasında katkıları olmakla birlikte bu dengesizliklerin sorun olmaya devam ettiği ifade edilerek, ülke genelinde yer alan her bölgenin farklı imkânlarla, özelliklere ve sorunlara sahip olması nedeniyle sektörel tercihlerle mekânsal analizin birlikte ele alındığı yeni bir planlama yaklaşımının gerekli olduğu belirtilmektedir (DPT, 1996: 170). Bu yaklaşımla da yeni bazı bölgesel planlama temellerinin atıldığı görülmektedir.

Diğer yandan Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da nitelikli işgücü ve sermaye yetersizlikleri ve pazarlama güçlüklerinin özel girişimcilerin yatırım yapma arzusunu azalttığı ve mevcut tesislerin düşük kapasite ile çalışmasına neden olduğu tespiti yapılırken, gelişmiş yörelerdeki hızlı gelişmenin ve kentleşmenin gündeme getirdiği acil sorunlara da dikkat çekilmektedir (DPT, 1996: 170–171).

6.2.2.8. Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı(2001-2005)

Bu planda ise, Türkiye’de Bölgesel gelişme konusunda önemli mesafeler alınmasına rağmen, bölgelerarası gelişmişlik farklılıklarının bir sorun olarak devam ettiği belirtilerek, bölgesel dengesizlikler ve bölgesel gelişim konusundaki ülkemizdeki mevcut durum ve sorunlar aktarılmaya çalışılmaktadır. Bu çerçevede ortaya konan amaçlar, ilkeler ve politikalar ise şu şekilde belirlenebilecektir (DPT, 2001: 63-64).

- Bölgelerarası dengesizliklerin en aza indirilmesi.

- Bölgesel gelişme politikalarının uygulanmasında; sürdürülebilirlik, bölgelerarası bütünleşme, sosyal ve ekonomik dengelerin sağlanması, yaşam kalitesinin iyileştirilmesi, fırsat eşitliği, kültürel gelişme ve katılımcılık ilkelerinin esas alınması
- Bölgesel gelişme politikalarının AB politikalarına uyumu için gerekli çalışmalara hız verilmesi.
- Bölge planlaması açısından uygulamaların kolaylığı ve hedeflerin iyi saptanabilmesi açısından plan bölgelerin tespit edilmesi.
- Bölgelerin mevcut ve gelişmesi muhtemel sektörlerinde, uzmanlaşmalarına yönelik gerekli çalışmaların yapılması.
- Yatırımlarda devlet yardımlarının belirlenmesinde bölgelerin sosyo-ekonomik potansiyellerinin dikkate alınması.
- Bölgelerin özellikleri, farklılıkları, gelişmişlik düzeyleri ve temel sorunları ile potansiyellerinin belirlenmesine yönelik bölge planlama çalışmalarına devam edilmesi.
- Gelir dağılımı dengesizliklerinin azaltılması, bölgesel gelişimin hızlandırılması ve kaynakların rasyonel dağılımı açısından, bölge planıyla uyumlu, il düzeyinde il gelişme planları hazırlanması.
- Yeni Sanayi odakları oluşturulmasında ve sektörel uzmanlaşmada, eğitim ve danışmanlık hizmetleri, Ar-Ge ve teknoloji desteği sağlanması, işbirliği ve ortaklıklar oluşturulması, girişimciliğin geliştirilmesi ve kurumsallaşmanın, uzmanlaşmanın hızlandırılmasına yönelik faaliyetlere ağırlık verilmesi.
- Göçlerin metropoller yerine, gelişme potansiyeli yüksek fonksiyonel bölge merkezlerine yönlendirilmesi ve bu kentlerde alt yapı yatırımlarına öncelik verilmesi
- Aşırı kalabalıklaşmanın yarattığı sorunlarla karşı karşıya bulunan metropollerin, çevre illeri de kapsayacak şekilde bölge planları çerçevesinde ele alınması

Bu amaç, ilke ve politikalar içeresin de, sürdürülebilirlik ve katılımcılık ilkeleri daha önceleri pek de üzerinde durulmayan kavramlar iken, yeni sanayi odaklarının oluşturulması ve sektörel uzmanlaşma için gündeme gelen, Ar-Ge ve teknoloji desteği, işbirliği ve ortaklıklar oluşturulması, girişimciliğin ve kurumsallaşmanın geliştirilmesi, eğitim ve danışmanlık hizmetleri sağlanması şeklindeki yaklaşımlarla da, literatürde ön plana çıkan yeni bölgesel kalkınma politika araçlarının bazılarının da gündeme geldiğini görmekteyiz. Ayrıca il gelişme planları da yeni bir yaklaşım olarak karşımıza çıkmaktadır.

Diğer yandan bu kalkınma planında da, bölgesel gelişim politikalarının Bölge Planlaması ve Kalkınmada Öncelikli Yöre uygulaması çerçevesinde gerçekleştiği görülmektedir. Bölge planlaması ile bölgelerarası gelişmişlik farkının azaltılması, geri kalmış bölgelerde yaşayan nüfusun refah seviyesinin artırılması, göç eğilimlerinin istikrarlı bir yapıya kavuşturulması amacıyla, Doğu Anadolu Projesinin hazırlandığı, Doğu Karadeniz Bölgesel Gelişim Planı'nda son aşamaya gelindiği, Yeşilirmak Havza Gelişim Projesi çalışmalarına başlanacağı, Doğu Akdeniz Bölgesi Gelişim Projesi ve Marmara Bölge Planı çalışmalarının başlatıldığı ifade edilmektedir. Kalkınmada Öncelikli Yöre yaklaşımıyla da, Başta Güneydoğu ve Doğu Anadolu olmak üzere kalkınmada öncelikli yörelerin gelişimine hız kazandırılmaya devam edileceği belirtilmektedir (DPT, 2001: 64-68).

6.2.2.9. Dokuzuncu Kalkınma Planı

1 Temmuz 2006 tarihinde 26215 sayılı resmi gazetede yayınlanarak yürürlüğe giren Dokuzuncu Kalkınma Planı’nın, Avrupa Birliği üyelik sürecine katkı sağlayacak temel strateji planı olarak tasarlandığı ve bu nedenle plan döneminin, AB mali takvimini de dikkate alarak 2007-2013 yıllarını kapsayacak şekilde yedi yıllık olarak belirlendiği ifade edilmektedir (DPT, 2007a: 3). Bu planda, bölgesel gelişme politikalarıyla, verimliliğin artırılması yoluyla ulusal kalkınmaya, rekabet gücüne ve istihdama katkı sağlanması, diğer yandan da, bölgeler ve kırsal, kent arası gelişmişlik farklılıklarının azaltılmasının amaçlandığı ifade edilmektedir. Bu kapsamda bölgesel politikaların (DPT, 2007a: 91);

- Merkezi düzeydeki politikaların daha etkin ve daha uyumlu hale getirilmesi
- Yerel dinamiklere ve içsel potansiyele dayalı gelişme ortamının oluşturulması
- Yerel düzeyde kurumsal kapasitenin artırılması
- Kırsal kesimde kalkınmanın sağlanması

Başlıkları altında şekillendiğini görmekteyiz. Politikaların merkezi düzeyde etkinleştirilmesi bağlamında, planlama hiyerarşisinde, ulusal bölgesel ve yerel planların uyumu öngörülürken, bu planlarda yerindelik ilkesinin esas alınacağı ve bölgesel gelişme planlarının yerel dinamikleri ve içsel potansiyelleri harekete geçirmeye yönelik olarak, esnek, dinamik, katılımcı ve uygulanabilir nitelikte hazırlanacağı ifade edilmektedir. Bölgelerde yatırım ortamının iyileştirileceği, finansman olanaklarının artırılacağı, yatırım, üretim ve istihdamı özendirici yeni araçlar geliştirilerek, bölgelerde yenilikçi, rekabet edebilir, dinamik ve yüksek katma değer yaratabilen sektörlerin destekleneceği belirtilmektedir. Ayrıca başta az gelişmiş bölgeler olmak üzere cazibe merkezlerinin belirlenmesi, bu merkezlere ulaşılabilirliği iyileştirecek, fiziki ve sosyal alt yapının güçlendirilmesi ve büyük kentlere yönelik göçten kaynaklanan sorunların giderilmesi hedeflenmektedir (DPT, 2007a:91-92).

Yerel dinamiklere ve içsel potansiyele dayalı gelişme başlığı altında da, özellikle 1980’li yıllardan itibaren gündem gelmeye başlayan içsel bölgesel kalkınma yaklaşımlarında ön plana çıkarılan bölgesel politika araçlarına vurgu yapıldığı görülmektedir. Bu paralelde özellikle az gelişmiş bölgelerde, uzmanlaşmayı sağlayıcı şekilde beşeri kaynakların ve sosyal sermayenin geliştirilmesi, işgücü eğitim programlarının uygulanması, içsel potansiyele dayalı kalkınma anlayışı içerisinde, kamu kurum ve kuruluşları, özel sektör, üniversiteler ve STK’ların işbirliğiyle girişimcilğe yönelik özel eğitim programlarının desteklenmesi, üniversite-sanayi işbirliğinin geliştirilmesi ve ayrıca iş ve yatırım imkânlarının ulusal ve uluslararası düzeyde tanıtımının sağlanarak sermaye girişlerinin hızlandırılması amaçlanmaktadır. Bununla birlikte KOBİ’lerin ve güçlendirilmiş sosyal ağ yapısı içinde kümelenmelerin desteklenmesi, gelişme potansiyeli yüksek merkezlerde yenilikler ve yeni teknolojilere erişimin kolaylaştırılması, teknoloji değişim ve transfer sistemleri geliştirilmesi, bölgesel Ar-Ge alt yapısı, teknoparklar ve yenilik aktarım merkezleri kurulması (DPT, 2007a:92-93) gibi, farklı politika araçlarının gündeme geldiğini görmekteyiz.

Kurumsal kapasitenin artırılması yaklaşımıyla da, özel sektör ve STK’lar arasındaki işbirliği ve ortaklıkların destekleneceği, yerel yönetimlerin ve yerel kuruluşların teknik personel ve donanımlarının geliştirileceği belirtilirken, bölgesel gelişimde, katılımcılığın artırılması ve kalkınmaya ilişkin kilit paydaşlar arasında ortaklık kültürü oluşturulmasıyla, uygulamaya yönelik sinerji ve sahiplenmenin

artırılacağı ifade edilmektedir. Bununla birlikte kırsal kalkınmanın sağlanması başlığı altında da, kırsal kalkınma stratejisi doğrultusunda kırsal kalkınma planlarının hazırlanacağı belirlenirken, kırsal gelişimin sağlanmasına yönelik de, farklı politikalar üzerinde durulmaktadır (DPT; 2007a: 93-94).

Bu doğrultuda Dokuzuncu Kalkınma Planı’nın, katılımcılık, işbirliği ve kurumsallaşma gibi günümüz bölgesel kalkınma yaklaşımları açısından önem arz eden kavramlarla birlikte, bu yaklaşımların ele aldığı yeni bölgesel politika araçlarının da benimsendiğine şahit olmaktadır.

6.2.3. 1980’li Yıllardan Günümüze Bölgesel Politikalar

Planlı ekonomiyle birlikte hazırlanan kalkınma planlarında, her ne kadar günümüze kadar gelen bölgesel ekonomik politikaları incelemiş olsak da, 1980’li yıllarda ekonomimizde meydana gelen değişim ve 1990’lı yıllarının sonunda gündeme gelen Avrupa Birliği adaylık süreciyle de, bölgesel politikalarımız da, ortaya çıkan farklılaşmalara ayrı bir başlık altında değinilmesi gerekmektedir.

Türkiye Ekonomisinde 1960 ve 1970’li yıllarda uygulanan iktisat politikaları 1980’li yıllarda uygulanan politikalardan farklılıklar arz etmektedir. Bu yıllarda kaynakların tahsisinde devletin aktif rolü ve ithal ikameci bir sanayileşme stratejisi ön plana çıkarken, 1980’li yıllarda uygulanan politikaların ise iki temelde şekillendiği dikkat çekmektedir. Bunlardan ilki ihracata dayalı bir sanayileşme stratejisinin, ithal ikameci sanayileşme stratejisinin yerini alması, ikicisi ise serbest piyasa ekonomisinin, sorunların çözümü olacağı düşüncesinden hareketle devletin ekonomideki rolünün azaltılmasıdır (DPT,2000: 200).

Diğer yandan 1980’li yıllarda iktisat politikalarında meydana gelen değişimler, diğer ülkelerde olduğu gibi, Türkiye ekonomisinde de, mekansal yapılarda ve sanayi coğrafyasında bazı dönüşümleri ortaya çıkarmıştır. Bu yıllarda özellikle sanayileşmiş ülkelerde kitlesel üretim yapan bazı sanayi bölgeleri, bir durgunluk ve gerileme sürecine girerken, bu ülkelerde iktisadi canlılığın yaşandığı, yerel kapasite ve yerel girişimciliğin ön plana çıktığı yeni endüstriyel bölgelerin de ortaya çıktığı görülmektedir. Dünya ülkelerinde yaşanan değişim sürecine, Türkiye, 1980 yılında 24 Ocak kararlarıyla adım atmıştır. Bu kararlar rekabet ve girişimcilik gibi kavramları ön plana çıkarır iken, rekabet ve girişimcilik yeteneği yüksek orta ve küçük ölçekli firmalar ve bazı Anadolu kentleri bu değişime uyum sağlayarak, bazı sektörlerde uzmanlaşmışlar ve dünya piyasalarına açılmışlardır. Yani dışa açık bir büyüme modeline geçen Türkiye’de yeni modelle uyumlu mekânsal gelişme eğilimleri gözlenmeye başlarken, kısa bir süre öncesine kadar az gelişmiş bir bölge olarak değerlendirilen, Denizli, Gaziantep, Çorum, Kayseri, Kahramanmaraş ve Eskişehir gibi bazı iller, Küçük ve orta ölçekli firmalar temelinde ve hatta ihracata dayalı hızlı bir sanayileşme sürecine girmişlerdir. Özellikle kamu sanayi yatırımlarının yoğunlukta olduğu ve özelleştirme uygulamaları nedeniyle darboğaz yaşayan Zonguldak, Karabük ve Kırıkkale gibi iller ise, gerileyen yöreler olarak karşımıza çıkmaktadırlar (DPT, 2000: 179–198). Diğer yandan 1980’li yıllarda Türkiye’deki bu ekonomik ve siyasi dönüşümün paralelinde gündeme gelen liberal ekonomik politikalar, firmalar ve dolayısıyla da bölgelerarası rekabetin de artmasına yol açmış, İstanbul ve İzmir gibi kentlerin yer aldığı görece gelişmiş bölgeler, geri kalmış bölge ya da illere göre mevcut durumdan daha kazançlı çıkmışlardır. Yine bu dönemde bölgesel politikalardaki önemli bir değişim de, bölgesel kalkınmada yerel kapasiteye verilen önemin artmasıdır. Bu çerçevede verilen teşviklerin büyük kısmı yerel kapasiteyi güçlendirmeye ve KOBİ’lerin desteklenmesine ayrılmış ve kamu

yatırımlarının dağıtılmasında da yerel kalkınma potansiyeli önemli bir ölçüt olarak görülmüştür (Göymen, 2005 :9).

1990’lı yılların sonlarından itibaren ise Türkiye’nin bölgesel politikalarının şekillenmesinde AB bölgesel politikalarına uyumun ön plana çıktığı görülmektedir. 1999 yılında Helsinki’de yapılan Avrupa Konseyi sonucunda Türkiye’nin AB üyelik sürecinin başlamasıyla birlikte, Türkiye gerçekleştirdiği kurumsal ve yapısal bazı düzenlemeler ile AB bölgesel politikalarına uyum sağlamaya çalışmıştır. Bu süreçte ilk olarak bölgesel politikaların belirlenmesi, bölgesel istatistiklerin toplanması ve AB bölgesel istatistik sistemine uygun karşılaştırılabilir istatistikî veri tabanı oluşturulmasını sağlayan, İstatistikî Bölge Birimleri Sınıflandırması(NUTS), 2002 yılında bir yasayla kabul edilmiştir. 2004 yılında 5084 sayılı yasayla yatırımların ve istihdamın artışını hızlandırmak ve bölgesel gelişimde özel sektör katkısını artırmak amacıyla yeni teşvikler uygulanmaya başlanmıştır. 2004 ve 2005 yılında İl Özel İdaresi Kanunu, Belediye Kanunu, Büyükşehir Belediye Kanunu’nda yapılan değişikliklerle yerel yönetimlerin kalkınma konusundaki yetki ve sorumlulukları da artırılmıştır. Kaynakların etkin kullanımıyla bölgesel gelişmeyi hızlandırmak ve işbirliğini artırmak amacıyla kalkınma ajanslarının kurulmasına yönelik kanun da şubat 2006 yılında yürürlüğe girmiştir (Kayasü ve Yaşar, 2006 :207-208). Bu sürecin, AB bölgesel politikalarının ana çerçevesinin yerel birimlere dayanması nedeniyle, Türkiye’nin merkezi yönetiminin ve bölgesel politikalarının daha fazla yerelleşmesini ve bölgeselleşmesini gündeme getirebileceği belirtilmektedir. Ancak bununla beraber Türkiye’nin politik yapısında belirleyici olan üç temel faktöründe, merkezi gücün yerelleşmesine, kamu, özel sektör ve sivil toplum işbirliğine dayalı bölgesel kalkınma stratejilerinin düzenlenmesine kolaylıkla müsaade etmeyebileceği de ifade edilmektedir. Bu faktörler ise; Ülke politikasında hayati rol oynayan güvenlik, geleneksel merkeziyetçi devlet ve kayırmacı ilişkiler şeklinde sıralanmaktadır (Ertugal, 2005 :8-9). Diğer yandan bölgeleri mevzuat düzenlemelerinin pasif alıcısı olarak değerlendiren Dulupçu (2006 :250-252)’ya göre de bölgeler, yasal değişimin arkasındaki dinamikler algılayamamakta, kalkınma ajansları da dahil bölgesel politika alanlarındaki değişimi yeni bir bürokratik düzenleme olarak görmektedirler. Ayrıca, bölgesel rekabet, yenilik, içsel kalkınma gibi kavramlar etrafında şekillenen yeni bölgesel politikalar da, Türkiye açısından değerlendirildiğinde ortaya bazı soru işaretlerinin çıktığını ifade etmektedir. Her şeyden önce bölgesel politikaların merkezden yönlendirilmesine alışmış bölgelerde, bölgesel politika tasarım bilgisi ve deneyiminin yetersizliği belirtilerek, bölgesel kalkınma eksenli bir yerel gündemin, ülkenin geniş coğrafyasına henüz nüfuz etmediği tespiti yapılmaktadır.

6.3. Türkiye’de Uygulanan Bölgesel Ekonomik Politika Araçları ve Bu Araçların Uygulanmasında Devletin Rolü

Türkiye’de, Cumhuriyet’in ilk yıllarından itibaren, dengeli bir bölgesel kalkınmaya yönelik politikalar izlenilmeye çalışılsa da, bu çabalar daha çok planlı ekonomi dönemiyle birlikte yoğunluk kazanmıştır. Kamu açısından, dengeli bir bölgesel kalkınmadan kasıt ise, kaynak dağılımını en iyi yansıtan bir yerleşme sisteminin kurulması olmalıdır. Özellikle bölgesel dengesizliklere bağlı olarak, önceleri mal, hizmet ve istihdam olanakları nedeniyle cazibe merkezleri konumundaki büyük kentlerde, nüfusun düzensiz ve hızlı birikimi nedeniyle oluşan negatif dışsallıklar, diğer yandan da geri kalmış bölgelerde ortaya çıkan ekonomik ve sosyal sorunlarla birlikte, bu sorunları besleyen göçler, kamu müdahalesini zorunlu kılmaktadır. Bu çerçevede

kamunun, büyük kentler de, alt yapı tesislerini yenilemesi ve genişletmesi, geri kalmış bölgelerde ise kalkınmanın başlatılabilmesi için kamu yatırımlarının artırılması, toplumsal bir sorumluluk haline gelmektedir (Dinçer vd, 2003: 9-13).

Diğer yandan bölgesel politikaların iktisadi boyutları yanında, sosyal boyutlarının da olması kamunun bu politikaları yönlendirmesinin temel nedenidir. Nitekim dengesizliklerin azaltılmasında devlet sadece iktisadi karlılıkla değil, aynı zamanda toplumsal fayda yaklaşımıyla kaynaklara yön verme ihtiyacı duymaktadır. Şunu da ifade etmek gerekir ki bölgesel gelişmede kamu müdahaleciliği esas olmakla birlikte, bölgesel gelişimin sürekliliği ve başarısı için özel sektöründe sürece dahil olması gerekmektedir. Ancak kamunun dengesizlikleri gidermek amacıyla kaynak dağılımına yön vermediği durumlarda piyasa güçlerinin bunu tek başlarına başarmaları güç gözükmektedir. Dolayısıyla geri kalmış bölgelerin bölgesel gelişme sürecine katılabilmeleri, bu bölgelerin özel sektör yatırımlarına ilaveten kamunun yatırım harcamaları ve diğer harcama kalemlerinden daha fazla pay almasını zorunlu kılmaktadır (Dinçer vd, 2003: 11-13).

Bu doğrultuda ülkemizde uygulanan bölgesel ekonomik politika araçları, geçmişten günümüze uygulanan geleneksel politika araçları ve günümüzde ön plana çıkan politika araçları şeklinde analiz edilecek ve bu politikalarda devletin rolü ve etkinliği belirlenmeye çalışılacaktır.

6.3.1. Geleneksel Politika Araçları

Ülkemizde bölgelerarası gelişmişlik farklılıklarının giderilmesi, bölgesel ve yerel kalkınmanın hızlandırılması ve sürdürülebilir dengeli bir gelişimin sağlanabilmesi için geçmişten günümüze uygulanan geleneksel bölgesel ekonomik politika araçlarını, bölgesel kalkınma planları ve kalkınmada öncelikli yöre uygulaması olarak ikiye ayırarak incelemek mümkündür (DPT, 2007b :7-14 ; Uzay, 2005 :99).

6.3.1.1. Bölgesel Kalkınma Planları

Bölgelerarası gelişmişlik farklılıklarının azaltılması, geri kalmış yörelerde yaşayan nüfusun refah düzeyinin yükseltilmesi. Metropollere yönelik göç eğilimlerinin istikrarlı bir yapıya kavuşturulması ve plansız kentleşme nedeniyle oluşan sorunların çözülmesi amacıyla çeşitli dönemlerde muhtelif bölgesel kalkınma planları hazırlanmıştır. Bu kapsamda, Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP), Zonguldak-Bartın-Karabük Bölgesel Gelişim Projesi (ZBK), Doğu Karadeniz Bölgesel Gelişim Planı (DOKAP), Doğu Anadolu Projesi (DAP) ve Yeşilırmak Havza Gelişim Projesi (YHGP) uygulamalarına devam edilmektedir (DPT, 2007b: 7).

6.3.1.1.(1). Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP)

Bu proje öncelikle Fırat ve Dicle nehirlerinin sulama ve enerji üretimi amacıyla değerlendirilmesi ve düzensiz akan bu iki nehrin sularının dizginlenmesi amacıyla hazırlanmıştır. 1960’tan sonra Fırat ve Dicle’nin sulama ve enerji potansiyelini belirleyen raporlar hazırlanmış ve bu iki su kaynağı ile ilgili projeler birleştirilerek Güneydoğu Anadolu Projesi diye adlandırılmıştır (DPT. 2000: 37). Zamanla proje Fırat ve Dicle su kaynaklarının, sulama ve enerji üretiminin gelişimine dayalı olarak, bölgede alt yapı, sanayi ve hizmet sektörleri ile insan kaynaklarının geliştirilmesini içeren entegre bir proje paketi haline gelmiştir. GAP’ın entegre ve çok sektörlü bir sosyo-

ekonomik kalkınma projesi olarak ele alınması ve yürütülmekte olan faaliyetlerin koordinasyonunun sağlanması görevi 1986 yılında DPT Müsteşarlığı’na verilmiştir. 1989 yılında ise bölge kalkınmasının hızlandırılması, yönlendirilmesi, izleme ve koordinasyonun sağlanması amacıyla GAP Bölge Kalkınma İdaresi kurulmuş ve aynı yıl GAP Master Planı hazırlanmıştır. Bu plan Fırat ve Dicle nehirleri üzerinde yapımı öngörülen barajlar, elektrik santralleri ile sulama tesislerinin yanı sıra kentsel ve kırsal alt yapı, ulaştırma, sanayi, eğitim, sağlık, konut, turizm ve diğer sektörlerdeki yatırımları da içermekte olup, sadece bölgeyi değil, aynı zamanda tüm ülkeyi de etkileyebilecek değişimleri beraberinde getirmeyi hedeflemektedir (DPT, 2007b: 8).

Güneydoğu Anadolu Projesi’nde ortaya çıkan bazı sorunlarda, finansman sorunları ile koordinasyon ve GAP Bölge Kalkınma İdaresinin yeniden yapılanma sorunları olmak üzere iki başlık altında ifade edilmektedir. Proje uygulamasında bazı gecikmeler yaşanmış ve bu gecikmelerin temel nedeninin de finansman darboğazının aşılamaması olarak gösterilmiştir. İç kaynaklar, yatırımların sürdürülmesinde yetersiz kalırken, dış kaynaklarda sınırlı ölçüde sağlanabilmiştir. GAP’ın entegre bütünlüğünün bir gereği olarak planlama, programlama ve yatırım uygulamalarında etkin bir koordinasyon sağlanması zorunluluğu da varken, bunun gereği gibi gerçekleştirilemediği ifade edilmektedir. Ayrıca GAP idaresinin görev ve sorumluluklarıyla uyumlu yetki ve imkânlarla sahip olmadığı belirtilmektedir (DPT, 2000: 41-42).

6.3.1.1.(2). Doğu Anadolu Projesi (DAP)

Doğu Anadolu Bölgesi’nde yer alan 14 ili (Ağrı, Ardahan, Bingöl, Bitlis, Elazığ, Erzincan, Erzurum, Hakkari, Iğdır, Kars, Malatya, Muş, Tunceli, Van) ve bu bölge ile homojenlik gösteren Gümüşhane ve Bayburt illerini kapsamaktadır. DPT’nin eşgüdüm ve denetiminde, Atatürk, Fırat, İnönü, Yüzüncü Yıl ve Kafkas Üniversitelerinin oluşturduğu ortak girişimce hazırlanan plan, katılımcı planlama yaklaşımı ile hazırlanmaktadır. Bu doğrultuda bölge toplantılarıyla il valileri, kaymakamlar, bölge müdürleri, il müdürleri, özel sektör temsilcileri ve sivil toplum örgütlerinin görüşleri alınmakta ve onlara bilgi aktarılmaktadır. Planın temel amaçları ise şu şekilde belirlenebilecektir (DPT, 2000: 34-35).

- Bölgenin görece geri olan sosyo-ekonomik gelişimini hızlandıracak politika uygulamalarını gerçekleştirmek.
- Sektörel analizler yoluyla, sektörel gelişmeleri hızlandırmak ve öncelikleri belirlemek.
- Bölgede kırsal ve kentsel gelişmeye yönelik kamu yatırımlarını belirlemek ve bölgeye özel sektör yatırımlarını çekebilecek politikaları tespit etmek.
- Bölgesel girişimciliği teşvik etmek, bölge içi potansiyeli harekete geçirmek ve yabancı sermayede dahil olmak üzere bölge dışı kaynaklara erişmeye yönelik politikalar geliştirmek ve bu çalışmaları katılımcılık ilkesi çerçevesinde yapmak.
- Belirlenmiş yatırım alanlarında, mevcut potansiyeli değerlendirmek ve yatırımlara yön gösterici çalışmalar yapmak.
- Bölgesel istihdamın geliştirilmesi için sektörel ve mekânsal düzeyde, işgücü arz ve talebini analiz etmek, bölgedeki insan kaynaklarının geliştirilmesine yönelik politikalar oluşturmak.

Ana plan kapsamında mevcut durum, sektörel bazda tespit ve analiz edilirken, bölgesel potansiyel belirlenmeye, bölgenin Türkiye içindeki konumu diğer bölgeler ile mukayeseli olarak tespit edilmeye, bölgesel gelişme stratejisi senaryoları oluşturulmaya, orta ve uzun dönem bölgesel gelişme planı hazırlanarak, bölgenin diğer bölgeler ve komşu ülkelerle olan etkileşimi belirlenmeye çalışılmıştır (DPT, 2001: 66).

6.3.1.1.(3). Doğu Karadeniz Bölgesel Gelişme Projesi (DOKAP)

Bölgenin potansiyelini harekete geçirerek, sürdürülebilir kalkınmayı gerçekleştirmek ve bölgenin diğer bölgelerle arasındaki gelişmişli farklılıklarını azaltmak amacıyla DPT’nin koordinasyon ve denetiminde Japonya Uluslararası İşbirliği Ajansı (JICA) tarafından yürütülen plan, Artvin, Bayburt, Giresun, Gümüşhane, Ordu, Rize ve Trabzon illerini kapsamaktadır (DPT, 2001: 66). Bölgede yıllardır var olan işsizlik ve buna bağlı olarak gerçekleşen göçler, kişi başına düşen gelir seviyesinin düşüklüğü, tek sektöre ve az sayıda ürüne bağımlılık bölgenin kronik sorunları olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak, Doğu Karadeniz Bölgesi, yıllardır kapalı olan doğu koridorunun açılmasıyla bir fırsat yakalamış ve bu fırsatında tam anlamıyla değerlendirilebilmesi amacıyla bu planın hazırlanma fikri gündeme gelmiştir (DPT, 2000: 36).

Bölgenin doğal kaynaklarını ve çevreyi koruyarak uzun dönemli sürdürülebilir kalkınmayı sağlamayı amaçlayan planın temel kalkınma stratejisinin dört ana bileşeni olduğu görülmektedir (DPT, 2007b: 9).

- Ulaşım alt yapısının geliştirilmesi
- Çok amaçlı su kaynaklarının geliştirilmesi
- Toprak mülkiyeti ve kullanımının iyileştirilmesi
- Mahalli idarelerin güçlendirilmesi

Bununla birlikte bu proje, turizm, sanayi ve ticaretin yanı sıra, yüksek teknolojiye sanayi yatırımlarını özendirmeyi, yeni istihdam alanları yaratmayı, bölgeye yurt içi ve yurt dışı kamu ve özel sektör yatırımlarını çekmeyi amaçlamaktadır (DPT, 2007b: 66).

6.3.1.1.(4). Yeşilirmak Havza Gelişim Projesi (YHGP)

Yeşilirmak ve kollarının yer aldığı havzada yaşanan, erozyon, su ve çevre kirliliği nedeniyle, havzada ekolojik dengeyi bozmadan, arazinin uygun ve ekonomik kullanımı, doğal kaynakların güncel takibinin ve yönetilmesinin sağlanması bu projeyle amaçlanmaktadır. Bu kapsamda, erozyonun önlenmesi, su kirliliğinin belirlenerek kontrol edilmesi, meraların ıslahı ve orman alanlarının belirlenmesi, şehirleşme ve sanayileşmenin takip edilmesi ile planlı gelişme konularında sorunların çözümü önem arz etmektedir. Proje Amasya, Çorum, Samsun, Tokat ve Yozgat illerini kapsarken, proje için ortak bir veri tabanı oluşturmak amacıyla Coğrafi Bilgi Sistemi Alt Yapısı Projesi yapılması kararlaştırılmış ve bu proje TÜBİTAK-Marmara Araştırma Merkezince başlatılmıştır (DPT, 2000: 37)

Yeşilirmak Havza Gelişim Projesi’nin temel stratejik amacı, bölgenin değişen mekansal yapısıyla uyumlu, sosyal ve ekonomik yapının dönüştürülmesi ve sürdürülebilir bölgesel gelişimin sağlanması olarak tanımlanmaktadır. Bu çerçevede yapısal dönüşümler üç ana başlık altında tanımlanmaktadır (DPT, 2007b: 9).

- Mekansal yapının dönüştürülmesi
- Toplumsal yapının dönüştürülmesi
- Ekonomik yapının dönüştürülmesi

Diğer yandan bu projede, Kızılırmak ve Yeşilirmak deltalarında yer alan ovaların tarımsal potansiyellerinin değerlendirilmesi ve yörede alt yapı yatırımlarını geliştirilerek, organize sanayi bölgeleri oluşturulmasına önem verileceği de belirtilmektedir (DPT, 2001: 66).

6.3.1.1.(5). Zonguldak-Bartın-Karabük Bölgesel Gelişme Projesi (ZBK)

Rekabet gücünü yitiren, kömür ve demir-çelik sektörlerinin yoğun olduğu ve ekonomik dönüşüm geçiren bölgede, bu dönüşümün ekonomik ve sosyal sonuçlarını belirlemek, özel sektör için yeni yatırım alanlarının tespiti, orta ve uzun vadeli bölgesel gelişme planının hazırlanarak bölgede yapılacak yatırım alanlarının tanımlanması için, çalışmaları başlatılan projenin amaçları şu şekilde belirlenebilecektir (DPT, 2007b: 10)

- Yeni istihdam alanları oluşturulması ve bölge dışı göçün azaltılması.
- İmalat sanayi ve hizmetler sektöründe yeni iş alanlarının oluşturulması.
- Tarım ve ormancılık faaliyetlerinin dengeye kavuşturulması.
- Refah ve gelir seviyesinde artış sağlanması, işgücü niteliğinin geliştirilmesi.

Bölgede taşkömürü kurumunun küçülmesi ve KARDEMİR’in özelleştirilmesi, Zonguldak, Bartın ve Karabük il ve ilçelerinde sosyo-ekonomik yapıyı olumsuz etkilemiş ve bu çok sektörlü kamu-özel kesim işbirliğine dayalı bölgesel gelişim programının hazırlanmasını gerekli kılmıştır (Dinler, 2008: 207)

6.3.1.2. Kalkınmada Öncelikli Yöre Uygulaması (KÖY)

Kalkınmada Öncelikli Yörelere (KÖY), ekonomik ve sosyal göstergeler itibarıyla, ülkemizde görece olarak daha az gelişmişlik seviyesi gösteren yörelerden oluşurken, bu yöreler Bakanlar Kurulu’nca il bazında tespit edilmektedir. Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda gündeme getirilen Kalkınmada Öncelikli Yörelere, 1963 tarih ve 202 sayılı kanun gereği, ilk olarak 1968 yılında Doğu ve Güneydoğu Bölgeleri’nde yer alan 22 ili kapsamıştır. 1970’li yıllarda bu il sayılarında bazı değişimler olmuş ve 1979’a gelindiğinde bu kapsamdaki il sayısı 49’a yükselmiştir. 1981 yılında KÖY yaklaşımında bir farklılık gündeme gelmiş ve daha önce KÖY içerisinde değerlendirilen iller arasında özellikle de, teşvik tedbirlerinde bir ayrıcalık yapılmamış iken, bu iller arası gelişmişlik farklılığı nedeniyle bazı illere teşvikler açısından daha fazla önem verilmesi uygun görülmüştür. Bu çerçevede Birinci Derecede KÖY ve İkinci Derecede KÖY ayrımı yapılırken, bu kapsamdaki il sayısı da 25’e düşürülmüş ve 20 il Birinci Derecede, 5 il de, İkinci Derecede KÖY kapsamına alınmıştır. 1990’lı yıllarda KÖY içerisinde değerlendirilen il sayılarında bir artış olur iken, 1996 tarihinde Bakanlar Kurulu Kararı ile İkinci Derece KÖY’ler kaldırılarak tamamı Birinci Derecede KÖY olarak ilan edilmiştir (DPT; 2000:49-55). Mevcut durum itibarıyla, 13 Ekim 1998 tarih ve 11844 Sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile 49 il ve 2 ilçe Birinci Derece KÖY olarak belirlenmiş ve günümüze kadarda değişmemiştir. KÖY’ler ülke yüzölçümünün %55.1’ini ve nüfusunda yaklaşık %36’sını oluşturmaktadır (DPT, 2008: 27).

Kamunun az gelişmiş bölgeler lehine uyguladığı KÖY kapsamında, özel sektör teşvik uygulamaları, çalışanların ücretlerini iyileştirmeye yönelik uygulamalar, tarımsal ve mesleki amaçlı kredi destekleri, yatırımlara finansman desteği ve devletin alt yapı yatırımları gündeme gelebilmektedir (DPT, 2007: 14). Ancak KÖY politikası ülkemizde bir sanayiye teşvik politikası olarak yürütülmüş (DPT, 2000: 71) ve teşvik uygulamalarının rolü ön plana çıkmıştır. KÖY’ler de uygulanan teşvik politikalarının

başarısını yansıtan en önemli göstergenin, bu kapsamda yer alan illerin verilen teşvikten ne ölçüde yararlandığının bilinmesi olduğunu söyleyen Yavan(2010: 138), 1980–2008 arasında Türkiye’de toplam 82.796 adet yatırım teşvik belgesi verildiğini, bu belgelerden sadece %20’sinin KÖY’lere gittiğini, %80’ninden ise gelişmiş ve normal yörelerin yararlandığını ifade etmektedir. Ayrıca KÖY kapsamındaki illerin sayılarında artışlar olmakla birlikte teşviklerden alınan payın artmadığını bu durumun ise, ya KÖY sisteminin teşvikleri çekecek kadar cazip olmamasından ya da KÖY’lere verilen teşviklerin yetersizliğinden kaynaklanabileceğini belirlemektedir.

Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (DPT, 2001: 69)’nda, kalkınmada öncelikli yörelerin geliştirilebilmesi amacıyla bu yörelerde teşvik belgeli yatırımların, devlet yardımları kararı çerçevesinde Gümrük ve fon muafiyeti, katma değer vergisi istisnası ve yatırım indirimi gibi teşviklerden yararlandırıldığı, küçük ve orta boy işletmelerin yatırım ve işletme kredisi ile desteklendiği, ilaveten olağanüstü hal bölgesindeki illerinde dahil olduğu 22 ilde gelir ve kurumlar vergisi istisnası, çalışanlardan kesilen vergilerin ertelenmesi, işlemlerde, vergi, resim ve harç istisnası, sigorta primi işveren paylarının devletçe karşılanması ve bedelsiz yatırım yeri tahsis gibi ilave teşvik araçları uygulamasına devam edildiği belirtilmektedir (DPT, 2001: 64-69). Ancak Türkiye’de KÖY politikasına bakıldığında, zaman içerisinde bu kapsamda yer alan illerin sayısının arttığını, düzenlemelerde yapılan değişikliklerle, belirli ilkeler çerçevesinde bu politikanın uygulanmadığı görülmektedir. Ayrıca bu uygulama, bölgelerarası gelişmişlik farklılıklarını gidermek ya da bölgesel potansiyelleri değerlendirmek yerine, siyasal rant elde etmek amacıyla kullanılır hale gelmiştir (Pınar ve Arıkan, 2003: 107).

Bu konuyla ilgili yapılan değişik çalışmalarda da, ülkemizde uygulanan KÖY politikasıyla, bölgesel dengesizlikleri gidermede beklenildiği ölçüde başarı sağlanamadığı ifade edilmektedir (DPT, 1996: 170 ; DPT, 2000: 71 ; Altınbaş vd, 2002: 8 ; Güven, 2007: 34). Bu çalışmalardan biri olan Altınbaş vd.(2002: 8-10)’nin, KÖY politikasının başarısını belirlemeye yönelik çalışma sonuçlarına göre, kabaca Türkiye’de il düzeyinde ikili bir yapı olduğu, desteklenen illerde farklılaşmanın arttığını ancak desteklenmeyen illerde kendi aralarında farklılıkların azaldığı ifade edilmektedir. KÖY kapsamında incelenen illerin heterojen bir gelişme potansiyeli gösterdiği, desteklenmeyen illerin ise görece homojen bir iller topluluğu oluşturduğu belirtilerek, bu destekleme politikalarının farklılıkları azaltıcı bir sonuç vermediğini belirtmektedir. Güven (2007: 34-35)’de 1979–2000 dönemini kapsayan çalışmada illeri, teşvikten yararlanan ve yararlanamayan iller olarak ikiye ayrılmış ve iki grup arasındaki toplam eşitsizlik ve toplam eşitsizliğe her bir grubun katkısı belirlenmeye çalışılmıştır. Genel olarak iller arası ve gruplar arası gelir dağılımında adaletsizlik olduğu ancak bu adaletsizliğe en büyük katkıyı sağlayan unsurun teşvikten faydalanacak iller arası eşitsizlik olduğu ifade edilirken, teşvikten faydalanacak illerin kendi aralarındaki eşitsizliğin diğer iller ile aralarındaki eşitsizlikten fazla olduğu belirlenmiştir. Ayrıca elde edilen bulgulara göre teşvikli grubun grup içi eşitsizliğe katkısının teşviksiz grubun katkısından fazla olduğu ve teşvik kapsamına alınan il sayısının artırılmasının teşvikli grubun grup içi eşitsizliğe olan katkısını daha fazla artırdığı ifade edilmektedir. Teşvik kapsamına alınan illerin hemen hemen tamamının bugüne kadar uygulanan KÖY politikalarından yararlanan iller olduğu ve dolayısıyla geçmişten beri uygulanan teşvik politikalarının iller arası gelir eşitsizliğini önlemede başarılı olmadığı sonucuna ulaşılrken, teşviklerden yararlanacak illerin seçiminde uygulanan kriterlerde hassasiyet sağlanması gerektiği belirtilmektedir. Ayrıca teşvik kapsamında sosyo-ekonomik kriterlere göre birbirinden çok uzak illerin seçilmesinin iller arası gelir yakınsamasına izin vermeyebileceği ve her il için aynı derecede teşvik uygulamasının doğru

olmayacağı, düşük gelirli iller için farklı ekonomik politikalar geliştirmenin daha rasyonel olacağı ifade edilmektedir. Ayrıca bu kapsam içerisindeki illerin sayısının giderek artmasının bu yörelere verilen desteklerin yeterli düzeye ulaşmamasına yol açması (DPT, 2000: 71), KÖY’lerle ilgili mevzuattaki dağınıklık ve çerçevenin sıkça değiştirilmesi, bürokratik sürecin zorluğu ve politik yaklaşımların düzenlemelerdeki etkisi, bu uygulamanın diğer başarısızlık nedenleri olarak sıralanabilecektir (Pınar ve Arıkan, 2003: 110-111).

Değişik çevrelerce yatırım teşvik sisteminin eleştirilere maruz kalması ve sistemin başarısızlığının belirlenmesi nedeniyle, 2000’li yılların başından itibaren, bölgesel ve sektörel öncelikleri dikkate alan, illerin özelliklerini ve potansiyelini gözeten, değişen iç ve dış piyasa koşullarına uyum sağlayabilecek yeni bir teşvik sistemi çalışmalarına Hazine Müsteşarlığı’nca başlanılmıştır. AB’ye uyum sürecinde dikkate alınarak başlatılan bu çalışmalar sonucu, 16 Temmuz 2009 tarihli Resmi Gazete’de yayımlanan Yatırımlarda Devlet Yardımları Hakkında Karar ile yeni yatırım teşvik sistemi yürürlüğe girmiştir. Bu teşvik modeli, illerin özelliklerini ve potansiyelini dikkate alan, bölge bazında kademelendirilmiş teşvik araçlarıyla desteklenen, sektörel ve bölgesel uygulama yanında büyük ölçekli yatırımları da kapsayan ve onlara avantaj sağlayan çeşitli destekler içeren bir düzenleme olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu teşvik sisteminin amaçları ise şu şekildedir (Yavan, 2010: 125).

- Bölgesel gelişmişlik farklılıklarını azaltmak.
- Uluslararası rekabet gücünü artıracak teknoloji ve araştırma-geliştirme içeriği yüksek büyük ölçekli yatırımları özendirmek.
- Çevre korumaya yönelik yatırımlar ile araştırma ve geliştirme faaliyetlerini desteklemek.
- Doğrudan yabancı yatırımları artırmak
- Sektörel kümelenmeyi desteklemek
- Üretim ve istihdamı artırmak, yatırım eğiliminin devamlılığını ve sürdürülebilir kalkınmayı sağlamak

Diğer yandan KDV İstisnası, Gümrük Vergisi Muafiyeti, Faiz Desteği, SSK Piriimi İşveren Desteği, Kurumlar/Gelir Vergisi İndirimi, Yatırım Yeri Tahsis, Taşınma Desteği gibi teşvik araçlarından yararlanan yeni teşvik sistemi, üç ana bileşenden oluşmaktadır (Yavan, 2010: 142–145).

- **Büyük Ölçekli Yatırımları Teşvik Sistemi:** Bu sistem, özellikle büyük ölçekli yabancı sermaye yatırımlarını ülkeye çekmeyi hedeflenmekte ve bölge farkı gözetmemektedir. Ülkenin teknoloji ve Ar-Ge kapasitesini artıran, ülkenin rekabetçi yapısını güçlendirebilecek, ileri teknoloji ve sermaye gerektiren yatırımları kapsamaktadır. Bununla ilgili olarak da 12 sektör belirlenmiş ve yoğunlaştırılmış teşviklerle desteklenmiştir
- **Bölgesel Yatırım Teşvik Sistemi:** Bu teşvik sistemiyle, bölgesel gelişmişlik farkının azaltılması ve sektörel kümelenmenin desteklenmesi ön plana çıkmakta ve desteklenecek sektörler ve yatırım konularında Düzey-2’nin esas alınacağı belirtilmektedir. Her bölge için kademeli olarak artan teşvikler tanımlanmış ve teşviklerin yoğunluğu bölgelerin gelişmişlik seviyesine göre belirlenmiştir. Teşviklerden yararlanan yatırımların beş yıl süreyle bölgede faaliyette bulunması şartı aranmıştır.
- **Genel Yatırım Teşvik Sistemi:** Bu sistemde, asgari yatırım tutarına ulaşılması koşuluyla ve teşvik edilmeyeceği belirlenen konular dışında, ülke çapında tüm yatırımlarda uygulanabilecek bir teşvik sistemidir. Bu

teşvikte büyük ölçekli yatırımlar ve bölgesel teşviklerden yararlanamayan yatırımlar, vergi muafiyeti ve KDV istisnası gibi vergisel teşvik araçlarından yararlanmaktadırlar.

Diğer yandan mevcut teşvik sisteminde, 1 Ocak 2012 tarihi itibarıyla uygulamaya konulan yeni teşvik sistemiyle bazı değişiklikler gündeme gelmiştir. Bu çerçevede teşvikler (Ekonomi Bakanlığı, 2012: 9);

- Genel Teşvik Sistemi
- Bölgesel Teşvik Uygulamaları
- Büyük Ölçekli Yatırımların Teşviki
- Stratejik Yatırımların Teşviki

Olmak üzere dört ana çerçevede ele alınmıştır. Bölgesel teşvik uygulamalarıyla yeni bir bölgesel harita hazırlanmış ve il bazında teşvik sistemine geçilmiştir. Desteklenecek sektörler güncellenirken, destek unsurlarında oranlar ve süreler itibarıyla değişime gidilmiş, öncelik arz eden yatırım alanları belirlenmiştir. Ayrıca sosyo-ekonomik açıdan görece en az gelişmiş bölge(6.Bölge) için cazip destekler benimsenmiştir.

Tablo.6.2. Bölgesel Teşvik Uygulamalarında Dikkate Alınacak Bölgesel Harita
(Ekonomi Bakanlığı, 2012: 15)

<i>1.Bölge</i>	<i>2.Bölge</i>	<i>3.Bölge</i>	<i>4.Bölge</i>	<i>5.Bölge</i>	<i>6.Bölge</i>
Ankara	Adana	Balıkesir	Afyon	Adıyaman	Ağrı
Antalya	Aydın	Bilecik	Amasya	Aksaray	Ardahan
Bursa	Bursa	Burdur	Artvin	Bayburt	Batman
Eskişehir	Çanakkale	Gaziantep	Bartın	Çankırı	Bingöl
İstanbul	Denizli	Karabük	Çorum	Erzurum	Bitlis
İzmir	Edirne	Karaman	Düzce	Giresun	Diyarbakır
Kocaeli	Isparta	Manisa	Elazığ	Gümüşhane	Hakkâri
Muğla	Kayseri	Mersin	Erzincan	K.Maraş	Iğdır
	Kırklareli	Samsun	Hatay	Kilis	Kars
	Konya	Trabzon	Kastamonu	Niğde	Mardin
	Sakarya	Uşak	Kırıkkale	Ordu	Muş
	Tekirdağ	Zonguldak	Kırşehir	Osmaniye	Siiirt
	Yalova		Kütahya	Sinop	Şanlıurfa
			Malatya	Tokat	Şırnak
			Nevşehir	Tunceli	Van
			Rize	Yozgat	
			Sivas		

Yeni teşvik sisteminde bölgesel teşvik uygulamalarında, değişikliği gündeme gelen destek unsurları ise vergi indirimi, sigorta primi işveren hissesi desteği ve faiz desteğidir. Bu desteklerden vergi indirimleri ve sigorta primleri işveren hissesi desteği, birinci bölgeden altıncı bölgeye doğru kademeli olarak artarak farklılaşmakta, faiz desteği ise ilk iki bölgenin dışındaki bölgelerde gündeme gelmektedir. Gelir vergisi stopaj desteği ve sigorta primi işçi hissesi desteği, sadece altıncı bölge için 10 yıllık süreyle uygulamaya konulmaktadır. Böylelikle ülke teşvik kapsamında 6 bölge içerisinde değerlendirilirken, bu kapsamda iller arası gelişmişlik farklılığı dikkate alınmakta, teşviklerin yoğunluğu bölgelere göre farklılaştırılmaktadır (Ekonomi Bakanlığı, 2012: 9-26)

Türkiye’de özellikle 1960’lı yıllardan itibaren Bölgesel Planlama ve Kalkınmada Öncelikli Yöre Uygulaması, geleneksel olarak bölgesel ekonomik

politikalarımızı şekillendiren araçlar iken, zaman içerisinde ülkemizde bölgelerarası gelir yakınsaması olup olmadığıyla ilgili yapılan ekonometrik çalışmalarda kaşıma çıkan ortak sonuç, Türkiye’de bölgelerarası gelir yakınsaması olmadığı, uygulanan bölgesel politikaların bölgesel dengesizlikleri gidermede beklenen ölçüde başarı sağlayamadığı ve bölgesel politikaların yeniden gözden geçirilmesi şeklindedir (Karaca, 2004; Filiztekin, 2005; Erlat, 2005). Ancak bu çalışmalarda kullanılan verilerin, bölgesel verilerdeki yetersizlikler nedeniyle 2000 yılına kadar geldiğine şahit olmaktadır. Diğer yandan, Bölgesel Planlama ve Kalkınmada Öncelikli Yöre Uygulaması’nda devletin aktif olarak bu politikalarda varlığını ve bu politika araçlarının kullanımında belirleyici olduğunu, ancak uygulamalı çalışma sonuçlarından da hareketle geleneksel politika araçlarının uygulanmasında devletin beklenildiği ölçüde başarı sağlayamadığını görmekteyiz.

6.3.2. Günümüzde Ön Plana Çıkan Politika Araçları Açısından Türkiye’nin Durumu

Daha önce incelenen, bölgesel kalkınma ve kalkınma farklılıklarının giderilmesinde gündeme gelen, güncel bölgesel ekonomik politika araçları ve bu araçların etkinliğinde devletin rolünün, Türkiye açısından da, değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu doğrultuda yine, dışsal politikalar kapsamında, alt yapı yatırımları, bölgesel kurumsallaşma politikaları çerçevesinde kalkınma ajansları ve doğrudan yabancı sermaye yatırımları üzerinde durulurken, içsel politikalar açısından da, bir durum değerlendirmesi yapılmaya çalışılacaktır.

6.3.2.1. Dışsal Politikaların Türkiye Açısından Değerlendirilmesi

Bu tür politika ve politika araçlarında, merkezi yönetimin etkin ve yönlendirici olduğuna yönelik bir vurgu daha önce yapılmıştı. Bu etkinlik ise, Türkiye’de, bölgesel düzeyde ekonomik ve sosyal alt yapı yatırımlarının devletçe yapılması, kalkınma ajanslarının kurulması, bu ajansların ulusal düzeyde koordinasyonun sağlanması ve finansmanında merkezi yönetimin ağırlığı ve doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının bölgelere çekilmesinde, kamunun izleyebileceği politikalar yoluyla gündeme gelebilmektedir. Bu çerçevede ilkin devletin bölgesel düzeyde yaptığı alt yapı yatırımları incelenecektir.

6.3.2.1.(1). Türkiye’de Bölgesel Düzeyde Alt Yapı Yatırımları

Alt yapı yatırımları, bölgesel politikalarda meydana gelen değişimle gündeme gelen bir politika aracı olmamakla beraber, Özellikle Aschaur (1989)’un çalışmasından sonra akademik çevrede bu konuda yapılan tartışmaların, alt yapı yatırımlarının bölgesel düzeydeki etkilerini belirlemeye yönelik olduğu görülmektedir. Dolayısıyla bu politika aracının Türkiye açısından da, incelenmesi gerekmektedir.

Türkiye’de bölgesel düzeyde yapılan alt yapı harcamalarının Düzey-1 bölgelerinde kişi başına düşen değerleri aşağıdaki tablolarda yer almaktadır. Bu değerler, devletin illerde yapmış olduğu alt yapı yatırımlarının Düzey-1’e çevrilmesi ve Düzey-1 bölgelerinin nüfusuna bölünmesi ile elde edilmiştir. Tablo.6.3’de ekonomik alt yapı harcamaları içerisinde değerlendirilebilecek ulaştırma-haberleşme ve enerji harcamalarının Düzey-1 bölgelerinde kişi başına düşen değerleri görülmektedir. 2001-2005 yılları ve 2006-2010 arasında yıllık ortalama kişi başına düşen en yüksek enerji

harcaması Kuzeydoğu Anadolu da gerçekleşir iken, 2011 yılında yılın da bu harcamaların en yüksek olduğu bölge Doğu Karadeniz olmuştur. Ulaştırma ve haberleşme harcamaları açısından ise, 2001-2005 yılları arasında, kişi başına düşen yıllık ortalama harcamaların en fazla olduğu bölge Ortadoğu Anadolu Bölgesi olurken, harcamaların en az olduğu bölge ise Batı Marmara olmuştur. 2006-2010 yılları arası yıllık ortalama ve 2011 yılında, kişi başına düşen ulaştırma-haberleşme harcamalarının en fazla olduğu bölge ise İstanbul’dur. Ülkenin görece geri kalmış Ortadoğu Anadolu, Güneydoğu Anadolu, Doğu Karadeniz ve Batı Karadeniz bölgelerinde 2011 yılında kişi başına düşen ulaştırma-haberleşme harcamalarında 2006–2010 arası yıllık ortalamaya göre bir azalış gerçekleşse de, 2006-2010 arası ortalama kişi başına düşen harcamaların İstanbul’dan sonra en yüksek olduğu bölgelerin, Orta Anadolu ve görece daha az gelişmiş bölge olarak nitelendirilebilecek Doğu Karadeniz, Kuzeydoğu Anadolu, Ortadoğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu bölgeleri olduğu görülmektedir.

Tablo.6.3. Düzey-1 Bölgelerinde Enerji ve Ulaştırma-Haberleşme Harcamalarının Kişi Başına Düşen Değerler (Taraftmdan Düzenlenmiştir)

<i>Bölgeler</i>	<i>Kişi Başına Düşen Enerji Harcamaları (TL)</i>			<i>Kişi Başına Düşen Ulaştırma-Haberleşme Harcamaları (TL)</i>		
	<i>2001-05</i>	<i>2006-10</i>	<i>2011</i>	<i>2001-05</i>	<i>2006-10</i>	<i>2011</i>
İstanbul	0,2	9,2	22,5	33,5	154,9	117,7
Batı Marmara	32,4	3,8	10,9	6,5	32,7	22,5
Ege	12,3	12,4	39,0	17,4	21,5	30,6
Doğu Marmara	2,6	1,0	9,2	26,2	43,9	56,5
Batı Anadolu	16,4	36,1	13,7	15,7	8,8	14,5
Akdeniz	34,1	13,8	9,2	23,5	29,6	11,4
Orta Anadolu	0,0	6,7	6,7	17,4	65,2	65,7
Batı Karadeniz	13,9	16,0	13,4	11,1	50,3	45,9
Doğu Karadeniz	149,1	176,1	251,4	43,9	63,6	39,9
Kuzeydoğu Anadolu	160,9	214,5	4,7	45,3	60,3	76,0
Ortadoğu Anadolu	3,5	4,7	42,4	63,0	84,0	39,1
Güneydoğu Anadolu	40,5	62,1	57,2	40,1	61,7	33,2

. Bu verilerden hareketle özellikle 2000’li yılların ortalarından itibaren kamunun ulaştırma ve haberleşme harcamalarını geri kalmış bölgelerin kalkındırılmasında bir politika aracı olarak kullanmaya başladığı ifade edilebilecektir. Yine aşırı kalabalıklaşmanın yarattığı problemlili bir bölge olarak nitelendirilebilecek İstanbul bölgesinde de, tıkanıklıkların giderilebilmesi açısından aynı dönem itibariyle ulaştırma ve haberleşme harcamalarının kişi başına düşen değerlerinin artarak bu bölgenin bu harcamalar açısından birinci sıraya çıktığı görülmektedir.

Sosyal alt yapı harcamaları içerisinde değerlendirilebilecek eğitim ve sağlık harcamalarının ise kişi başına düşen bölgesel değerleri aşağıdaki tabloda yer almaktadır. Kişi başına düşen eğitim harcamalarının değerinde genel olarak, zaman içerisinde bir artış olduğu söylenebilecektir. Kişi başına düşen ortalama eğitim harcamalarının 2001–2005 döneminde en yüksek olduğu bölge Ortadoğu Anadolu iken, 2006–2010 yılları arasında Güneydoğu Anadolu ve 2011 yılında da Kuzeydoğu Anadolu bölgesi olmuştur. Yine Akdeniz, Orta Anadolu ve Karadeniz bölgelerinde de, 2000’li yılların ortalarından itibaren önemli artışlar olmuştur. Dikkate alınan dönemlerde kişi başına düşen eğitim harcamalarının en az olduğu bölgenin ise İstanbul bölgesi olduğu görülmektedir. 2011 yılı verileriyle Batı Marmara, Ege, Doğu Marmara, Batı Anadolu, gibi daha gelişmiş bölgelerde eğitim harcamalarının kişi başına düşen değerinin ülkenin görece daha geri

kalmış, Doğu Karadeniz, Kuzeydoğu Anadolu, Ortadoğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinin gerisinde kaldığını görmekteyiz. Benzer bir durum sağlık harcamalarının kişi başına düşen değeri içinde söylenebilecektir. Bu harcamaların kişi başına düşen değeri de, 2001-2005, 2005-2010 ve 2011 yılları itibariyle Kuzeydoğu Anadolu, Ortadoğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde, ülkenin görece daha gelişmiş bölgeleri olarak kabul edilen İstanbul, Doğu Marmara, Ege, Batı Marmara ve Batı Anadolu’ya göre daha yüksek olmuştur. Ancak Doğu Karadeniz bölgesinde bu dönemlerde bir artış olsa da bunun yetersiz olduğu, gelişmiş bölgelerle aralarında büyük farklılıklar olmadığı hatta 2011 yılı verileriyle bu harcamaların kişi başına düşen değerinin Batı Marmara ve Ege gibi daha gelişmiş bölgelerin gerisinde kaldığı söylenebilecektir

Tablo.6.4. Düzey-1 Bölgelerinde Eğitim ve Sağlık Harcamalarının Kişi Başına Düşen Değerleri(Tarafından düzenlenmiştir)

<i>Bölgeler</i>	<i>Kişi Başına Düşen Eğitim Harcamaları(TL)</i>			<i>Kişi Başına Düşen Sağlık Harcamaları(TL)</i>		
	<i>2001-05</i>	<i>2006-10</i>	<i>2011</i>	<i>2001-05</i>	<i>2006-10</i>	<i>2011</i>
İstanbul	7,5	12,8	19,7	6,7	12,4	16,1
Batı Marmara	12,6	29,3	41,0	5,3	10,8	20,2
Ege	13,2	21,6	30,5	6,2	13,3	21,4
Doğu Marmara	17,2	27,9	37,7	11,9	14,5	8,8
Batı Anadolu	15,9	29,2	42,8	14,3	15,8	13,3
Akdeniz	8,2	21,8	35,6	6,3	15,6	13,3
Orta Anadolu	11,7	36,1	62,3	5,6	7,7	18,5
Batı Karadeniz	9,6	29,7	59,2	7,2	18,4	25,3
Doğu Karadeniz	11,0	43,7	95,0	12,7	14,9	17,2
Kuzeydoğu Anadolu	61,0	81,3	102,7	19,8	26,3	38,3
Ortadoğu Anadolu	87,5	116,6	77,8	31,5	42,0	24,7
Güneydoğu Anadolu	81,3	125,2	58,2	26,1	40,2	21,5

Eğitim ve sağlık harcamalarından oluşabilecek sosyal alt yapı yatırımlarıyla ilgili genel bir değerlendirme yapılacak olursa yine kamunun 2000’li yılların başlarından itibaren bu harcama türlerini de, bölgesel dengesizlikleri gidermenin ve az gelişmiş bölgelerin kalkındırılmasının bir aracı olarak kullanmaya başladığı ifade edilebilecektir.

6.3.2.1.(2). Türkiye’de Bölgesel Kalkınma Ajansları

Türkiye’de Bölgesel Kalkınma Ajanslarına yönelik çalışmalar 1990’lı yıllarda başlamıştır. GAP çerçevesinde kurulan Girişimci Destekleme ve Yönlendirme Merkezleri (GİDEM), Ege Ekonomiyi Geliştirme Vakfı (EGEV) ve İzmir Ticaret Odası (İZTO) tarafından yürütülmüş olan Kalkınma Ajansları kurma çalışmaları, Mersin Ticaret ve Sanayi Odası tarafından kurulan Mersin Kalkınma Ajansı, Samsun-SABEK ve Batı Akdeniz’de BAGEV, bölgesel aktörlerin katılımıyla oluşturulmaya çalışılan ülkemizdeki Kalkınma Ajansları girişimlerine örnek olarak gösterilebilecektir (Kayasü ve Yaşar, 2004: 355-356 ; DPT, 2008: 22). Türkiye’de bu gelişmelere paralel, yerel kesimler arası işbirliğini sağlayarak, içsel dinamiklere dayalı bölgesel kalkınmayı gerçekleştirmek ve kuruldukları bölgenin rekabetçi yapısını artırarak, sürdürülebilir gelişmeyi sağlamak amacıyla, 2006 tarihinde çıkarılan 5449 sayılı kanunla, 26 Düzey-2 bölgesinde, kalkınma ajansları kurularak faaliyetlerine başlamıştır (Kalkınma Bakanlığı, 2011:1). AB üyelik perspektifi de, dikkate alınarak kabul edilen kalkınma ajanslarının

kuruluşu, koordinasyonu ve görevleri hakkındaki 5449 sayılı kanunda, kalkınma ajanslarının görev ve yetkileri şu şekilde belirlenmiştir (Resmi Gazete, 2006: 1).

- Yerel yönetimlerin planlama çalışmalarına teknik destek sağlamak
- Bölge plan ve programlarının uygulanmasını sağlayıcı faaliyet ve projelere destek olmak, bu faaliyet ve projelerin uygulama sürecini izlemek ve değerlendirmek
- Bölgenin kırsal ve yerel kalkınma kapasitesinin geliştirilmesine katkı sağlamak ve bu kapsamdaki projeleri desteklemek
- Bölgede kamu kesimi, özel kesim ve sivil toplum kuruluşları arasındaki işbirliğini geliştirmek ve bu kesimler tarafından yürütülen bölgesel gelişimle ilgili plan ve programları izlemek
- Ajansa tahsis edilen kaynakları, bölge plan ve programlarına uygun olarak kullanmak ve kullandırmak.
- Bölgenin içsel potansiyelini belirleyerek, bölgeyi geliştirici ve rekabet gücünü artırıcı araştırmalar yapmak veya yapılmış araştırmaları desteklemek
- Bölgenin ulusal ve uluslararası düzeyde iş ve yatırım imkânlarını tanıtmak
- Bölge illerindeki yatırımcıların bürokratik işlemlerinin takibini ve koordinasyonunu gerçekleştirmek
- Küçük ve orta ölçekli işletmelerle yeni girişimcileri destekleyerek, işletmecilik bilgisini, teknolojik yapıyı ve işgücü eğitimini geliştirici faaliyetlerde bulunmak

Ulusal düzeyde koordinasyonundan DPT’nin sorumlu olduğu, kalkınma ajanslarının teşkilat yapısı ise; Bölgedeki kamu kesimi, özel kesim, sivil toplum örgütleri, üniversiteler ve yerel yönetimler arasındaki işbirliğini geliştirmek ve ajansı yönlendirmek üzere oluşturulan kalkınma kurulundan, ajansın karar organı olan yönetim kurulundan, ajansın icra organı olan genel sekreterlikten, değişik işlemlerle ilgili inceleme, takip, koordinasyon ve danışmanlık hizmeti yapan yatırım destek ofislerinden oluşmaktadır (Resmi Gazete, 2006: 2-6).

2006 yılında kalkınma ajanslarıyla ilgili çıkarılan yasayla birlikte ilk olarak, aynı yıl İzmir ve Çukurova Kalkınma Ajansları kurulurken, sekiz tanesi 2008, on altı tanesi de 2009 yılında kurulmak suretiyle, tüm bölgelerde kalkınma ajanslarının kuruluş faaliyetleri tamamlanmıştır. Bu ajansların faaliyet alanları içerisinde bölge planlarının hazırlanması ve bölgesel rekabet gücünü artırmaya yönelik olarak verilen mali ve teknik destekler önem arz ederken, daha önceleri merkez tarafından hazırlanan bölge planları kalkınma ajanslarının işlerlik kazanmasıyla birlikte, yerel paydaşlarında geniş katılımıyla beraberce hazırlanmıştır. İki Düzey-2 bölgesi (TR51 ve TR82) dışındaki, tüm bölgelerde bölge planı hazırlanarak 2010 yılı içerisinde bakanlık tarafından onaylanmıştır. Ayrıca bölge planı ve çalışma programlarında belirtilen faaliyetlere mali ve teknik destekler verilmiştir. Ajansların bütçesi içerisinde merkezin katkısı %80 iken, yerelin katkısı %20’dir ve 2010 yılı genel bütçesinden 26 ajansa toplam 450 milyon TL ödenek ayrılırken, harcama programları çerçevesinde bu kaynağın %98’i aktarılmıştır (Kalkınma Bakanlığı, 2011: 1-2).

DPT (2007b: 18-19)’de Ülkemizde kalkınma ajanslarının kurulmasının sağlayacağı faydaları şu şekilde belirlemektedir.

- Kalkınma Ajansları, bir yandan, ekonomik ve sosyal açıdan geri kalmış bölgelerin ülke ortalamasına yaklaştırılmasına, diğer yandan da gelişmiş

bölgelerimizin küresel rekabet gücünün artırılmasına önemli katkılar sağlayacaktır.

- Kalkınma ajansları, ulusal plan ve stratejilerle uyumlu ve yerel potansiyeli harekete geçirici, daha katılımcı bölgesel plan ve stratejiler hazırlanmasına yardımcı olabilecektir.
- Ajanslara yerel potansiyeli harekete geçirici, merkezi ve yerel yönetimler ile sanayi ve ticaret odalarından önemli miktarlarda kaynak aktarılabilir.
- Bu kaynaklar, her bölgenin rekabet gücünün yüksek olduğu alanlarda uzmanlaşmasına yardımcı olarak, yerel gelişmeyi teşvik edecek projeleri destekleyebilecektir.
- Kamu, özel kesim ve sivil toplum örgütlerinin birlikte oluşturdukları bir kurumsal yapı olarak kalkınma ajansları, işbirliği kültürünü geliştirerek, yerelin proje üretim kapasitesini artırabilecektir.
- Kalkınma ajansları, bölgesel kalkınmada sadece kamunun değil, özel kesim ve sivil toplumunda enerjisini devreye sokabilecektir.

Diğer yandan kalkınma ajansları ile ilgili bazı sorunlu alanların ve eleştirilerinde varlığı görülmektedir. Örneğin, Berber ve Çelepci (2005:153-155)'ye göre, kalkınma ajansları Türkiye'de bölgesel dengesizlikleri gidermeye yönelik olarak uygulanan bölgesel ekonomik politikaları değiştirerek, AB bölgesel ekonomik politikaların önceliği olan bölgesel rekabet kavramını ön plana çıkarmaktadır. Bölgelerarası rekabet ise, AB'ye aday ülke örneklerinden hareket edildiğinde, bölgelerarası dengesizliklerin giderilmesine katkı sağlamamakta, aksine eşirsizlikleri artırmaktadır. AB'deki kalkınma ajansı uygulamalarında inisiyatif daha ziyade özel sektör ve sivil toplum örgütlerine bırakılmışken, Türkiye'de sivil toplum ve özel sektör, yapılanmanın içinde yer almakla birlikte, esas sorumlu DPT olarak belirlenmiştir. Bir anlamda bu ajanslar DPT'nin taşra teşkilatı görüntüsü vermektedirler. Bölgesel kalkınma ajanslarının üstlendikleri bazı görevler de, Türkiye'deki bazı kurumların görev ve fonksiyonlarıyla örtüşmektedir. Tiftikçigil (2010: 144)'e göre de, Kalkınma ajanslarına yönelik eleştiriler genel olarak, bu kurumların hukuki statüsü, tek tip bir model arz etmeleri, kalkınma kurullarındaki kamu ağırlığı, ajansların denetimi konusundaki belirsizlikler ve isimleri konusunda yoğunlaşmaktadır. DPT (2008: 22) ise, kalkınma ajanslarının karşılaştıkları sorunlara atıf yaparak bu sorunları, yönetsel ve finansal sorunlar, koordinasyon sorunları, bölgesel kalkınmaya yönelik kurumlar arası çatışmalar ve politika uygulamaları sırasında ortaya çıkan sorunlara ilaveten, yetişmiş işgücü sorunu olarak belirlemektedir.

6.3.2.1.(3). Türkiye'de Çok Uluslu Şirketlerin ve Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Bölgesel Dağılımı

Çok Uluslu Şirketlerin ve bu şirketlerin bölgesel düzeydeki yatırımlarının, bölgesel gelişime ve yerel firmalara olan etkileri, dışsal bölgesel ekonomi politika araçları incelenirken belirlenmeye çalışılmıştı. Bu şirketlerin yaptığı yatırımların erişilebilen verileri açısından, Türkiye'de Düzey-1 sınıflamasına göre bölgesel dağılımı da aşağıdaki tabloda yer almaktadır. Bu tablo, 2003 yılında çıkarılan 4875 sayılı doğrudan yabancı yatırım kanunundan sonra, Hazine Müsteşarlığınca yıllık olarak hazırlanan uluslararası doğrudan yatırımlarla ilgili raporlarda, illerle ilgili yayınladığı doğrudan yabancı sermaye verilerinin, Düzey 1'e dönüştürülmesiyle elde edilmiştir ancak raporların tamamında illerle ilgili bu istatistikler bulunmamaktadır.

Tablo 6.5. Uluslar arası Doğrudan Yatırım Girişlerinin Bölgesel Dağılımı (Milyon Dolar) (Hazine Müsteşarlığı, 2006, 2007, 2008, 2009 Uluslar arası doğrudan yatırım raporlarındaki, il bazında yabancı yatırım verilerinden hareketle, tarafımdan oluşturulmuştur)

<i>Bölgeler</i>	<i>2006</i>	<i>2007</i>	<i>2008</i>	<i>2009</i>
İstanbul	16.738	17.034	12.977	4.861
Batı Marmara	4.2	23.1	15.9	3.6
Ege	177.2	362.2	289.1	293.5
Doğu Marmara	267.3	887.4	111.1	89.5
Batı Anadolu	201.8	609.2	216.3	120.2
Akdeniz	164.5	174.7	131.5	54.2
Orta Anadolu	----	----	----	----
Batı Karadeniz	----	----	959,6	----
Doğu Karadeniz	----	----	----	----
Kuzeydoğu Anadolu	61.0	1.0	2.4	1.7
Ortadoğu Anadolu	56.0	----	----	----
Güneydoğu Anadolu	----	----	2.5	----
Diğer	3.2	2.6	1.1	2.9

Yine Hazine Müsteşarlığı (2010: 22)’nın, bu konuda yayınladığı 2009 yılı raporu illerle ilgili son verileri kapsamaktadır ve bu verilere göre de uluslararası doğrudan yatırım girişlerinin il bazındaki dağılımı aşağıdaki tablo da yer almaktadır.

Tablo.6.6. İllere Göre Uluslar arası Doğrudan Yatırım Girişleri (2009) (Milyon Dolar) (Hazine Müsteşarlığı, 2010: 22)

<i>İller</i>	<i>UDY</i>	<i>Yüzde</i>
İstanbul	4.861.4	89.58
İzmir	272.4	5.02
Ankara	120.2	2.22
Kocaeli	75.8	1.40
Mersin	52.0	0.96
Bursa	11.0	0.20
Manisa	9.0	0.17
Denizli	6.4	0.12
Muğla	4.0	0.07
Eskişehir	2.7	0.05
Tekirdağ	2.6	0.05
Antalya	2.2	0.04
Iğdır	1.7	0.03
Uşak	1.7	0.03
Kırklareli	1.0	0.02
Diğer	2.9	0.05
Toplam	5.427	100.00

Uluslar arası doğrudan yatırımların, Düzey 1, bölgesel dağılımına ve 2009 yılı iller arası dağılımına bakıldığında farklılıklar görülmektedir. Bölgesel dağılımda İstanbul bölgesinin açık ara ön planda olduğu, yabancı yatırımların geri kalan kısmının ise, Ege, Doğu Marmara, Batı Anadolu ve Akdeniz’de yoğunlaştığı görülmektedir. Belirlenen dönemlerde Orta Anadolu ve Doğu Karadeniz’de, doğrudan yabancı yatırım hiç gerçekleşmezken, 2008 yılında Batı Karadeniz’de sadece Zonguldak ve Güneydoğu Anadolu’da ise Şanlıurfa’da, 2006 yılında ise Ortadoğu Anadolu’da sadece Elazığ’da

yabancı yatırım gerçekleşmiştir. Bu yılların dışında bu bölgelerde de yabancı yatırım gerçekleşmemiştir. 2009 yılı verileriyle bu yatırımların il bazındaki dağılımında, %89.5 oranıyla İstanbul'un birinci, %5.2 oranıyla İzmir'in ikinci ve %2.22 ile Ankara'nın üçüncü sırada olduğunu ve bu üç ilin, toplam yatırımların %95'inin üzerinde bir paya sahip olduklarını görmekteyiz. İstanbul'un, Balkanlardan Kafkaslara, Türkiye Cumhuriyetlerden, Orta Doğu ve Karadeniz'e kadar olan bölgelerde, büyük bir coğrafi merkez olmaya aday bir kent oluşu ve bu bölgelerdeki ülkelerin Dünya pazarına erişimlerine imkan sağlayabilmesi, yabancı yatırımcılar için bu kentin cazip hale gelmesine yol açabilmektedir (Berköz, 2001: 993). Ayrıca İstanbul Türkiye'nin en iyi ulaşım, haberleşme ve diğer alt yapı yatırımlarına sahiptir. Ülkenin en büyük nüfusa sahip yapısıyla da, alım gücü çok yüksek bir pazar oluşturmaktadır. İstanbul'dan sonra ikinci sırada yer alan İzmir'inde, bir sanayi ve liman kenti olması, karayolu, demiryolu ve havayolu bağlantıları ve mevcut nüfus yapısı, kenti yabancı yatırımcılar için cazip hale getirmektedir. Üçüncü sırada yer alan Ankara ise, başkent olmanın idari ve bürokratik avantajları ile birlikte Türkiye'nin ikinci büyük kenti olması, bölgesel Pazar/merkez konumu, ulaşım yolları üzerinde olması v.b avantajları nedeniyle yabancı yatırım çekebilmektedir (Yavan ve Kara, 2003: 35-37).

2010 yılı sonu itibarıyla'de, Türkiye'de, 25.948 adet uluslararası sermayeli şirket faaliyette bulunmaktadır. Bu şirketlerin 21.133 adedi uluslararası sermayeli şirket ve şube kuruluşu, geriye kalan 4.815 adedi ise, yerli sermayeli şirketlere yapılan uluslararası sermaye iştirakleridir. Türkiye'de faaliyet gösteren bu şirketlerin sayısı 2008 yılında % 4, 2009 yılında %7 oranlarında azalırken, 2010 yılında %13 oranında artış olmuştur. Uluslararası sermayeli şirketlerin Türkiye'deki yatırımlarının ise, başta toptan ve perakende ticaret olmak üzere, imalat sanayi ile gayrimenkul kiralama ve iş faaliyetleri sektörlerinde yoğunlaştıkları görülmektedir. Bu 25.948 adet uluslararası sermayeli şirketin coğrafi dağılımına bakıldığında %60,9'unun Marmara bölgesinde, %15,5' inin Akdeniz bölgesinde, %13,8'inin Ege bölgesinde, %7,8'inin İç Anadolu bölgesinde, %1,9'unun da diğer bölgelerde faaliyette bulunduğu görülmektedir. İl bazındaki dağılımında ise, 14.568 adet şirket ile İstanbul birinci sırada iken, Antalya 3.233 adet, Ankara 1736 adet ve Muğla da 1548 adet şirket ile İstanbul'u takip etmektedirler. Bu şirketlerin dağılımında ön plana çıkan illeri de, aşağıdaki tabloda görmek mümkündür (Hazine Müsteşarlığı, 2011:17-29). Bu tabloda dikkati çeken bir nokta, Antalya ilinde uluslararası sermayeli şirket sayısının fazla olmasına karşın, yapılan yatırım tutarı açısından bu ilin gerilerde yer almasıdır ki aynı durum Muğla içinde geçerlidir. Bu durumun ise, turizm sektörüne yatırım yapan firmaların küçük sermayeli olmasından kaynaklandığı söylenebilecektir. Diğer yandan uluslararası sermayeli şirketlerin ve bu şirketlerin yaptığı yatırımların Türkiye'de bölgesel dağılımına bakıldığında, yurt içi sanayinin bölgesel dağılımıyla bir benzerlik oluşturduğu ve Zonguldak ile Gaziantep arasında çizilecek bir hattın doğusunda yabancı sermayeli firmaların yatırım yapmadıkları görülebilecektir. Yabancı yatırımcılarında tıpkı Türk sanayicileri gibi, ulaşım, endüstri, alt yapı imkanları, hammadde temini, Pazarın büyüklüğü ve alım gücü gibi unsurları dikkate alarak gelişmiş yöreleri tercih ettikleri ifade edilebilecektir (Yavan ve Kara, 2003:38). Berköz ve Türk(2009:1253)'ün de Türkiye'de yabancı yatırımların yer seçimini bölgesel düzeyde belirleyen faktörleri tespit etmeye yönelik olarak yaptıkları uygulamalı çalışmada da, düşük maliyetli ve yüksek kaliteli girdiye erişim, uzman ve eğitilmiş işgücünün varlığı, pazarın büyüklüğü ve pazara erişimin kolaylığı, alt yapı yatırımlarının özellikle ulaşım ve haberleşme alt yapısının gelişmişliği, çevresel koşullar ve yapılacak faaliyetin seçilen bölgeye

uygunluğu, gibi faktörlerin, bu yatırımların yer seçimi kararında etkili olduğunu belirlemişlerdir.

Tablo.6.7. Uluslararası Sermayeli Şirketlerin Dağıldığı ilk On il (2010)
(Hazine Müsteşarlığı, 2011: 26)

<i>İller</i>	<i>Şirket Sayısı (1954-2010)</i>	<i>Toplam Uluslararası Serm. Şirk. Sayısı içindeki Payı (%)</i>	<i>Şirket Sayısı (2010)</i>	<i>Toplam Uluslararası Serm. Şirk. Sayısı içindeki Payı (%)</i>
İstanbul	14.568	56.1	1.997	59.7
Antalya	3.233	12.5	376	11.2
Ankara	1.736	6.7	198	5.9
Muğla	1.548	6.0	207	6.2
İzmir	1.379	5.3	91	2.7
Bursa	527	2.0	57	1.7
Aydın	464	1.8	55	1.6
Mersin	437	1.7	47	1.4
Kocaeli	309	1.2	35	1.0
Adana	190	0.7	27	0.8
Diğer İller	1.557	6.0	254	7.6
Toplam	25.948	100	3.344	100

6.3.2.2. İçsel Politikaların Türkiye Açısından Değerlendirilmesi

Bu başlık altında da, bölgesel kalkınmayla ilgili son dönemlerde ön plana çıkan bölgelerin içsel dinamiklerini ve yerel potansiyelini harekete geçirici, küçük ve orta ölçekli firmalarla bu firmaların oluşturacağı kümelenmelerin desteklenmesi, kurumsallaşmanın sağlanarak işbirliğinin artırılması ve yerel aktörler arası ağsal ilişkilerin geliştirilmesi, bölgenin teknoloji ve yenilikçi yapılarının geliştirilmesi şeklindeki içsel bölgesel kalkınma politika araçları, Türkiye açısından incelenmeye çalışılacaktır.

Türkiye ekonomisinde 1980’li yıllarda yaşanan ekonomik politikalardaki değişim ve ihracata dayalı bir kalkınma modelinin uygulanmaya başlanması, ekonomik faaliyetlerin ve sanayinin mekânsal dağılımında bazı değişimleri gündeme getirirken, bu değişimlerin başında da, yerel içsel dinamikleri ile başarı gösteren, yeni sanayi odaklarının orta çıkışı gelmektedir (DPT, 2000: 201). Türkiye açısından İçsel bölgesel kalkınma yaklaşımlarının temellerine de, rastlanabileceği bu dönemde, yerel düzeyde ekonomik entegrasyonu sağlayarak, dünya piyasalarında çok uluslu şirketlerle rekabete girebilen bazı KOBİ kümelenmelerinin dinamik bir üretim organizasyonu oluşturduğu görülmektedir. Hiyerarşik yapılarıyla ölçek ekonomileri mantığı üzerine kurulu büyük firmalar, uluslararası rekabet baskısı altında, talep değişimleri ve dalgalanmaları karşısında güçlük yaşarken, esnek üretim süreçleri ve teknolojileri temelinde yapılanmış ve ortak bir mekânda kümelenmiş KOBİ’ler, avantajlı konuma gelmişlerdir. Belirli sektörler de uzmanlaşmış ve kendi aralarında entegrasyonu sağlamış bu KOBİ kümelenmelerinin bulunduğu küçük ve orta boy bazı kentler, dünya pazarlarında dış rekabete girerek, ülkenin dışa açılımlında önemli bir rol üstlenmişlerdir. Ülkenin çeşitli bölgelerinde yer alan ve kendi iç dinamikleriyle gelişme gösteren bu kentler (Denizli, Gaziantep, Afyon, Çorum, Kayseri ve Kahramanmaraş gibi) yeni sanayi odakları diye tanımlanırken, bu sanayi odaklarının başlıca özelliklerini ise şu şekilde belirlemek mümkündür (Dinçer vd, 2003: 115);

- Sanayi yoğunlaşmasının yaşandığı herhangi bir bölgenin ard bölgesi olmaması, kendi girişimci ve kaynaklarıyla gelişim sağlaması.

- Sanayi göstergeleri itibariyle başarılı bir gelişme performansı göstermeleri.
- Bazı sektörlerde KOBİ temelli uzmanlaşmaların ön plana çıkması.

Diğer yandan Elvan vd.(2005), Türkiye’de tarım ve imalat sanayi alt sektörlerini analiz ederek, sektörlerin bölgesel düzeyde kümelenmelerini ve bölgelerinde, kendi içindeki sektörel kümelenmelerini belirlemeye, bölgelerarası etkileşimi ve bölgelerin karşılaştırmalı üstünlüklerini tespit etmeye çalıştıkları çalışma sonuçlarına göre; Özellikle geri kalmış yörelerimizin küçükbaş ve büyükbaş hayvancılık konusunda önemli bir potansiyele sahip olmakla beraber, meyve ve sebze üretiminin yaygın olmadığı, tarla ürünlerinde verimliliğin oldukça düşük olduğu görülmektedir. imalat sanayi 23 alt sektörünün ülke geneli ve Düzey-2 bölgelerindeki sektörel ve bölgesel yoğunlaşma oranlarına göre de, gıda, ağaç ürünleri gibi birkaç sektör dışında, Türkiye geneline yayılan bir sektörel çeşitlilik olmadığı ve ilaveten, özellikle geri kalmış bölgelerde gerçek anlamda uzmanlaşmanın söz konusu olmadığı belirtilmektedir. İmalat sanayinde alt sektörlerin hemen hemen tamamı İstanbul ve İzmir’de yoğunlaşmaktadır. Ayrıca sektörlerin, İstanbul-Kocaeli-Ankara hattı ile İzmir’den Konya’ya kadar olan hat üzerinde kümелendiği görülmektedir. Samsun-Amasya-Yozgat-Çorum ile Balıkesir-Çanakkale Düzey-2 bölgelerinde de bir yoğunlaşma söz konusudur. Doğu ve Güney Doğu Anadolu Bölgelerinde bulunan Düzey-2 bölgelerinin hemen hemen tamamında gıda sektörü ilk sıradadır. Orta Anadolu’nun doğusu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde sektörel bir çeşitlilik olmadığı gibi, belirgin bir sektörel yoğunlaşmada görülmemektedir (Elvan, vd, 2005: 167-169). Akgüngör vd.(2003: 654)’nin de, Türkiye’de ulusal endüstriyel kümelenmeleri ve bölgesel uzmanlaşmaları belirlemeye yönelik çalışmalarına göre, makine sanayinin Marmara ve Orta Anadolu bölgelerinde, gıda ve tarım sektörünün Doğu Anadolu ve Karadeniz Bölgelerinde, tekstilin Güney Doğu Anadolu bölgesinde, iletişim ve haberleşme teknolojilerinin Akdeniz bölgesinde kümелendiğini ve bölgesel istihdam içerisindeki en büyük orana sahip olduklarını ifade etmektedirler.

Bölgesel teknoloji ve yenilikçi yapının geliştirilmesi de, önemli bir içsel bölgesel kalkınma politika aracı olarak karşımıza çıkarken, Lenger (2006: 151)’de, Türkiye’de devletin bölgesel yenilik sistemlerinde oynadığı rolü belirlemeye yönelik çalışmasında, bölgelerin yenilik sistemlerinin, doğrudan devletin etkinliklerine bağımlı olduğu belirlenmektedir. Ayrıca ülkeye dağılmış olan devlet üniversitelerinin ademi-merkeziyetçi bir yapıya yol açtığı ve Türkiye’de eksikliği hissedilen bölgesel yenilik sistemi kavramının tartışılması ve incelenmesini anlamlı kıldığı ifade edilerek, devlet üniversitelerinin, sınırlı da olsa bölgelerin yenilikçi yapılarının gelişimine olumlu katkılar sağladığını belirtilmektedir. Yine bu çalışma sonuçlarına göre, Üniversitelerin, temel aktörlerden biri olduğu, teknoloji geliştirme merkezleri ile üniversite-sanayi ortak araştırma merkezlerinin, bölgesel yenilik sistemine asıl katkıyı sağlayan unsurlar olduğu görülmektedir. Bu merkezler, devletin düzenleyici rolü ve üniversiteleri aracılığıyla etkili olurken, ayrıca yerel aktörlerinde etkin biçimde yenilik sistemine katılımlarına katkı sağlayabilmektedirler. Bu çerçevede bu merkezlerin nitelik ve nicelik yönünden geliştirilmesi uygun bir politika olarak karşımıza çıkmaktadır.

Her ne kadar kurulması, koordinasyonu ve finansmanı açısından merkezi yönetimin belirleyici olması nedeniyle bölgesel kalkınma ajansları dışsal politika araçları içerisinde değerlendirildi ise de, bu ajanslar faaliyetleri açısından incelendiğinde, aynı zamanda bir içsel politika aracı olarak da görmek mümkündür. Türkiye’de 2006 yılında çıkarılan bir yasayla kurulmasına karar verilen bu kurumların, bölgelerin içsel potansiyelini belirleyerek harekete geçirme, özel kesim, kamu kesimi ve

sivil toplum örgütleri arasında işbirliğini geliştirme, bölgelerin teknoloji ve yenilikçi yapısının gelişimini destekleme gibi faaliyetleri, içsel bölgesel politikalarla örtüşmektedir.

Ülkemizde hazırlanan kalkınma planları, içsel bölgesel kalkınma politikaları açısından değerlendirildiğinde de, ilk defa Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda, ülkemizde içsel bölgesel gelişime örnek gösterilebilecek yeni sanayi odaklarına atıf yapılarak, bu odakların oluşumu ve gelişimine katkı sağlayacak, eğitim ve danışmanlık hizmetleri, Ar-Ge ve teknoloji desteği verilerek, işbirliği ve ortaklıklar oluşturulmasına, girişimciliğin ve kurumsallaşmanın geliştirilmesine yönelik faaliyetlere ağırlık verileceği belirtilmektedir (DPT, 2000: 61-64). İçsel bölgesel kalkınma politikalarına esas vurgu Dokuzuncu Kalkınma Planı’nda yapılırken, İçsel bölgesel kalkınma politikalarının ve politika araçlarının bu kalkınma planında, bölgesel politikalarımızı şekillendirdiği görülmektedir. Bu politikalar, yerel dinamiklere ve içsel potansiyele dayalı kalkınma anlayışı içerisinde, kamu kesimi özel sektör ve sivil toplum örgütleri arasında işbirliği ve ortaklıkların desteklenerek ağsal ilişkilerin artırılması, özellikle az gelişmiş bölgelerde uzmanlaşmayı destekleyecek programlar oluşturulması, farklılaştırılmış KOBİ politikalarının uygulamaya konulması ve kümelenmelerin desteklenmesi, yenilikler ve yeni teknolojilere erişimin kolaylaştırılması şeklinde karşımıza çıkmaktadır (DPT, 2007a: 92-93).

Bu çerçevede baktığımızda, günümüzde ön plana çıkan dışsal ve içsel bölgesel politikalar açısından da, ülkemizde devlete önemli görevler düşmektedir. Bu politikalarla birlikte devlet sadece kaynakların gelişmiş bölgelerden geri kalmış bölgelere aktarılması yoluyla, bölgesel eşitliği sağlamanın dışında, günümüzde özellikle geri kalmış yörelerde, ekonomik ve sosyal alt yapı yatırımlarının geliştirilmesi, yerel potansiyeli harekete geçirici biçimde, kurumsal yapının ve kümelenmelerin desteklenmesi, bölgelerin yenilikçi ve teknolojik kapasitelerinin geliştirilmesi yoluyla bölgelerin rekabetçi yapısının gelişimine katkı sağlayabilecektir. Bu politikalar aynı zamanda bölgelerin uluslararası yatırımcılar için cazip hale gelmesini teşvik eder iken, bu politika ve politika sonuçlarının birikimli süreci de, bölgesel etkinliğin artmasına yardımcı olabilecektir.

7. TÜRKİYE’DE ALT YAPI HARCAMA TÜRLERİNİN BÖLGESEL GELİR ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİ BELİRLEMeye YÖNELİK BİR UYGULAMA

Bu bölümde de, devletin bölgesel dengesizliklerin giderilmesi ve bölgesel kalkınmanın gerçekleştirilebilmesi anlamında, alt yapı harcamaları bir politika aracı olarak kullanılabilir mi? Sorusunu cevaplamaya yönelik ekonometrik bir çalışma yapılacaktır. Ayrıca bu uygulamayla bölgesel kalkınma ve kalkınma farklılıklarının giderilmesinde alt yapı harcamalarından hangilerinin daha etkili olduğuna dair bir görüş oluşturma yoluyla devletin rolü belirginleştirilmeye çalışılacaktır.

Bu konuda Türkiye’de bazı çalışmalar olmakla birlikte bu çalışmaların sınırlı olduğu ve çalışmaların alt yapı harcama türlerinden ziyade genel olarak kamu harcamalarının veya kamu yatırımlarının bölgesel ekonomiler üzerindeki etkisini belirlemeye yönelik olduğu görülmektedir. Karadağ vd.(2004: 1152-1153), 1980-2000 dönemini kapsayan çalışmalarında kamu yatırımlarının imalat sanayi üzerindeki etkisini hem ulusal seviyede hem de coğrafi bölgeler düzeyinde belirlemeye çalışmışlardır. Çalışmalarında VAR yöntemini kullanmışlar ve çalışma sonuçlarına göre, kamu sermayesinin ulusal düzeyde imalat sanayi çıktısını pozitif etkilediğini belirler iken, özel sektör girdileri (Emek ve Sermaye) üzerinde negatif etkisi olduğunu belirlemişlerdir. Bölgesel düzeyde ise kamu sermayesinin coğrafi bölgelerin çoğunluğunda imalat sanayi çıktısını pozitif etkilediğini ancak sadece Marmara bölgesinde hem çıktıyı hem de girdiyi olumlu etkilediğini belirlemişlerdir. Akdeniz ve Karadeniz bölgelerinde ise kamu sermayesinin hem özel imalat sanayi çıktısını hem de girdisini olumsuz etkilediği sonucuna ulaşmışlardır. Karadağ (2010:1172) yine kamu sermayesinin bölgesel düzeyde özel imalat sanayi üzerindeki etkisini 1980-2001 verilerini kullanarak belirlemeye çalışırken bu kez Düzey-2 bölgelerini dikkate almış ve kamu sermayesinin özel sektör performansını teknik etkinlik yoluyla artırdığını belirlemiştir. Deliktaş vd.(2009: 377) ise kamu sermayesinin coğrafi bölgelerde imalat sanayi üzerindeki yayılma etkisini(spillover effects) 1980-2001 verilerine dayalı olarak VAR yöntemiyle tahmin etmeye çalışmışlardır. Çalışma sonuçlarına göre, Akdeniz ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinin dışındaki bölgelerde kamu sermayesinin pozitif yayılma etkisinin olduğunu belirlemişlerdir.

Karagöl ve Özdemir (2004: 319)’de 1968-2001 verilerinden hareketle kamu yatırımlarının Marmara, Ege ve Akdeniz’de uzun dönemde GSYİH’yı nasıl etkilediğini zaman serileriyle analiz etmeye çalışmışlardır. Bu çalışmaya göre, Kamu yatırımlarının uzun dönemde GSYİH’yı Marmara bölgesinde pozitif olarak etkiler iken Akdeniz ve ege bölgelerinde negatif yönde etkilediği sonucuna ulaşmışlardır. Bu sonuca bağlı olarak, uzun dönemde kamu yatırımlarındaki artışın, Akdeniz ve Ege bölgelerinde özel yatırımları azaltıcı yönde bir etki yaptığını ve kamu yatırımlarıyla özel yatırımlar arasında negatif bir ilişki olduğunu belirlemişlerdir.

Yılmaz ve Kaya (2008: 422)’da, kamu harcamalarıyla bölgesel ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi 1990-2001 dönemini kapsayıcı biçimde panel veri sabit etkiler yöntemiyle belirlemeye çalışmışlardır. Çalışma yedi coğrafi bölgeyi kapsar iken çalışma sonuçlarına göre, panelin tamamı için bölgesel kamu harcamaları ile bölgesel ekonomik büyüme arasında negatif ama istatistiksel olarak anlamsız bir ilişki bulunmuştur. Bölgelere tek tek bakıldığında ise bu ilişkinin Marmara, Ege ve Akdeniz bölgelerinde negatif, İç Anadolu, Karadeniz, Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde pozitif olduğu tespit edilmiştir.

Bekmez, Köne ve Günal (2009: 76)’da 1990-2001 dönemi verileriyle kamunun eğitim ve sağlık harcamalarından oluşan beşeri sermayenin Düzey-1 bölgelerinde

büyüme üzerindeki etkisini panel veri yöntemiyle belirlemeye çalışmışlardır. Çalışma sonuçlarına göre İstanbul ve Batı Anadolu bölgelerinde bölgesel büyüme üzerinde eğitim harcamaları sağlığa göre daha yüksek bir etkiye sahip iken, Doğu Marmara, Ege, Batı Marmara, Güneydoğu Anadolu ve Ortadoğu Anadolu bölgelerinde ise sağlık yatırımlarının daha yüksek etkiye sahip olduğunu belirlemişlerdir. Akdeniz ve Orta Anadolu bölgelerinde bu etkinin eşit olduğunu, Doğu ve Batı Karadeniz bölgeleri ile Kuzeydoğu Anadolu bölgelerinde eğitim katsayısının anlamsız olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Pirili ve Lenger (2011: 23-24) ise Kamu sermaye stokunun Türkiye’de, illerin gelir düzeyi üzerindeki etkisini, 1987-2001 dönemi itibarıyla panel veri rassal etkiler yöntemiyle incelemişlerdir. Çalışmalarında kamu harcama türlerini kullanmışlar ve bu kamu harcama türlerinin toplamının illerin gelir seviyesi üzerinde negatif ama istatistiksel olarak anlamsız bir ilişki bulmuşlardır. Bu harcama türlerinden, tarım, madencilik, ulaşım-haberleşme, enerji ve sağlık harcamalarıyla ilgili katsayının istatistiksel olarak anlamsız olduğunu belirtmişlerdir. Dolayısıyla bu harcamaların Türkiye’de illerin gelir seviyesi üzerinde olumlu bir etkisinin olduğuna yönelik bir sonuca ulaşamadıklarını ifade eder iken, kamunun imalat ve eğitim harcamalarının illerin gelir seviyesini pozitif etkilediğini ve katsayıların istatistiki olarak anlamlı olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

7.1. Yöntem

Türkiye’de alt yapı yatırımlarının bölgesel gelir üzerindeki etkisini belirlemeye yönelik olarak yapılacak uygulamada, panel veri analizi kullanılacaktır. Panel veri analizi, zaman serileri ile yatay kesit serilerinin birleştirilmesiyle yapılan ekonometrik tahmin yöntemi olarak tanımlanabilecektir (Greene, 2012:343). Panel veri analizi, diğer zaman serileri analizine ve yatay kesit analizine göre bazı avantajlara sahiptir ve bu avantajları, Baltagi (2005: 4) ve Hisao ve Yanan (2006: 3) şu şekilde belirlemektedirler.

- Panel veri bireyler, firmalar, bölgeler ve ülkelerin heterojenliklerini dikkate almakta ve veri setinin heterojenliği kontrol edilebilmektedir. Zaman serileri ve yatay kesit verilerinde heterojenlikler kontrol edilemediğinden ön yargılı sonuçlara ulaşma riski ortaya çıkabilmektedir.
- Panel veri analizi, zaman serileri ve yatay kesit analizine göre, daha bilgilendirici veri, daha fazla değişkenlik, veriler arasında daha az çoklu bağıntı, daha fazla serbestlik derecesi ve etkinlik sağlayabilmektedir.
- Daha karmaşık davranış modellerinin oluşturulması ve test edilmesine imkan sağlayabilmektedir
- Panel veriler yatay kesit analizlerinde ve zaman serilerinde, basitçe mümkün olmayan tanımlayıcı ve belirleyici etkileri daha iyi ortaya koyabilmekte ve ayrıca dinamik uyarlamaları da daha iyi yapabilmektedir.
- Ayrıca panel veri, zaman serisi verilerinin az olması durumunda da analiz imkanı sunmaktadır.

Zaman serisi ve yatay kesit regresyonlarından farklı bir panel veri regresyonu aşağıdaki biçim de ifade edilebilecektir (Baltagi, 2005: 11)

$$Y_{it} = \alpha + \beta_k X_{kit} + \varepsilon_{it} \quad i = 1 \dots N; \quad t = 1 \dots T$$

Bu eşitlikte Y bağımlı değişken, α sabit terim, X_k gözlenebilen açıklayıcı değişken i yatay kesit birimlerini, t zamanı, β ise gözlenebilen açıklayıcı değişkenin tahmin edilen katsayısını gösterir iken, ε ’de hata terimlerini göstermektedir. Eğer hata terimi;

$$\varepsilon_{it} = \mu_i + v_{it}$$

Şeklinde ise, bu eşitlikte μ_i kesitlerin gözlenemeyen bireysel etkilerini ve v_{it} de hata teriminin kalan kısmını temsil ediyorsa modelin, tek yönlü hata bileşenine sahip olmasından (Baltagi, 2005:11), eğer hata terimi hem gözlenemeyen bireysel etkileri, hem de gözlenemeyen zaman etkisini içeriyorsa çift yönlü hata bileşenine sahip olmasından söz edilir (Baltagi, 2005:31). Bu durumda hata terimi;

$$\varepsilon_{it} = \mu_i + \lambda_t + v_{it}$$

Şeklinde olacaktır. Bu eşitlikte, λ_t gözlenemeyen zaman etkisi ifade etmekte ve hata terimine eklenmektedir. Gözlenemeyen bireysel etkilere, eğer kesitler firmalardan oluşuyorsa firmaların işbirlikçiliği veya yönetim becerisi gibi unsurlar ve gözlenemeyen zaman etkisine de, yıl itibariyle değişik nedenlerle üretimde yaşanan sıkıntılar, petrol arzındaki azalış ve onun fiyatlar üzerindeki etkileri gibi faktörler örnek olarak verilebilecektir ve regresyon modeli bu etkileri içermemektedir.

Hata terimlerinin özellikleri ve katsayıların değişebilirliği ile ilgili varsayımlara bağlı olarak panel veri regresyonu değişik şekillerde tahmin edilebilmektedir. Farklı varsayımlarla elde edilen modeller, Sabit Etkiler (Fixed Effect) ve Rassal Etkiler (Random Effect) modelleri olarak ikiye ayrılmaktadır (Pazarcıoğlu ve Gürler, 2007: 37). Sabit etkiler modelinde, sabit katsayısı kesitler arasında farklılaşmakta ve kesitler arasındaki farklılıklar sabit terimdeki farklılıklarla açıklanmakta (Çalışkan, 2009: 125) ve gözlenemeyen etkiler modele kukla değişkenler yoluyla dahil edilirken, gözlenemeyen etkilerle açıklayıcı değişkenler arasında korelasyon olduğu varsayılmaktadır (Dougherty, 2011:411- 414). Ancak sabit etkiler modeli, kukla değişkenin kullanımına bağlı olarak çok fazla değişkeni kapsamakta ve serbestlik derecesi kaybına neden olabilmektedir. İlaveten bu model zamana göre değişmeyen cinsiyet, ırk, din ve mesafe gibi verileri doğrudan tahmin edememektedir (Baltagi, 2005: 13).

Diğer yandan eğer gözlenemeyen etkiler değişkenlerle ilişkiz ise, kesite özgü sabit terimlerin kesit birimleri arasında rassal olarak dağıldığı varsayılabilir. Bu bakış açısı, eğer kesit birimleri geniş bir popülasyondan çekiliyorsa uygun olabilecektir (Greene, 2012: 371). Bu durumda Rassal Etkiler modeli kullanılabilecek ve model, popülasyonu temsilen çıkarımlar yapılmasını gündeme getirebilecektir (Baltagi, 2005:14). Rassal etkiler modelinde gözlenemeyen etkiler hata terimi içerisine dâhil edilmekte ve sabit terim bütün yatay kesit sabitlerinin ortalama bir değerini yansıtırken, hata terimi yatay kesite özgü sabitin bu ortalama değerden sapmalarını göstermektedir (Kök ve Şimşek, 2009: 10).

Panel veriye dayalı uygulamalı çalışmalarda her iki modelin de kullanıldığı görülmekle birlikte, özellikle de yatay kesit birimlerinin büyük ve zaman serisinin küçük olduğu durumlarda her iki yöntemin tahmin sonuçları farklılıklar arz edebilmektedir (Baltagi, 1998:296). Bu durumda hangi yöntemin kullanılması gerektiği sorusu akla gelmektedir. Genel olarak ifade edilecek olursa, yatay kesit geniş bir popülasyondan geliyorsa ve amacımız popülasyon hakkında çıkarımlar yapmaksa rassal etkiler modeli, eğer amacımız belirli yatay kesit birimleri hakkında çıkarımlar yapmaksa sabit etkiler modeli uygun olacaktır (Atıcı ve Güloğlu, 2006: 12). Örneğin OECD gibi belirli bir organizasyona üye ülkeler ya da orta doğu gibi coğrafi olarak belirlenmiş ülke grupları sabit etkiler yoluyla incelenebilecektir (Erlat, 1997: 11). Ayrıca modelin seçiminde literatürde, gözlenemeyen değişkenlerin, açıklayıcı değişkenlerle arasındaki

korelasyonunu belirlemeye yönelik Hausman (1978) testinin kullanıldığı görülmektedir. Bu teste göre;

$$H_0: E(\varepsilon | X_{it}) = 0$$

$$H_1: (\varepsilon | X_{it}) \neq 0$$

Sıfır hipotezi, gözlenmeyen etkilerle açıklayıcı değişkenler arasında korelasyon olmadığını ifade eder iken sıfır hipotezinin kabul edilmesi Rassal Etkiler modelinin etkin olduğunu, reddedilmesi ise gözlenemeyen etkilerle açıklayıcı değişkenler arasında korelasyon olduğunu ve sabit etkiler modelinin etkin olduğunu ifade etmektedir (Baltagi, 2005: 66; Wooldridge, 2002: 288-289).

Türkiye ekonomisinde, devletin alt yapı yatırımlarının bölgesel gelir üzerindeki etkilerini belirlemeye yönelik oluşturulacak bizim modelimizde de, bölgelerin coğrafi belirliliği ve tamamının dikkate alınması, bölgelere göre oluşturulacak yatay kesitlerin geniş bir ana küleden rastgele seçilmiş örnekler olmaması ve yapılan Hausman test sonuçlarının sıfır hipotezini reddetmesi gibi nedenlerle sabit etkiler yöntemi kullanılacaktır. Ayrıca alt yapı yatırımlarının bölgesel düzeyde etkilerini belirlemeye yönelik yapılan uygulamalı çalışmalarda da, bu yöntemin sıkça kullanıldığı görülmektedir (Percoco, 2004 ; Lall, 2007 ; Sloboda ve Yao, 2008). Diğer yandan sabit etkiler modelinde bireysel etkilerin ve zaman etkisinin olup olmadığına, yani kukla değişkenlerin anlamlılığına yönelik olarak da F testi yapılmaktadır (Baltagi, 2005: 23 ; Greene, 2012: 363). Ancak yatay kesit ya da zaman serisinden bir tanesinin küçük ve diğerinin büyük olması durumunda Grene (2012: 364), modelde daha büyük olan veri seti için, tek yönlü sabit etkilerin, yani kukla değişkenin kullanılabileceğini belirtmektedir. Bizim modelimizde de yatay kesit serisi daha büyük olduğu için, yatay kesit için sabit etkiler kullanılmıştır.

7.2. Ekonometrik Model ve Veri Seti

Literatürde alt yapı yatırımlarının bölgesel çıktı veya bölgesel gelir üzerindeki etkisinin belirlenmesinde üretim fonksiyonunun kullanıldığı ve üretim fonksiyonuna sermaye ve emeğe ilave bir girdi olarak alt yapı yatırımları şeklindeki kamu sermayesinin eklendiği görülmektedir (Aschauer, 1989: 179; Munnell, 1990: 15; Button, 1998: 151; Percoco, 2004: 361; Rosik, 2006: 71). Bu şekildeki Cobb-Douglas üretim fonksiyonunu aşağıdaki şekilde belirlemek mümkündür.

$$Y = AK^{\alpha}L^{\beta}G^{\gamma} \quad (1)$$

Bu fonksiyonda (Y) çıktıyı, (A) teknoloji seviyesi ya da teknolojik değişimi, (K) özel sermaye stokunu, (L) işgücünü ve (G)’de alt yapı yatırımları şeklindeki kamu sermaye stokunu ifade etmektedir. Bu üretim fonksiyonunu logaritması alındığında aşağıdaki eşitlik elde edilir;

$$\ln Y_{it} = \alpha + \beta \ln K_{it} + \varphi \ln L_{it} + \gamma \ln G_{it, toplam} + \varepsilon_{it} \quad (2)$$

Bu eşitlikte β, φ, γ sırasıyla çıktının, özel sermayeye, işgücüne ve alt yapı yatırımları şeklindeki kamu sermayesine olan duyarlılığını göstermektedir. Alt yapı yatırımları şeklindeki kamu sermayesi üretim fonksiyonun ek girdisi olarak çıktıyı doğrudan etkileyebilir iken, aynı zamanda işgücü ve sermaye gibi özel girdilerin kullanımını etkileme yoluyla toplam üretimi dolaylı yünden de etkileyebilmektedir (Pereira ve Roca-Sagales, 2003: 241).

Öncelikle yukardaki (2) nolu model, ulaşılabilen veriler açısından 2004-2008 dönemi itibariyle Türkiye’de Düzey-2 bölgeleri için panel veri sabit etkiler yöntemiyle tahmin edilmiş ve modeldeki alt yapı yatırımları şeklindeki kamu sermayesi için alt yapı yatırımlarının toplamı kullanılmıştır. Daha sonra alt yapı yatırımları ($\ln G$), literatürdeki ayırmadan da yararlanarak ekonomik ve sosyal alt yapı yatırımları olarak sınıflandırılarak (3) nolu model oluşturulmuştur. Ekonomik alt yapı yatırımlarında, enerji, ulaştırma ve haberleşme harcamaları dikkate alınırken, sosyal alt yapı yatırımları eğitim ve sağlık harcamalarının toplamıyla oluşturulmuş ve böylelikle kamunun ekonomik alt yapı yatırımları ve beşeri sermayeyi artırmaya yönelik sosyal alt yapı yatırımlarının bölgesel gelir üzerindeki etkisi belirlenmeye çalışılmıştır. Bu şekilde oluşturulan model ise aşağıda görülmektedir.

$$\begin{aligned}\ln Y_{it} &= \alpha + \beta \ln K_{it} + \varphi \ln L_{it} + \eta \ln G_{it,ekn.altyapi} + \varepsilon_{it} \\ \ln Y_{it} &= \alpha + \beta \ln K_{it} + \varphi \ln L_{it} + \chi \ln G_{it,sos.altyapi} + \varepsilon_{it}\end{aligned}\quad (3)$$

Ayrıca her bir alt yapı türünün bölgesel gelir üzerindeki etkisini belirlemek amacıyla da, kamu sermayesi şeklindeki alt yapı yatırımları için enerji, haberleşme-ulaştırma, eğitim ve sağlık harcamaları tek tek modele eklenerek tahmin edilmeye çalışılmıştır. Bunu temsilen de, aşağıdaki (4) nolu model yazılabilecektir.

$$\ln Y_{it} = \alpha + \beta \ln K_{it} + \varphi \ln L_{it} + \gamma \ln G_{it,altyp.türleri} + \varepsilon_{it} \quad (4)$$

Çalışmada 2004-2008 verileri kullanılmıştır. Bu dönemin verilerinin kullanılma sebebi ise, benzer çalışmalarda 1980’li yıllardan 2001 yılına kadar olan verilerin kullanılması ve 2002 yılında yapılan İstatistikî Bölge Birimleri Sınıflamasından sonra yayınlanan Düzey-2 bölgelerinin gelir seviyesinin 2004-2008 dönemiyle sınırlı olmasıdır. Diğer yandan bu üç model bölgelerle ilgili ortalama değerleri vermektedir ve modellerin bölgelere özgü değerlerini bulmak amacıyla da Düzey-2 verileri Düzey-1’e dönüştürülmüş ve bu üç model ayrı ayrı Düzey-1 Bölgeleri için de oluşturulmuştur. Ancak İstanbul ve Doğu Karadeniz düzey bir bölgeleri, tek alt düzey-2 bölgesine sahip olduğu ve panel veri yöntemin de, tek yatay kesitte kullanılamadığı için İstanbul, Batı Marmara bölgesine eklenmiş, Doğu Karadeniz ise Batı Karadeniz bölgesine eklenmiş ve Karadeniz bölgesi olarak tahmin edilmeye çalışılmıştır. Modellerde kullanılan bölgesel gelir ve işgücü verileri Türkiye İstatistik Kurumunun bölgesel istatistiklerinden alınmıştır. Bölgesel düzeyde özel sermaye verileri bulunmadığı için, sanayi elektrik tüketimi bu veriye yaklaşık bir değer olarak kullanılmıştır. Uygulamalı çalışmalarda özel sermaye stokunun bulunmadığı durumlarda elektrik tüketim verilerinin kullanıldığı görülmektedir (Moody, 1974:50 : Schnorbus ve Israilevich, 1987: 5 : Pirili ve Lenger, 2011: 18). Modeldeki kamunun alt yapı yatırımlarına ilişkin veriler ise DPT’nin yayınladığı kamu yatırımlarının illere göre sektörel dağılım verilerinde yer alan alt yapı harcama türleri Düzey-2 bölgelerine dönüştürülerek elde edilmiştir. Aynı zamanda bu harcama türleri yine Türkiye İstatistik Kurumunun bölgesel istatistikleri içerisinde yer alan Düzey-2 bölgeleri fiyat indekslerinin kullanılması yoluyla reel harcamalara dönüştürülmüştür. Bölgesel düzeyde kamunun net alt yapı yatırımları sermaye stokunu hesaplayabilmek amacıyla da, literatürde kullanılması tavsiye edilen sürekli envanter yöntemi(perpetual inventory method) kullanılmıştır. Bu yöntem aşağıdaki şekilde ifade edilmektedir (Jacop vd, 1997: 564 : Karadağ, 2010: 1169).

$$G_{it} = (1 - \delta)G_{it-1} + g_{it}$$

Bu eşitlikte G_t net alt yapı kamu sermaye stokunu, g_t zaman içerisinde yapılan reel alt yapı yatırımlarını, δ aşınma payını göstermektedir. Bu yöntemle göre kamu sermaye stoku, önceki yılın aşınma payı ile brüt alt yapı sermaye stoku arasındaki farkla elde edilen önceki yılın net alt yapı sermaye stokuna mevcut alt yapı şeklindeki kamu yatırımlarının eklenmesiyle hesaplanmaktadır. Ancak modelimizde 2003 yılı alt yapı sermaye stoku olmadığı için 2004 yılı için sermaye stoku aşağıdaki eşitlik yoluyla belirlenebilecektir.

$$G_{it} = \sum_{j=0}^L (1-d)^j g_{i,t-j}$$

Burada L yatırımların ömrünü gösterir iken, yapılan çalışmalarda bu yatırımların ömrünün yirmi yıl olduğu ve buna göre aşınma payı oranının 0.05 olacağı belirtilmiştir (Pirili ve Lenger, 2011: 19). Oluşturulan modellerde de, alt yapı harcama türleri ile ilgili ifade edilen bu uygulamalar yapılmıştır.

7.3. Tahmin Sonuçları

Modellerle ilgili tahminler, E-Views 6 ekonometrik paket programında, panel veri sabit etkiler yöntemiyle yapılmıştır. Oluşturulan üç modelde de, yapılan Hausman test sonuçlarının sıfır hipotezini reddettiği ve sabit etkileri kabul ettiğini görmekteyiz. Ayrıca yapılan Heteroscedasticity testi LMh ve Otokorelasyon testi LM-stat’a göre de, ilk iki modelde Otokorelasyon ve değişen varyans sorunlarının varlığı görülmektedir. Alt yapı harcama türlerinin incelendiği üçüncü modelde ise, sağlık harcamaları ve ulaştırma-haberleşme harcama türlerinin incelendiği modellerde de Otokorelasyon ve değişen varyans sorununa rastlanırken eğitim harcamalarıyla ilgili modelde sadece Otokorelasyon problemine rastlanmıştır. Enerji harcamaları ise dengesiz panel kapsamında yer aldığı için bu harcama türünün yer aldığı modele, bahsedilen sorunlarla ilgili test yapılamamıştır. Her iki sorunun varlığı veya sadece otokorelasyon sorununun varlığı, Eviews 6 ekonometrik paket programındaki Cross Section SUR opsiyonuyla giderilmiştir. Diğer yandan Otokorelasyon, hata terimlerinin birbirini izleyen değerleri arasında ilişki olması halidir. Değişen varyans ise, bağımsız değişkendeki değişimlerin hata teriminin varyansını değiştirmesi olarak ifade edilebilir (Tari, 2010: 169).

Bu çerçevede, alt yapı harcamalarının toplamının alındığı (2) nolu modelin tüm Düzey-2 bölgeleri için tahmin sonuçları ise aşağıdaki tabloda yer almaktadır. Yapılan tahmin sonuçlarına göre kamunun toplam alt yapı yatırımların harcamalarının bölgesel geliri pozitif etkilediği görülürken, katsayının 0.22 olduğu ve bu sonucun % 1 düzeyinde anlamlı olduğu belirlenmiştir. Bu sonuçlar Pirili ve Lenger (2011)’in 1987-2001 dönemi rassal etkiler yöntemiyle ve Yılmaz ve Kaya (2008)’nin 1990-2001 dönemi için sabit etkiler yoluyla toplam kamu harcamalarının, iller ve bölgeler düzeyinde geliri negatif ama istatistiki olarak anlamsız etkilediğine yönelik çalışma sonuçlarını desteklememektedir. Yine özel sermaye ve işgücü de, bölgesel geliri olumlu etkilerken bu sonuçlar da, istatistiki olarak anlamlıdır. Ayrıca alt yapı yatırımları şeklindeki kamu sermayesinin gelire katkısının özel sermayeden daha fazla olduğu bulgulanmıştır

Tablo.7.1. Toplam Alt Yapı Yatırım Harcamalarının Bölgesel Gelir Üzerindeki Genel Etkisi

<i>Değişkenler</i>	<i>Katsayı</i>	<i>Std. Hata</i>	<i>İhtimal</i>	<i>Testler</i>	<i>İstatistik</i>	<i>İhtimal</i>
lnG	0.22	0.0104	0.0000	Hausman	23.3210	0.0000
lnK	0.17	0.0514	0.0009	Heteroscedsticty	66.2939	0.0000
lnL	0.17	0.0772	0.0267	Autocor. LM-stat	7.68602	0.0055
Sabit	21.48	0.9560	0.0000			
R ²	0.99					
N	26					
Top.gözlem	130					

Not: Hausman test sonuçlarında ihtimal değerinin 0.05’den büyük olması Rassal etkilerin, küçük olması sabit etkilerin uygun olduğunu gösterir. Heteroscedsticty ve Autocorrelation LM-stat testleri ihtimal sonuçlarının 0.05’den büyük olması bu sorunların olmadığına, küçük olması ise bu sorunların varlığına işaret etmektedir.

Diğer yandan yukarıda adı geçen çalışmalarda alt yapı yatırımları şeklindeki kamu harcamalarının toplamı değil, tüm kamu harcamalarının toplamı kullanılmıştır. Buradan hareketle tüm kamu harcamalarının bölgesel gelir üzerinde olumlu bir etkisine rastlanmasa bile alt yapı yatırımları şeklinde yapılacak kamu yatırım harcamalarının genel olarak bölgesel geliri artırdığı, bu alt yapı harcamalarının bölgesel dengesizliklerin giderilmesi ve bölgesel kalkınmanın gerçekleştirilmesinde bir politika aracı olarak kullanılabileceği söylenebilecektir. Bu noktada devletin bölgesel düzeyde yapacağı harcamaları farklılaştırabilmesinin de, önemi ortaya çıkmaktadır. Model (2)’nin kamu alt yapı harcamalarının toplamı açısından her bir Düzey-1 bölgelerindeki tahmin sonuçları ise aşağıdaki Tablo.7.2.’de yer almaktadır. Toplam alt yapı harcamalarının bölgelerin tamamında bölgesel geliri pozitif etkilediği ve bu sonucun Batı Anadolu dışında istatistiksel olarak anlamlı olduğunu görmekteyiz. En büyük olumlu etki Doğu Marmara’da gerçekleşir iken, en düşük etki ülkemizin az gelişmiş bölgelerinden biri olan Kuzeydoğu Anadolu bölgesinde gerçekleşmektedir. Ülkemizin yine görece daha az gelişmiş bölgeleri olarak nitelendirilebilecek Güneydoğu Anadolu bölgesinde bu etki bölgelerin tamamı için bulunan ortalama değere eşit olurken, Karadeniz ve Ortadoğu Anadolu’da ise ortalamanın üzerinde gerçekleşmiştir.

Tablo:7.2.Toplam Alt Yapı Yatırım Harcamalarının Her Bir Düzey-1 Bölgesi Geliri Üzerindeki Etkisi

<i>Bölgeler</i>	<i>Toplam Alt Yapı Harcamaları (Katsayı)</i>	<i>Standart Hata</i>	<i>İhtimal</i>
Batı Marmara	0.23	0.0723	0.0094
Ege	0.32	0.0549	0.0002
Doğu Marmara	0.43	0.0870	0.0040
Batı Anadolu	0.08	0.0660	0.2506
Akdeniz	0.25	0.0487	0.0006
Orta Anadolu	0.28	0.0786	0.0148
Karadeniz	0.26	0.0681	0.0019
Kuzeydoğu Anadolu	0.004	0.0002	0.0000
Ortadoğu Anadolu	0.31	0.0361	0.0003
Güneydoğu Anadolu	0.22	0.0537	0.0022

Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi, alt yapı yatırımlarının kişi başına düşen bölgesel değerleri açısından üst sıralarda yer almakla beraber, gelir etkisi açısından son sırada

yer alması kamunun bu bölgede alt yapı yatırım harcamalarını kullanım biçimini tekrar gözden geçirmesi gerekliliğini ortaya koymaktadır. İstatiksel olarak anlamlı sonuçlar bulduğumuz diğer bölgelerde ise bu etkinin ortalamaların üzerinde olduğu görülmektedir.

Alt yapı yatırımlarının ekonomik ve sosyal alt yapı yatırımı olarak ayrıldığı Model (3)’ün tahmin sonuçları ise aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

Tablo.7.3. Ekonomik ve Sosyal Alt Yapı Yatırımlarının Genel Olarak Bölgesel Gelir Üzerindeki Etkisi

<i>Ekonomik Alt Yapı Harcamaları</i>				<i>Sosyal Alt Yapı Harcamaları</i>			
<i>Değişkenl.</i>	<i>Katsayı</i>	<i>Stn.Hata</i>	<i>İhtimal</i>	<i>Değişkenl.</i>	<i>Katsayı</i>	<i>Stn.Hata</i>	<i>İhtimal</i>
lnG _{ekon.altyapı}	0.17	0.0114	0.0000	lnG _{sos.altyapı}	0.24	0.0146	0.0000
lnK	0.28	0.0665	0.0001	lnK	0.10	0.0685	0.1299
lnL	0.18	0.0889	0.0398	lnL	0.15	0.0628	0.0185
Sabit	21.00	1.2083	0.0000	Sabit	22.43	1.0073	0.0000
R ²	0.99			R ²	0.99		
N	26			N	26		
Top.gözlem	130			Top.gözlem	130		
<i>Testler</i>	<i>İstatistik</i>	<i>İhtimal</i>		<i>Testler</i>	<i>İstatistik</i>	<i>İhtimal</i>	
Hausman	32.7163	0.0000		Hausman	28.7852	0.0000	
Heteroscedasticity	56.3789	0.0034		Heteroscedasticity	50.2401	0.0019	
Autocorr. LM-Stat	7.46115	0.0063		Autocorr. LM-Stat	9.4162	0.0021	

Model (3)’ün tahmin sonuçlarına bakıldığında da, ekonomik alt yapı yatırımları ve sosyal alt yapı yatırımlarının genel olarak bölgesel geliri olumlu etkilediği ve bu sonucun yine istatiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Yine ekonomik ve sosyal alt yapı yatırımlarının ayrı ayrı incelendiği üretim fonksiyonlarında, özel sermaye ve işgücünün de, geliri olumlu etkilediği görülürken işgücünün her iki harcama türündede istatiksel olarak anlamlı olduğunu özel yatırımların ise ekonomik alt yapı yatırımlarında istatiksel olarak anlamlı olduğu belirlenmiştir. Ancak eğitim ve sağlık gibi beşeri sermayeyi artırıcı sosyal alt yapı yatırımlarının, enerji, ulaştırma ve haberleşme gibi ekonomik alt yapı yatırımlarından daha fazla oranda bölgesel geliri artırdığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu çerçevede devletin alt yapı yatırımları bir politika aracı olarak kullanılması yanında, daha öncede ifade edildiği gibi, harcama türüne bağlı olarak da etkinin farklılaştığı görülmektedir. Ayrıca ekonomik alt yapı harcamalarının yer aldığı üretim fonksiyonunda, bu harcamayla etkileşim içinde olan özel sermayenin, çıktıya katkısının işgücünden daha fazla olduğunu, sosyal alt yapı harcamalarının yer aldığı üretim fonksiyonunda ise işgücünün çıktıya katkısının özel sermayeden daha fazla olduğu sonucuna varılmıştır.

Model (3)’e bağlı olarak, kamunun sosyal ve ekonomik alt yapı harcama türlerinin Düzey-1 bölgeleri için tahmin sonuçları ise aşağıdaki tabloda yer almaktadır. Kamunun ekonomik ve sosyal alt yapı yatırımlarının her bir Düzey-1 bölgesinin geliri üzerindeki tahmin sonuçlarına göre de, ekonomik ve sosyal alt yapı yatırımları bölgesel geliri pozitif yönde etkilerken, ekonomik alt yapı yatırımları açısından bu etkinin Doğu Marmara, Batı Anadolu ve Orta Anadolu’da istatiksel olarak anlamsız olduğunu görmekteyiz. Sosyal alt yapı yatırımları ise istatiksel olarak sadece Batı Anadolu’da anlamsız olmakla birlikte, tüm bölgelerde, bölgesel geliri olumlu etkilediği ve bu sonucun diğer bölgelerin tamamı için anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Diğer yandan

Ortadoğu Anadolu, Kuzeydoğu Anadolu ve Ege bölgelerinin dışındaki tüm bölgelerde eğitim ve sağlık harcamalarından oluşan sosyal alt yapı yatırımlarının bölgesel gelire katkısının ekonomik alt yapı yatırımlarından daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Ekonomik alt yapı yatırımlarının bölgesel gelire en büyük katkısı Ortadoğu Anadolu’da gerçekleşirken bu bölgede bu tür alt yapı yatırımlarındaki %1’lik artışın bölgesel çıktıyı 0.47 oranında artırdığı ve istatistiksel olarak %1 seviyesinde anlamlı olduğu görülmektedir. Ortadoğu Bölgesi de yine ülkemizin görece geri kalmış bir yöresidir ve kamunun bu bölgede yaptığı ekonomik alt yapı yatırımlarının etkinliğinin yüksek olduğu söylenebilecektir. Katsayıları istatistiksel olarak anlamlı bölgeler dikkate alındığında ekonomik alt yapı yatırımlarının bölgesel çıktıya en az katkısının 0.12 katsayısıyla Batı Marmara’da gerçekleştiği ve bu katsayının %1 seviyesinde anlamlı olduğu görülmektedir. Ülkemizin görece geri kalmış bölgelerinden Karadeniz’de bu katkının, bölgesel ortalamanın üzerinde olduğu, Kuzeydoğu ve Güneydoğu bölgelerinde ise altında olduğu belirlenmiştir

Tablo.7.4. Ekonomik ve Sosyal Alt Yapı Yatırımlarının Her Bir Düzey-1 Bölgesi Geliri Üzerindeki Etkisi

<i>Bölgeler</i>	<i>Ekonomik Alt Yapı Harcamaları (Katsayı)</i>	<i>Sosyal Alt Yapı Harcamaları(Katsayı)</i>
Batı Marmara	0.12 (0.0355) [0.0071]	0.46 (0.1120) [0.0024]
Ege	0.32 (0.0616) [0.0006]	0.25 (0.0569) [0.0016]
Doğu Marmara	0.19 (0.1056) [0.1234]	0.41 (0.0919) [0.0063]
Batı Anadolu	0.08 (0.0571) [0.2033]	0.11 (0.1013) [0.2946]
Akdeniz	0.18 (0.0381) [0.0009]	0.34 (0.00408) [0.0000]
Orta Anadolu	0.11 (0.0700) [0.1670]	0.39 (0.0313) [0.0001]
Karadeniz	0.22 (0.0675) [0.0057]	0.28 (0.0599) [0.0004]
Kuzeydoğu Anadolu	0.13 (0.0076) [0.0000]	0.12 (0.0010) [0.0001]
Ortadoğu Anadolu	0.47 (0.0396) [0.0001]	0.22 (0.0295) [0.0006]
Güneydoğu Anadolu	0.15 (0.0442) [0.0061]	0.25 (0.0475) [0.0005]

Not: Dış bükey parantez değerleri standart hatayı, köşeli parantez değerleri ise anlamlılık değerlerini göstermektedir.

Sosyal alt yapı yatırımlarının bölgesel gelire en büyük katkısının ise, ekonomik alt yapı yatırımlarının katkısının en düşük olduğu Batı Marmara’da gerçekleştiğini ve

bu sonucun istatistiksel olarak yine %1 seviyesinde anlamlı olduğunu görmekteyiz. Yani bu bölge ekonomik alt yapı yatırımlarının etkinliği açısından son sırada yer alır iken, sosyal alt yapı yatırımlarının etkinliği açısından ilk sırada yer almaktadır. Sosyal alt yapı yatırımlarının etkinliğinin en düşük olduğu bölge ise Kuzeydoğu Anadolu bölgesidir ve katsayı 0.12 olarak hesaplanmıştır ve %1 seviyesinde anlamlıdır. Yine bu bölge kişi başına düşen sosyal harcamalar açısından üst sıralarda yer almakla birlikte, bu harcamaların gelire olan katkısı anlamında son sırada yer almaktadır. Ayrıca burada ifade edilmesi gereken bir noktada da, ekonomik ve sosyal alt yapı yatırımlarının en az katkı yaptığı bölge Batı Anadolu olmakla birlikte sonuçlar istatistiksel olarak anlamsızdır. Ortadoğu ve Güneydoğu gibi geri görece gelişmemiş bölgelerde ise bölgesel ortalamaya yakın değerler bulunmuştur. Bu çerçevede ülkemizde bazı gelişmişlik göstergeleri açısından ülke ortalamasının altında yer alan Karadeniz ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde kamunun sosyal alt yapı yatırımlarının, Ortadoğu Anadolu ve bu fark çok küçük olmakla beraber Kuzeydoğu Anadolu bölgelerinde kamunun ekonomik alt yapı yatırımlarının daha etkin olduğu görülmekte ve kamunun özellikle geri kalmış bölgelerde bu alt yapı yatırımlarına yönelik kaynak kullanımında bu noktayı dikkate alması gerekmektedir.

Model (4)’de ise, alt yapı türleri dikkate alınmış, her bir alt yapı türü içinde ayrı bir üretim fonksiyonu oluşturularak tahmin yapılmaya çalışılmıştır. Böylelikle alt yapı türlerinin bölgesel çıktı üzerindeki etkilerini belirleyerek en etkin alt yapı harcama türünün belirlenmesi amaçlanmıştır.

Bu tahmin sonuçlarına göre de, her bir alt yapı türünün yani, eğitim sağlık, ulaştırma-haberleşme ve enerji harcamalarının ayrı ayrı bölgesel gelir üzerinde pozitif etkisi olduğu ve bu etkinin de istatistiksel olarak anlamlı olduğu belirlenmiştir. Bu alt yapı harcama türlerine bağlı olarak oluşturulan üretim fonksiyonlarının tamamında da, özel sermayenin geliri pozitif etkilediği, özel sermayenin gelire en yüksek katkısının ise, enerji harcama türünün dikkate alındığı üretim fonksiyonunda gerçekleştiği görülmektedir. Bu sonuçlar istatistiksel olarak da, anlamlıdır. İşgücünün de, yine bölgesel gelire katkısının pozitif olduğu, ancak bu katkının istatistiksel olarak anlamlılığının, sağlık harcamalarıyla, enerji harcamalarının incelendiği üretim fonksiyonlarında gerçekleştiği belirlenmiştir.

Diğer yandan alt yapı harcama türlerinden eğitim harcamalarının bölgesel gelir üzerinde en büyük pozitif etkiye sahip olduğunu, ikinci sırada sağlık harcamalarının yer aldığını ve katsayı itibarıyla eğitim harcamalarına yakın olduğunu görmekteyiz. Ekonomik alt yapı harcamaları içerisinde yer alan ulaştırma ve haberleşme harcamaları ise bölgesel gelir üzerindeki olumlu etki bakımından üçüncü sırada yer almakta ve uygulamalı çalışmalar da yoğun bir şekilde bu tür alt yapı yatırımlarının bölgesel ekonomiler üzerindeki etkisinin belirlenmeye çalışıldığı görülmektedir. Bu alt yapı türünün bölgeler arası ağsal bağlantıları geliştirerek ulaşılabilirliği kolaylaştırdığı vurgulanmakta, aynı zamanda işlem maliyetlerini azaltarak bölgenin cazibesini artırdığı ifade edilmektedir. Ekonomik alt yapı yatırımları içerisinde değerlendirdiğimiz bu alt yapı türünün Türkiye’de bölgesel çıktıyı olumlu etkilediği, katsayının ise 0.17 olduğu ve istatistiki olarak %1 seviyesinde anlamlı olduğu görülmektedir. Alt yapı harcama türleri içerisinde bölgesel çıktıya etkisi açısından enerji harcamaları ise son sırada yer almaktadır. Ancak enerji harcamalarının son sırada yer almasının sebebi bazı bölgelere her yıl enerji harcaması yapılmamasından ve hatta bazı Düzey-2 bölgelerine hiç enerji harcaması yapılmamasından kaynaklanmış olabilecektir. Bu şekilde verilerde eksiklik bulunan panel veri yöntemi dengesiz panel olarak nitelendirilirken, verilerde eksiklik bulunmaması durumu ise dengeli panel olarak ifade edilmektedir (Dougherty,2011:409

: Greene, 2012, 348). Oluşturulan modellerde de, enerji harcamaları dışında veri eksikliği yoktur ve enerji harcama türünün bölgesel gelir üzerindeki etkisini inceleyen modelin dışındaki tüm modeller dengeli panel kapsamındadır.

Tablo.7.5. Alt Yapı Türlerinin Genel Olarak Bölgesel Gelir Üzerindeki Etkisi

<i>Eğitim Harcamaları</i>				<i>Sağlık Harcamaları</i>			
<i>Değişkenl.</i>	<i>Katsayı</i>	<i>Stn.Hata</i>	<i>İhtimal</i>	<i>Değişkenl.</i>	<i>Katsayı</i>	<i>Stn.Hata</i>	<i>İhtimal</i>
lnG _{egit.altıyapı}	0.24	0.0125	0.0000	lnG _{sağ.altıyapı}	0.22	0.0167	0.0000
lnK	0.12	0.0637	0.0510	lnK	0.13	0.0760	0.0830
lnL	0.03	0.0580	0.5133	lnL	0.24	0.0698	0.0007
Sabit	22.93	24.6721	0.0000	Sabit	22.07	1.1648	0.0000
R ²	0.99			R ²	0.99		
N	26			N	26		
Top.gözlem	130			Top.gözlem	130		
<i>Testler</i>	<i>İstatistik</i>	<i>İhtimal</i>		<i>Testler</i>	<i>İstatistik</i>	<i>İhtimal</i>	
Hausman	38.6406	0.0000		Hausman	17.8932	0.0000	
Heteroscedasticity	31.8700	0.1618		Heteroscedasticity	48.6078	0.0031	
Autocorr. LM-Stat	7.1040	0.0076		Autocorr. LM-Stat	8.6714	0.0032	

<i>Ulaşt.-Haberl. Harcamaları</i>				<i>Enerji Harcamaları</i>			
<i>Değişkenl.</i>	<i>Katsayı</i>	<i>Stn.Hata</i>	<i>İhtimal</i>	<i>Değişkenl.</i>	<i>Katsayı</i>	<i>Stn.Hata</i>	<i>İhtimal</i>
lnG _{ul-ha.altıyapı}	0.17	0.0129	0.0000	lnG _{ener.altıyapı}	0.03	0.0135	0.0095
lnK	0.20	0.0589	0.0007	lnK	0.57	0.1374	0.0001
lnL	0.11	0.0867	0.2072	lnL	0.30	0.1289	0.0204
Sabit	22.71	1.0599	0.0000	Sabit	18.83	2.2508	0.0000
R ²	0.99			R ²	0.98		
N	26			N	19		
Top.gözlem	120			Top.gözlem	91		
<i>Testler</i>	<i>İstatistik</i>	<i>İhtimal</i>		Not: Enerji harcamalarıyla ilgili her yıl yatırım harcaması yapılmamıştır ve bu durum dengesiz panel veri olarak adlandırılmakta ve testler yapılamamaktadır.			
Hausman	24.2412	0.0000					
Heteroscedasticity	54.3137	0.0006					
Autocorr. LM-Stat	10.5709	0.0011					

Yukarıda belirlenen tahmin sonuçları, bölgesel gelişimde diğer alt yapı harcamalarıyla birlikte, kamu kaynaklarının alt yapı harcamalarında kullanımı anlamında, eğitim harcamalarının ön plana çıkarılması gerekliliğini ortaya koymaktadır. Ayrıca bu sonuçlar yine, Pirili ve Lenger (2011: 23)’in, Türkiye’de 1987-2001 döneminde, kamunun ulaştırma-haberleşme, enerji ve sağlık harcama türlerinin, kentsel gelir üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisinin bulunmadığına yönelik çalışma sonuçlarını desteklememektedir. Ancak bu çalışma sonuçlarında da eğitim harcamalarının geliri pozitif etkilediği ve istatistiksel olarak anlamlı olduğu belirlenmiştir.

Alt yapı harcama türlerinin her bir Düzey-1 bölgesinde, bölgesel gelir üzerindeki etkisine yönelik tahmin sonuçları ise aşağıdaki tabloda yer almaktadır. Bu tahmin sonuçlarını öncelikle ülkemizin görece geri kalmış yöreleri açısından değerlendirdiğimizde, Karadeniz bölgesinde eğitim harcamalarının, Güneydoğu Anadolu’da sağlık harcamalarının, Kuzeydoğu Anadolu’da ulaştırma ve haberleşme harcamalarının ve Ortadoğu Anadolu bölgesinde ise Enerji harcamalarının en etkin alt yapı harcama türü olduğu söylenebilecektir. Daha önceki tahmin sonuçlarında

ekonomik alt yapı yatırımları açısından en etkin bölge Ortadoğu Anadolu olarak belirlenirken, bu tahmin sonuçlarında bu etkinliğin enerji harcamalarından kaynaklandığı görülmektedir. Bu bölgede enerji harcamalarındaki %1’lik bir artışın bölgesel geliri %60 oranında artırdığı, bu sonucun %1 seviyesinde anlamlı olduğu ve enerji harcamalarının etkinliğinin en yüksek olduğu bölgenin de, bu bölge olduğunu görmekteyiz. Ayrıca enerji harcamalarının Ortadoğu Anadolu dışında, istatistiksel olarak anlamlı olduğu bölgelerin sadece Ege ve Batı Marmara bölgeleri olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu alt yapı harcama türünün bölgesel gelir üzerindeki genel etkisi pozitif ve istatistiki olarak anlamlı iken, Düzey-1 bölgelerinin büyük çoğunluğunda anlamsız olmasının sebebi Ortadoğu Anadolu bölgesinde enerji harcama katsayısının çok yüksek olması ve diğer katsayının anlamlı olduğu bölgelerde dikkate alındığında katsayının genele yansımaları çok düşük olmakla beraber pozitif ve istatistiki olarak anlamlıdır. Ayrıca bölgelerin büyük çoğunluğunda katsayının anlamsız çıkması Düzey-1 ve Düzey-2’nin bazı alt bölgelerinde veya bu bölgelerin bazı yıllarında hiç enerji harcaması yapılmamasından kaynaklanmış olabilecektir.

Tablo.7.6. Alt Yapı Harcama Türlerinin Her Bir Düzey-1 Bölgesi Geliri Üzerindeki Etkisi

<i>Alt Yapı Harcama Türleri</i>				
<i>Bölgeler</i>	<i>Eğitim</i>	<i>Sağlık</i>	<i>Ulaş-Haberleşme</i>	<i>Enerji</i>
Batı Marmara	0.52 (0.0476) [0.0000]	0.22 (0.1412) [0.1414]	0.20 (0.0387) [0.0005]	0.01 (0.008806) [0.0805]
Ege	0.26 (0.0616) [0.0020]	0.22 (0.0542) [0.0028]	0.14 (0.063912) [0.0472]	0.15 (0.056768) [0.0419]
Doğu Marmara	0.43 (0.078578) [0.0025]	0.36 (0.107337) [0.0196]	0.20 (0.102877) [0.1078]	0.61 (2.023551) [0.8135]
Batı Anadolu	0.15 (0.091650) [0.1428]	0.09 (0.078579) [0.2645]	0.19 (0.039707) [0.0040]	0.03 (0.065719) [0.5844]
Akdeniz	0.36 (0.063949) [0.0003]	0.24 (0.044812) [0.0004]	0.17 (0.050775) [0.0071]	0.29 (0.252619) [0.2971]
Orta Anadolu	0.33 (0.018886) [0.0000]	0.52 (0.011498) [0.058]	0.10 (0.070690) [0.2021]	-----
Karadeniz	0.26 (0.057584) [0.0005]	0.21 (0.047707) [0.0006]	0.20 (0.042067) [0.0003]	0.06 (0.064916) [0.3246]
Kuzeydoğu Anadolu	0.12 (0.009781) [0.0000]	0.12 (0.014073) [0.0004]	0.13 (0.007651) [0.0000]	-0.04 (0.031072) [0.3585]
Ortadoğu Anadolu	0.22 (0.027094) [0.0005]	0.21 (0.032200) [0.0010]	0.18 (0.029469) [0.0016]	0.60 (0.074272) [0.0005]
Güneydoğu Anadolu	0.20 (0.036606) [0.0003]	0.28 (0.055375) [0.0006]	0.22 (0.075325) [0.0158]	0.04 (0.040799) [0.3452]

Diğer yandan Eğitim harcamalarında etkinliğin en yüksek olduğu bölgenin Batı Marmara, sağlık harcamalarında Orta Anadolu, Ulaştırma-haberleşme

harcamalarında da, Güneydoğu Anadolu bölgesi olduğu tespit edilmiştir. Batı Marmara, Doğu Marmara, Batı Anadolu gibi görece gelişmiş ve Karadeniz, Güneydoğu Anadolu gibi görece geri kalmış yörelerde ulaştırma-haberleşme yatırım harcamaları katsayısının diğer yörelere göre yüksek olduğu belirlenirken, ağsal bağlantıları geliştiren bu tür yatırımların gelişmiş yörelerde aşırı kalabalıklaşmadan kaynaklanan tıkanıklıkların önlenmesi yoluyla, geri kalmış yörelerde ise diğer yörelerle olan bağlantıların gelişimi yoluyla bölgesel gelire olumlu katkı sağladığı söylenebilecektir. Aynı şekilde yine ülkemizin geri kalmış bölgelerinden biri olan Kuzeydoğu Anadolu’da da, bu tür yatırımların katsayısı bahsedilen bölgelerden küçük olmakla birlikte, bölgeye yapılan diğer yatırım harcamalarına göre katkısının daha fazla olduğu görülmektedir. Diğer yandan ulaştırma-haberleşme harcamalarının bölgesel gelire katkısının en az olduğu bölge Orta Anadolu olmakla birlikte katsayının da istatistiki olarak anlamsız olduğu belirlenmiştir. Bu bölgeyi coğrafi olarak ülkenin merkez bölgesi olarak ele aldığımızda, yukarıda adı geçen, görece gelişmiş ve geri kalmış coğrafi olarak çevre bölgelerde ise ulaştırma-haberleşme harcamalarının gelire olan katkısından hareketle, bu tür yatırımlar yoluyla merkezle, çevre bölgeler arasındaki ağsal bağlantıların gelişiminin, çevre bölgelerin gelirini olumlu etkilediği yorumu yapılabilecektir.

Daha önceki tahmin sonuçlarında olduğu gibi, alt yapı harcama türlerinden eğitim ve sağlık harcamalarının da, istatiksel olarak Batı Anadolu’da anlamsız olduğu, istatiksel olarak anlamlı olan tek alt yapı harcama türünün ulaştırma-haberleşme harcamaları olduğu ve anlamlılığın %1 seviyesinde gerçekleştiği görülmektedir. Yine dikkat çekici bir sonuçta 2001--2005 ve 2006-2010 yılları arası yıllık ortalama ve 2011 verileri itibarıyla kişi başına düşen eğitim ve sağlık harcamalarında ilk üç bölge içerisinde yer alan ve geri kalmış bölge olarak değerlendirilen Kuzeydoğu Anadolu’da, eğitim ve sağlık harcamalarının bölgesel gelire olan katkısı açısından, bu bölgenin son sırada yer almasıdır. Daha öncede belirtildiği gibi kamunun bu tür harcamaların bu bölgede kullanılış biçimini yeniden dikkate alması gerekmektedir. Diğer yandan Batı Marmara, Doğu Marmara, Orta Anadolu, Akdeniz gibi bölgelerde eğitim harcamalarının, Karadeniz, Ortadoğu Anadolu, Kuzeydoğu Anadolu, Güneydoğu Anadolu gibi görece daha geri kalmış bölgelere göre bölgesel geliri daha fazla artırdığını görmekteyiz. Sağlık harcamalarında ise katsayının diğer bölgelere göre yüksek olduğu Orta Anadolu ve Doğu Marmara gibi bölgelerle, katsayının düşük olduğu, Kuzeydoğu Anadolu bölgeleri dışındaki bölgelerde büyük farklılıklar olmadığı belirlenmiştir. Sonuçta bu harcama türlerinin kişi başına düşen 2001-2005 ve 2006-2010 yılları arası yıllık ortalama değerleri ve 2011 yıllık değeri geri kalmış yörelerde gelişmiş yörelere göre daha yüksek olmakla birlikte gelire olan katkısı dikkate alındığında geri kalmış bölgelerde gelişmiş bölgelere göre eğitim harcamalarının katkısının daha az olduğu, sağlık harcamaları açısından ise, genel olarak ifade edilecek olursa bu katkının iki bölge türünde birbirine yakın olduğu söylenebilecektir.

Bu tahmin sonuçlarından hareketle, genel olarak Türkiye’de kamunun alt yapı harcamalarının, bölgesel gelir üzerinde olumlu etkisi olduğu ve bir bölgesel ekonomik politika aracı olarak kullanılabileceğidir. Ayrıca bazı Düzey-1 bölgelerinde farklılık olmakla birlikte genel olarak, bölgesel çıktı üzerinde sosyal alt yapı harcamalarının ekonomik alt yapı harcamalarından daha fazla etkili olduğu görülmektedir. Alt yapı harcama türlerinden eğitim harcamalarının da, genel olarak bölgesel gelire etkisi bakımından, Kuzeydoğu Anadolu, Güneydoğu Anadolu, Ortadoğu Anadolu ve Orta Anadolu Dışındaki tüm Düzey-1 bölgelerinde en etkin harcama olduğu belirlenmiştir. Bu bölgelerde de, eğitim harcamaları etkinlik açısından ikinci sıradadır. Eğitim harcamalarının istatiksel olarak anlamsız olduğu tek bölge Batı Anadolu bölgesidir. Bu

çerçevede politika yapıcılarının bölgesel düzeyde yapacakları alt yapı harcamalarına bağlı olarak, sosyal alt yapı harcamalarının önemini göz önünde bulundurmaları gerekmektedir. Ayrıca tüm alt yapı harcama türleri içerisinde ise eğitim harcamalarının önemi ön plana çıkmaktadır. Bu sonuç ise kamunun sınırlı kaynaklarının alt yapı harcamalarında rasyonel kullanımında diğer alt yapı harcamalarıyla birlikte sosyal alt yapı ve bu alt yapı içerisinde de eğitim harcamalarına öncelik verilmesi gerekliliğini ortaya çıkarmaktadır. Önemli bir başka sonuçta, ülkemizin görece geri kalmış bölgelerinde de, kişi başına düşen alt yapı harcamaları, gelişmiş bölgelere göre yüksek olmakla birlikte, bölgesel gelire olan katkısının bazı harcama türlerinde daha düşük, bazı harcama türlerinde ise gelişmiş bölgelere yakın seviyelerde olduğu görülmektedir. Dolayısıyla kamunun alt yapı harcamalarının geri kalmış bölgelerde kullanım biçimini yeniden gözden geçirmesi gerekmektedir. Ayrıca görece geri kalmış yörelerden, Karadenizde eğitim harcamalarının, Kuzeydoğu Anadolu’da ulaştırma-haberleşme harcamalarının, Ortadoğu Anadolu’da enerji harcamalarının ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde ise sağlık harcamalarının etkinliğinin yüksekliğinden hareketle, bu bölgelerde alt yapı harcamalarının politika aracı olarak kullanımında, bu etkinliğin dikkate alınarak harcamaların yapılması gerekliliği ortaya çıkmaktadır.

8. SONUÇ VE TARTIŞMA

Ekonomik aktivitelerin mekânsal dağılımını ve bölgesel gelişimi açıklamaya çalışan bölgesel ekonomilerdeki, kuruluş yeri teorileri ve bölgesel kalkınma ve büyüme teorilerinde, bölgesel kalkınmanın gerçekleştirilmesi ve kalkınma farklılıklarının giderilmesinde, genelde devlete, özelde ise alt yapı yatırımlarına önemli vurgular yapıldığı görülmektedir. Örneğin kuruluş yeri teorilerinden olan dışsal ekonomilerin bir türü olan dinamik dışsallıklar içerisinde değerlendirdiğimiz, Porter dışsallığında, alıcı ve satıcıların kümelenme içerisinde, devletin ya da diğer kamusal kurumların alt yapı yatırımları ve eğitim programlarından yararlanma yoluyla verimlilik artışları sağlayabileceği belirtilmektedir. Bölgelerin ekonomik gelişiminde kümelenmenin önemi ön plana çıkarılan Porter dışsallığında devletin, kümelenmenin gelişimini kolaylaştırıcı ve kalitesini artırıcı bir görevi olduğu ve kamu politikalarının, kümelenmenin gelişimi için önemli fırsatlar yaratabileceği belirtilmektedir. Bölgesel kalkınma ve büyüme teorilerinden ihraç temelli teoride, merkezi ve yerel yönetimlerin ulaşım alt yapısı ve diğer alt yapı yatırımlarının ulaşım maliyetleri ve diğer maliyetleri azaltarak bölge ihracatının rekabetçi pozisyonunu artırabileceğini ifade edilmektedir. Perroux tarafından gündeme getirilen, büyüme kutbu yaklaşımında da, kutup tarafından yaratılan ekonomik ve sosyal alt yapının, kutbun ortaya çıkarabileceği maliyet düşürücü bir avantaj olduğu belirtilmektedir. Yeni kurumsal ekonomi yaklaşımında da, bölgelerin kamusal ve kamusal olmayan kurumsal yapılarının bölgelerin ekonomik performansı üzerindeki olumlu etkileri belirlenirken, kamunun bölgesel düzeyde kurumsallaşma politikalarının önemi ortaya çıkmaktadır. Myrdal'ın öncülük ettiği birikimli nedensellik yaklaşımında ise, piyasa güçlerinin bölgesel dengesizlikleri azaltmaktan ziyade artırma eğiliminde olduğu ifade edilmektedir. Bu çerçevede gelişen bölgelerdeki ekonomik aktivitelerin, diğer bölgelerdeki verimli üretim faktörlerini çekmeleriyle, gelişen bölgelerdeki büyümenin ve geri kalmış bölgelerde ise durgunluğun ya da gerilemenin sürekli hale gelebileceği belirtilerek, bölgesel dengesizliklerin olumsuz etkilerini ortadan kaldırıcı ve bölgesel eşitliği sağlayıcı devlet politikalarının önemine de vurgu yapılmaktadır. Neo klasik büyüme modellerindeki yetersizlikler nedeniyle gündeme gelen içsel büyüme modellerinde de, yakınsama varsayımına bağlı olarak bölgesel dengesizliklerin zaman içerisinde kendiliğinden ortadan kalkacağına yönelik varsayımın doğru olmadığı ve etkin kamu müdahalesine ihtiyaç olduğu belirlenmektedir. Özellikle bu konuda Barro'da alt yapı yatırımlarını ön plana çıkarmaktadır.

Bölgesel kalkınma farklılıklarını ortadan kaldırmaya yönelik yaklaşımların ise, piyasa temelli yaklaşımlar ve müdahaleci yaklaşımlar olarak ikiye ayrıldığı, piyasa temelli yaklaşımların varsayımlarının, uygulamalı çalışmalarca desteklenmediği görülmektedir. Bu doğrultuda bölgelerin sahip olduğu yapısal problemlerin giderilmesinde kamu müdahalesinin gerekliliği de, müdahalece yaklaşımlarca vurgulanmaktadır. Bölgesel dengesizliklerin giderilmesiyle ilgili kamu müdahaleleri aslında yeni bir politika değildir. Bu politikalar, özellikle II. Dünya Savaşı sonrası başta B. Avrupa olmak üzere birçok ülkede, bölgelerarası ekonomik ve sosyal fırsat eşitsizliklerini ortadan kaldırmak amacıyla uygulanmaya başlanmıştır. O dönemde pek çok ülkede bölgesel problemlerin şiddetinin artması, tarım ve geleneksel ağır sanayi üretimindeki azalma, hem problemleri bölgelerdeki işsizlik hem de büyük kent merkezlerine yönelik göçler ve buralarda ortaya çıkan enflasyonist baskılar, Avrupa'nın çeşitli bölgelerindeki eşitlik ve dağılım sorunları, bölgesel ilgiyi politik ajandada ön plana çıkaran nedenler olmuştur. Böyle bir ortamda bölgesel politikaların ulusal kalkınmayı artırabileceği, daha zengin ve kalabalık bölgelerde enflasyon ve diğer

baskıları kontrol altına alarak problemlı bölgelerde işsizliğı önleyebileceğı savunuluyordu. Keynes'çi bakış açısıyla şekillenen bu politikalar politika araçlarındaki farklılıklara rağmen, genel olarak gelişmiş bölgelerdeki kaynakların bir kısmının geri kalmış bölgelere kaydırılması ve bu bölgelerdeki faaliyetlerin desteklenerek bölgesel eşitliğin sağlanması mantığına dayanmaktadır. Bu konudaki düzenlemelerin yapısının da merkeziyetçi olduğı görölmektedir. Politikaların belirlenmesi, yardım alacak bölgelerin tespiti ve araçların dağıtımı, merkezi yönetimce üstlenilmiştir. Bu geleneksel politikalar şüphesiz ki az gelişmiş bölgelerde gelir ve istihdamın artışına katkıda bulunmuş, ancak daha gelişmiş bölgelerle karşılaştırıldığında, verimlilikte sürekli bir artış sağlamak ve yerel kaynakların harekete geçirilmesine dayanan kendi kendine sürdürülebilir büyümeyi teşvik etmekte başarısız olmuştur. Bazı bölgelerdeki bireyler arası yetenek ve eğitim zayıflıkları diğer yandan zayıf yerel ekonomik yapı, politikaların başarı şansını zayıflatmıştır. Ayrıca bu dönemde yerel ekonomik, sosyal, politik ve kurumsal koşullar göz önünde bulundurulmaksızın, dünyanın farklı bölgeleri için standartlaştırılmış ekonomik politikaların uygulamaya konulma eğilimi de, bu politikaların başarısızlıklarının bir başka nedenidir. Spesifik olarak başarılı olmuş politikaların, ulusal, bölgesel ve yerel yapıdaki farklılıklara bağılı olarak değiştirilmeksizin, transfer edilebileceğı ve uygulanabileceğı düşünölmüştür

1970'li yıllardaki ekonomik bunalımla birlikte bölgesel politikalarında önemi azalmaya başlamıştır. Bu yılların sonlarından itibaren özellikle gelişmiş ölkelerde aktif devlet müdahalelerine karşı bir hareket başlamış, ekonomik politikalar; Özelleştirmeye, düzenlemelerin kaldırılması ve piyasaların serbestleştirilmesine odaklanır iken, pek çok ölkede bölgesel politikaların etkisi sorgulanmaya ve yeniden değerlendirilmeye başlanmıştır. Aynı zamanda o dönemde, özellikle üretim ve finansdaki artan küreselleşme, bölgelerin uluslararası rekabete maruz kalmasına ve devletlerin yatırımların akışkanlığı üzerindeki kontrol yetkisinin azalmasına yol açmıştır. Küreselleşme aynı zamanda, bazı bölgelerin mevcut ekonomik yapıları ve rekabet gücü dolayısıyla, bu bölgelerde büyümeye katkı sağlayıcı şekilde firmalar, sermaye ve uzman işgücü için çekicilik yaratırken, diğer bölgeler, mevcut yapıdan yararlanamamalarının dışında, var olan yerel sermayenin, firmaların ve eğitimli işgücünün avantajlı bölgelere yönelmesiyle karşı karşıya kalmışlardır. Dolayısıyla bu süreçte bazı bölgeler, teknolojik koşullar, sermaye ve pazar anlamında da küresel kaynaklara daha kolay ulaşarak bölgesel gelişim için fırsatlar yaratabilmişlerdir.

Küreselleşmenin zorladığı bölgesel rekabete bağılı olarak da, devletin bölgesel ekonomilerdeki rolünün, bölgelerin rekabet gücünü artırmaya ve bölgesel etkinlik yoluyla bölgesel gelişimi sağlamaya yöneldiğı söylenebilecektir. Artık kamunun bölgesel ekonomik politikalarında, bölgesel eşitlik yanında bölgesel etkinlikte, önemli bir kavram olarak ortaya çıkmaktadır. Bu çerçevede kamunun, bölgesel alt yapı yatırımlarının geliştirilmesi, bölgesel kurumsallaşma politikaları, bölgelerin içsel potansiyelini harekete geçirebilecek küçük ve orta ölçekli firmalarla, bu firmaların oluşturabileceğı kümelenmelerin desteklenmesi ve bölgelerin teknoloji ve yenilikçi yapılarının geliştirilmesine yönelik politikaları, ön plana çıkan bölgesel ekonomik politikalar olarak belirlemek mümkündür. Bu politikalar içerisinde yer alan devletin bölgesel düzeyde yapacağı ekonomik ve sosyal alt yapı yatırımlarının bölgesel ekonomiler üzerindeki etkilerini belirlemeye yönelik, tartışmaların ve uygulamalı çalışmaların varlığı görölmektedir. Özellikle 1990'lı yıllardan günümüze kadar gelen bu çalışmalar genel olarak, alt yapı yatırımları şeklindeki kamu sermayesinin bölgesel etkinliğini ortaya koymaya çalışmaktadırlar. Diğer yandan bu çalışmalardan bazılarındaki farklı sonuçlarla birlikte ve alt yapı harcama türlerine bağılı olmakla

birlikte, bu çalışmaların büyük çoğunluğunda, bölgesel ekonomilerin üretim kapasitesini doğrudan etkileyebilecek ekonomik alt yapı yatırımları ve işgücünün verimliliğini artıracak beşeri sermaye yatırımları şeklindeki sosyal alt yapı yatırımlarının bölgesel çıktı, özel sektör yatırımları, maliyetler ve istihdam üzerinde doğrudan ya da dışsallık yoluyla dolaylı olarak pozitif etkileri olduğu ve bölgelerin rekabetçi gücünü artırdığı ifade edilmektedir.

Türkiye'nin Avrupa Birliği üyelik sürecinde, birliğin bölgesel politikalarına uyumunun da önem arz ettiği günümüzde, birliğin bölgesel politikaları içerisinde, adı geçen alt yapı yatırımlarının, önemli bir bölgesel ekonomik politika aracı olarak kullanıldığı görülmektedir. Avrupa Birliğinde de, var olan ve birliğin genişleme süreçleriyle birlikte boyutları daha da artan bölgesel dengesizliklerin giderilmesi ve özellikle geri kalmış ülke ve bölgelerde ekonomik ve sosyal kaynaşmanın gerçekleştirilmesi amacıyla bölgesel ekonomik politikalar uygulanmaktadır. Bu politikalarda bölgelerarası gelişmişlik farklılıklarını gidermek ve geri kalmış bölgelerde büyüme ve istihdam artışı yaratmak temel amaç olmakla birlikte, finansal politika araçlarının kullanım önceliklerine bağlı olarak da, 1990'lı yılların ortalarından günümüze kadar çeşitli dönemler itibariyle bazı hedefler belirlenmiştir. İçinde bulunduğumuz 2007-2013 dönemi itibariyle finansal araçların kullanımı yakınsama, bölgesel rekabet ve istihdam, bölgesel işbirliği hedeflerine bağlanırken, yakınsama hedefinde bölgesel eşitliğin, bölgesel rekabet ve istihdam hedefinde ise bölgesel etkinlik kavramının ön planda olduğu söylenebilecektir. Her iki amacın gerçekleştirilmesinde, ekonomik ve sosyal alt yapı yatırımlarının önemli bir araç olarak görüldüğü ifade edilebilecektir. Ancak genel olarak bölgesel rekabet Avrupa Birliği uyum politikalarının merkezinde yer almakta ve Avrupa Birliği bölgesel ekonomi politikalarının, bölgelerin rekabetçi güçlerini artırmaya yönelik olduğu görülmektedir. Avrupa Birliğinde diğer faktörlere ilaveten, bölgesel rekabetin gelişiminin, üretim yapısının çeşitliliği ve modernizasyonuna, ekonomik ve sosyal altyapı yatırımlarının yeterliliğine, kurumsal yapı ve beşeri sermayenin varlığına ve bunlarla gelişebilecek, bilgi temelli ekonomik aktivitelerin ve yenilikçi yapının varlığına bağlı olduğu belirtilmektedir. Bu çerçevede karayolu, demiryolu ve deniz yolu şeklindeki etkin ulaşım altyapı yatırımlarının bölgesel ekonomik gelişim için gerekli koşullar içerisinde yer aldığı ve ulaşımın tek başına ekonomik büyümenin gerçekleşmesinde yeterli olmamakla birlikte, diğer piyasalara erişim imkânını artırarak üreticilerin herhangi bir yerdeki yerel talebi karşılamasını kolaylaştırabileceği, ülkeler ve bölgeler arasındaki bağlantının gelişiminin uzun dönemde ekonomik kalkınmada etkili olan ticaretin artmasına, çevre bölgelerin bazı kaynaklara erişiminin kolaylaşmasına, yoğunluk yaşayan bazı bölgelerde tıkanıklıkların önlenmesine katkıda bulunabileceği tespiti yapılmaktadır. Ayrıca Enerji alt yapı yatırımları yoluyla bölgelerin rekabetçi fiyatlarla temiz ve güvenilir enerji kaynaklarına erişiminin kolaylaşması da, bölgesel rekabetin önemli bir belirleyicisi olarak görülürken, okul ve hastane gibi sosyal altyapı yatırımlarının varlığının, işletmelerin kuruluş ve yatırım yeri kararında, kişi ve ailelerin de yaşam yerleri tercihinde etkili olabileceği belirtilmektedir. Ayrıca yerel eğitim seviyesinin de, ekonomik performansın ve rekabetçi yapının belirlenmesinde ve aynı zamanda insanlara istihdam fırsatlarının açılmasında önemli bir rol oynayabileceği, bunun sadece işin türü açısından değil daha da temelde iş bulabilme imkânı açısından önem arz ettiği tespiti yapılmaktadır.

Boyutları farklı olmakla birlikte bölgesel kalkınma farklılıkları bizim ülkemizde de, varlığı gözlemlenen bir olgudur. Türkiye'de, Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren, dengeli bir bölgesel kalkınmaya yönelik politikalar izlenilmeye çalışılsa da, bu çabalar

daha çok planlı ekonomi dönemiyle birlikte yoğunluk kazanmıştır. Özellikle bölgesel dengesizliklere bağlı olarak, önceleri mal, hizmet ve istihdam olanakları nedeniyle cazibe merkezleri konumundaki büyük kentlerde, nüfusun düzensiz ve hızlı birikimi nedeniyle oluşan negatif dışsallıklar, diğer yandan da geri kalmış bölgelerde ortaya çıkan ekonomik ve sosyal sorunlarla birlikte, bu sorunları besleyen göçler, kamu müdahalesini zorunlu kılmaktadır. Dolayısıyla aşırı kalabalıklaşmış yerlerde, aşırı kalabalıklaşmayla gündeme gelen alt yapı yetersizliklerinin giderilmesi ve görece geri kalmış bölgelerde ise, ekonomik ve sosyal gelişimi sağlayıcı politikaların izlenmesi gerekmektedir.

Ülkemizde de, bölgesel kalkınmanın gerçekleştirilmesi ve kalkınma farklılıklarının giderilmesi amacıyla uygulanan bölgesel ekonomik politika araçları, geleneksel politika araçları ve günümüzde ön plana çıkan politika araçları şeklinde ikiye ayırmak mümkündür. Ülkemizde var olan bölgelerarası gelişmişlik farklılıklarının giderilmesi, bölgesel ve yerel kalkınmanın hızlandırılması ve sürdürülebilir dengeli bir gelişimin sağlanabilmesi için geçmişten günümüze uygulanan geleneksel bölgesel ekonomik politika araçları, bölgesel kalkınma planları ve kalkınmada öncelikli yöre uygulaması olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çerçevede bölgelerarası gelişmişlik farklılıklarının azaltılması, geri kalmış yörelerde yaşayan nüfusun refah düzeyinin yükseltilmesi, metropollere yönelik göç eğilimlerinin istikrarlı bir yapıya kavuşturulması ve plansız kentleşme nedeniyle oluşan sorunların çözülmesi amacıyla Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP), Zonguldak-Bartın-Karabük Bölgesel Gelişim Projesi (ZBK), Doğu Karadeniz Bölgesel Gelişim Planı (DOKAP), Doğu Anadolu Projesi (DAP) ve Yeşilirmak Havza Gelişim Projesi (YHGP) hazırlanmıştır. Kalkınmada öncelikli yöre uygulamasında ise bu yöreler, ekonomik ve sosyal göstergeler itibarıyla, ülkemizde görece olarak daha az gelişmişlik seviyesi gösteren yörelerinden oluşurken, bu yöreler Bakanlar Kurulu'nca il bazında tespit edilmekte ve buralarda kamunun, genel olarak yatırımların maliyetlerini azaltmaya yönelik bazı uygulamaları benimsenmektedir. Ancak Türkiye'de özellikle 1960'lı yıllardan itibaren bölgesel planlama ve kalkınmada öncelikli yöre uygulaması, geleneksel olarak bölgesel ekonomik politikalarımızı şekillendiren araçlar iken, zaman içerisinde ülkemizde bölgelerarası gelir yakınsaması olup olmadığıyla ilgili yapılan uygulamalı çalışmalarda karşımıza çıkan ortak sonuç, Türkiye'de bölgelerarası gelir yakınsaması olmadığı, uygulanan bölgesel politikaların bölgesel dengesizlikleri gidermede yetersiz kaldığı ve bölgesel politikaların yeniden gözden geçirilmesi gerektiği şeklindedir. Diğer yandan, bölgesel planlama ve kalkınmada öncelikli yöre uygulamasında devletin aktif olarak bu politikalarda varlığını ve bu politika araçlarının kullanımında belirleyici olduğunu, ancak uygulamalı çalışma sonuçlarından da hareketle geleneksel politika araçlarının uygulanmasında devletin beklenildiği ölçüde başarı sağlayamadığını görmekteyiz.

Diğer yandan özellikle Türkiye'nin Avrupa Birliği üyelik süreciyle birlikte bölgesel ekonomik politikalarında yasal ve kurumsal anlamda bazı değişimler gerçekleşmiştir. Diğer yandan bölgesel ekonomik politikalarda meydana gelen değişimler ve Avrupa Birliği bölgesel politikalarının temelini bölgelerin rekabetçi yapısını geliştirmeye yönelik olmasında etkisiyle, kamunun uyguladığı bölgesel ekonomik politikalarda, bölgesel eşitlik politikalarına ilaveten, bölgelerin rekabetçi gücünü artırmaya yönelik politikalarında, gündeme gelmeye başladığı görülmektedir. Günümüzde ön plana çıkan bölgesel politika araçları çerçevesinde bölgesel rekabet gücünü artıracak ekonomik ve sosyal alt yapı yatırımlarının kişi başına düşen değerleri, Doğu Karadeniz, Ortadoğu Anadolu, Kuzeydoğu Anadolu ve Güneydoğu

Anadolu gibi görece geri kalmış bölgelerinde 2000’li yılların başlarından itibaren artırılırken, kamunu bölgesel kurumsallaşma politikaları çerçevesinde, yerel kesimler arası işbirliğini sağlayarak, içsel dinamiklere dayalı bölgesel kalkınmayı gerçekleştirmek ve kuruldukları bölgenin rekabetçi yapısını artırarak, sürdürülebilir gelişmeyi sağlamak amacıyla da, 2006 tarihinde çıkarılan 5449 sayılı kanunla 26 Düzey-2 bölgesinde, kalkınma ajansları kurularak faaliyetlerine başlamışlardır.

Aynı zamanda 2006 tarihinde hazırlanan dokuzuncu kalkınma planında yerel dinamiklere ve içsel potansiyele dayalı gelişme başlığı altında da, bölgesel rekabeti geliştirebilecek içsel bölgesel kalkınma politika araçlarına vurgu yapıldığı görülmektedir. Bu paralelde özellikle az gelişmiş bölgelerde, uzmanlaşmayı sağlayıcı şekilde beşeri kaynakların ve sosyal sermayenin geliştirilmesi, işgücü eğitim programlarının uygulanması, içsel potansiyele dayalı kalkınma anlayışı içerisinde, kamu kurum ve kuruluşları, özel sektör, üniversiteler ve STK’ların işbirliğiyle girişimciliğe yönelik özel eğitim programlarının desteklenmesi, üniversite-sanayi işbirliğinin geliştirilmesi ve ayrıca iş ve yatırım imkânlarının ulusal ve uluslararası düzeyde tanıtımının sağlanarak sermaye girişlerinin hızlandırılması amaçlanmaktadır. Bununla birlikte KOBİ’lerin ve güçlendirilmiş sosyal ağ yapısı içinde kümelenmelerin desteklenmesi, gelişme potansiyeli yüksek merkezlerde yenilikler ve yeni teknolojilere erişimin kolaylaştırılması, teknoloji değişim ve transfer sistemleri geliştirilmesi, bölgesel Ar-Ge alt yapısı, teknoparklar ve yenilik aktarım merkezleri kurulması gibi, farklı politika araçlarının gündeme geldiği görülmektedir.

Her ne kadar içsel bölgesel kalkınma politikalarının uygulanmasıyla ilgili olarak literatürde zaman zaman yaşanan tartışmalarda, yerel potansiyelin harekete geçirilmesi yaklaşımıyla devletin pasifleştirildiği ve gelişmiş ülkeler için uygun olan bu yaklaşımın az gelişmiş ülkelerde geçerliliğinin sorgulanabileceğine yönelik yaklaşımlar olsada, içsel bölgesel kalkınma politikalarının uygulanması, devletin dışlanması anlamına gelmemektedir. Bölgesel rekabeti ön plana çıkaran bu yaklaşımlarda, yerel potansiyelin harekete geçirilebilmesi ve bölgenin rekabetçi yapısının gelişimi için, kamunun bölgesel düzeyde kurumsallaşma politikaları, bölgelerin ekonomik ve sosyal alt yapı yatırımlarının gelişmişliğide önem arz etmektedir. Yine İçsel bölgesel kalkınma politikaları içerisinde değerlendirilen kümelenmelerin gelişiminde de, devletin uyguladığı bu politika araçlarının gerekliliği ortaya çıkmaktadır.

Dolayısıyla bölgesel kalkınmada ve bölgesel kalkınma farklılıklarının giderilmesinde, kullanılabilecek politika araçlarından biri olan ekonomik ve sosyal alt yapı harcama türlerinin, Türkiye’de bölgesel gelir üzerindeki etkilerini 2004-2008 yılları itibariyle belirlemeye yönelik çalışma sonuçlarını ise aşağıdaki şekilde özetlemek mümkündür.

- Enerji, ulaştırma-haberleşme, eğitim ve sağlık harcamalarından oluşan toplam alt yapı harcamalarının, bölgesel gelire genel etkisinin pozitif olduğu görülmektedir.
- Alt yapı harcamaları, ekonomik ve sosyal alt yapı harcamaları diye sınıflandırıldığında, bu iki alt yapı türünün de, bölgesel gelir üzerindeki genel etkisinin pozitif olduğu ancak sosyal alt yapı harcamalarının, bölgesel geliri, ekonomik alt yapı harcamalarından daha fazla artırdığı belirlenmiştir.
- Alt yapı harcama türlerinin her birinin ise, bölgesel gelir üzerindeki genel etkisinin pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Ancak bu harcama türlerinden en büyük katkıyı eğitim

harcamaları sağlarken, bu harcamayı katkı sırasıyla sağlık, ulaştırma-haberleşme ve enerji harcamaları takip etmektedir.

- Harcama türlerinin etkinliği açısından eğitim harcamalarının Batı Marmara'da, sağlık harcamalarının Orta Anadolu'da, ulaştırma-haberleşme harcamalarının Güneydoğu Anadolu'da ve Enerji harcamalarının da, Ortadoğu Anadolu'da en etkin harcama türü olduğu belirlenmiştir.
- Ülkemizin görece geri kalmış bölgeleri açısından bu harcamaların etkinliğine bakıldığında da, Karadeniz bölgesinde eğitim harcamalarının, Güneydoğu Anadolu'da sağlık harcamalarının, Kuzeydoğu Anadolu'da ulaştırma-haberleşme harcamalarının ve Ortadoğu Anadolu ise enerji harcamalarının en etkin alt yapı harcama türü olduğu söylenebilecektir.
- Batı Marmara, Doğu Marmara, Batı Anadolu gibi görece gelişmiş yerlerde ve Karadeniz, Güneydoğu Anadolu gibi görece geri kalmış yörelerde ulaştırma-haberleşme yatırım harcamaları katsayısının diğer yörelere göre yüksek olduğu görülmektedir. Bu tür yatırımların gelişmiş yörelerde aşırı kalabalıklaşmadan kaynaklanan tıkanıklıkların önlenmesi yoluyla, geri kalmış yörelerde ise diğer yörelerle olan bağlantıların gelişimi yoluyla bölgesel gelire olumlu katkı sağladığı söylenebilecektir. Ayrıca Ulaştırma-haberleşme harcamalarının bölgesel gelire en düşük katkısı, coğrafi olarak merkez bölge kabul edebileceğimiz Orta Anadolu'da gerçekleşmekle beraber aynı zamanda istatistiksel olarak bu sonuç anlamsızdır. Yukarıda adı geçen ve coğrafi olarak çevre bölgeler olarak nitelendirebilecek bölgelerde, ulaştırma-haberleşme harcamalarının bu bölgelerin gelirine olan katkıları nedeniyle, merkezle çevre bölgelerin ağsal bağlantılarının gelişiminin, çevre bölgelerin gelirinde bir artış yarattığı söylenebilecektir.

Bu sonuçlardan hareketle genel olarak alt yapı harcamalarının, bölgesel gelişimde bir politika aracı olarak kullanılabileceği görülmektedir. Her ne kadar bazı bölgelerde farklı olmakla birlikte genel olarak sosyal alt yapı harcamalarının, ekonomik alt yapı harcamalarına göre bölgesel geliri daha fazla artırması nedeniyle alt yapı harcamalarına kaynak tahsisinde kamunun sosyal alt yapı harcamalarına öncelik vermesi gerekir iken, bu harcamalar içerisinde de, eğitim harcamalarının ön plana çıkarılması gerekliliği görülmektedir. Ancak görece az gelişmiş bölgelerde bu harcama türünün kişi başına düşen değeri, görece gelişmiş bölgelerden yüksek iken gelire katkısının düşük olması nedeniyle devletin bu harcama türünün geri kalmış bölgelerde kullanış biçimini yeniden gözden geçirmesi gerekmektedir. Aynı şekilde ülkemizin az gelişmiş bölgelerinden biri olan Kuzeydoğu Anadolu, eğitim ve sağlık harcamalarının kişi başına düşen değerleri açısından bölgesel sıralamada ilk üç sırada yer alır iken gelire olan katkısı itibarıyla son sırada yer alması nedeniyle kamunun bu bölgede bu harcama türlerinin kullanım biçimini de, kontrol etmesinin zorunluluğu ortaya çıkmaktadır. Ulaştırma-haberleşme harcamalarının aşırı kalabalıklaşmış ve görece geri kalmış bazı bölgelerde etkinliğinin yüksek olduğu belirlenirken, bu yatırımların bu bölgeler için uygunluğu göz önünde bulundurulmalıdır. Ayrıca kaynak kullanımı anlamında alt yapı harcama türlerinin bölgesel dağılımında, alt yapı harcama türünün bölgesel etkinliğinin de, dikkate alınması gerekmektedir.

Diğer yandan bölgesel rekabet kavramının bölgesel politikaları şekillendirdiği günümüzde, kamunun artık sadece belirli kaynakları geri kalmış bölgelere yönlendirmesi ve geri kalmış bölgelerde bazı faaliyetleri desteklemesinin yanında, bölgelerin rekabet gücünü geliştirmeye yönelik politika araçlarına da ağırlık verilmesi gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Özellikle ekonomik alt yapı yatırımları içerisinde değerlendirilen, enerji, ulaştırma ve haberleşme alt yapısı, firmaların kuruluş yeri tercihinde belirleyici bir faktör olabilmekte, özel yatırımlar için bölgeyi cazip hale getirebilmekte, aynı zamanda bölge için yarattığı maliyet avantajı nedeniyle bölgelerin rekabetçi yapısını geliştirebilmektedir. Diğer yandan bölgenin eğitim ve sağlık olanakları ve beşeri sermaye yapısında, hanehalkı ve firmalar için bölgeyi çekici hale getirebilmektedir. Bu çerçevede kamunun alt yapı yatırımlarının, bölgesel cazibenin artırılması ve bölgesel rekabet gücünün geliştirilmesinin bir aracı olarak, ele alınması gerekmektedir.

KAYNAKLAR

- AHMED, H. ve MILLER. S. M., 1999. "Crowding-Out and Crowding-In Effects of the Components of Government Expenditure", University of Connecticut Department of Economics Working Paper Series, ss.1-16.
- AKGÜNGÖR, S. KUMRAL, N. ve LINGER. A., 2003. "National Industry Cluster ve Regional Specializations in Turkey" European Planning Studies, 11(6) ss.647-669.
- ALTINBAŞ, S., DOĞRUEL, F. ve GÜNEŞ. M., 2002. Türkiye'de Bölgesel Yakınsama: Kalkınmada Öncelikli İller Politikası Başarılı mı? VI. ODTÜ Uluslararası Ekonomi Kongresi, Ankara, ss.1-23.
- AMIN, A. ve THRIFT. N., 1994. "Living in Global" in in AMIN, A. ve THRIFT, N. (eds) Globalization, Institutions and Regional Development in Europe, Oxford university press, New York, ss.1-22
- AMİN, A.,1999. "An Institutional Perspective on Regional Economic Development", International Journal of Urban and Regional Research, 23, ss.365-373.
- ARMSTRONG, H. ve TAYLOR. J., 2005. Regional Economics and Policy, Blackwell Publishing, Oxford, 437s.
- ARROW, K. J., 1962. "The Economic Implications of Learning by Doing". Review of Economic Studies, 29(3), ss. 155-173.
- ASCHAUER, D. A., 1989. "Is Public Expenditure Productive?", Journal of Monetary Economics, 23(2), ss. 177-200.
- ASHEIM, B. T.,1995. "Industrial Districts as Learning Regions: A Condition for Prosperity?", Paper Presented at the Conference of the IGU Commission on Interdependent and Uneven Development: Global-Local Perspectives, Seoul, ss.1-24.
- ASHEIM, B. T., 2007. "Differentiated Knowledge Bases and Varieties of Regional Innovation Systems" Innovation: The European Journal of Social Science Research, 20(3), ss.223-241
- ASHEIM, B. ve DUNFORD. M.,1997. "Regional Futures", Regional Studies, 31(5), ss. 445-455.
- ASHEIM, B. T. ve ISAKSEN. A., 1997. "Location, Agglomeration and Innovation: Towards Regional Innovation Systems in Norway?", European Planning Studies, 5(3), ss. 299-330.
- ASHEIM, B. T. ve ISAKSEN. A., 2002. "Regional Innovation systems: the Integration of Local 'Sticky' and Global 'Ubiquitous' Knowledge", Journal of Technology Transfer, 27(1), ss. 77-86.
- ASHEIM, B., EJERMO, O. ve RICKNE. A., 2009, "When is Regional 'Beautiful'? Implications for Knowledge Flows, Entrepreneurship and Innovation", Industry & Innovation, 16(1), ss.1-9.
- ATICI, C. ve GÜLOĞLU. B., 2006. "Gravity Model of Turkey's Fresh and Processed Fruit and Vegetables Export to the EU". Journal of International Food&Agribusiness Marketing, 18(3/4), ss.7-21.
- BACHTLER, J.,1997. "Reforming the Structural Funds: Options for Chance", Regional and Industrial Research Paper Series, Number. 26, European Policies Research Centre, University of Strathclyde. 44s.
- BACHTLER, J. ve MICHIE. R., 1995. "A New Era in Regional Policy Evaluation? The Appraisal of the Structural Funds", Regional Studies, 28(8), ss.745-751.

- BACHTLER, J. ve WISHLADE, F., 2004. Searching for Consensus: The Debate on Reforming EU Cohesion Policy, European Policies Research paper , Number. 55 European Policies Research Centre, University of Strathclyde. 143s
- BACHTLER, J., WISHLADE, F. ve YUILL, D. 2001. Regional Policy in Europe After Enlargement, European Policies Research paper , Number. 44 European Policies Research Centre, University of Strathclyde. 39s.
- BACHTLER, J. ve YUILL, D., 2001. Policies and Strategies for Regional Development: A Shift in Paradigm? , Regional and Industrial Research Paper, Number. 46, European Policies Research Centre, University of Strathclyde, 41s.
- BACHTLER, J., WISHLADE, F. ve YUILL, D., 2003. Regional policies After 2006: Complementarity or Conflict, European Policies Research paper , Number. 51 European Policies Research Centre, University of Strathclyde. 143s.
- BALTAGI, H.B., 1998. "Panel Data Method" Ulah A and Giles D.E.A(eds) Handbook of Applied Economic Statistics. ss. 291-323.
- _____, 2005. Econometric Analysis of Panel Data, Third Edition, John Wiley- Sons Ltd., Chichester, England. 316s.
- BARRO, R. J., 1990. "Government Spending in a Simple Model of Endogenous Growth", Journal of Political Economy, 98(5), ss.103-125.
- BARRO R. J. ve SALA-I-MARTIN. X., 1991. "Convergence Across States and Regions". Brookings Papers, 1, ss.107-182.
- _____, 1995. Economic growth. McGraw-Hill, New York, 539s
- BEGG, I., 1999. "Cities and Competitiveness" Urban Studies, 36(5-6), ss.795-809.
- BEKMEZ, S, KÖNE. Ç. ve GÜNAL. D., 2009. "Beşeri Sermayenin Türkiye’de Bölgeler Arası Ekonomik Gelişme Açısından Önemi", Tisk Akademi, 4(7), ss.67-80.
- BENZ, A. ve FÜRST. D., 2002. "Policy Learning in Regional Networks", European Urban and Regional Studies, 9(1), ss..21-35.
- BERBER, M. ve ÇELEPÇİ. E., 2005. "Türk Bölgesel Kalkınma Politikalarında Yeni Arayışlar: Kalkınma Ajansları Türkiye’de Uygulanabilirliği", ss.145-156 <http://www.metinberber.ktu.edu.tr/linkler/kajans.pdf> (12.07.2011)
- BERKÖZ, L., 2001. "The Interregional Location of Foreign Investors in Turkey" European Planning Studies, 9(8), ss.979-994.
- BERKÖZ, L. ve TÜRK. Ş. Ş., 2009. "Locational Preferences of FDI Firms in Turkey: A Detailed Examination of Regional Determinants", European Planning Studies, 17(8), ss.1243-1256
- BIANCHI, P., 1992. "Levels of Policy and the Nature of Post-Fordist Competition, " in M. Storper and A. J. Scott (eds.) Pathways to Industrialization and Regional Development, Routledge, London, ss.303-315.
- BLANKENAU W. ve SIMPSON. N., 2004. "Public Education Expenditure and Growth," Journal of Development Economics 73(2), ss.583-605.
- BOARNET, M., 1998. "Spillovers and the Location Effects of Public Infrastructure". Journal of Regional Science, 38(3) ss.381-400.
- BOLDRIN, M. ve CANOVA. F., 2001. "Inequality and Convergence in Europe’s Region: Reconsidering European Regional Policies" Economic Policy. 19(32), ss.207-253.
- BRADLEY, S. ve TAYLOR. J., 1996. "Human Capital Formation and Local Economic Performance", Regional Studies, 30 (1), ss. 1-14.

- BRÖCKER, J. ve RIETVELD. P., 2009. "Infrastructure and Regional development" in CAPELLO, R. ve NIJKAMP, P.(eds), Handbook of Regional Growth and Development Theories, Massachusetts, Edvard Elgar, ss.461-478.
- BUN, M. J. G. ve MAKHLOUFI. E. A., 2007. "Dynamic Externalities, Local Industrial Structure and Economic Development: Panel Data Evidence for Morocco", Regional Studies, 41(6), ss.823-837.
- BUTTON K., 1998. "Infrastructure Investment, Endogenous Growth and Economic Convergence, The Annals of Regional Science, 32(1), ss.145-162.
- CAMPO, D. C., MONTEIRO, F. M. C. ve SOARES. O. J., 2008. "The European Regional Policy and the Socio-Economic Diversity of European regions: A Multivariate Analysis", European Journal of Operational Research, 187, ss.600-612.
- CAPELLO, R.,1999. "Spatial Transfer of Knowledge in High Technology Milieux: Learning Versus Collective Learning Processes". Urban Studies, 33(4), ss. 353–365.
- _____,2007. Regional Economics, Routledge, London, 322s.
- _____,2009. "Space, Growth and Development" in CAPELLO, R. and NIJKAMP, P.(eds), Handbook of Regional Growth and Development Theories, Massachusetts, Edvard Elgar, ss.33-52.
- CAPELLO, R. ve NIJKAMP. P., 2009. "Introduction: Regional Growth and Development Theories in the Twenty-First Century-Recent Teorical Advantange and Future Challenges" in CAPELLO, R. ve NIJKAMP, P.(eds), Handbook of Regional Growth and Development Theories, Massachusetts, Edvard Elgar, ss.1-16.
- CASANOVA, F., 2004. Local Development Productive Networks and Training: Alternative Approaches to Training and Work for Young People ILO, 157s.
- COHEN, P. J. ve PAUL. M. C.,2009. "Agglomeration, Productivity and Regional Growth: Production Theory Approaches" in CAPELLO, R. ve NIJKAMP, P.(eds), Handbook of Regional Growth and Development Theories, Massachusetts, Edvard Elgar, ss.101-107.
- COOKE, P., 2001. "Regional Innovation Systems, Clusters and Knowledge Economy". Industrial and Corporate Change, 10(4), ss.945-974.
- COOKE, P. ve MEMEDOVIC. O., 2003. "Strategies for regional innovation systems: Learning Transfer and Applications", Policy Papers, UNIDO, ss.1-25.
- COOKE, P. ve MORGAN. K., 1994. "Growth Regions Under Duress: Renewal Strategies in Baden Württemberg and Emilia-Romagna" in AMIN, A. ve THRIFT, N. (eds) Globalization, Institutions and Regional Development in Europe, Oxford Universty Press, New York, ss.91-117.
- COOKE, P. ve LEYDESDORFF. L., 2006. "Regional Development in the Knowledge-Based Economy: the Construction of Advantage", The Journal of Technology Transfer, 31(1), ss. 5-15.
- COSTA, J. S, ELLSON, W. R. ve MARTIN. C.R., 1987. "Public Capital, Regional Output, and Development: Some Empirical Evidence", Journal of Regional Science, 27(3), ss.419-437.
- ÇALIŞKAN, Z., 2009. "OECD Ülkelerinde Sağlık Harcamaları Panel Veri Analizi" , Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, (34), ss.117-137
- DAWKINS, C. J., 2003. "Regional Development Theory: Conceptual Foundations, Classic Works, and Recent Developments", Journal of Planning Literature, 18(2), ss.131-171.

- DELİKTAŞ, E. , A. Ö. ÖNDER , ve M. KARADAĞ., 2009. “The Spillover Effects of Public Capital on the Turkish Private Manufacturing Industries in the Geographical Regions”, *Annals of Regional Science*, 43(2), ss.365–378.
- DICKEN, P., FORSGREN, M. ve MALMBERG. A., 1994. “The Local Embeddedness of Trasnational Corporations”, in AMIN, A. ve THRIFT, N. (eds) *Globalization, Institutions and Regional Development in Europe.*, Oxford Üniversty Press, New York, ss.23-45
- DIEZ, A. M., 2002. “Evaluating New Regional Policies: Reviewing the Theory and Practice”, *Evaulation*, 8(3), ss.285-305.
- DIJK, J., FOLMER, H. ve OOSTERHAVEN. J., 2009. “Regional Policy: Rationale, Foundations and Measurement of Its Effects”, in CAPELLO, R. ve NIJKAMP, P.(eds), *Handbook of Regional Grovth and Development Theories*, Massachusets, Edvard Elgar, ss.461-478
- DIXON, R. J., ve THIRLWALL. A. P., 1975. “A model of Regional Growth Rate Differences on Kaldorian Lines”. *Oxford Economic Papers*, 27(2), ss. 201-214.
- DİNÇER, B., ÖZASLAN, M. ve TAVASOĞLU. T., 2003. “İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması”, DPT Yayını, Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü, Yayın No DPT.2671. Ankara. 257s.
- DİNLER, Z.,2008. Bölgesel İktisat, Sekizinci Basım, Ekin Kitabevi, Bursa, 449s.
- DORNBUSH, R., FISCHER, S. ve STARTZ. R., 2008. *Macroeconomics*, McGraw-Hill, New York, 629s.
- DOUGHERTY, C., 2011. *Introduction to Econometrics*, Fourth Edition, Oxford Üniversty Press, England. 512s.
- DPT.,1963. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963-1967), Ankara, 535s.
- _____,1968., İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968-1972), Ankara, 665s.
- _____. 2000. Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005) Bölgesel Gelişme Özel İhtisas Komisyonu Raporu, DPT Yayınları, Ankara, 290s.
- _____,1973. Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1973-1977), Ankara, 1077s
- _____,1979. Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979-1983), Ankara, 699s
- _____,1985. Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1985-1989), Ankara, 221s.
- _____,1990. Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı (1990-1994), Ankara, 375s.
- _____,1996. Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996-2000), Ankara, 319s.
- _____,2000. Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Bölgesel Gelişme Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Ankara, 307s.
- _____,2001, Uzun vadeli strateji ve Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005), Ankara, 254s.
- _____,2007a. Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013), Ankara, 101s.
- _____,2007b. Yeni Bölgesel Gelişme Politika ve Uygulamaları, Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü, Ankara, 45s.
- _____,2008. Dokuzuncu Kalkınma Planı, Bölgesel Gelişme Özel İhtisas Komisyonu Raporu. Ankara, 247s.
- _____,2011.,Dokuzuncu Kalkınma Planı, 2012 Yılı Programı, Ankara, 321s.
- DULUPÇU, A. M., 2005. “Regionalization for Turkey: An Illusion or a Cure”, *Urban and Regional Studies*, 12(2), ss.99-115.
- _____,2006. “Bölgesel Politikalar Kopyalanabilir mi? Bölgeselleşme Karşısında Bölgeselcilik”, *Bölgesel Kalkınma ve Yönetişim Sempozyumu*, ODTÜ, ss.233-256.

- DULUPÇU M.A., O. SUNGUR, ve H. KESKİN., 2010. “Bölgesel Kalkınmada Yeni Yaklaşımlar ve Türkiye’de Kalkınma Planlarına Yansımaları: Kalkınma Planlarının Yeni Teoriler Açısından Değerlendirilmesi”, Ankara Üniversitesi Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi, TÜCAUM, VI. Ulusal Coğrafya Sempozyumu, 3-5 Kasım 2010, Ankara.
- DURANTON, G. ve PUGA. D., 2000. “Diversity and Specialization in Cities: Why, Where and When Does It Matter?” *Urban Studies*, 37(3), ss. 533-535.
- EBERTS R. W., 1990. “Public Infrastructure and Regional Economic Development”, *Economic Review*, Federal Reserve Bank of Cleveland, Quarter, 1(26), ss. 15-27
- EKONOMİ BAKANLIĞI., 2012, Yeni Teşvik Sistemi. Yatırımlarda Devlet Yardımları, Teşvik Uygulama ve Yabancı Sermaye Genel Müdürlüğü, İstanbul, 52s.
- ELVAN, L. SORGUÇ, N., KAZANCIK, B. L. ve ÖZTÜRK. A., 2005. Türkiye’de Bölgesel Gelişme Politikaları: Sektör-Bölge Yığılma ve Yığılma Stratejileri Dizisi No:4 İstanbul, 238s.
- ERAYDIN, A., 2004. “Bölgesel Kalkınma Kavramı, Kuram ve Politikalarında Yaşanan değişimler”, *Kentsel Araştırmalar Sempozyumu Cilt I*, Devlet Planlama Teşkilatı, Pamukkale Üniversitesi, ss. 126-146.
- _____, 2007. “Politikalardan Süreç Tasarımına: Yeni Bölgesel Politikalar ve Yönetişim Modelleri”, 2. Bölgesel kalkınma ve Yönetişim Sempozyumu, TEPAV, ss.1-12.
- ERLAT, H., 1997. “Panel Data: A Selective Survey”, METU, Discussion Paper Series No: 97-04.
- _____, 2005 “Türkiye’de Bölgesel Yakınsama Sorununa Zaman Dizisi Yaklaşımı”, H. ERLAT (ed), *Bölgesel Gelişme Stratejileri ve Akdeniz Ekonomisi*, Türkiye Ekonomi Kurumu, Ankara. ss.251-276.
- ERTUGAL, E., 2005. “Strategies for Regional Development: Challenges Facing Turkey on the Road to EU Membership”, *Turkish Polich Quarterly*, 4(3), ss.1-17.
- EURODA., 1999. “Creation, Development and Manegement of RDAs, Does It Have to Be So Difficult?” <http://www.eurada.org>, (23.09.2011)
- EUROPEAN COMMISSION., 1999. Regular Report from the Commission on Turkey’s Progress Towards Accesion. Belçika. 58s
- _____, 2000. Regular Report from the Commission on Turkey’s Progress Towards Accesion. Belçika. 82s.
- _____, 2001. Regular Report from the Commission on Turkey’s Progress Towards Accesion. Belçika. 123s.
- _____, 2003. Regular Report from the Commission on Turkey’s Progress Towards Accesion. Belçika. 148s.
- _____, 2004. A New Partnership for Cohesion, Convergence, Competitiveness, Cooperation. Third Report on Economic, Social and Terriotorial Cohesion. Belçika. 248s
- _____, 2005a. Cohesion policy in Support of Growth anf Jobs: Community Strategic Guidelines, 2007-2013. Belçika 39s.
- _____, 2005b. Turkey 2005 Progress Report. Belçika 146s.
- _____, 2006a. Regional Policy. http://ec.europa.eu/regioanl_policy (12.02.2012)
- _____, 2006b. Turkey 2006b Progress Report. Belçika 121s.
- _____, 2007a. Growing Regions, Growing Europe. Fourth Report on Economic, Social and Terriotorial Cohesion. Belçika.226s.
- _____, 2007b. Cohesion Policy 2007-13. Commentaries and Offical Texts. Belçika.164s.

- _____. 2007c Turkey 2007 Progress Report. Belçika 82s.
- _____. 2008a. Regions of Future Challenges for EU Regions. Belçika 48s
- _____. 2008b. Bölgeler İçin Çalışıyoruz. AB Bölgesel Politikası 2007-2013. Belçika. 31s.
- _____. 2008c. Turkey 2008 Progress Report. Belçika 91s
- _____. 2009 Turkey 2009 Progress Report. Belçika 94s.
- _____. 2010a. Investing in Europe's Future. Fifth Report on Economic, Social and Territorial Cohesion, Belçika, 304s.
- _____. 2010b. Turkey 2010 Progress Report. Belçika 104s.
- _____. 2011a. The Urban and Regional Dimension of Europe 2020. Seventh Progress Report on Economic, Social and Territorial Cohesion. Belçika.40s.
- _____. 2011b. Cohesion Policy 2014-2020. Investing in Growth and Jobs. Belçika 20s.
- _____. 2011c Turkey 2011 Progress Report. Belçika 115s.
- EUROSTAT.2011., <http://epp.eurostat.ec.europa.eu> (17.01.2012)
- _____. 2011. Eurostat Regional Yearbook 2011. Belçika, 240s.
- FAGGIAN, A. ve McCANN. P., 2009. "Human Capital and Regional Development" in CAPELLO, R. ve NIJKAMP, P.(eds), Handbook of Regional Growth and Development Theories, Massachusetts, Edvard Elgar, ss.133-151.
- FELDMAN, M. P. ve FLORIDA. R., 1994. "The Geographic Sources of Innovation: Technological Infrastructure and Product Innovation in the United States". Annals of the Association of American Geographers,84(2), ss. 210-229.
- FERNALD, J. G., 1999. "Roads to Prosperity? Assessing the Link Between Public Capital and Productivity", American Economic Review, 89(3), ss. 619-638.
- FİLİZTEKİN, A., 2005. "Bölgesel Büyüme, Eş-Hareketlilik ve Sektörel Yapı", H. ERLAT (ed), Bölgesel Gelişme Stratejileri ve Akdeniz Ekonomisi, Türkiye Ekonomi Kurumu, Ankara. ss.209-229.
- _____. 2008. Türkiye'de Bölgesel Farklar ve Politikalar, TÜSİAD Yayınları, Yayın No. TÜSİAD-T/2008-09/471.İstanbul. 137s.
- FUENTE, A. ve VIVES. E., 1995. "Infrastructure and Education as Instruments of Regional Policy, Evidence from Spain", Economic Policy, 10(20), ss. 13-51.
- FUJITA, M. ve THISSE. J. F., 1996., "Economics of Agglomeration", Journal of the Japanese and International Economies, 10(4), ss.339-378.
- FUJITA, M., P. KRUGMAN ve VENABLES. V., 1999. The Spatial Economy: Cities, Regions and International Trade, Cambridge, MIT Press, London, 367s.
- GÁKOVÁ, Z., GRIGONYTĖ, D. ve MONFORT. P., 2009. "A Cross-Country Impact Assessment of EU Cohesion Policy. Applying the Cohesion System of HERMIN Models", Directorate-General for Regional Policy, Working Paper No: 01/2009. ss.1-14
- GAROFOLI, G.,1993. "Economic Development, Organization of Production and Territory", Revue d'Économie Industrielle, 64, ss.22-37.
- _____. 2002. "Local Development in Europe: Teoretical Madels and International Comparisons", European Urban and Regional Studies, 9(3), ss.225-239.
- GLAESER, E. L., H.D. KALLAL, J.A. SCHEINKMAN ve SHLEIFER. A., 1992., "Growth in cities", Journal of Political Economy, 100(6), ss.1126-1152.
- GLASMEIER, A.,1994. "Flexible Districts, Flexible Region? The Institutional and Culturel Limits to Districts in an Era of Globalization and Tecnological Paradigm Shifts" in AMIN, A. ve THRIFT, N. (eds) Globalization, Institutions and Regional Development in Europe, Oxford Universty Press, New York, ss.118-146.

- GOLDSTEIN, H. A. ve LUGER. M. I., 1993. "Theory and Practice High-Tech Economic Development" in, BINGHAM, R. D. ve MIER, R. (eds) Theories of Local Economic Development, London, SAGE, ss.147-171.
- GORDON, I., 1999. "Internationalisation and Urban Competition" Urban Studies, 36(5-6), ss.1001-1016
- GORDON, I. R. ve McCANN. P., 2000. "Industrial Clusters: Complexes, Agglomeration and/or Social Networks", Urban Studies, 37(3), ss. 513-532.
- GÖYMEN, K., 2005. "Türkiye'de Bölge Politikaların Evrimi ve Bölgesel Kalkınma Ajansları", Yerel Kalkınma İçin Ortaklıklar Uluslararası Konferansı. İstanbul, ss.1-13
- GRAMLICH, E. M., 1994. "Infrastructure Investment: a Review Essay", Journal of Economic Literature, 32(3), ss. 1176-1196.
- GREENE, W. H., 2012. Econometric Analysis, New Jersey: Seventh Edition, Prentice Hall. New York 1231s.
- GREENHUT, M. L., 1960. "Size of Markets Versus Transport Costs in Industrial Location Surveys and Theory", Journal of Industrial Economics, 8(2), ss. 172-184.
- _____, 1964. "When is the Demand Factor Of Location Important?", University of Wisconsin Press Journals Division, 40(2) ss.175-184.
- GROSSMANN, G.M. ve HELPMAN. E., 1994, "Endogenous Innovation in the Theory of Growth", Journal of Economic Perspectives, 8(1), ss.23-44.
- GUILD, R. L., 2000. "Infrastructure Investment and Interregional Development: Theory, Evidence, and Implications for Planning". Public Works Management & Policy, 4(4), ss.274-285.
- GÜNDÜZ, Y. A., 2006. Bölgesel Kalkınma Politikası Ekin Kitabevi, Bursa, 329s.
- GÜVEN, A., 2007. "Türkiye'de İller Arası Gelir Eşitsizliğinde Teşvik Politikasının Rolü: Bir Ayrıştırma Analizi", Akdeniz Üniversitesi İİBF Dergisi, 14(2), s.20-38.
- HALKIER, H., 2006. "Bölgesel Kalkınma Ajansları ve Çok Düzlemli Yönetişim: Avrupa Perspektifi", Bölgesel Kalkınma ve Yönetişim Sempozyumu, ODTÜ Mimarlık Fakültesi-TEPAV, Ankara, ss.17-28.
- HANSEN, N. M., 1965. "The Structure and Determinants of Local Public Investment Expenditures" The Review of Economics and Statistics, 47(2), ss.150-162.
- HAUSMAN, J. A., 1978. "Specification Tests in Econometrics", Econometrica, 43, ss.727-738.
- HAZİNE MÜSTEŞARLIĞI., 2007. Uluslararası Doğrudan Yatırımlar 2006 Yılı Raporu. Yabancı Sermaye Genel Müdürlüğü, Ankara, 85s.
- _____, 2008. Uluslararası Doğrudan Yatırımlar 2007 Yılı Raporu, Yabancı Sermaye Genel Müdürlüğü, Ankara, 92s.
- _____, 2009. Uluslararası Doğrudan Yatırımlar 2008 Yılı Raporu, Yabancı Sermaye Genel Müdürlüğü, Ankara, 104s.
- _____, 2010. Uluslararası Doğrudan Yatırımlar 2009 Yılı Raporu Yabancı Sermaye Genel Müdürlüğü, Ankara, 122s.
- _____, 2011. Uluslararası Doğrudan Yatırımlar 2010 Yılı Raporu" Yabancı Sermaye Genel Müdürlüğü, Ankara, 88s.
- HEINDENREICH, M., 2003. "Regional Inequalities in the Enlarged Europe", Journal of European Social Policy, 13(4), ss.313-333.

- HELMSING, B., 2001. "Local Economic Development; New Generation of Actors, Policies and Instruments", A Summary Report Prepared for the UCDF Symposium on Decentralization Local Governance in Africa, ss.59-78.
- HENDERSON, J. V., A. KUNCORO ve M. TURNER., 1995. "Industrial Development in Cities", *Journal of Political Economy*, 103(5), ss.1067-1085.
- HIGGINS, B. ve SAVOIE. D. J., 2007. *Regional Development Theories and Their Application*, Third Paperback Printing, Transaction Publishers, USA, 422s.
- HIRST, P. ve ZEITLIN. J., 1992. "Flexible Specialization Versus Post-Fordizm:Theory, Evidence and Policy Implications", in STORPER, M. ve SCOTT, A. J.(eds) *Pathways to Industrialization and Regional Development*, Routledge, London, ss.63-101.
- HOLTZ-EAKIN D., 1994. "Public Sector Capital and the Productivity Puzzle", *Review of Economics and Statistics*, 76, ss. 12-21.
- HOLTZ-EAKIN, D. ve SCHWARTZ. A. E., 1995. 'Spatial Productivity Spillovers from Public Infrastructure: Evidence from State Highways', *International Tax and Public Finance*, 2(3), ss.459-468.
- HOOVER, E. M., 1948. *The Location of Economic Activity*, McGraw-Hill, New York, 310s.
- HOOVER, E. M. ve GIARRATANI. F., 1985. *An Introduction to Regional Economics*. Regional Research Institute, West Virginia University. USA, 263s. <http://www.rri.wvu.edu/WebBook/Giarratani/contents.html>. (05.07.2010)
- HOTELLING, H., 1929. "Stability in competition", *Economic Journal*. 39(153) ss.41-57.
- HSIAO, C ve YANAN. W.,2006. "Panel Data Analysis-Advantage and Challenges" Wise Working Paper Series Wisew P0602 Xiamen Universty, China. ss.1-32
- HUDSON, R., 1999. "The Learning Economy, The Learning Firm and The Learning Region", *European Urban and Regional Studies*, 6(1) ss.59-72.
- _____, 2007. "Regions and Regional Uneven Development for Ever? Some Reflective Comments upon Theory and Practice", *Regional Studies*, 41(9) ss.1149-1160.
- ILDIRAR, M., 2004. *Bölgesel Kalkınma ve Gelişme Stratejiler*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 250s.
- ISAKSEN, A.,1997. "Regional Clusters and Competitiveness: the Norwegian Case", *European Planning Studies*, 5(1) ss.65-77.
- ISARD, W., 1956. *Location and Space-Economy: A General Theory Relating to Industrial Location, Market Areas, Land Use, Trade and Urban Structure*, Cambridge, MA, MIT Press London, 350s.
- JACOB, V., SCHARMA, S. C. ve GRABOWSKI. R., 1997. "Capital Stock Estimates for Major Sectors and Disaggregated Manufacturing in Selected OECD Countries", *Applied Economics*, 29(5), ss. 563-579.
- JIMENEZ, S. M., 2003. "Efficiency and TFP Growth in the Spanish Regions: The Role of Human and Public Capital", *Growth and Change*, 34(2) ss 157-174.
- KALKINMA BAKANLIĞI., 2011. *Kalkınma Ajansları 2010 Yılı Faaliyet Raporu*, Ankara, 55s.
- KARADAĞ, M., 2010. "The Impact of Publivc Capitalon the Efficiency of Private Manufacturing Industry at the Regional Level", *Ege Akademik Bakış*, 10(4), ss.1167-1173.
- KARADAĞ, M., Ö. ÖNDER ve E. DELİKTAŞ., 2004. "The Effects of Public Capital on Private Sector Performance in the Turkish Regional Manufacturing Industries" *European Planning Studies* 12(8), ss.1145-1156.

- KARAGÖL, E. ve ÖZDEMİR K., 2004. “Türkiye’de Bölgesel Düzeyde Kamu Yatırımları ile GDP İlişkisi”, Kentsel Ekonomik Araştırmalar Sempozyumu, DPT, ss. 314-320.
- KAYASÜ, S. ve DOYDUK, U., 2004. “Yeni Ekonomi Anlayışı İçinde Kurumsallaşma: Kurumsal Ekonomi ve Yönetişim”, Kentsel Ekonomik Araştırmalar Sempozyumu, 1, ss.358-363.
- KAYASÜ, S. ve YAŞAR, S. S., 2004. “Bölgesel Kalkınma Ajansları: Türkiye Üzerine Öneriler,” Kentsel Ekonomik Araştırmalar Sempozyumu, Ankara: DPT, 1, ss.348-357.
- _____, 2006. “Avrupa Birliği’ne Üyelik Sürecinde Kalkınma Politikaları: Yasal ve Kurumsal Dönüşümler”, Bölgesel Kalkınma ve Yönetişim Sempozyumu, ODTÜ, ss. 199-214.
- KAZDAĞLI, H., 1998. “Yeni bölgesel gelişme yaklaşımları doğrultusunda denizli ekonomisi”, KÜÇÜKER, C. (der) Anadolu’da Hızla Sanayileşen Kentler: Denizli Örneği içinde, Türkiye Ekonomi Kurumu, Ankara, ss.83-93
- KARACA, O.,2004. “Türkiye’de Bölgelerarası Gelir Farklılıkları: Yakınsama Varmı? Türkiye Ekonomi Kurumu Tartışma Metni. İstanbul.
- KEATING, M., 1997. “The Invention of Regions: Political Restructuring and Territorial Government in Western Europe” Environment and Planning C: Government and Policy, 15, ss. 383-398.
- KELEŞ, R., 1990. Kentleşme Politikası, 4. Baskı, simge Kitabevi Yayınları, Ankara, 508s.
- KEUNE, M.,2001. “Regions, Regional Institutions and Regional Development”, SEED Working Paper, No:16, International Labor Office, Geneva. ss.1-47.
- KÖK, R. ve ŞİMŞEK, N. 2009. “Panel Veri Analizi”, <http://www.deu.edu.tr/userweb/recep.kok/dosyalar/panel2.pdf>, (02.03.2011).
- KRUGMAN, P. R., 1991a. “Increasing Returns and Economic Geography”, Journal of Political Economy, 99(3), ss.483–499.
- _____,1991b. Geography and Trade, Cambridge, MIT Press, London, 142s.
- _____,1997. Development, Geography, and Economic Theory, MIT Press, London, 117s.
- _____,1998. “What’s New About the Economic Geography”, Oxford Review of Economic Policy, 14(2), ss.7-17.
- _____,1999, “The Role of Geography in Development”, International Regional Science Review, 22(2), ss.142-161.
- KÜÇÜKER, N. C., 1998. “Kentsel Büyüme Dinamikleri”, KÜÇÜKER, C. (der) Anadolu’da Hızla Sanayileşen Kentler: Denizli Örneği İçinde,Türkiye Ekonomi Kurumu, Ankara, ss.40-82
- LAKSHMANAN, T. R. ve BUTTON. K. J., 2009. “Institutions and regional development” in CAPELLO, R. ve NIJKAMP, P.(eds), Handbook of Regional Growth and Development Theories, Massachusetts, Edward Elgar, New York, ss.443-460.
- LALL, S. V., 2007. ‘Infrastructure and Regional Growth, Growth Dynamics and Policy Relevance for India’, The Annals of Regional Science, 41(3), ss.581-601.
- LAMBOOY, J. G., 2002. “Knowledge and Urban Economic Development: An Evolutionary Perspective.” Urban Studies, 39(5-6), ss.1019-1036.
- _____, 2005.“Innovation and Knowledge: Theory and Regional Policy”, European Planning Studies, 13(8), ss.1137-1152.

- LAU, S. P. ve SIN. C., 1997. Public Infrastructure and Economic Growth: Time-Series Properties and Evidence, *The Economic Record*, 73(221), ss. 125-135.
- LENGER, A., 2006. "Bölgesel Yenilik Sistemleri ve Devletin Rolü: Türkiye'de Kurumsal Yapı ve Devlet Üniversiteleri", *Ege Akademik Bakış Dergisi*, Temmuz 2006.
- LORENZ, E. H., 1992. "Trust Community and Cooperation: Toward a Teory of Industrial Districs" , in STORPER, M. ve SCOTT. A. J.(eds) *Pathways to Industrialization and Regional Development*, Routledge, London, ss.175-182.
- LOVERING, J., 1998. "Theory Led by Policy? The Inadequacies of 'The New Regionalism' in Economic Geography Illustrated from the Case of Wales", *Economic Geography Research Group Seminar. Departman of Geograpy*, London, ss.1-26.
- LUCAS, R. E., 1988. "On the Mechanics of Economic Development." *Journal of Monetary Economics*, 22(1), ss. 3-42
- LUNDEVALL, B-A., 1996. "The Social Dimension of the Learning Economy", *DRUID Working Paper*, 90(1), ss.1-20.
- _____, 1998. "Why Study National Systems and National Styles of Innovation", *Technology Analysis and Strategic Manegement*, 10(1) ss.9-25.
- LUNDEVALL, B.-A. ve MASKELL. P., 2000. "Nation States and Economic Development", in CLARK, G., FELDMAN, M. ve GERTLER, M. (eds), *The Oxford Handbook of Economic Geography*, Oxford University Press, Oxford, ss. 353-372.
- LYNDE, C. ve RICHMOND. J.,1992. "The Role of Public Capital in Production," *Review of Economics and Statistics*, 74(1), ss.37-44.
- MACKINNON, D., CUMBERS, A. ve CHAPMAN. K.,2002. "Learning, Innovation and Regional Development: a Critical Appraisal or Recent Debate", *Progress in Human Geograpy*, 26(3) ss. 293-311.
- MAILLAT, D., 1998a. "Interactions Between Urban Systems and Localized Productive Systems: An Approach to Endogenous Regional Development in Terms of Innovative Milieu", *Europa Planning Studies*, 6(2), ss.117-129.
- _____, 1998b. "Innovative Milieux and New Generations of Regional Policies", *Entrepreneurship and Regional Development*, 10(1) ss.1-16.
- MALMBERG, A. ve MASKELL. P., 1997. "Towards an Explanation of Regional Specialization and Industry Agglomeration", *European. Planning. Studies*, 5(1) ss.24-41.
- MANCA, F., 2011. "Human Capital Composition and Economic Growth at the Regional Level", *Regional Studies*, ss.1-22
- MARKUSEN, A., 1987. *Regions: The Economics and Politiccs of Territory*, Rowman&LITTLEFIELD Publishers, USA, 304s.
- _____, 1996. "Sticky Places in Slippery Space: a Typology of Industrial Districts", *Economic Geography*, 72(3), pp.293-313.
- MARSHALL, A., 1920. *Principles of Economics*, 8th edn, Macmillan, London, 627s.
- MARTIN, P.,2000. "The Role of Public Policy in the Process of Regional Convergence", *EIB Papers*, 5(2), ss. 69-79.
- MARTIN, R. ve SUNLEY. P., 1998. "Slow convergence? The New Endogenous Growth Theory and Regional Development".*Economic Geograph*, 74(3), ss.201-27.
- MASKELL, P., 2001. "Towards a Knowledge-Based Theory of the Geographical Cluster", *Industrial and Corporate Change*, 10 (4), ss. 919-941

- MASKELL, P. ve MALMBERG. A., 1995. "Localised Learning and Industrial Competitiveness". BRIE Working Paper 80, Berkeley Roundtable on the International Economy. ss.1-39.
- . 1999. "The Competitiveness of Firms an Regions: 'Ubiquitification' and the Importance of Localized Learning", *European Urban and Regional Studies*, 6(1) ss.9-25.
- MATTHEWS, R.C.O.,1986. "The Economics of Institutions and the Sources of Growth", *Economic Journal*, 96 (384), ss.903–1018.
- McCANN, P., 2006. "On The Supply-Side Determinants Of Ragioanal Growth". *Consruction Manegement and Economics*, 24(7), ss.681-693.
- ,2008. *Urban and Regional Economics*, Oxford University Press, Oxford, 286s
- McCANN, P., TOMOKAZU. A. ve GORDON. R. I., 2002. "Industrial Clusters, Transactions Costs and the Institutional Determinants of MNE Location Behaviour", *International Business Review*, 11(6). ss. 647-663.
- McCANN, P. ve SHEFER. D., 2004. "Location, Agglomeration and Infrastructure", *Papers in Regional Science*, 83, ss.177–196.
- McCANN, P. ve SHEPPARD. S., 2003. "The Rise, Fall and Rise Again of Industrial Location Theory", *Regional Studies*, 37(6-7), ss. 649-663.
- McCOMBIE, J. ve THIRLWALL. A. P., 1997. "The Dynamic Harrod Foreign Trade Multiplier and the Demand-Orientated Approach to Economic Growth and Evaluation", *International Review of Applied Economics*, 11(1), ss.5-26.
- MELKERS J, BUGLER, D. ve BOZEMAN. B., 1993. "Technology Transfer and Economic Development" in, BINGHAM, R.D. ve MIER, R. (eds) *Theories of Local Economic Development*, London, SAGE, ss.232-248.
- MOODY, C. E., 1974 "The Measurement of Capital Services by Electrical Energy", *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 36(1), ss. 45-52.
- MOOMAW, R. L., MULLEN, J. K., ve WILLIAMS. M., 1995. "The Interregional Impact of Infrastructure Capital", *Southern Economic Journal*, 61(3), ss.830-845.
- MORGAN, K., 1997. "The Learning Region: Instutions, Innovation and Regional Renewal", *Regional Studies*, 31(5), ss.491-504.
- , 2004. "The Exaggerated Death of Geography: Learning, Proximity and Territorial Innovation Systems", *Journal of Economic Geography*, 4(1), ss.3-21.
- MORRISON C. J., ve SCHWARTZ. A. E., 1996. "State Infrastructure and Productive Performance", *American Economic Review*, 86(5) ss. 1095-1111.
- MOSES, L., 1958. "Location and the Theory of Production". *Quarterly Journal of Economics* 72(2), ss. 259–272
- MOULAERT F. ve SEKIA. F., 2003. "Territorial Innovation Models: a Critical Survey", *Regional Studies*, (37), ss.289-302.
- MUNNELL A. H., 1990. "How Does Public Infrastructure Affect Regional Economic Performance?" *New England Economic Review*, Federal Reserve Bank of Boston, ss. 11-32.
- MUSTRA, V. ve SKRABIC. B., 2011. *Regional Inequalities in the EU and the Role Of Institutions. The Young Economists Seminar to Dubrovnik Ekonomik Conference. Croatian National Bank.* ss. 1-23.
- MYRDAL, G., 1957. *Economic Theory and Underdeveloped Regions*, Harper&Row Publishers, New York, 168s.

- NELSON, A. C., 1993. "Theories of Regional Developmet" in, BİNGHAM, R.D. ve MIER, R. (eds) Theories of Local Economic Development, London, SAGE, ss. 27-54.
- NIJKAMP, P., ve POOT. J., 2004. "Meta-analysis of the Effect of Fiscal Policies on Long-Run Growth", *European Journal of Political Economy*, 20(1), ss.91-124.
- NORTH, D. C., 1955. "Location Theory and Regional Economic Growth". *Journal of Political Economy*, 63(3) ss. 243-258.
- _____, 1956. "Exports and Regional Economic Growth: A reply". *Journal of Political Economy*, 64(2), ss.165-168.
- _____, 1991. "Institutions", *Journal of Economic Perspectives* 5(1), ss. 97-112.
- _____, 1994. "Economic Performance Through Time", *American Economic Review*, (84), ss.359-68.
- OECD., 2002. *Impact of Transport Infrastructure Investment on Regional Development*, Paris. 153s.
- _____, 2004. *The Role of the European Union Local and Regional Development*, World Bank Institute City Round, Paris, 15s.
- OINAS, P. ve MALECKI. E.J., 2002. "The Evoluation of Technologies in Time and Space: From National and Regional to Spatial Innovation Systems", *International Regional Science Review*, 25(1), ss.102-131.
- ÖZTÜRK, L., 2005. "Bölgelerarası Gelir Eşitsizliği: İstatistikî Bölge Birimleri Sınıflandırması'na (İBSS) Göre Eşitsizlik İndeksleri İle Bir Analiz, 1965-2001", *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, 10, ss.95-110.
- PARR, J., 2002. "Missing Elements in the Analysis of Agglomeration Economies", *International Regional Science Review*, 25(2), ss.151-168
- PAVLINKEK, P., 2004. "Regional Development Implications of Foreign Direct Investment in Central Europe", *European Urban and Regional Studies*, 11(1) ss.47-70
- PAZARCIOĞLU, M.V ve GÜRLER. Ö.K., 2007. "Telekominikasyon Yatırımları ve Ekonomik Büyüme: Panel Veri Yaklaşımı", *Finas Politik&Ekonomik Yorumlar*, 44(508), ss.35-43.
- PERCOCO, M., 2004. "Infrastructure and Economic Efficiency in Italian Regions", *Networks and Spatial Economics*, 4(4), ss. 361-78.
- PEREIRA, A. M. ve ANDRAZ. M. J., 2003. "On the Impact of Public Investment on the Performance of US Industries," *Public Finance Review*, 31(1), ss. 66-90.
- _____, 2006. "Public Investment in Transportation Infrastructures and Regional Asymmetries in Portugal", *Annals of Regional Science*, 40(4), ss. 803-819.
- PEREIRA, A. M., ve SAGALES. O. R., 1999. "Public Capital Formation and Regional Development in Spain", *Review of Development Economics*, 3(3) ss. 281-294.
- _____, 2002. "Spillover Effects Of Public Capital Formation: Evidence From the Spanish Regions", *Journal of Urban Economics*, 53(2), ss.238-256.
- _____, 2003. "Spillover Effects of Public Capital Formation: Evidence from the Spanish Regions", *Journal of Urban Economics*, 53(2), ss. 238-256.
- PERROUX, F., 1950. "Economic Space: Theory and Applications" *Quarterly Journal of Economics*, 64(1), ss.89-104.
- PIKE, A., POSE, R. A. ve TOMANEY. J., 2007. "What Kind of Local and Regional Deveplopment anf for Whom?", *Regional Studies*, 41(9) ss.1253-1269.
- _____, 2008. *Local and Regional Development*, Routledge, London, 322s.

- PINAR, A., ve ARIKAN. İ., 2003. “Avrupa Birliği ve Türkiye’de Bölgesel Kalkınma Bağlamında Devlet Yardımları”, Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi, 3(1), ss. 93-111.
- PIORE, M. ve SABEL. C., 1984. *The Second Industrial Divide*. Basic Boks, New York, 345s.
- PIRİLİ, M. ve LINGER. A., 2011. “The Role Of Public Capital İn Regional Economy” International Workshop on Regional Competitiveness and International Factor Movements, Laboratoire d’Economie d’Orleans-Network for Economic Research-INFER, 17-18 March 2011 France, ss.1-30.
- PONS-NOVELL, J. ve VILADECANS-MARSAL. E., 1999. “Kaldor’s Law and Spatial Dependence: Evidence for the European Regions”, *Regional Studies*, 33(5) ss.443-451.
- PORTER, M. E., 1998. “Clusters and New Economics of Competition”, *Harvard Business Review*, ss.77-90.
- _____, 2000. “Location, Competition and Economic Development: Cluster in a Global Economy”, *Economic Development Quarterly*, 14(1) ss.15-34.
- PUGA, D., 2002. “European Regional Policy in Light of Recent Location Theories”, *Journal of Economic Geography*, 2(4), ss.372–406.
- RAUCH, J., 1991. “Productivity Gains From Geographic Concentration of Human Capital: Evidence from the Cities,” NBER working paper, No.3905, ss.1-21.
- REBELO, S., 1991. “Long-Run Policy Analysis and Long-Run Growth”, *Journal of Political Economy*, 94(33) ss.500-521.
- RESMÎ GAZETE., 2002. Ülke çapında İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırmasının tanımlanmasına ilişkin karar. Sayı: 24884, Ankara, 7s.
- _____, 2006. Kalkınma Ajanslarının Kuruluşu, Koordinasyonu ve Görevleri Hakkında Kanun, Sayı:26074, Ankara, 12s.
- RICHARDSON, H. W., 1975. “Growth Pole Spillovers: the Dynamics of Backwash and Spread”, *Regional Studies*, 10(1), ss.1-9.
- RIETVELD, P. ve NIJKAMP. P., 1992. “Transport and Regional Development”, *Research Memorandum*, Vrije Universiteit, ss.1-21,
- ROMER, P. M., 1986. “Increasing Returns and Long-Run Growth”, *Journal of Political Economy*, 94(5) ss.1002-1037
- _____, 1994. “The Origins of Endogenous Growth”, *Journal of Economic Perspectives*, 8(1) ss.3-22.
- ROMP, W. ve DE HAAN. J., 2007. “Public Capital and Economic Growth: A Critical Survey”, *Perspektiven der Wirtschaftspolitik*, 8, ss. 6-52.
- ROSIK, P., 2006. “Public Capital and Regional Economic Growth” *Poznan University of Economics*, 6(1), ss.69-93. <http://www.puereview.ue.poznan.pl/2006v6n1/04-rosik.pdf> (17.02.2011)
- ROSTOW, W. W., 1956. “The Take-Off into Self-Sustained Growth”. *The Economic Journal*, 66(261) ss.25-48.
- _____, 1959. “The Stages of Economic Growth”, *The Economic History Review* 12(1), ss.1–16
- SAĞBAŞ, İ., 2003. “Avrupa Birliği Bölgesel Politikası”, M. KAR ve ARIKAN. H.(ed), *Avrupa Birliği Ortak Politikalar ve Türkiye: Ekonomik Sosyal ve Siyasal Politikaların Uyumlaştırılması*, Beta Basım Yayım Dağıtım, İstanbul, ss.261-279.
- SALA-I-MARTIN, X., 1996. “Regional Cohesion: Evidence and Theories of Regional Growth and Convergence”, *European Economic Review*, 40(6), ss.1325–1352

- SANROMÁ, E. ve RAMOS. R., 2007. "Local Human Capital and Productivity: An Analysis for Spanish Regions". *Regional Studies*, 41(3), ss. 349-359.
- SCHMITT-EGNER, P., 2002. "The Concept of Region: Theoretical and Methodological notes on Its Reconstruction", *European Integration*, 24(3), ss.179-200.
- SCHNORBUS, H. R. ve ISRAILEVICH. R.P., 1987. "The Midwest Manufacturing Index: The Chicago Fed's regional Economic Indicator", *FRB-Chicago-Economic Perspectives*, 1(5), ss.3-7).
- SCITOVSKY, T., 1954. "Two Concepts of External Economies", *Journal of Political Economy*, 62(2), ss.143-151.
- SCOTT, A. J. ve STORPER. M., 1992. "Industrialization and Regional Development" in STORPER, M. ve SCOTT, A. J.(eds) *Pathways to Industrialization and Regional Development.*, Routledge, London, ss.3-15.
- SEITZ, H. ve LICHT. G., 1995 "The Impact of Public Infrastructure Capital on Regional Manufacturing Production Cost", *Regional Studies*, 29(3) ss.231-240.
- SLOBODA, B. W., ve YAO. V. W., 2008. "Interstate Spillovers of Private Capital and Public Spending" *Annual Regional Science*, 42(3), ss.505-518.
- SOLOW, R.,1956. "A Contribution to the Theory of Economic Growth", *Quarterly Journal of Economics*, 70, ss.65-94.
- STAMER, J. M., 2003. "Why is Local Economic Development so Difficult and what Can We do to Make It More Effective?", *Mesopartner Working Paper*, Duisburger, ss.1-41.
- STILWELL, F. J. B., 1980. *Bölgesel İktisat Politikası*. Macmillian İktisat Serisi Akbank Kültür Yayınları, Çev. Sevgi GÜRAN Batur Matbaası. İstanbul, 96s.
- STORPER, M., 1997. *The Regional World: Territorial Development in a Global Economy*, Guilford Press, New York, 354s.
- TARI, R.,2020. *Ekonometri*. Yedinci Basım, Umuttepe Yayınları, Kocaeli, 534s.
- TATOM, J. A., 1991. "Public Capital and Private Sector Performance", *Federal Reserve Bank of St. Louis Review*, 73(3), ss.3-15.
- TAYLOR, J., 2001. "Geographical Income Disparities Within Countries: Is Regional Policy the Answer?", ss.1-36, <http://www.lancs.ac.uk> (22.03.2010)
- TEKELİ, İ., 2004. "Bir Bölge Plancısının Çözmeye Çalıştığı Sorunun Büyüklüğü Karşısında Yaşadığı İç huzursuzluklar", *Kentsel Araştırmalar Sempozyumu Cilt II*, Devlet Planlama Teşkilatı, Pamukkale Üniversitesi, ss. 244-262.
- _____,2008. *Türkiye’de Bölgesel Eşitsizlik ve Bölge Planlama Yazıları*. İlhan Tekeli Toplu Eserler, Tarih Vakfı Yurt Yayınları. İstanbul. 324s.
- THIRLWALL, A. P., 1980. "Regional Problems are Balance of Payments Problem", *Regional Studies*, 14(5), ss.419-426.
- _____,1983. "A Plain Man's Guide to Kaldor's Laws" *Journal of Post Keynesian Economics*, 5(3) ss. 345-358.
- THOMAS, M. D., 1964. "The Export Base and Development Stages Theories of Regional Economic Growth: An Appraisal", *Land Economics*, 40(4), ss.421-432.
- TIEBOUT, C. M., 1956a. "Exports and Regional Economic growth". *Journal of Political Economy*, 64(2), ss.160-164.
- _____,1956b. "Exports and Regional Economic Growth: Rejoinder". *Journal of Political Economy*, 64(2) ss.169.
- TİFTİKÇİGİL, Y. B., 2010. *Türkiye’de Bölgesel Kalkınma Politikalarında Yaşanan Dönüşüm ve Kalkınma Ajansları*, Derin Yayınları, İstanbul. 185s.

- TOTLING, F., 1994. "The Uneven Landscape of Innovation Poles: Local Embeddedness and Global Network" in AMIN, A. ve THRIFT, N. (eds) *Globalization, Institutions and Regional Development in Europe*, Oxford Universty Press, New York, ss.68-90.
- UZAY, N., 2005. *Bölgesel Gelişmişlik Farklarının Giderilmesi ve Bölgesel Kalkınma Ajansları*. Seçkin Yayıncılık, İstanbul. 148s.
- VERNON, R., 1966. "International Investment and International Trade in the Product Cycle", *Quarterly Journal of Economics*, 80(2), ss.190-207.
- WEBB, D. ve COLLIS, C., 2000, "Regional Development Agencies and the New Regionalism in England", *Regioanal Studies*, 34(9), ss. 857-864.
- WOOLDRIDGE, J. M., 2002. "Econometric Analysis of Cross Section and Panel Data", MIT Press. London. 741s.
- YAVAN, N. ve KARA. H., 2003. "Türkiye’de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Bölgesel Dağılışı", *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 1(1), ss.19-42
- YAVAN, N., 2010. "Yeni Yatırım Teşvik Sisteminin Bölgesel Kalkınma Politikaları Çerçevesinde Değerlendirilmesi", 13. Ulusal Bölge Bilimi/Bölge Planlama Kongresi, YTÜ Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, İstanbul. ss.125-154.
- YILMAZ, Ö. ve KAYA. V., 2008. "Bölgesel Kamu Harcamaları ve Bölgesel Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye İçin Panel Veri Analizi", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(2), ss.413-426
- YUILL, D., MENDEZ, C. ve WISHLADE. F., 2006. "EU Cohesion policy 2007-13. The Implications for Spain: Who gets what and how?", *European Policies Research paper*, Number. 59, European Policies Research Centre, Universty of Strathclyde.82s.

ÖZ GEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı – Soyadı : Mehmet Akif KARA
Doğum Yeri ve Tarihi : Kahramanmaraş–22.07.1971

Eğitim Durumu

Lisans Öğrenimi : Gazi Üniv. İ.İ.B.F
Yüksek Lisans Öğrenimi : KSÜ Sosyal Bil. Enst. İktisat Ana Bilim Dalı
Doktora Öğrenimi : KSÜ Sosyal Bil. Enst. İktisat Ana Bilim Dalı
Bildiği Yabancı Diller :İngilizce
Bilimsel Faaliyetleri :---

İş Deneyimi

Stajlar :---
Projeler :---
Çalıştığı Kurumlar :---

İletişim

E-Posta Adresi : akifkara@hotmail.com
Tel. : 280 15 47
Tarih : 06.07.2012